

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

Жайворон Дмитро Сергійович

УДК 338.439: 338.24: 330.34: 339.13

ДИСЕРТАЦІЯ

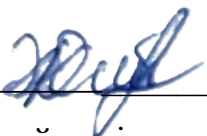
**Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-
економічних змін**

Спеціальність 051 Економіка

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового
ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Жайворон Дмитро Сергійович

Науковий керівник – Самойлик Юлія Василівна, доктор економічних наук,
професор

Полтава – 2026

АНОТАЦІЯ

Жайворон Д.С. Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 «Соціальні та поведінкові науки»). – Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, 2026.

У дисертаційній роботі здійснено комплексне теоретичне узагальнення, методологічне обґрунтування та розроблення науково-практичних засад формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах сучасних соціально-економічних змін, зокрема структурних, інституційних, цифрових і воєнних трансформацій. Агропродовольчий ринок визначено як ключовий елемент забезпечення продовольчої безпеки, соціально-економічної стабільності, формування експортного потенціалу та інтеграції України у глобальні ланцюги створення доданої вартості.

Обґрунтовано, що сучасний агропродовольчий ринок доцільно розглядати як адаптивну соціально-економічну координаційну систему, яка забезпечує узгодження інтересів економічних агентів, держави та суспільства, функціонує на основі поєднання ринкових, інституційних, логістичних та інформаційних механізмів і характеризується здатністю до адаптації в умовах динамічного та нестабільного середовища. Доведено, що в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій координаційна функція ринку посилюється, а значення інституційного середовища, цифрових інструментів та державного регулювання суттєво зростає. Сформульоване положення має важливе значення для розвитку теорії ринку, оскільки дозволяє переосмислити його сутність як складної багаторівневої системи взаємодії.

У результаті узагальнення еволюції наукових підходів до трактування категорії «ринок» встановлено обмеженість традиційних підходів, які розглядають його переважно як механізм обміну або взаємодії попиту і пропозиції. Запропоновано підхід до розуміння ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи, що дозволяє враховувати складність

взаємодії економічних агентів, роль інституційного середовища, логістичних і інформаційних зв'язків, що має важливе значення для сучасної економічної науки, оскільки забезпечує новий рівень інтерпретації ринкових процесів в умовах трансформацій.

На основі бібліометричного аналізу світових наукових досліджень встановлено, що сучасний розвиток агропродовольчого ринку характеризується зміщенням акцентів у бік цифровізації економічних процесів, активного використання аналітики даних, розвитку інструментів управління ризиками та посилення ролі продовольчої безпеки як ключового елементу економічної стабільності. Виявлено зростання міждисциплінарного характеру досліджень, що поєднують економічні, технологічні, інституційні та соціальні аспекти функціонування ринку. У цьому контексті удосконалено категорійний апарат економічної науки шляхом розширення трактування агропродовольчого ринку як комплексної системи, що охоплює повний ланцюг створення доданої вартості – від виробництва до кінцевого споживання, включаючи інфраструктурні, логістичні та інституційні компоненти.

Обґрунтовано доцільність введення категорій «цифровий агропродовольчий ринок» та «датаорієнтований агропродовольчий ринок», які відображають сучасний етап еволюції ринкових відносин, пов'язаний із впровадженням цифрових платформ, інформаційних систем, інструментів простежуваності та використанням великих масивів даних у процесі прийняття управлінських рішень. Доведено, що цифровізація забезпечує підвищення прозорості ринкових процесів, зниження трансакційних витрат та інтеграцію учасників ринку в єдине інформаційне середовище, тоді як датаорієнтований підхід дозволяє здійснювати проактивне управління ризиками, формувати альтернативні сценарії розвитку та адаптуватися до зовнішніх шоків. Отримані результати створюють підґрунтя для підвищення ефективності управління агропродовольчим ринком та забезпечення його стійкого розвитку в умовах невизначеності.

Поглиблено підходи до класифікації агропродовольчих ринків із урахуванням біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних і

геоекономічних чинників, що дозволяє більш адекватно відображати їх багатовимірну природу. Доведено, що врахування зазначених чинників є необхідною умовою оцінювання стійкості ринку в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх шоків, зокрема воєнних, логістичних і макроекономічних. Запропонований підхід сприяє підвищенню обґрунтованості стратегічних рішень, формуванню адаптивних моделей управління та забезпеченню довгострокового розвитку агропродовольчого ринку.

Розроблено методологічний підхід до прийняття стратегічних рішень щодо відновлення агропродовольчого ринку, який інтегрує результати міжнародної оцінки втрат і потреб (RDNA) з комплексним аналізом інвестиційних процесів в аграрному секторі. Доведено, що поєднання оцінки масштабів руйнувань, визначення потреб у відновленні та аналізу структури й динаміки інвестиційних потоків дозволяє підвищити об'єктивність і обґрунтованість прийняття стратегічних рішень. Встановлено, що такий підхід сприяє ефективнішому розподілу фінансових ресурсів, концентрації інвестицій у пріоритетних напрямках розвитку та узгодженню державної політики з потребами реального сектору економіки. Обґрунтовано, що використання запропонованого підходу створює передумови для формування ефективної інституційно-інвестиційної моделі розвитку агропродовольчого ринку.

Удосконалено наукові положення щодо оцінювання впливу внутрішніх і зовнішніх шоків на розвиток агропродовольчого ринку, які базуються на застосуванні економіко-математичного моделювання та, на відміну від існуючих підходів, орієнтованих переважно на статичний аналіз окремих показників, передбачають використання багатофакторних регресійних моделей із урахуванням системної взаємодії ключових економічних змінних. У межах запропонованого підходу здійснюється комплексне оцінювання впливу воєнних, логістичних, валютних і цінових шоків на функціонування агропродовольчого ринку, що дозволяє враховувати як короткострокові, так і довгострокові ефекти їх дії. Особливістю підходу є поєднання кількісного аналізу з результатами експертного оцінювання в межах динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі, що забезпечує інтеграцію формалізованих розрахунків із якісною оцінкою

факторів середовища. Доведено, що така синергія методів підвищує достовірність прогнозування, дозволяє виявити трансформацію структури факторного впливу в умовах нестабільного та ризиконасиченого середовища, а також забезпечує можливість ідентифікації ключових драйверів і обмежень розвитку.

Розвинуто підходи щодо оцінювання впливу факторів на розвиток агропродовольчого ринку на основі економіко-математичного моделювання, що передбачають використання багатфакторних регресійних моделей для комплексного аналізу взаємодії ключових економічних, логістичних, інституційних і цінових змінних. Застосування такого підходу дозволило виявити суттєву трансформацію структури факторного впливу в умовах воєнних викликів, зокрема зростання значущості логістичних обмежень, інституційних дисфункцій та зовнішньоекономічних ризиків. Доведено необхідність адаптації стратегічних рішень з урахуванням зміненої структури факторного впливу, що потребує переходу до більш гнучких і сценарно орієнтованих моделей управління. Запропонований підхід дозволяє підвищити точність прогнозування розвитку агропродовольчого ринку, своєчасно ідентифікувати критичні ризики та визначати пріоритетні напрями реагування, що створює передумови для підвищення ефективності управління агропродовольчим сектором і забезпечення його стійкого функціонування в умовах нестабільності та структурних трансформацій.

Поглиблено теоретико-методологічні і прикладні засади формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, що характеризуються високим рівнем невизначеності, воєнними викликами та структурними зрушеннями в економіці. Обґрунтовано концептуально-методичний підхід до трансформації агропродовольчого ринку в умовах воєнної економіки, який ґрунтується на інтеграції механізмів державно-приватного партнерства, платформної взаємодії та формування агропродовольчих хабів як інституційних центрів координації. Доведено, що такі хаби виконують функції концентрації виробництва, переробки, логістики та збуту, сприяють підвищенню ефективності

використання ресурсів, забезпечують доступ до виробничих факторів (насіння, засобів захисту рослин, техніки) та інноваційних агротехнологій. Водночас вони створюють передумови для інтеграції нових учасників ринку, зокрема внутрішньо переміщених осіб, у ланцюги створення доданої вартості, що має важливе соціально-економічне значення.

Обґрунтовано механізм розвитку агропродовольчого ринку через інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості, що передбачає їх залучення до виробничих, переробних, логістичних і збутових процесів. Доведено, що така інтеграція сприяє відновленню локальних ринків продовольства, активізації економічної діяльності в сільських територіях та підвищенню рівня зайнятості. Встановлено, що використання трудового, підприємницького та соціального потенціалу ВПО створює передумови для формування інклюзивної моделі розвитку агропродовольчого сектору.

Розвинуто інституційно-економічні засади функціонування ринку засобів захисту рослин, які враховують сучасні євроінтеграційні вимоги, принципи сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності. Встановлено, що удосконалення інституційного середовища та регуляторних механізмів сприяє підвищенню прозорості ринку, ефективності його функціонування та зниженню виробничих і екологічних ризиків. Показано, що інтеграція екологічних стандартів, цифрових інструментів контролю та принципів відповідального ведення бізнесу дозволяє забезпечити гармонізацію ринку ЗЗР із вимогами Європейського Союзу, що створює передумови для підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва та його стійкого розвитку в умовах зовнішніх викликів.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, аграрний сектор економіки, державне регулювання, стратегія розвитку, продовольча безпека, додана вартість, інвестиційне забезпечення, інновації, цифровізація, соціально-економічні зміни, війна, повоєнне відновлення, глобальні виклики, сільські території, сталий розвиток.

ABSTRACT

Zhaivoron D.S. Strategy for the Development of the Agri-Food Market under the Conditions of Socio-Economic Changes. – Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 051 “Economics” (05 “Social and Behavioral Sciences”). – Poltava State Agrarian University, Poltava, 2026.

The dissertation provides a comprehensive theoretical generalization, methodological justification and development of scientific and practical foundations for the formation of a strategy for the development of the agri-food market in the context of modern socio-economic changes, in particular structural, institutional, digital and military transformations. The agri-food market is defined as a key element of ensuring food security, socio-economic stability, the formation of export potential and the integration of Ukraine into global value chains.

It is substantiated that it is expedient to consider the modern agri-food market as an adaptive socio-economic coordination system that ensures the coordination of the interests of economic agents, the state and society, functions on the basis of a combination of market, institutional, logistics, and information mechanisms and is characterized by the ability to adapt in a dynamic and unstable environment. It is proved that in the conditions of war and post-war transformations, the coordination function of the market is strengthened, and the importance of the institutional environment, digital tools and state regulation increases significantly. The formulated provision is important for the development of market theory, as it allows to rethink its essence as a complex multi-level system of interaction.

As a result of generalizing the evolution of scientific approaches to the interpretation of the category of “market”, the limitations of traditional approaches have been established, which consider it mainly as a mechanism of exchange or interaction of supply and demand. An approach to understanding the market as an adaptive socio-economic coordination system has been proposed, which allows taking into account the complexity of the interaction of economic agents, the role of the

institutional environment, logistics and information links, which is important for modern economic science, since it provides a new level of interpretation of market processes in the context of transformations.

Based on the bibliometric analysis of world scientific research, it has been established that the modern development of the agri-food market is characterized by a shift in emphasis towards the digitalization of economic processes, the active use of data analytics, the development of risk management tools and the strengthening of the role of food security as a key element of economic stability. The growth of the interdisciplinary nature of research combining economic, technological, institutional and social aspects of market functioning has been revealed. In this context, the categorical apparatus of economic science has been improved by expanding the interpretation of the agri-food market as a complex system covering the full chain of added value – from production to final consumption, including infrastructure, logistics and institutional components.

The expediency of introducing the categories of “digital agri-food market” and “data-oriented agri-food market”, which reflect the current stage of evolution of market relations associated with the introduction of digital platforms, information systems, traceability tools and the use of large data sets in the process of managerial decision-making, has been substantiated. It has been proved that digitalization provides an increase in the transparency of market processes, reduction of transaction costs and integration of market participants into a single information environment, while the data-oriented approach allows for proactive risk management, the formation of alternative development scenarios and adaptation to external shocks. The results obtained create the basis for increasing the efficiency of agri-food market management and ensuring its sustainable development in conditions of uncertainty.

Approaches to the classification of agri-food markets have been deepened, taking into account biophysical, institutional, logistics, social and geo-economic factors, which allows more adequately reflecting their multidimensional nature. It has been proved that taking into account these factors are a necessary condition for assessing the stability of the market under the influence of external and internal shocks,

in particular military, logistical and macroeconomic. The proposed approach contributes to increasing the validity of strategic decisions, the formation of adaptive management models and ensuring the long-term development of the agri-food market.

A methodological approach to strategic decision-making on the restoration of the agri-food market has been developed, which integrates the results of the International Assessment of Losses and Needs (RDNA) with a comprehensive analysis of investment processes in the agricultural sector. It has been proved that the combination of assessing the scale of destruction, determining the needs for restoration and analyzing the structure and dynamics of investment flows allows to increase the objectivity and validity of strategic decision-making. It has been established that such an approach contributes to a more efficient distribution of financial resources, concentration of investments in priority areas of development and coordination of state policy with the needs of the real sector of the economy. It has been substantiated that the use of the proposed approach creates prerequisites for the formation of an effective institutional and investment model for the development of the agri-food market.

The scientific provisions on assessing the impact of internal and external shocks on the development of the agri-food market, which are based on the use of economic and mathematical modeling and, in contrast to the existing approaches, focused mainly on the static analysis of individual indicators, provide for the use of multivariate regression models, taking into account the systemic interaction of key economic variables, have been improved. Within the framework of the proposed approach, a comprehensive assessment of the impact of military, logistics, currency and price shocks on the functioning of the agri-food market is carried out, which allows taking into account both short-term and long-term effects of their action. A feature of the approach is the combination of quantitative analysis with the results of expert assessment within the dynamic-scenario SMART-SWOT model, which ensures the integration of formalized calculations with a qualitative assessment of environmental factors. It has been proved that such a synergy of methods increases the reliability of forecasting, allows to identify the transformation of the structure of factor influence in an unstable and risk-saturated environment, and also provides an opportunity to identify key drivers and limitations of development.

Approaches to assessing the impact of factors on the development of the agri-food market on the basis of economic and mathematical modeling have been developed, which provide for the use of multivariate regression models for a comprehensive analysis of the interaction of key economic, logistics, institutional and price variables. The application of this approach has revealed a significant transformation of the structure of factor influence in the context of military challenges, in particular, the increase in the importance of logistical restrictions, institutional dysfunctions and foreign economic risks. The need to adapt strategic decisions taking into account the changed structure of factor influence, which requires a transition to more flexible and scenario-oriented management models, has been proved. The proposed approach allows to increase the accuracy of forecasting the development of the agri-food market, timely identify critical risks and determine priority areas of response, which creates prerequisites for improving the efficiency of agri-food sector management and ensuring its sustainable functioning in conditions of instability and structural transformations.

The theoretical, methodological and applied foundations of the formation of a strategy for the development of the agri-food market in the context of modern socio-economic transformations, characterized by a high level of uncertainty, military challenges and structural shifts in the economy, have been deepened. A conceptual and methodological approach to the transformation of the agri-food market in the conditions of a war economy, which is based on the integration of public-private partnership mechanisms, platform interaction and the formation of agri-food hubs as institutional coordination centers, has been substantiated. It has been proved that such hubs perform the functions of concentration of production, processing, logistics and sales, contribute to increasing the efficiency of resource use, provide access to production factors (seeds, plant protection products, machinery) and innovative agricultural technologies. At the same time, they create preconditions for the integration of new market participants, in particular internally displaced persons, into value chains, which is of great socio-economic importance.

The mechanism for the development of the agri-food market through the integration of internally displaced persons into value chains, which provides for their

involvement in production, processing, logistics and sales processes, has been substantiated. It has been proved that such integration contributes to the restoration of local food markets, the intensification of economic activity in rural areas and the increase in employment. It has been established that the use of labor, entrepreneurial and social potential of IDPs creates prerequisites for the formation of an inclusive model for the development of the agri-food sector.

The institutional and economic foundations of the functioning of the plant protection products market have been developed, which take into account modern European integration requirements, principles of sustainable development and corporate social responsibility. It has been established that the improvement of the institutional environment and regulatory mechanisms contributes to increasing the transparency of the market, the efficiency of its functioning and the reduction of production and environmental risks. It has been shown that the integration of environmental standards, digital control tools and principles of responsible business conduct allows to ensure the harmonization of the PPP market with the requirements of the European Union, which creates prerequisites for increasing the competitiveness of agricultural production and its sustainable development in the face of external challenges.

Keywords: *agri-food market, agricultural sector of the economy, state regulation, development strategy, food security, value added, investment provision, innovations, digitalization, socio-economic changes, war, post-war recovery, global challenges, rural areas, sustainable development.*

Список публікацій здобувача

Публікації у фахових виданнях України категорії Б:

1. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д.С.** Агропродовольчий ринок: етапи та сучасні тенденції розвитку. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки.* 2024. № 3 (75). С. 114-121. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/75-15> (0,85/0,60 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано сучасні тенденції розвитку агропродовольчого ринку, узагальнено етапи його формування та здійснено аналіз ключових чинників трансформації ринку в сучасних умовах).

2. **Жайворон Д.С.** Перспективи інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та глобальних викликів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2025. Том 344. № 4. С. 516 – 522. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-72> (0,70 друк. арк.).

3. Дем'яненко Н.В., Павленко Я.В., **Жайворон Д.С.**, Гаркуша А.С., Царенко Д. Д. Сучасні агроінновації в Україні: основи для бізнес-плану. *Агросвіт.* 2025. № 20. С. 152-157. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.20.152> (0,46/0,18 друк. арк.). (Особистий внесок автора: уточнено сутність агроінновацій та визначено ключові вектори їх розвитку).

4. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д.С.** Вплив внутрішнього переміщення осіб на соціально-економічний розвиток агропродовольчого ринку України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2025. № 4 (49). С. 55-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.49-8> (0,91/0,63 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано вплив внутрішньо переміщених осіб на функціонування агропродовольчого ринку України, визначено ключові соціально-економічні наслідки та запропоновано напрями інтеграції ВПО в агропродовольчий сектор в умовах нових демографічних і економічних викликів).

5. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д.С.** Управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю суб'єктів малого та середнього бізнесу на ринку засобів захисту рослин в умовах високої концентрації та євроінтеграції. *Агросвіт.* 2026. № 5. С. 99-109. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2026.5.99>

(0,85/0,56 друк. арк.). *(Особистий внесок автора: обґрунтовано теоретико-методичні засади управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю суб'єктів малого і середнього бізнесу на ринку засобів захисту рослин, систематизовано підходи до класифікації ЗЗР та запропоновано розширену класифікаційну модель з урахуванням екологічних, цифрових і соціально-економічних параметрів).*

Праці апробаційного характеру:

6. **Жайворон Д.С.** Використання дронів в аграрному секторі: сучасні рішення та перспективи. *Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Полтава, 2024. С. 59 – 61 (0,14 друк. арк).

7. **Жайворон Д.С.** Роль міжнародних організацій у стабілізації агропродовольчих ринків в умовах криз. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем* матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції Кропивницький, 2024. С. 111 – 114 (0,18 друк. арк).

8. **Жайворон Д.С.** Соціально-економічна роль агропродовольчого ринку. *Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики:* матеріали X Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених. Полтава, 2023. С. 115 – 116 (0,09 друк. арк).

9. **Жайворон Д.,** Мауер Д., Мовчан О. Інвестиційне забезпечення розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції. *Актуальні питання сучасної економічної науки:* збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції Полтава, 2023. С. 110 – 111 (0,12/0,05 друк. арк). *(Особистий внесок автора: обґрунтовано підходи до інвестиційного забезпечення розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції, визначено ключові джерела фінансування та інструменти залучення інвестицій в органічний сектор).*

10. **Жайворон Д.С.,** Мауер Д. Р. Інвестування у розвиток агропродовольчої інфраструктури сільських територій. *Перспективи розвитку території: теорія і практика. Поствоєнне відновлення:* матеріали VII Міжнародної науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих

вчених. Харків, 2023. С. 89 – 91 (0,13/0,07 друк. арк). *(Особистий внесок автора: обґрунтовано роль інвестування у розвиток агропродовольчої інфраструктури сільських територій, визначено ключові напрями залучення інвестицій у відновлення та модернізацію інфраструктурного забезпечення аграрного сектору в умовах поствоєнного відновлення).*

11. Самойлик Ю. В., **Жайворон Д.С.** Вплив новітніх тенденцій соціальної поведінки споживачів на агропродовольчий ринок *Тенденції та перспективи розвитку управління в умовах глобальних викликів* матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, Херсон, 2024. С.49 – 50 (0,08/0,05 друк. арк). *(Особистий внесок автора: проаналізовано вплив новітніх тенденцій соціальної поведінки споживачів на функціонування агропродовольчого ринку, визначено зміни у структурі споживчих переваг під впливом глобальних викликів, а також окреслено їх наслідки для розвитку ринкових стратегій та адаптації виробників агропродовольчої продукції).*

12. **Жайворон Д.С.** Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агропродовольчого ринку України в умовах військового стану. *Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Полтава, 2022. С. 24 – 27 (0,16 друк. арк).

13. **Жайворон Д. С.** Роль державного регулювання в ринковому середовищі. *Актуальні проблеми сучасної науки: теоретичні та практичні дослідження молодих учених*: матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 2023. С. 101 – 103 (0,15 друк. арк).

14. Samoilyk J.V. & **Zhaivoron D. S.** The transformation of the agri-food products export channels from Ukraine: new opportunities and challenges. *Industry 4.0 for Agri-Food Supply Chains*: [in Great Britain]. <https://doi.org/10.3390/engproc2023040013>. (0,09/0,06 друк. арк). *(Особистий внесок автора: проаналізовано трансформацію експортних каналів агропродовольчої продукції України під впливом воєнних викликів, визначено нові можливості розвитку зовнішньої торгівлі в умовах глобальних змін і цифровізації ланцюгів постачання).*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ.....	30
1.1. Загальнонаукові підходи щодо концептуальної сутності ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи в умовах трансформаційних змін.....	30
1.2. Соціально-економічна сутність, значення, роль і структура агропродовольчого ринку.....	43
1.3. Обґрунтування соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку.....	70
1.4. Методологія оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку.....	89
Висновки до розділу 1.....	105
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНО-АНАЛІТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ	109
2.1. Тенденції розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін.....	109
2.2. Трансформація агропродовольчого ринку України в умовах війни: інвестиційне забезпечення та структурні зміни.....	130
2.3. Інституційно-інфраструктурна основа формування доданої вартості в аграрній сфері.....	155
Висновки до розділу 2.....	185
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	189
3.1. Формування стратегічного SMART-SWOT профілю агропродовольчого ринку на основі динамічного сценарного підходу.....	189

3.2. Моделювання стратегічних прогнозів розвитку агропродовольчого ринку.....	210
3.3. Стратегічні засади інституційно-ресурсної трансформації агропродовольчого ринку в умовах воєнно-економічних викликів.....	228
Висновки до розділу 3.....	258
ВИСНОВКИ.....	263
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	267
ДОДАТКИ.....	289

ВСТУП

Актуальність теми. Агропродовольчий ринок відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічної стабільності держави, формуванні продовольчої безпеки, розвитку національної економіки та інтеграції України у глобальні ланцюги створення доданої вартості. В умовах поглиблення соціально-економічних трансформацій, викликаних структурними зрушеннями в економіці, глобалізаційними процесами, цифровізацією, кліматичними змінами, а також воєнними та післявоєнними викликами, агропродовольчий ринок зазнає суттєвих змін у механізмах функціонування, просторовій організації та інституційному середовищі.

Соціально-економічні зміни останніх років суттєво вплинули на виробничий, логістичний та збутовий потенціал агропродовольчого ринку України, посиливши його вразливість до зовнішніх і внутрішніх шоків, зокрема порушення логістичних ланцюгів, нестабільності цін, трансформації експортних маршрутів, зміни структури внутрішнього попиту та скорочення доступу до ресурсів. Водночас агропродовольчий ринок зберігає стратегічне значення як один із ключових драйверів економічного відновлення, валютних надходжень, зайнятості населення та розвитку сільських територій.

Сучасні умови функціонування агропродовольчого ринку характеризуються зростанням ролі адаптивних механізмів управління, необхідністю узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку, а також посиленням вимог до ефективності державного регулювання і стратегічного планування, що актуалізує потребу у формуванні нових підходів до розробки стратегії розвитку агропродовольчого ринку, здатної забезпечити його стійкість, конкурентоспроможність та здатність до адаптації в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемам аграрного та продовольчого ринків, питання стратегічного розвитку агропродовольчого ринку як цілісної адаптивної соціально-економічної системи

в умовах сучасних трансформацій залишаються недостатньо систематизованими та потребують поглибленого наукового осмислення, що зумовлює необхідність розробки комплексної стратегії розвитку агропродовольчого ринку, що враховує багаторівневий характер його функціонування, взаємодію виробничих, переробних, логістичних та інституційних компонентів, а також вплив зовнішніх і внутрішніх факторів соціально-економічного середовища.

Теоретичними та практичним аспектам вирішення проблем розвитку агропродовольчого ринку присвячено праці таких науковців, як В. Андрійчук, Горлачук М., Загребельна І., Жук В., Козак О., Грищенко О., Васильченко О., Макаренко П., Прокопишина О., Пугачов М., Самойлик Ю., Шиян Д., О. Хаєцька, Яснолоб І. та інших. Розвиток агропродовольчого ринку у глобальному вимірі досліджені такими науковцями, як W. Elsner, E.J. Feser, J. Okon, M. J. Enright, H. Schmitz, R. Stuart, P. Swann, M. Preveser та інших. Попри вагомий внесок зазначених та інших учених у дослідження, слід зазначити, що існує потреба в розробці теоретико-методологічних і прикладних засад розроблення комплексної стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін, що зумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її актуальність, мету, об'єкт та предмет, науково-практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень Полтавського державного аграрного університету та є складовою частиною науково-дослідних тем: «Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоекономічному просторі» (№ державної реєстрації 0122U201799), у межах якої автором поглиблено теоретико-методологічні засади розвитку агропродовольчого ринку, обґрунтовано його сутність як адаптивної соціально-економічної координаційної системи та визначено стратегічні напрями його трансформації в умовах глобальних і воєнних викликів; «Формування та розвиток територіальних соціально-економічних систем» (№ державної реєстрації 0122U201708, 2023–2026 рр.), у межах якої розроблено

концептуально-методичні підходи до трансформації агропродовольчого ринку на основі інтеграції механізмів державно-приватного партнерства, платформної взаємодії та формування агропродовольчих хабів, а також обґрунтовано механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості.

У межах виконання зазначених тем автором також розроблено методологічний підхід до прийняття стратегічних рішень щодо відновлення агропродовольчого ринку з урахуванням результатів міжнародної оцінки втрат і потреб (RDNA) та інвестиційних процесів, а також удосконалено наукові положення щодо оцінювання впливу внутрішніх і зовнішніх шоків на його розвиток на основі економіко-математичного моделювання та динамічно-сценарного SMART-SWOT аналізу.

Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування та розроблення стратегічних засад розвитку агропродовольчого ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи в умовах структурних, інституційних та воєнних соціально-економічних змін, а також формування прикладних інструментів оцінювання та стратегічного управління його розвитком.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачається розв'язання таких **завдань**:

узагальнити еволюцію наукових підходів до трактування категорії «ринок» та удосконалити науково-методологічний підхід до його розуміння як адаптивної соціально-економічної координаційної системи;

здійснити бібліометричний аналіз наукових досліджень у сфері агропродовольчого ринку та на цій основі уточнити й розширити категорійний апарат економічної науки шляхом удосконалення трактування сутності агропродовольчого ринку та введення категорій «цифровий» та «датаорієнтований агропродовольчий ринок»;

ідентифікувати специфічні ознаки агропродовольчого ринку та удосконалити підходи до його класифікації з урахуванням біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних і геоекономічних чинників;

побудувати багатофакторні економіко-математичні моделі та розвинути наукові підходи до оцінювання впливу внутрішніх і зовнішніх шоків на розвиток агропродовольчого ринку;

обґрунтувати концептуально-методичний підхід до трансформації агропродовольчого ринку на основі інтеграції державно-приватного партнерства, платформної взаємодії та агропродовольчих хабів;

розробити методологічний підхід до прийняття стратегічних рішень щодо відновлення та трансформації агропродовольчого ринку з урахуванням результатів RDNA та інвестиційних процесів;

удосконалити науково-методичні підходи до державного регулювання агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі;

обґрунтувати механізм розвитку агропродовольчого ринку через інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості;

розвинути інституційно-економічні засади функціонування ринку засобів захисту рослин з урахуванням євроінтеграційних вимог, принципів сталого розвитку та корпоративної і соціальної відповідальності.

Об’єктом дослідження є процеси функціонування та розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування і реалізації стратегії розвитку агропродовольчого ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи в умовах структурних, інституційних і воєнних трансформацій.

Теоретико-методичною основою дисертаційної роботи стали положення економічної теорії ринку, теорії соціально-економічних систем, інституціональної економіки, теорії сталого та адаптивного розвитку, теорії продовольчої безпеки, теорії глобалізації та регіонального розвитку, а також концепції цифрової економіки та data-driven управління. У роботі використано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем розвитку агропродовольчих ринків, формування ланцюгів створення доданої вартості, державного регулювання аграрного сектору, логістики, цифровізації та стратегічного аналізу соціально-економічних систем.

У процесі наукового дослідження застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних та міждисциплінарних **методів**, зокрема: *методи аналізу та синтезу* – для дослідження сутності агропродовольчого ринку як складної соціально-економічної системи та формування цілісного бачення механізмів його розвитку; *узагальнення та систематизації* – для формування авторських дефініцій категорій «агропродовольчий ринок», «адаптивна соціально-економічна координаційна система», «цифровий агропродовольчий ринок», «датаорієнтований агропродовольчий ринок», а також для структурування наукових підходів до дослідження ринку; *порівняльного аналізу* – для зіставлення класичних, неокласичних, інституційних та сучасних підходів до трактування категорії «ринок», а також для порівняння аграрного, продовольчого та агропродовольчого ринків; *абстрагування та конкретизації* – з метою виокремлення ключових ознак, функцій та рівнів функціонування агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних трансформацій; *системного аналізу* – для розгляду агропродовольчого ринку як багаторівневої адаптивної системи взаємодії виробничих, переробних, логістичних, інституційних та соціальних компонентів; *структурно-функціонального аналізу* – для побудови концептуальних та структурно-функціональних моделей агропродовольчого ринку, зокрема адаптаційно-координаційного циклу його розвитку; *бібліометричного аналізу* (із застосуванням програмного забезпечення VOSviewer) – для ідентифікації ключових наукових напрямів, термінологічних кластерів і дослідницьких трендів у світовій науковій літературі щодо агропродовольчого ринку; *економіко-статистичних методів* – для аналізу динаміки виробництва, урожайності, експорту, імпорту, цін, споживання та індикаторів продовольчої безпеки агропродовольчого ринку України; *табличного та графічного моделювання* – для візуалізації результатів аналізу, відображення тенденцій розвитку та ілюстрації структурних змін агропродовольчого ринку; *економіко-математичного моделювання* – для оцінювання впливу зовнішніх і внутрішніх шоків (воєнних, логістичних, фінансових, кліматичних) на функціонування агропродовольчого ринку та обґрунтування сценаріїв його розвитку; *сценарного аналізу* – для формування

альтернативних траєкторій розвитку агропродовольчого ринку в умовах невизначеності та нестабільності; *експертних методів* (ранжування, групування, оцінювання) – у межах авторського методичного підходу Dynamic Agri-SMART-SWOT Analysis з метою визначення ключових факторів, сценаріїв і тригерів розвитку агропродовольчого ринку; *методів стратегічного аналізу* (SWOT, SMART, тригерного аналізу) – для обґрунтування стратегічних рішень та управлінських реакцій на зміну зовнішнього середовища; *логіко-структурного методу* – для побудови алгоритмів стратегічного оцінювання та механізмів реалізації стратегії розвитку агропродовольчого ринку.

Емпіричну та інформаційну базу дослідження становили Закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Національного банку України, а також дані міжнародних організацій (FAO, World Bank, OECD, Eurostat), профільних асоціацій і аналітичних центрів. Додатково використовувалися матеріали наукових публікацій, монографій, статей у фахових вітчизняних і зарубіжних виданнях, а також офіційні інформаційні ресурси.

Для забезпечення об'єктивності та репрезентативності результатів дослідження опрацьовано значний масив статистичних даних за тривалий період, що дозволило виявити ключові тенденції, закономірності та структурні зрушення у розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін.

Наукова новизна одержаних результатів у вирішенні наукового завдання розроблення теоретико-методологічних та прикладних засад формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін, а саме:

уперше:

обґрунтовано концептуально-методичний підхід до трансформації агропродовольчого ринку в умовах воєнної економіки, який, на відміну від існуючих фрагментарних моделей державної підтримки, базується на інтеграції

механізмів державно-приватного партнерства з платформною організацією взаємодії виробників у межах інтегрованих агропродовольчих хабів, що виконують функції центрів концентрації виробництва, переробки, зберігання та збуту, а також забезпечують доступ до ринків виробничих ресурсів (насіння, засобів захисту рослин, техніки) та інноваційних агротехнологій; запропонований підхід передбачає системне залучення міжнародних фінансових інвестицій і донорських ресурсів, цифровізацію процесів та інтеграцію нових учасників ринку, зокрема внутрішньо переміщених осіб, що дозволяє досягти ефекту масштабу, підвищити конкурентоспроможність і стійкість агропродовольчого виробництва, забезпечити гуманітарне реагування та соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

удосконалено:

науково-методологічний підхід щодо розуміння ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи, яка трактується як динамічна багаторівнева система узгодження інтересів економічних агентів, інституцій, держави та суспільства в умовах структурних, інституційних і соціально-економічних змін, які можуть відстежуватись за допомогою динамічно-сценарного SMART-SWOT-аналізу агропродовольчого ринку, який дозволяє операціоналізувати адаптивно-координаційну природу ринку. На відміну від класичних і неокласичних підходів, запропонована концепція акцентує увагу на координаційній функції ринку, що реалізується через формальні та неформальні інститути, логістичні й інформаційні зв'язки, механізми державного регулювання, соціальні та гуманітарні інструменти впливу;

категорійний апарат економічної науки шляхом уточнення та розширення трактування категорії «агропродовольчий ринок», яку, на відміну від існуючих підходів, охоплює повний ланцюг створення доданої вартості, від виробництва до споживання; включає інфраструктуру та логістичні механізми, без яких ринок не може функціонувати; враховує інституційне та державне регулювання, що є особливо важливим для продовольчої сфери; підкреслює соціальну роль

ринку, пов'язану з продовольчою безпекою; відображає сучасні глобальні та технологічні тренди та тригери; а також введення нових наукових категорій: «цифровий агропродовольчий ринок», який визначено як форму організації агропродовольчих відносин, що базується на використанні цифрових платформ, інформаційних систем, інструментів простежуваності, електронної комерції та цифрової логістики, і який, на відміну від традиційних підходів, забезпечує підвищення прозорості, зниження трансакційних витрат та інтеграцію учасників ринку в єдине інформаційне середовище; «датаорієнтований агропродовольчий ринок», який трактується як еволюційна форма розвитку агропродовольчого ринку, де ключовим ресурсом прийняття управлінських рішень виступають великі масиви даних (Big Data), аналітичні та прогнозні моделі, що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє здійснювати проактивне управління ризиками, сценарне планування та адаптацію до зовнішніх шоків.

підходи щодо класифікації ринків шляхом виділення специфічних ознак агропродовольчого ринку з урахуванням біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних та геоекономічних чинників, які, на відміну від існуючих класифікацій, що ґрунтуються переважно на товарному або функціональному підході, дозволяють комплексно оцінювати стійкість агропродовольчої системи в умовах глобалізаційних процесів, воєнних загроз та кліматичних змін.

набули подальшого розвитку:

наукові положення щодо оцінювання впливу зовнішніх і внутрішніх шоків на розвиток агропродовольчого ринку на основі економіко-математичного моделювання, що, на відміну від існуючих досліджень, орієнтованих переважно на статичний аналіз окремих показників, передбачає використання багатофакторних регресійних моделей; оцінювання впливу воєнних, логістичних, валютних та цінових шоків; поєднання кількісного аналізу з результатами експертного оцінювання в межах динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку, що дозволяє підвищити достовірність прогнозування, виявити трансформацію факторного впливу в умовах зовнішніх

шоків та обґрунтувати інерційні й альтернативні сценарії розвитку агропродовольчого ринку;

методологічний підхід щодо прийняття стратегічних рішень для відновлення, трансформації та розвитку агропродовольчого ринку, що на відміну від існуючих підходів, інтегрує результати міжнародної оцінки втрат і потреб на відбудову економіки (RDNA 4–5) з діагностикою інвестиційних потоків в аграрну сферу, що дозволяє підвищити об'єктивність визначення пріоритетів відновлення, ефективність розподілу ресурсів, результативність програм розвитку агропродовольчого ринку та віднову соціального потенціалу сільських територій в умовах післявоєнної трансформації;

науково-методичні підходи щодо державного регулювання агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі, який, на відміну від традиційного адміністративно-командного втручання, передбачає формування системи економічно-фінансових, інституційно-ринкових та адаптаційно-трансформаційних інструментів, доповнених воєнно-післявоєнним блоком регулювання, що забезпечує баланс між ринковими механізмами та державною підтримкою, цифровізацію ринку, інтеграцію євроекологічних стандартів, оцінювання довгострокового розвитку агропродовольчого сектору в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

підходи щодо обґрунтування механізму розвитку агропродовольчого ринку через призму інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі, переробні, логістичні та збутові ланцюги агропродовольчого сектору, що, на відміну від існуючих соціально орієнтованих підходів, передбачає системне залучення їх трудового, підприємницького та соціального потенціалу до формування доданої вартості, відновлення локальних ринків продовольства та підвищення стійкості агропродовольчої системи в умовах воєнних і поствоєнних соціально-економічних трансформацій.

інституційно-економічні засади функціонування ринку засобів захисту рослин в умовах воєнної економіки та євроінтеграції, яке, на відміну від існуючих підходів, розглядає ринок ЗЗР як елемент адаптивної агропродовольчої

координаційної системи та інтегрує інструменти агропродовольчих хабів для централізації доступу до ресурсів, оптимізації логістики і зниження імпортозалежності, а також удосконалює класифікаційні підходи шляхом включення екологічних, інституційних і цифрових параметрів (ризик, простежуваність, відповідність принципам сталого розвитку) та принципів корпоративної і соціальної відповідальності, що дозволяє підвищити ефективність управління ринком, забезпечити стійкість аграрного виробництва, мінімізувати екологічні та соціальні ризики й адаптувати функціонування ринку до вимог ЄС.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретичних, методологічних та прикладних положень для обґрунтування стратегічних рішень щодо формування, оцінювання та реалізації стратегії розвитку агропродовольчого ринку України, підвищення ефективності функціонування аграрного сектору, адаптації його до умов воєнних і післявоєнних трансформацій, а також забезпечення стійкості, конкурентоспроможності та інклюзивності агропродовольчої системи.

Результати дослідження, отримані в процесі виконання дисертації, підтверджено довідками про їх впровадження у діяльність органів державного управління, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та освітніх установ, а саме:

– *Комунальною установою «Агенція розвитку територіальних громад Полтавського району»* (довідка № 87 від 15.12.2025 р.) – результати дослідження використано при удосконаленні стратегій розвитку територіальних громад, визначенні пріоритетів розвитку аграрного сектору, формуванні проєктів місцевого економічного розвитку, а також інтеграції внутрішньо переміщених осіб у діяльність громад;

– *Департаментом агропромислового розвитку Полтавської обласної військової адміністрації* (довідка № 01-69/328 від 25.03.2026 р.) – впроваджено підходи до державного регулювання агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі, використано рекомендації щодо формування

агропродовольчих хабів, кооперації виробників, а також застосовано результати оцінювання втрат і потреб (RDNA) та економіко-математичного моделювання для обґрунтування стратегічних рішень;

– *Приватним підприємством «Імені Калашника» Полтавського району* (довідка № 14 від 12.01.2026 р.) – використано підходи до формування соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку, динамічно-сценарну SWOT-модель, а також рекомендації щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі процеси підприємства;

– *Виробничим сільськогосподарським кооперативом «Злагода» Полтавського району* (довідка № 149 від 18.02.2026 р.) – впроваджено підходи до формування синергічного ефекту на основі державно-приватного партнерства, участі у створенні агропродовольчих хабів, застосування динамічно-сценарного стратегічного аналізу та використання результатів RDNA при визначенні напрямів відновлення виробництва;

– *Асоціацією фермерів і приватних землевласників Полтавського району ПООФПЗКУ імені Чміленка* (довідка № 70/4 від 11.03.2026 р.) – використано рекомендації щодо розвитку кооперації фермерських господарств, створення агропродовольчих хабів, підвищення ефективності ресурсного забезпечення, а також інтеграції внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості;

– *Полтавським державним аграрним університетом* (довідка № 01-11/48 від 21.01.2026 р.) – результати дослідження впроваджено в освітній процес, зокрема у викладання дисциплін економічного спрямування, пов'язаних із розвитком агропродовольчого ринку, стратегічним аналізом, аграрною політикою та управлінням соціально-економічними системами.

Впровадження результатів дослідження сприяє підвищенню ефективності стратегічного управління агропродовольчим ринком, розвитку кооперації та інтегрованих ланцюгів створення доданої вартості, посиленню взаємодії між державними органами, бізнесом і територіальними громадами, активізації інвестиційних процесів, залученню міжнародної допомоги, а також формуванню

адаптивної моделі розвитку аграрного сектору в умовах соціально-економічних трансформацій.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій висновки, рекомендації та положення наукової новизни одержані автором особисто. Із опублікованих у співавторстві праць у дисертаційній роботі використано лише ті положення, які є результатом особистої праці здобувача. Теоретичні розробки та науково-практичні рекомендації щодо формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін, які містяться в роботі та виносяться на захист, викладені в переліку наукових праць автора.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи апробовано на 9 наукових конференціях та семінарах, зокрема на міжнародних науково-практичних конференціях: «Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні» (м. Полтава, 30 листопада 2022 р.); «Industry 4.0 for Agri-Food Supply Chains» (Leicester, in Great Britain, 24-25 липня 2023 р.); «Перспективи розвитку території: теорія і практика. Поствоєнне відновлення» (м. Харків, 16-17 листопада 2023 р.); «Тенденції та перспективи розвитку управління в умовах глобальних викликів» (м. Херсон, 30 травня 2024 р.); «Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем матеріали» (м. Кропивницький, 12 грудня 2024 р.); всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної науки: теоретичні та практичні дослідження молодих учених» (м. Полтава, 26-27 квітня 2023 р.); «Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики» (м. Полтава, 9 листопада 2023 р.); «Актуальні питання сучасної економічної науки» (м. Полтава, 5 грудня 2023 р.); «Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування» (м. Полтава, 10 грудня 2024 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 14 наукових праць, з них 5 наукові праці оприлюднені у фахових наукових виданнях України категорії Б, 9 тез доповідей за матеріалами конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць становить 4,9 д.а. (особисто здобувача – 3,6 д.а.).

Структура роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел з 211 найменувань, 26 додатків. Основна частина рукопису включає 28 таблиць і 48 рисунків. Повний обсяг дисертації становить 385 сторінок, з них основна частина займає 234 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

1.1. Загальнонаукові підходи щодо концептуальної сутності ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи в умовах трансформаційних змін

У сучасних умовах трансформації національних і глобальних економік, посилення нестабільності, зростання впливу геополітичних, воєнних та інституційних чинників особливої актуальності набуває переосмислення базових економічних категорій, серед яких ключове місце посідає ринок. Ринок перестає бути виключно механізмом обміну товарами і послугами та дедалі більше постає як складна соціально-економічна система, що поєднує економічні, соціальні, інституційні, інформаційні та поведінкові компоненти. Саме тому дослідження концептуальної сутності ринку виходить за межі класичного економічного аналізу й потребує застосування загальнонаукових підходів, здатних відобразити його багатовимірну природу.

В умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та глобальної турбулентності значення ринку як соціально-економічної системи істотно зростає. Він стає не лише простором економічної взаємодії, а й інструментом забезпечення економічної стійкості, продовольчої безпеки, соціальної стабільності та довгострокового розвитку. Саме тому поглиблення теоретичних засад розуміння ринку, узагальнення загальнонаукових підходів до його сутності, ролі та функціонування створює методологічну основу для подальших галузевих і прикладних досліджень, зокрема у сфері агропродовольчих ринків.

Отже, доцільно систематизувати основні загальнонаукові підходи до трактування ринку, розкрити його концептуальну сутність як соціально-економічної системи та обґрунтувати роль ринку у формуванні сучасних моделей економічного розвитку в умовах глибоких структурних змін і високого

рівня невизначеності. Зростання інтересу наукової спільноти до функціонування та розвитку ринків сприяє формуванню потужної теоретико-методологічної бази. Розмаїття наукових підходів, категоріальних визначень та концепцій ринку як економічної категорії формує кумулятивний ефект, що забезпечує поглиблення знань про його структуру, функції, закономірності розвитку та специфічні риси окремих ринкових сегментів, що у свою чергу, дозволяє комплексно осмислювати природу ринку, адаптувати наявні теорії до умов динамічних трансформацій і розробляти нові концептуальні парадигми.

Значний внесок у становлення теоретичних основ ринку та ринкових взаємодій, що є базисом для подальшого розуміння специфіки агропродовольчого ринку, зробили представники різних економічних шкіл – класичної, неокласичної, інституціональної, еволюційної та сучасних міждисциплінарних підходів. Їхні праці сформували фундаментальні положення щодо механізмів ринкової координації, поведінки економічних агентів, дії конкурентних сил, інституційних обмежень та ролі державного регулювання у розвитку ринкових систем. Спираючись на ці напрацювання, сучасні дослідники отримують можливість глибше аналізувати специфіку функціонування агропродовольчого ринку, його регуляторні механізми та динаміку трансформацій в умовах глобальних змін.

Наукові концепції процесу створення нових парадигм ринку, так і його сегментованих визначень висвітлено у працях представників різних економічних шкіл, найбільш вагомий внесок на нашу думку зробили:

меркантилізм: А. Алчіан, Ж.Б. Колбер;

класики-неокласики: А. Маслоу, Дж. Мілля, Ф. Найта, В. Ойкена, А. Серра, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Л. Вальрас, С. Сісмонді, Д. Мілля, Е. Чемберлін, Д. Робінсон, Л. Мізес, М. Фрідмен, Дж. Кейнс, П. Самуельсон;

інституціоналісти: У. Меклінг, Ф. Хайек, Й. Шумпетера, Т. Мен, А. Монкретсьєн, Г. Скарuffі, С. Фортрей, Д. Стюарт, Ж.Б. Колбер, Б. Даванцатті, А. Джевонвез, К. Маркс, Л. Мізес, М. Алле, М. Фрідмен, Дж. Кейнс, Ф. Бродель, В. Нордгауз, Г. Армстронг, Ф. Котлер [153, 156, 157, 158, 161, 164, 168, 178, 179, 180, 190, 191, 193, 197].

Достатньо активно питання, пов'язані із ринком, проблемами розвитку і вдосконалення ринків України вивчалися й українськими вченими та висвітлені у працях таких авторів: В. Андрійчука, Л. Антошкіної, В. Бойка, О. Березіна, В. Венгера, А. Гальчинського, М. Коденської, В. Геєця, С. Кваші, Ю. Коваленка, П. Саблука, О. Шпичака, М. Маліка, О. Варченко, Л. Войтович, М. Федик, М. Місюка, Л. Мельника, Р. Логоші, В. Я. Месель-Веселяка, О. Мазуренко, С. Мочерного, Т. Осташко, О. Онищенко, В. Рабштини, Л. Романової, Л. Худолій, В. Юрчишина, А. Чухно та ін. [5, 16, 20, 22, 95, 111, 143, 150].

Категоріальному баченню сутнісних характеристик ринкових відносин, організації агропродовольчих ринків та ринків сільськогосподарської продукції присвячені відомі праці таких вітчизняних вчених, як В. Андрійчук, І. Артимонова, І. Бачуріна, О. Богдан, С. Васильчак, М. Горлачук, О. Головка, О. Зоря, М. М. Коденська, В. Геєць, С. Кваша, П. Саблук, О. Шпичак, О. Варченко, М. Місюк, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, О. Мазуренко, І. Миколенко, В. Медвідь, С. Сегеда, В. Слома, Л. Худолій та інші науковці [6, 8, 9, 15, 25, 27, 66, 70, 71, 88, 90, 124, 128, 143].

Для визначення соціально-економічної ролі агропродовольчого ринку для початку визначимо, що таке ринок, які особливості має саме агропродовольчий ринок та дамо дефініції понять соціально-економічна роль.

Слово ринок походить від польського *rynec* від сер.-в.-нім. *rinс* («круг», «коло»). Оскільки центр середньовічного міста був площею з будинком магістрату в центрі та будинками довкола (кільцем). Як правило, після надання місту магдебурзького права на такій площі періодично проводились ярмарки, а згодом і розміщувались крамниці та торгові ятки. Звідси перенесення назви центральної площі міста на явище, яке ще по-східному називають «базар», а колись ще називалося «торг» [44, с. 704]. На нашу думку, первинне значення поняття «ринок», яке використовувалося лише, як визначення місця зустрічі продавців і покупців для досягнення своєї мети, є не повним та не відображає його сучасного розуміння. Академічний тлумачний словник трактує ринок як сферу товарного обміну; пропозиція і платоспроможний попит на товари у

масштабі світового господарства, країни або окремих її районів. Велике і складне завдання насичення ринку предметами народного споживання повинно розв'язуватись при стабільному рівні державних роздрібних цін [127].

Першим науковцем, який сформулював визначення ринку з наукової точки зору, був учений-економіст О. Курно, який трактував ринок з точки зору «району, у якому взаємодія покупців і продавців настільки вільна, що ціни на товари мають тенденцію швидко змінюватись» [158, с. 6]. Подібним є трактування А. Маршалла, який вважав, що «чим досконалішим є ринок, тим потужнішою є тенденція у всіх його точках у конкретний момент платити за той самий продукт однакову ціну» [178, с. 416]. При цьому, на відміну від О. Курно, А. Маршал акцентував свою увагу лише на спроможності ринку врегульовувати ціни в межах конкретного регіону.

У сучасній економічній науці немає єдиного визначення категорії «ринок». Західна та вітчизняна наукова думка подає різні тлумачення цього поняття, акцентуючи увагу на різних його аспектах. Наприклад, американський економіст М. Фрідмен розглядає «ринок» як координацію дій учасників, що забезпечує їм свободу вибору [164, с. 24]. На думку П. Самуельсона, «ринок – це механізм, в якому покупці і продавці взаємодіють з метою визначення ціни і кількості товарів» [193, с. 33]. На нашу думку, дуже ґрунтовним є визначення ринку у підручнику В. Антошкіної, який представляє ринок як механізм формування та руху процесу відтворення, форму зв'язку між виробництвом і споживанням, а також різні види комерційної та господарської діяльності через купівлю-продаж товарів, капіталу, робочої сили, технологій, інформації тощо [5, с. 12].

Варто зазначити, що при визначенні категорії «ринок» деякі економісти акцентують увагу на цінах як невід'ємній складовій сучасних товарообмінних операцій. Так, на думку В. В. Кириленка, ринок – це сукупність відносин купівлі-продажу товарів і послуг, спосіб взаємодії виробників і споживачів на основі розподіленого та знеособленого механізму цінових сигналів [69, с. 17]. Близькою є точка зору А. С. Гальчинського. Він розглядає ринок як механізм координації різних видів діяльності суспільства через систему цін [22, с. 157]. Ринок, як

зазначає Й. Шумпетер, це еволюційний процес, безперервно змінюючий хвилю інновацій, процес «творчого руйнування», здатності здійснювати динамічні зміни в технології та на основі цього забезпечити динамічне зростання [197].

На думку С.П. Кондратенко, «ринок в економічному розумінні – це складна система товарообміну, яка включає виробництво та переміщення товару до кінцевих споживачів, виділяючи при цьому лише дві його основні категорії, а саме: попит і пропозицію» [78, с. 16]. Безумовно, наведене визначення відповідає теоретико-еволюційному погляду на ринок у цілому. Однак зазначимо, що в умовах становлення агропродовольчого ринку, який характеризується чисельними взаємовідносинами реалізації ринкового механізму, що забезпечує ланцюжок «виробництво-переробка-зберігання-споживання». Наведене визначення передбачає основні інституційні елементи, такі як попит і пропозиція, але є не повним.

У більш розширеному розумінні подає визначення категорії ринку С. В. Васильчак, який вбачає його як сферу обміну специфічними товарами і послугами, реалізуючи відносини, пов'язані з процесом купівлі-продажу товарів, та просування їх від виробника до споживача. Також автор наводить визначення ринку як механізму задоволення потреб виробників і споживачів [15, с. 2-3].

Однак, незважаючи на те що автори розглядають його в більш широкому значенні, не обмежуючись якихось двома чи трьома функціональними особливостями, ми не можемо говорити про нього як цілісну систему, окреслюючи ринок умовно-фізичними «кордонами» та характеризуючи здебільшого товарні відносини. Проте вже із застосуванням певних ринкових інститутів, серед яких ціна, а отже і формування механізму ціноутворення на ньому, переводимо таке визначення більшою мірою в економічну площину, надаючи характер економічності, вільності, конкуренції, що важливо, але і зауважуючи певні відносини та взаємозв'язки між людьми.

Зазначені особливості, а саме посилюючи важливість взаємозв'язків при визначенні сутності ринку, у своїх тлумаченнях досліджуваної категорії висвітлює зокрема і Л. Худолій. Автор розглядає ринок як економічний

механізм, що сформувався на базі конкретної галузі, функціонує у певному макроекономічному середовищі, переважно в режимі самоналаштування, хоч і не виключає елементів державного та корпоративного регулювання [143, с. 7].

Одразу зазначимо, що таке бачення ринку частково можна ідентифікувати як потенційне у визначенні та сприйнятті категорії ринку, оскільки воно передбачає механізм формування в конкретній галузі чи одразу кількох галузей. Агропродовольчий ринок функціонує завдяки двом галузям – тваринництву та рослинництву. Більш загальне трактування ринку пропонує І. Фішер вбачаючи в ньому центральний елемент у системі товарно-грошових відносин, що визначає спосіб зв'язку між відокремленими товаровиробниками на основі суспільного поділу праці [161].

З позиції взаємозв'язків ринок можна розглядати як механізм, що забезпечує послідовний обмін товарами, в нашому випадку продовольчими товарами агарного походження, між його виробниками, переробниками, дистриб'юторами й кінцевими споживачами, які характеризують, з одного боку цілісність даного процесу, а з іншого – виступають суміжними інституційними одиницями, формуючи пропозицію і попит на агропродовольчому ринку.

Розглянемо визначення ринку в трактуванні Р. Кембела, К. Макконнелла, Л. Стенлі і С. Брю, а саме: «як інститут або механізм, який зводить покупців (представників попиту) та продавців (постачальників) окремих товарів і послуг» [156, с. 21]. Схоже визначення надають Г. Армстронг і Ф. Котлер [153, с. 34] та Б. Градзюк, А. Чижевський, А. Гейнц, В. Піжлоу, В. Богутті, В. Пізіо [159, 166, 181, 189]. Зокрема, перші в переліку автори вважають, що ринок – це сукупність наявних і потенційних покупців товару, другі – як процес, за посередництва якого взаємні дії покупців і продавців певного товару ведуть до визначення його ціни й кількості. Слід також підкреслити, що саме покупці, які володіють більшою «ринковою владою», змушують виробників збільшувати або зменшувати пропозицію, а продавці враховують їхні побажання, зрештою впливаючи на формування ринкових цін і, отже, на прибутки. Однак це залежить від ефективного функціонування елементів ринкової системи. Варто зазначити,

що наведені категоріальні бачення ринку, як економічної категорії розкриває функціональні характеристики однобічно, не охоплюючи функціонування цілісної системи та вагомість ринку в питанні забезпечення розвитку та теоретико-методологічної трансформації в наступні – багатоаспектні функціонально-галузеві ринки.

У процесі трансформації, сутність і значення ринку змінюються, науковці систематизують історичні підходи щодо розуміння категорії «ринок». Наприклад, узагальнення О.В. Волкової, А.Д. Чикуркової та О. М. Деренко [21, 145] є досить повним, науковці виокремлюють чотири вектори сутності ринку згідно політекономічного підходу і аналізують позиції класиків економічної теорії. До існуючі концепції доцільно додати інституціональний підхід (додаток А). У межах економічної теорії поняття «ринок» інтерпретується багатогранно – як простір обміну, процес взаємодії, система відносин, механізм координації та сукупність інституційних і поведінкових практик. З розвитком економічної науки зміст цієї категорії постійно розширюється, відображаючи нові підходи та результати досліджень [52, 115].

Переважаюча частина науковців розглядає ринок як середовище, у якому відбувається взаємодія між виробниками та споживачами, формується ціна і визначаються обсяги пропозиції. У цьому контексті ринок виступає як механізм узгодження попиту і пропозиції, де діють ключові економічні закономірності. Еволюція наукових підходів до розуміння ринку свідчить про його складну та динамічну природу. Він розглядається як багаторівнева система, що поєднує економічні, соціальні та інституційні елементи, які змінюються під впливом розвитку суспільства та економіки, що підкреслює необхідність постійного перегляду та уточнення наукових підходів до аналізу ринкових процесів.

Узагальнення історичних етапів розвитку та сучасних теоретичних концепцій дозволяє визначити ринок як складну систему соціально-економічних взаємодій між його учасниками, що виникають у процесі виробництва, переробки, розподілу та обміну товарів і послуг. Його функціонування забезпечується дією ринкових механізмів та інституцій, а сам ринок виступає не

лише як інструмент обміну, а й як середовище реалізації економічної діяльності. Основними учасниками ринку є продавці, які пропонують товари та послуги з метою отримання прибутку, та покупці, що формують попит відповідно до власних потреб. Їх взаємодія забезпечує встановлення цін, укладання угод і здійснення економічного обміну.

Для глибшого розуміння сутності ринку доцільно розглянути етапи його еволюції, які відображають зміну форм і способів організації взаємодії між учасниками – від первинних форм торгівлі до сучасних інституційно оформлених і регульованих ринкових систем (Додаток Б) [52, 115, 116].

Таким чином, у науковій літературі ринок традиційно розглядається крізь призму різних теоретичних парадигм – від класичної та неокласичної до інституціональної, еволюційної, системної та поведінкової економіки. Класичні підходи акцентують увагу на ринку як механізмі саморегуляції, що забезпечує рівновагу попиту і пропозиції через ціновий сигнал. Неокласична теорія розширює це бачення, трактуючи ринок як формалізовану систему взаємодії раціональних економічних агентів. Водночас сучасні реалії демонструють обмеженість таких підходів у поясненні процесів, пов'язаних із структурними дисбалансами, асиметрією інформації, інституційними викривленнями та впливом позаекономічних факторів.

Інституціональний підхід дозволяє розглядати ринок як сукупність формальних і неформальних правил, норм та організацій, що визначають поведінку економічних агентів і умови функціонування обмінних процесів. У цьому контексті ринок виступає не лише економічною, а й соціальною конструкцією, яка формується під впливом державної політики, правового середовища, культурних традицій і рівня суспільної довіри. Особливого значення набуває системний підхід, що дає змогу трактувати ринок як відкриту динамічну систему, елементи якої перебувають у постійній взаємодії та розвитку, реагуючи на зовнішні й внутрішні імпульси.

Отже, з позицій загальнонаукових підходів, формулювання «ринок як соціально-економічна система» є методологічно коректним, однак, з

урахуванням сучасних тригерів, семантично вичерпаним. Враховуючи сучасні виклики, шоки, швидкість змін детермінантів, виникає потреба змістити акцент зі сталості на функціонування, адаптацію, взаємодію та динаміку. На наше переконання, категорію «ринок» в умовах структурних та інституційних трансформацій доцільно розглядати та аналізувати не просто як соціально-економічну систему, а як «адаптивну соціально-економічну координаційну систему», що являє собою динамічно організовану сукупність взаємопов'язаних економічних агентів, інституцій, механізмів обміну та правил взаємодії, здатних у режимі реального часу узгоджувати індивідуальні та суспільні економічні інтереси, перерозподіляти ресурси, сигнали попиту і пропозиції, а також адаптуватися до зовнішніх шоків, невизначеності та асиметрії інформації з метою забезпечення відтворення, стійкості та розвитку економічної системи.

У такому трактуванні ринок виконує не лише функцію простору купівлі-продажу, а насамперед виступає координаційним механізмом, який поєднує економічні, соціальні, інституційні та поведінкові компоненти, забезпечує баланс між конкуренцією і співпрацею, формальними та неформальними інститутами, державним регулюванням і саморегуляцією. Адаптивність ринку як координаційної системи проявляється у його здатності трансформувати структуру зв'язків, змінювати моделі взаємодії суб'єктів та генерувати нові форми економічної поведінки під впливом глобалізаційних процесів, технологічних зрушень, кризових явищ і воєнних викликів (рис. 1.1).

На рис. 1.1 представлено концептуальну багаторівневу модель функціонування ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи, побудовану за принципом ієрархічно-каскадного розширення від базових економічних функцій до системної трансформації. Ядром моделі є функції ринку, які забезпечують базову економічну взаємодію між суб'єктами господарювання та формують первинну логіку ринкових процесів.

Наступний рівень – тригери, які відображають зовнішні та внутрішні імпульси впливу на ринок (зміни попиту і пропозиції, цінові шоки, інституційні рішення, технологічні зрушення, воєнні та політичні фактори тощо). Тригери виступають пусковим механізмом змін, активізуючи реакцію ринкової системи.

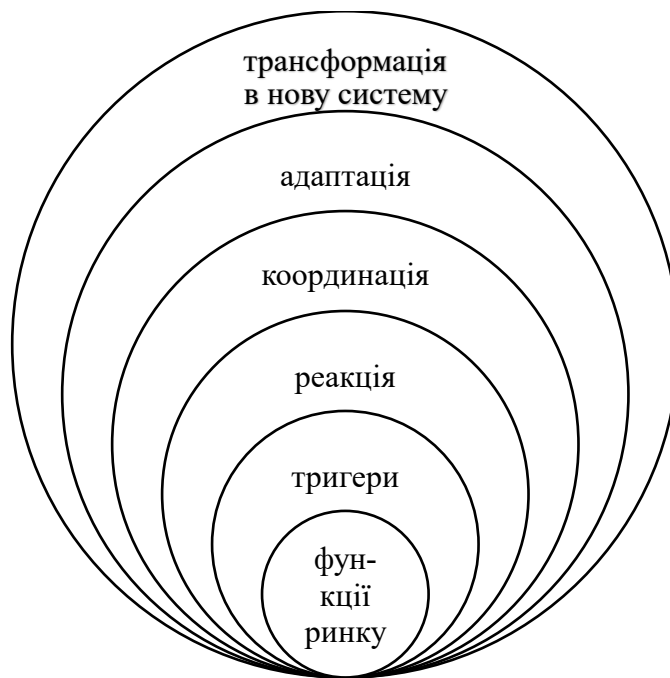

Рис. 1.1. Концептуальна схема адаптаційно-координаційного циклу ринку в умовах соціально-економічних трансформацій

Джерело: розроблено автором

Рівень реакції характеризує безпосередні поведінкові та структурні відповіді ринку на дію тригерів: зміну обсягів виробництва, коригування цін, переорієнтацію потоків товарів, зміну поведінки споживачів і виробників. Реакція є первинною формою адаптації системи до порушення рівноваги. На рівні координації відбувається узгодження інтересів і дій економічних агентів через ринкові механізми, інституційні правила, державне регулювання, контракти та мережеві взаємодії. Саме координація забезпечує відновлення функціональної цілісності ринку після шоків. Рівень адаптації відображає здатність ринку не лише реагувати, а й накопичувати досвід змін, формувати нові моделі поведінки, інституційні норми, логістичні та технологічні рішення. Тут ринок переходить від короткострокової реакції до середньо- та довгострокового пристосування. Зовнішній, найвищий рівень – трансформація в нову систему – символізує якісні структурні зрушення, коли під впливом тривалих криз, воєнних викликів або глобальних змін ринок еволюціонує в іншу конфігурацію: з новими правилами, ролями суб'єктів, пріоритетами та стратегічними орієнтирами. Представлена концептуальна схема наочно демонструє, що ринок

не є статичною соціально-економічною конструкцією. Він функціонує як динамічна, багаторівнева, адаптивна система, здатна послідовно переходити від виконання базових функцій до глибокої системної трансформації. Такий підхід дозволяє по-новому інтерпретувати роль ринку в умовах нестабільності, воєнних викликів та структурних зламів і створює методологічну основу для подальшого сценарного моделювання його розвитку (рис. 1.2).

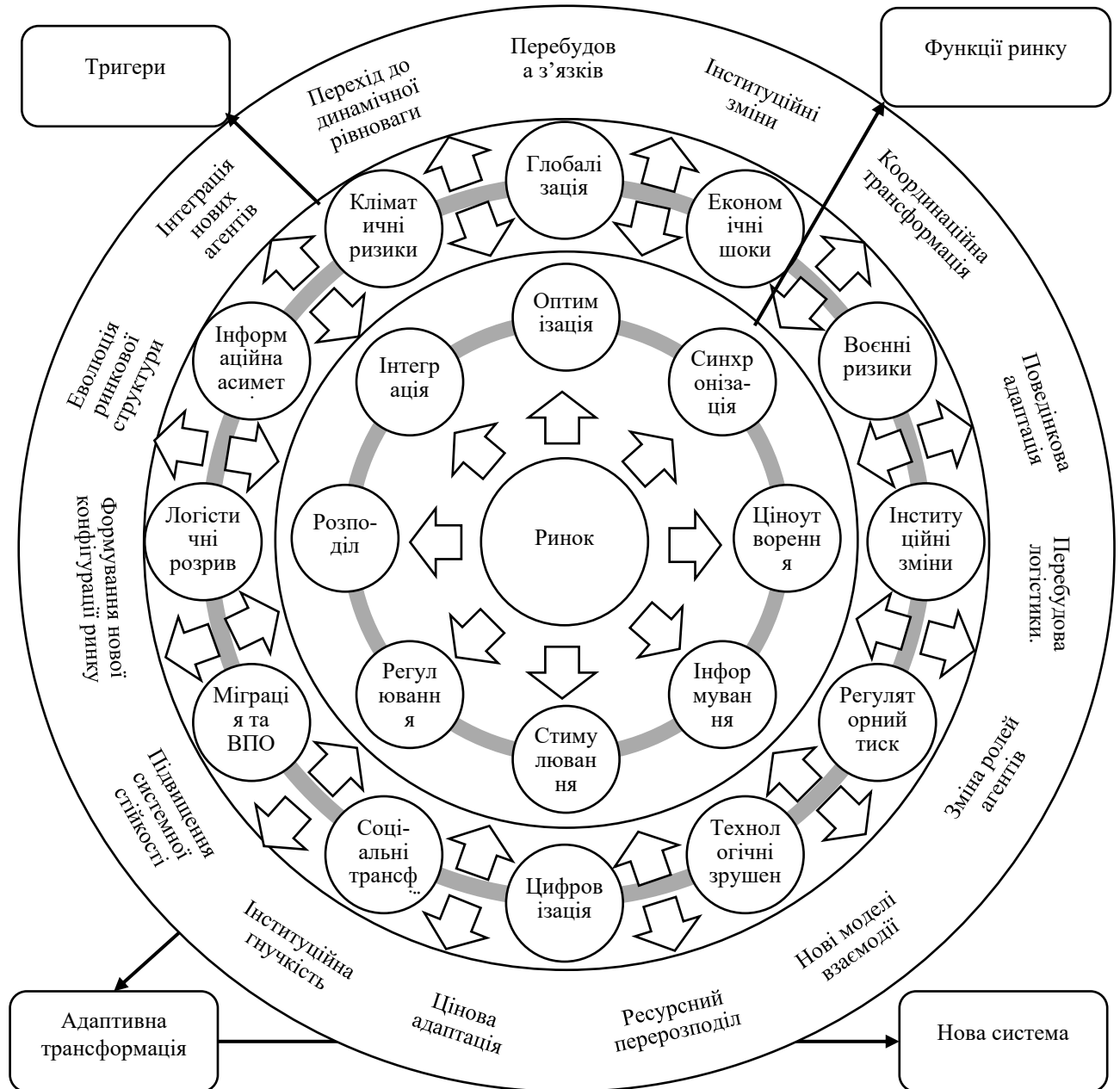

Рис. 1.2. Деталізована концептуальна модель адаптаційно-координаційного циклу ринку в умовах соціально-економічних трансформацій

Джерело: розроблено автором

Представлена на рис. 1.2 концептуальна модель наочно демонструє циклічну та багаторівневу природу функціонування ринку в умовах соціально-економічних трансформацій. Ринок у цій моделі постає не як статична сукупність обмінних процесів, а як динамічна адаптаційно-координаційна система, здатна реагувати на зовнішні та внутрішні тригери, трансформуючи власні функції, механізми взаємодії та інституційні форми. Послідовний перехід від базових функцій ринку до реакції, координації, адаптації та, зрештою, трансформації в нову систему відображає логіку еволюційного розвитку ринкових відносин під впливом криз, структурних зрушень і змін економічного середовища. Запропонована модель дозволяє концептуально обґрунтувати ринок як відкриту систему з внутрішніми механізмами саморегуляції та стратегічної перебудови, що особливо актуально в умовах воєнних викликів, глобальної нестабільності та інституційних змін. Вона створює теоретичну основу для подальшої формалізації процесів ринкової адаптації, розробки сценаріїв розвитку агропродовольчого ринку та обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на підвищення його стійкості, гнучкості та довгострокової ефективності. Сформульоване трактування ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи принципово відрізняється від класичних підходів за низкою концептуальних ознак.

По-перше, нове трактування передбачає відхід від статичності та перехід до адаптивності. У класичних економічних теоріях (неокласичній, інституційній, кейнсіанській) ринок переважно розглядається як: механізм обміну; сукупність відносин між продавцями і покупцями; інституційне середовище взаємодії економічних агентів. Навіть у розширених інституційних трактуваннях ринок здебільшого постає відносно стабільною системою, що реагує на зміни через ціновий механізм або регуляторні інструменти. У запропонованому підході акцент зміщується з реакції на зміни до здатності системи постійно адаптуватися, перебудовуючи внутрішні зв'язки, ролі агентів, правила взаємодії та канали координації в умовах невизначеності, криз, воєнних і посткризових трансформацій.

По-друге, ринок являє собою не лише як «місце взаємодії», а як система координації. Класичні підходи здебільшого зосереджуються на: обміні; конкуренції; балансі попиту і пропозиції; ефективності розподілу ресурсів. У авторському визначенні ринок постає як координаційна система, тобто узгоджує не лише ціни, а й інтереси, поведінкові моделі, очікування, соціальні обмеження; забезпечує синхронізацію дій між державою, бізнесом, домогосподарствами, громадами, фінансовими та інституційними структурами; виконує роль «інфраструктури прийняття рішень» в умовах нестабільності, що наближає аналіз ринку до теорії складних адаптивних систем, чого бракує традиційним економічним моделям.

По-третє, ринок забезпечує інтеграцію соціальних, інституційних і поведінкових вимірів. У класичних моделях соціальні чинники часто розглядаються як другорядні або розглядаються як зовнішні обмеження. Запропоноване визначення інтегрує соціальні норми, інституційні правила, поведінкові реакції та економічні стимули в єдину систему; визнає, що в умовах війни, міграції, руйнування ланцюгів постачання саме соціальні та інституційні механізми часто визначають ефективність функціонування ринку не менше, ніж ціни.

По-четверте, функціонування ринку передбачає фокус на динамічній нестійкій рівновазі. Класичні підходи часто орієнтовані на рівновагу; квазістабільні стани; оптимізацію. У авторській концепції ринок перебуває у стані динамічної нестійкої рівноваги; постійно переходить між фазами адаптації, компенсації, відновлення та трансформації; функціонує не за логікою «шоку – рівновага», а за логікою «шок – перебудова – нова конфігурація». Такий підхід є особливо релевантним для агропродовольчих ринків; економік воєнного та повоєнного типу; глобалізованих, але фрагментованих ринкових систем.

По-п'яте, ринок передбачає практичну орієнтацію на управління та політику. Класичні визначення ринку здебільшого мають описовий характер. Запропонований підхід створює методологічну основу для розробки стратегій державної політики, регулювання та антикризового управління; дозволяє

поєднати ринкові механізми з інструментами державної координації, підтримки та стимулювання; є придатним для подальшої економіко-математичної, сценарної та системно-динамічної формалізації.

Отже, запропоноване трактування ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи відрізняється від класичних підходів переходом від статичного та обмінного розуміння ринку до його системно-динамічного, адаптивного й координаційного осмислення. На відміну від традиційних моделей, що фокусуються переважно на ціновому механізмі та рівновазі, пропонується підхід акцентує увагу на здатності ринку до постійної трансформації, узгодження багаторівневих інтересів економічних агентів і забезпечення стійкого функціонування в умовах структурних, інституційних і соціально-економічних шоків. Розроблений підхід розширює теоретичні межі аналізу ринку та формує підґрунтя для розробки сучасних моделей стратегічного управління й регулювання соціально-економічних процесів.

Таким чином, глобалізація та інтернаціоналізація ринків, спричинена розвитком технологій та зростанням міжнародної торгівлі, відкриває нові можливості для учасників ринку, одночасно цифрова трансформація змінює способи торгівлі, впливаючи на його структуру та динаміку. Такий постійний процес еволюції ринкових відносин свідчить про постійну адаптацію та інновації в економіці, від якої залежить ефективне функціонування глобальних ринків.

1.2. Соціально-економічна сутність, значення, роль і структура агропродовольчого ринку

Сучасні соціально-економічні трансформації, активізація глобалізаційних процесів, руйнування традиційних та формування нових внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків в аграрній сфері зумовлюють необхідність поглибленого переосмислення категоріальної сутності агропродовольчого ринку. Відкритість національних економік, загострення міжнародної конкуренції, поява нових

можливостей виходу на світові ринки та одночасне підвищення вразливості до зовнішніх ризиків формують перед аграрною галуззю якісно нові виклики. За таких умов зростає значущість комплексного наукового аналізу агропродовольчого ринку, його структурних характеристик, функціонального наповнення та стратегічної ролі у забезпеченні соціально-економічної стабільності держави.

Одним із головних факторів, що формують сучасні тенденції розвитку агропродовольчих ринків, є стале зростання чисельності населення світу, яке, відповідно до прогнозів міжнародних організацій, супроводжується невпинним збільшенням попиту на продовольчі товари. Такий процес актуалізує необхідність не лише нарощування обсягів виробництва, а й підвищення якості та безпечності продуктів харчування, їх соціальної доступності та відповідності стандартам сталого розвитку. Оскільки основним джерелом продовольчих товарів є продукція галузей рослинництва та тваринництва, підсилена технологічною та організаційною переробкою, аграрна сфера виступає фундаментом продовольчого забезпечення як національних економік, так і глобального ринку в цілому.

Для забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках необхідно системно підвищувати ефективність аграрного виробництва, впроваджувати ресурсозберігаючі та інноваційні технології, оптимізувати логістичні ланцюги, а також формувати конкурентні механізми ціноутворення. Одним із визначальних чинників стійкого розвитку агропродовольчого ринку є зниження собівартості продукції при одночасному зростанні її якості, що створює умови для підвищення рівня продовольчої безпеки країни та забезпечення доступності продуктів харчування для різних соціальних груп населення.

В умовах соціально-економічної нестабільності, впливу зовнішньополітичних ризиків та структурних дисбалансів економіки стратегічний розвиток агропродовольчого ринку набуває виключного значення. Ефективно функціонуючий агропродовольчий ринок створює передумови для

гарантування продовольчої незалежності держави, мінімізує залежність від імпорту продовольчих товарів, сприяє відновленню позитивного зовнішньоторговельного сальдо та збільшенню валютних надходжень. У свою чергу, це позитивно впливає на макроекономічну стабільність, розвиток підприємництва, підвищення рівня зайнятості та доходів населення.

Разом із тим, багатовимірність та складність сучасних трансформацій агропродовольчого ринку зумовлюють необхідність систематизації наукових підходів до його дослідження, виявлення домінуючих напрямів, концептів і наукових дискусій у світовому академічному просторі. З метою ідентифікації ключових тематичних кластерів, еволюції наукової проблематики та взаємозв'язків між основними поняттями доцільним є застосування бібліометричного аналізу наукових публікацій.

У цьому контексті використання програмного забезпечення VOSviewer дозволяє візуалізувати структуру наукових досліджень, пов'язаних з агропродовольчим ринком, та визначити концептуальні вузли, що формують сучасний науковий дискурс. Проведення бібліометричного аналізу створює аналітичне підґрунтя для подальшого обґрунтування авторського підходу до трактування агропродовольчого ринку як адаптивної соціально-економічної системи в умовах глобальних і внутрішніх викликів (рис. 1.3). На рис. 1.3 представлено результати бібліометричного аналізу ключових слів наукових публікацій, присвячених проблематиці аграрного ринку, що дозволило виявити структуру наукового дискурсу та основні напрями досліджень у цій сфері. Аналіз здійснено з використанням інструментів програмного забезпечення VOSviewer, що забезпечує кластеризацію термінів на основі частоти спільної появи у публікаціях. У результаті аналізу було ідентифіковано три чітко сформовані тематичні кластери, кожен з яких відображає окремий напрям досліджень аграрного сектору. Перший кластер (червоний) об'єднує ключові слова «agricultural market (аграрний ринок)», «market structure (структура ринку)», «price volatility (цінова волатильність)», «trade (торгівля)», «market integration (ринкова інтеграція)», «supply and demand (попит і пропозиція)» [198].

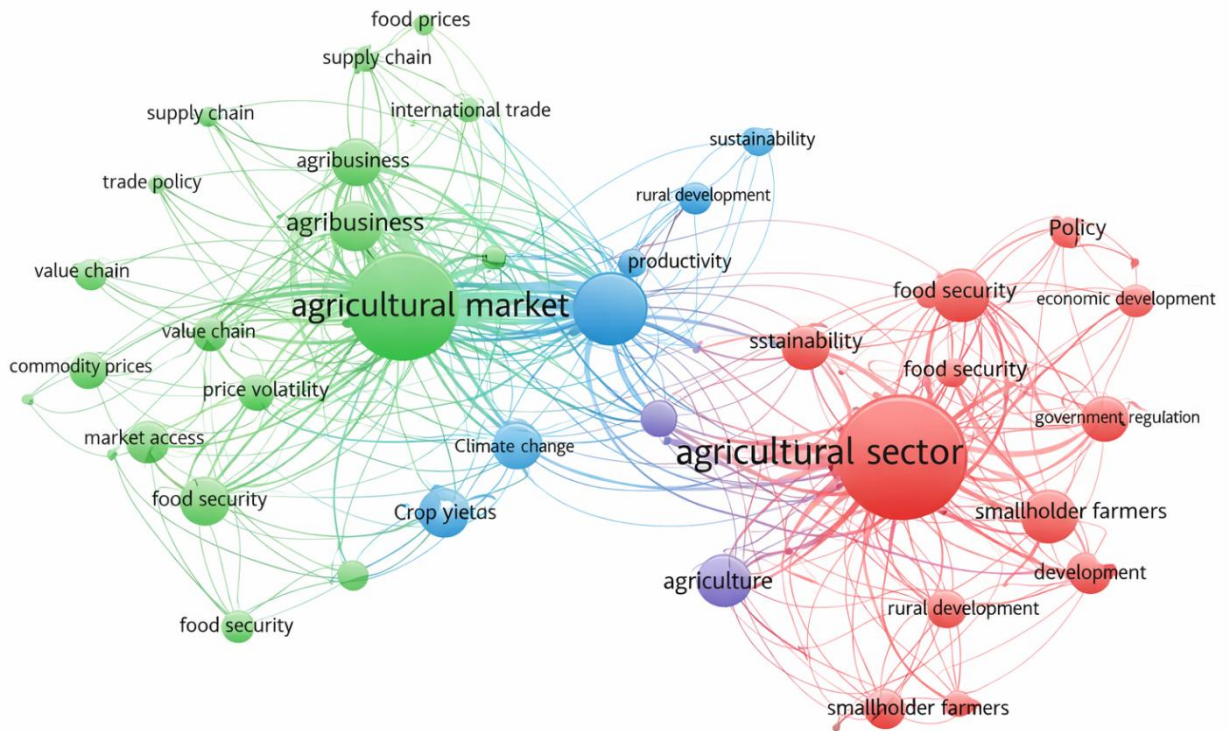

Рис. 1.3. Результати бібліометричного аналізу ключових слів публікацій пов'язаних з категоріями «агропродовольчий ринок» у базі даних Scopus

Джерело: створено автором за допомогою програмного забезпечення VOSviewer на основі бази даних Scopus [198]

Його зміст концентрується навколо проблем функціонування аграрних ринків, механізмів ціноутворення, торгівлі сільськогосподарською продукцією та взаємодії національних і міжнародних ринків. Домінування терміна «agricultural market (аграрний ринок)» у цьому кластері свідчить про високий рівень наукового інтересу до ринкових механізмів, що визначають ефективність аграрного виробництва та продовольчу безпеку. Частка публікацій, що тематично тяжіють до цього кластера, становить 45 % від загального масиву проаналізованих робіт.

Другий кластер (зелений) сформований навколо понять «agricultural production (сільськогосподарське виробництво)», «productivity (продуктивність)», «yield (урожай)», «inputs (входи)», «technology (технології)», «efficiency (ефективність)». Він відображає дослідження, орієнтовані на виробничі аспекти аграрного сектору, зокрема підвищення продуктивності,

оптимізацію використання ресурсів, упровадження інноваційних та цифрових технологій у сільському господарстві. Наявність тісних зв'язків між термінами цього кластеру вказує на системний характер досліджень ефективності аграрного виробництва як основи формування пропозиції на аграрному ринку. На цей напрям припадає 35 % публікацій, що підтверджує його значущість у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Третій кластер (синій) охоплює ключові слова «agricultural sector (аграрний сектор)», «rural development (розвиток сільських територій)», «policy (політика)», «sustainability (сталість)», «food security (продовольча безпека)», «climate change (зміни клімату)». Його зміст пов'язаний із макроекономічними, інституційними та соціально-екологічними аспектами розвитку аграрного сектору. У межах цього кластеру аграрний сектор розглядається як складова національної економіки, що функціонує під впливом державної політики, глобальних викликів та принципів сталого й адаптивного розвитку. Частка досліджень цього напрямку становить близько 20 %.

Взаємне розташування кластерів на візуалізаційній мапі свідчить про високий рівень міждисциплінарної інтеграції досліджень аграрного ринку. Зокрема, тісні зв'язки між термінами «agricultural market» та «agricultural production» підтверджують, що більшість наукових робіт розглядає ринок і виробництво як взаємозалежні елементи єдиної економічної системи. Водночас наявність окремого кластеру, присвяченого аграрному сектору та сталому розвитку, підкреслює зростаючу увагу дослідників до питань екологічної стійкості, продовольчої безпеки та державного регулювання.

Таким чином, результати бібліометричного аналізу дозволяють зробити висновок, що сучасні наукові дослідження аграрного ринку формуються навколо трьох ключових напрямів: функціонування та регулювання аграрних ринків; підвищення ефективності аграрного виробництва; розвиток аграрного сектору в контексті сталості та глобальних викликів (рис. 1.4). Отримані результати підтверджують актуальність комплексного підходу до аналізу аграрного ринку та слугують науковим підґрунтям для подальших досліджень цієї проблематики.

Рис. 1.4. Напрями досліджень аграрного ринку на світовому рівні (за результатами бібліометричного аналізу ключових слів публікацій пов'язаних з категоріями «агропродовольчий ринок» у базі даних Scopus)

Джерело: узагальнено автором

У світовій науковій літературі поняття, повністю тотожне українському терміну «агропродовольчий ринок», використовується порівняно рідко. Значно частіше дослідники оперують суміжними, але не ідентичними категоріями, зокрема «agricultural market», «food market», «food system», «agri-food market» або «agri-food system». При цьому акценти наукових досліджень, як правило, зміщуються або в бік первинного виробництва сільськогосподарської продукції (аграрний ринок), або в бік кінцевого споживання, логістики та переробки продовольства (food market) [198].

Термін «agricultural market» переважно використовується для аналізу процесів виробництва, ціноутворення та торгівлі сировинною аграрною продукцією, тоді як «food market» фокусується на сегментах переробки, розподілу та споживання харчових продуктів. Така фрагментація термінології зумовлена спеціалізацією досліджень, галузевим поділом економіки в різних країнах та особливостями інституційної організації аграрного і харчового секторів. У свою чергу, категорія «agri-food market / system» має більш

комплексний характер, однак у більшості досліджень трактується крізь призму глобальних ланцюгів доданої вартості, продовольчої безпеки або сталого розвитку, без чіткого інституційного та територіального закріплення, притаманного українському розумінню агропродовольчого ринку.

В українській науковій та нормативно-правовій традиції, навпаки, сформувався підхід до агропродовольчого ринку як комплексного утворення, що охоплює виробництво сільськогосподарської сировини, її переробку, логістику, зберігання, оптову й роздрібну торгівлю продовольством, а також систему забезпечення продовольчої безпеки. Водночас в Україні досить чітко розмежовуються агропереробна галузь і харчова промисловість, що відображає як історичну спадщину галузевої структури економіки, так і особливості державного регулювання та статистичного обліку. Агропереробка зазвичай асоціюється з первинною та поглибленою переробкою сільськогосподарської сировини (зерна, олійних культур, молока, м'яса тощо), тоді як харчова галузь орієнтована на виробництво кінцевих продуктів споживання з вищим рівнем доданої вартості та маркетингової складової.

Таке розмежування має важливі аналітичні наслідки, що дозволяє детальніше досліджувати структуру витрат, формування доданої вартості, рівень технологічності та конкурентоспроможність окремих сегментів ринку, але водночас ускладнює цілісне бачення агропродовольчого ринку як єдиної соціально-економічної системи. Саме тому в сучасних умовах зростає потреба у використанні інтегративних підходів, які поєднують аграрний, агропереробний і харчовий сегменти в межах єдиної концептуальної моделі агропродовольчого ринку, адаптованої до українських реалій та здатної відобразити логіку його функціонування в умовах структурних трансформацій, глобалізації та воєнних викликів. Варто підкреслити також необхідність адаптації міжнародних наукових підходів до вітчизняних реалій, що обґрунтовує доцільність формування авторських концепцій і категоріального апарату для дослідження агропродовольчого ринку України в умовах воєнних та поствоєнних соціально-економічних трансформацій.

У цьому контексті доцільним є звернення до науково усталених підходів щодо класифікації ринків та трактування їх економічної природи, що дозволяє окреслити місце агропродовольчого ринку в загальній системі ринкових відносин. Аналіз базових дефініцій і типологій ринків у науковій літературі свідчить, що традиційно дослідники зосереджують увагу на аграрному ринку як окремому сегменті економіки, що функціонує відповідно до специфічних закономірностей виробництва, обміну та споживання сільськогосподарської продукції. Саме тому подальше дослідження потребує узагальнення існуючих підходів до розуміння аграрного ринку, з одного боку, та їх критичного переосмислення з позицій інтеграції аграрного, агропереробного і харчового сегментів – з іншого [115, 117, 118, 119, 122].

Коваленко Ю.С., стверджує, що аграрний ринок являє собою систему методів, установ, та ресурсів, необхідних для забезпечення обміну, завданням якої є управління та координація агропромислового виробництва для задоволення потреб споживачів [73, 74]. У дослідженні акцент зроблено на ключових поняттях сучасного наукового апарату, що базуються на системному підході до аналізу аграрного ринку, який розглядається як сукупність взаємопов'язаних і цілеспрямовано організованих елементів, об'єднаних для досягнення визначених цілей.

Також в науковій літературі вчені поняття «продовольчий ринок» трактують як економічну систему, що об'єднує вільно взаємодіючих виробників і споживачів продовольчих товарів, які обмінюються між собою на основі повної та достовірної інформації, що призводить до вирівнювання й зниження витрат [36]. Таке визначення підкреслює важливість інформаційного елементу для ефективного розвитку, але в сучасних умовах досить складно отримати достовірну інформацію, і цей аспект може бути нівельований іншими факторами формування та розвитку продовольчого ринку.

Значущими є узагальнення, представлені Н.О. Дзюбенко, яка виділяє загальні характеристики наукових підходів до розуміння поняття «продовольчий ринок». Вчений вказує, що «продовольчий ринок розглядають як систему, будь

то організаційну або економічну, або як сукупність взаємозв'язків або сферу взаємодії; визначають учасників ринкових відносин; та враховують обмін, який може відбуватися як явно, так і через посередництво» [36, с. 20]. У своїй роботі автор пропонує своє унікальне визначення категорії «продовольчий ринок» як «системи економічних відносин між продавцями та покупцями з приводу купівлі-продажу, обміну сільськогосподарської сировини та продовольчої продукції, що забезпечує врівноваження попиту й пропозиції, а також збалансування інтересів суб'єктів ринку під впливом інструментів державного регулювання» [36, с. 20]. У цьому визначенні є деякі протиріччя. Автор включає сільськогосподарську сировину та харчові продукти до складу продовольчого ринку. Такий підхід вимагає розширити визначення «продовольчий ринок», включивши до нього категорію «агропродовольчий ринок», що на нашу думку, і передбачено у наведеному вище підході.

Отже, у сучасній літературі можна знайти ототожнення та синонімізацію категорій «аграрний ринок», «сільськогосподарський ринок», «агропродовольчий ринок», «продовольчий ринок» та «агропромисловий ринок», що також відзначають Кваша С. М. та Григор'єв С. О. та визначають агропродовольчий ринок, як частину економіки яка охоплює виробництво, розподіл та споживання продовольчої сировини і продуктів харчування [68].

Так, наприклад, Ю.С. Коваленко вважає рівнозначними поняття «аграрний», «сільськогосподарський», «продовольчий» ринки й зазначає, «що цей ринок є частиною національного товарного ринку, де предметом купівлі-продажу є сільськогосподарська продукція та продовольство. Аграрний (сільськогосподарський ринок) – це відносини, які складаються між сільським господарством і промисловими підприємствами та іншими споживачами його продукції, а також із сукупності обмінних операцій між самими сільськогосподарськими товаровиробниками [73].

Визначення сільськогосподарського ринку містять лише одну ознаку – вид продукції, що виступає предметом купівлі-продажу» [74, с. 10]. Ми вважаємо, що поняття «аграрний ринок» і «агропромисловий ринок» не є тотожними,

оскільки їхня основна відмінність полягає у різних об'єктах купівлі-продажу. Така ідея відзначається в роботах Н. М. Даценко, яка зауважує, що «продовольчий ринок є складовою частиною національного ринку, де об'єктом купівлі-продажу є сільськогосподарська продукція та продовольство. Основною метою та завданням функціонування продовольчого ринку є забезпечення продовольчої безпеки держави» [29, с. 319].

Основною метою та завданням функціонування сільськогосподарського ринку є забезпечення продовольчої безпеки держави. Розв'язання цього завдання передбачає не лише подолання кризи в аграрному секторі, але й сприяння розвитку інших галузей національної економіки [41, с. 15].

У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» зазначено, що «аграрний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції» [56]. Тобто сутність цього визначення полягає в ототожненні понять «аграрний ринок» та «сільськогосподарських ринок». Подібний підхід можна простежити в працях А. О. Павленчика, який трактує категорію «ринок сільськогосподарської продукції» як систему економічних відносин, яка формується за участю різних інституцій, забезпечує та регулює виробництво продукції аграрного сектора економіки та рух товару до споживача у сфері обміну [101, с. 5]. Ми погоджуємось з таким науковим підходом, який полягає в доцільності паралельного вживання категорій «ринок сільськогосподарської продукції» та «аграрний ринок», основними об'єктами на цьому ринку виступає продукція галузей рослинництва й тваринництва.

При цьому ми цілком підтримуємо позицію І. В. Бачуріної, яка також ототожнює ці поняття і вважає, що «дослідження концептуальних основ ринків сільськогосподарської продукції передусім потребує з'ясування співвідношення таких категорій, як аграрний ринок (або ринок сільськогосподарської продукції) та ринок агропромислової продукції. Науковець виділяє два підходи до визначення співвідношення категорій аграрного й агропромислового ринків:

розподіл аграрного й агропромислового ринків за об'єктами економічних відносин (товаром). Так, аграрний ринок будується на торгівлі виключно

сільськогосподарськими продуктами (сировина та продукти, що пройшли первинну переробку), натомість агропромисловий ринок, крім названих продуктів, включає й ринок засобів виробництва;

ототожнення цих понять, яке відбувається за рахунок змістового розширення поняття «аграрний ринок», який, відповідно до зазначеного підходу, охоплює ринок засобів виробництва» [8, с. 108].

Вагомий внесок у дослідження сутності аграрного ринку зробив П. Т. Саблук з науковцями Інституту Аграрної Економіки, який трактує його як сферу взаємодії економічних суб'єктів, спрямовану на забезпечення виробництва та вільного обігу сільськогосподарської продукції, продовольства, технологій, засобів виробництва та послуг для агропромислового комплексу [142]. Подібний підхід простежується і в роботах Ю. П. Макаренка, яка розглядає аграрний ринок як багатокomпонентну систему, що охоплює ринок засобів виробництва, ринок сільськогосподарської продукції та ринок землі. У її трактуванні аграрний ринок також пов'язаний із функціонуванням ринку праці, що обумовлено розвитком найманих трудових відносин у сільському господарстві [85]. Водночас таке широке трактування потребує уточнення. На нашу думку, ринки землі, праці та засобів виробництва не слід безпосередньо включати до складу аграрного ринку, оскільки вони є самостійними сегментами, які лише функціонально пов'язані з аграрним і агропродовольчим ринками.

Більш обґрунтованою є позиція Є. М. Кирилюка, який підкреслює, що аграрний ринок формується відповідно до загальних закономірностей розвитку ринкової системи. Він розглядає його як специфічну підсистему економічних відносин, яка, з одного боку, має власні особливості, зумовлені специфікою аграрної продукції, а з іншого – підпорядковується загальним принципам функціонування ринку [70]. Отже, аграрний, як і агропродовольчий ринок, доцільно розглядати як складову частину загальної ринкової системи, якій притаманні універсальні ринкові характеристики, доповнені галузевою специфікою. Для наглядного розуміння зобразимо місце аграрного та агропродовольчого ринку в ринковому середовищі (рис 1.5).

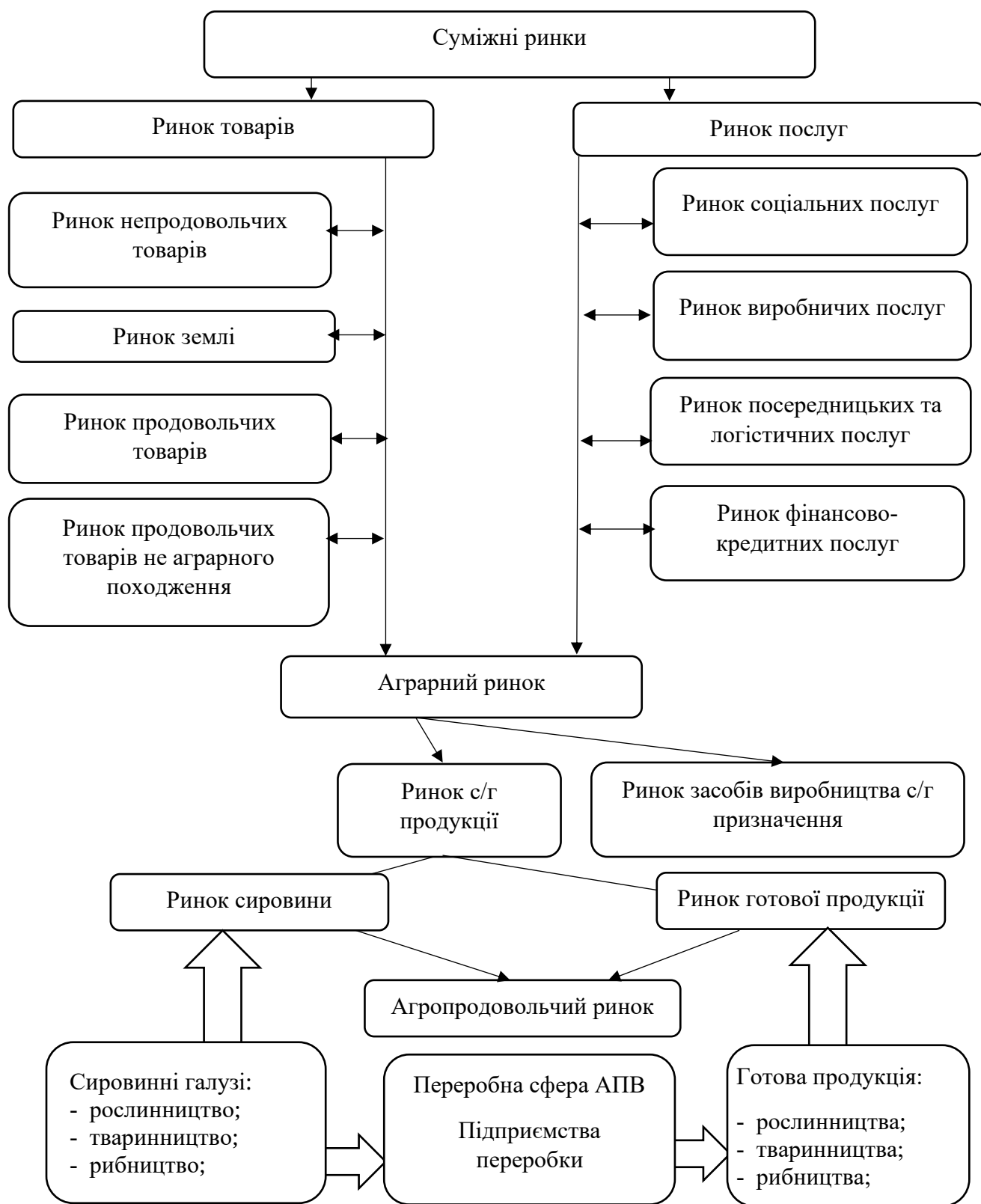

Рис. 1.5. Місце аграрного та агропродовольчого ринку в ринковому середовищі

Джерело: розроблено автором

На нашу думку, агропродовольчий ринок – це структурно організована підсистема агропромислового сектору економіки, що функціонує в межах національного та глобального ринкового середовища й охоплює сукупність економічних відносин, пов'язаних із виробництвом, обігом, логістикою, переробкою та реалізацією продовольчих товарів аграрного походження.

Об'єктами ринку виступають як первинна сировина (рослинного, тваринного, рибного походження), так і продукти її переробки та кінцева продовольча продукція. АПР інтегрує в собі сегменти сільськогосподарської сировини, ринку продуктів переробки, продовольчої торгівлі та логістичних послуг, а також взаємодіє із зовнішніми інститутами – експортно-імпортними потоками, державним регулюванням і інфраструктурною підтримкою [51, 52].

Ринок засобів виробництва сільськогосподарського призначення (насіння, добрива, ЗЗР, корми, техніка, обладнання, паливо тощо) належить до аграрного ринку у широкому (системному) розумінні, але не є ринком сільськогосподарської продукції у вузькому сенсі. Ринок засобів виробництва сільськогосподарського призначення безпосередньо обслуговує аграрне виробництво; формує витратну, технологічну та інноваційну базу аграрних підприємств; впливає на собівартість, продуктивність і конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції; є функціональним елементом агропромислової системи [121]. У класичній логіці агропромислова система:

I сфера – виробництво засобів виробництва для сільського господарства;

II сфера – сільськогосподарське виробництво;

III сфера – переробка, зберігання, збут.

Отже, ринок засобів виробництва – це складова першої сфери агропромислової системи, а отже – структурний сегмент аграрного ринку.

Водночас важливо розрізняти аграрний ринок у вузькому значенні – ринок сільськогосподарської продукції (зерно, молоко, м'ясо тощо); аграрний ринок у широкому значенні – сукупність взаємопов'язаних ринків, які забезпечують відтворювальний цикл у сільському господарстві, зокрема:

ринок засобів виробництва,

ринок аграрної продукції,
ринок аграрних послуг,
фінансові та логістичні ринки.

Таким чином, ринок засобів виробництва сільськогосподарського призначення доцільно розглядати як функціональний сегмент аграрного ринку у широкому системному розумінні, оскільки він забезпечує ресурсно-технологічну основу аграрного виробництва та визначає умови формування економічних результатів діяльності суб'єктів аграрного сектору.

Отже, нами встановлено, що у науковій літературі відсутня єдність щодо трактування базових понять, пов'язаних із функціонуванням ринків аграрної та продовольчої продукції, що зумовлено як міждисциплінарністю проблематики, так і відмінностями у структурі аграрної економіки різних країн. Тому першочерговим завданням є аналіз основних категорій, які найчастіше змішуються або ототожнюються.

Аграрний ринок у класичному вузькому розумінні трактується як ринок сільськогосподарської сировини, що включає первинну продукцію рослинництва й тваринництва. Його головною характеристикою є залежність від природно-кліматичних умов, сезонність виробництва та висока частка біологічних ризиків. Водночас таке розуміння обмежує ринок виключно сферою первинного виробництва, залишаючи поза увагою переробні та логістичні ланки, які критично формують кінцеву вартість продовольчих товарів.

Продовольчий ринок визначається як ринок кінцевих продуктів харчування, призначених для споживання населенням. Однак у більшості дефініцій роль виробників сировини, переробних підприємств та інфраструктурних операторів представлена фрагментарно. Продовольчий ринок описується здебільшого з позиції попиту населення та пропозиції готових товарів, що не дозволяє врахувати генезис формування кінцевої продукції.

Агропромисловий ринок у працях дослідників охоплює широку інтегровану систему, що включає постачання ресурсів, виробництво, переробку, збут і обслуговування аграрної сфери. Така дефініція є доволі всеохопною, проте

її слабкою стороною є надмірна широта, адже вона включає також ринки засобів виробництва (насіння, техніка, добрива), що виходить за межі аналізу продовольчих товарів та ускладнює чітке відокремлення продовольчого сегмента від підтримувальних галузей.

Агропродовольчий ринок у наукових джерелах розглядається як сегмент, що поєднує аграрний і продовольчий ринки. Однак наявні трактування здебільшого не містять чіткого опису механізмів взаємодії між суб'єктами ланцюга «виробництво – переробка – збут – споживання» та майже не враховують роль логістики, стандартів якості, державної політики й міжнародної інтеграції. Значною частиною визначень нехтується також соціальна функція забезпечення продовольчої безпеки.

Узагальнення наведених дефініцій дозволяє виявити такі ключові недоліки існуючих підходів:

надмірна вузькість (лише первинне виробництво або лише кінцевий продукт);

відсутність комплексного бачення ланцюга створення вартості;

недостатня увага до інфраструктури та логістичних компонентів;

недооцінка інституційного середовища та механізмів державного регулювання;

відсутність урахування глобальних факторів і сучасних технологічних змін;

нерозкритість соціально-економічної функції ринку.

З огляду на зазначене виникає потреба у формуванні нового, більш комплексного авторського підходу до трактування агропродовольчого ринку.

Нами сформульовано авторське визначення поняття «агропродовольчий ринок» – це інтегрована соціально-економічна система взаємодії виробників сільськогосподарської сировини, підприємств її переробки, логістичних та збутових структур, інституцій регулювання та кінцевих споживачів, яка забезпечує формування, переміщення й реалізацію продовольчих товарів, ґрунтуючись на ринкових механізмах, інституційних факторах і вимогах

продовольчої безпеки держави [119]. На відміну від традиційних підходів, це визначення:

охоплює повний ланцюг створення доданої вартості, від виробництва до споживання;

включає інфраструктуру та логістичні механізми, без яких ринок не може функціонувати;

враховує інституційне та державне регулювання, що є особливо важливим для продовольчої сфери;

підкреслює соціальну роль ринку, пов'язану з продовольчою безпекою;

відображає сучасні глобальні та технологічні тренди, характерні для ринку у XXI ст.

Отже, агропродовольчий ринок доцільно розглядати не лише як механізм купівлі-продажу продовольчих товарів, а як складну багатoelementну систему, що поєднує економічні, соціальні, інституційні, логістичні й технологічні компоненти та визначає можливості сталого розвитку аграрної сфери та економіки держави загалом. Графічну модель (схему) агропродовольчого ринку представлено на рис. 1.6.

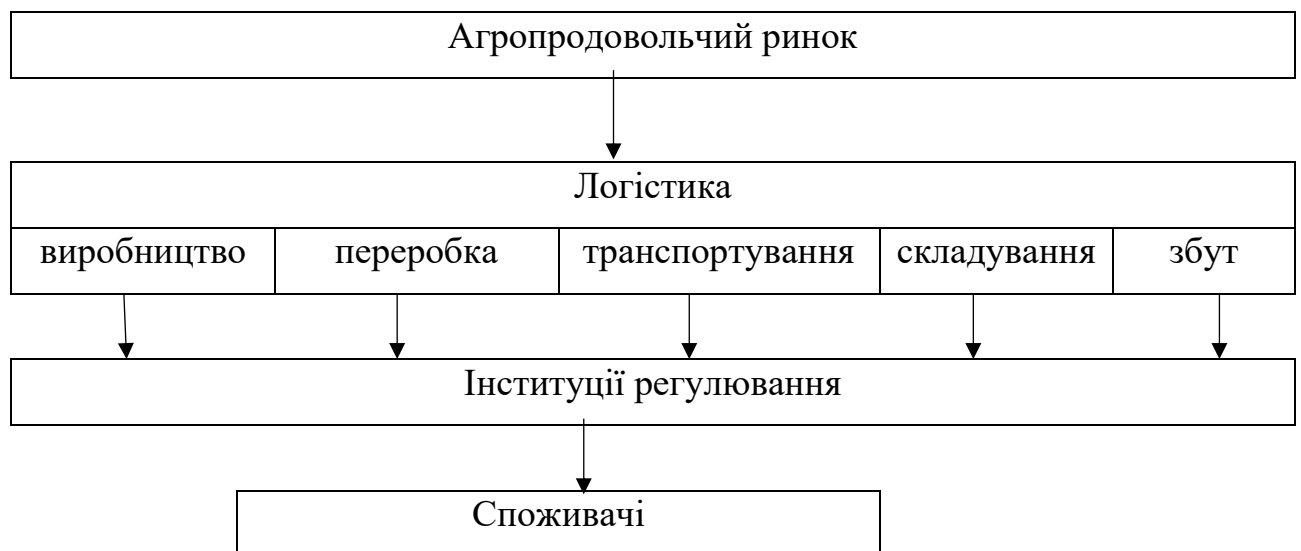

Рис. 1.6. Концептуальна схема формування агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

Нижче подано системну авторську класифікацію специфічних ознак агропродовольчого ринку, яка може бути використана як новий науковий підхід для структурування його унікальності в сучасних умовах. Класифікація розміщена за логікою: що формує ринок – як він функціонує, що на нього впливає – які наслідки має для суспільства. Авторська класифікація специфічних ознак агропродовольчого ринку передбачає виокремлення кількох груп характеристик, що визначають його особливості

перша група охоплює біофізичні та природно-виробничі ознаки, тобто властивості, що зумовлені біологічною природою аграрної продукції та залежністю виробничих процесів від природних умов. До них належать: біологічна відтворюваність продукції; швидкопсувність аграрних товарів; сезонність виробництва та пропозиції; залежність від кліматичних і погодних ресурсів; висока ресурсомісткість та просторово розосереджений характер виробництва;

друга група охоплює технологічно-виробничі ознаки, тобто властивості, що формують специфіку агропродовольчого ринку з огляду на особливості технологічних процесів та організацію виробництва. До них належать: багатостадійність і ланцюговість виробничого процесу («виробництво – зберігання – переробка – логістика – збут – споживання»); неоднорідність і диференційованість продукції за якістю, сортами та видами; висока залежність галузі від технологічних інновацій, зокрема біотехнологій, агротехніки, автоматизації та цифрових систем точного землеробства; значна капіталомісткість окремих стадій виробництва, пов'язана з потребою у складній техніці, переробних та логістичних потужностях.

третя група охоплює економічні ознаки, які відображають особливості формування цін, структури попиту й пропозиції на агропродовольчому ринку. До цієї групи належать: нестабільність і циклічність цін, зумовлена сезонністю, погодними умовами та впливом світової кон'юнктури; низька еластичність попиту на продовольство, оскільки воно належить до товарів першої необхідності; високий рівень фрагментації виробників, що передбачає

співіснування малих і середніх господарств поряд із великими агрохолдингами; суттєва залежність національного ринку від глобальної торгівлі та світових механізмів ціноутворення; значна частка логістичних витрат у структурі кінцевої ціни продукції;

четверта група охоплює інституційно-правові та регуляторні ознаки, що визначають високий рівень державної участі в регулюванні агропродовольчого ринку та його стратегічний статус. До цієї групи належать: значна роль державного регулювання через субсидії, дотації, інтервенції, встановлення мінімальних цін, квот та стандартів якості; стратегічний характер продовольчої безпеки, тісно пов'язаної з національною безпекою й політичною стабільністю; високий рівень інституціалізації у формі кооперативів, агрохолдингів, професійних асоціацій; регулювання міжнародної торгівлі через митні вимоги, сертифікацію, санітарні та фітосанітарні норми;

п'ята група охоплює соціально-демографічні ознаки, які визначають вплив агропродовольчого ринку на добробут населення та соціальний розвиток територій. До них належать: соціальна значущість продовольства для забезпечення базових потреб і належної якості життя; роль аграрного сектору як важливого джерела зайнятості, особливо в сільській місцевості; формування сільського соціального капіталу через розвиток громад та інфраструктури; нерівномірність доступу до продуктів, яка проявляється в регіональних, соціальних та цінових диспропорціях;

шоста група охоплює геоекономічні та глобалізаційні ознаки, що визначають взаємодію агропродовольчого ринку з міжнародним середовищем. До них належать: інтегрованість у глобальні ланцюги постачання та чутливість до міжнародних криз, логістичних збоїв і воєнних ризиків; конкуренція між країнами за ринки збуту, квоти й торгові преференції; геополітична вразливість, пов'язана з санкціями, конфліктами та блокадами; зростаючий світовий попит на продовольство, стимульований демографічними змінами;

сьома група охоплює екологічні та сталорозвиткові ознаки, що відображають сучасні виклики, пов'язані зі змінами навколишнього середовища

та потребою в екологізації виробництва. До цієї групи належать: висока екологічна залежність аграрного виробництва від стану ґрунтів, водних ресурсів і біорізноманіття; зростаючий тиск на природні ресурси, включаючи конкуренцію за землю, воду та енергію; поширення екологічних стандартів, розвиток органічного виробництва та екологічної логістики; вразливість до глобальних кліматичних змін, що зумовлює необхідність адаптації технологій і стратегій господарювання (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація специфічних ознак агропродовольчого ринку

Групи за класифікаційними ознаками	Специфічні ознаки	Сутнісні характеристики
1	2	3
Біофізичні та природно-виробничі ознаки	Біологічна відтворюваність	Залежність виробництва від природних циклів росту рослин та тварин
	Швидкокопсувність продукції	Обмежені строки зберігання, вимоги до умов транспортування й охолодження
	Сезонність виробництва	Нерівномірність пропозиції, сезонні коливання цін
	Кліматична залежність	Високий рівень ризиків через погодні та кліматичні умови
	Просторовість та ресурсомісткість	Потреба у великих земельних площах і природних ресурсах
Технологічно-виробничі ознаки	Багатостадійність виробництва	Ланцюг «виробник – зберігання – переробка – логістика – збут – споживання»
	Неоднорідність продукції	Варіативність сортів, видів, якості продукції
Технологічно-виробничі ознаки	Технологічна залежність	Вплив агротехнологій, точного землеробства, ІТ-рішень
	Капіталомісткість процесів	Необхідність дорогої техніки, сховищ, переробних та логістичних потужностей
Економічні ознаки	Нестабільність цін	Цінові коливання через сезонність, кліматичні й ринкові чинники
	Низька еластичність попиту	Попит мало реагує на зміну цін через необхідність продуктів
	Фрагментація виробників	Домінування малих і середніх господарств поряд із великими агрохолдингами
	Вплив світових ринків	Залежність цін і попиту від глобальної кон'юнктури
	Висока частка логістичних витрат	Значна частина ціни формується через транспортування і зберігання
Інституційно-правові та регуляторні ознаки	Державне регулювання	Субсидії, дотації, мінімальні ціни, інтервенції, стандарти
	Статус продовольчої безпеки	Значення для безпеки держави і стабільності населення
	Інституціалізація ринку	Кооперативи, асоціації, агрохолдинги, контракти
	Регулювання зовнішньої торгівлі	Мита, квоти, санітарні та фітосанітарні вимоги

Продовж. табл. 1.1

1	2	3
Соціально-демографічні ознаки	Соціальна значущість	Забезпечення основних потреб населення
	Вплив на зайнятість	Висока роль у працевлаштуванні сільського населення
	Формування соціального капіталу	Розвиток громад, інфраструктури, вплив на міграцію
	Нерівність доступу до харчів	Регіональні та соціальні диспропорції у споживанні
Гео економічні та глобалізаційні ознаки	Інтеграція у глобальні ланцюги	Залежність від світових логістичних процесів і криз
	Міжнародна конкуренція	Змагання країн за ринки збуту та квоти
Гео економічні та глобалізаційні ознаки	Геополітична вразливість	Вплив воєнних конфліктів, санкцій, блокад
	Зростаючий світовий попит	Вплив демографії та глобальної урбанізації
Екологічні та сталорозвиткові ознаки	Екологічна залежність	Вплив якості ґрунтів, води, біорізноманіття
	Тиск на ресурси	Конкуренція за земельні та водні ресурси
	Поширення «зелених» стандартів	Органічне виробництво, скорочення вуглецевого сліду
	Вразливість до кліматичних змін	Адаптація технологій до глобального потепління

Джерело: розроблено автором

Таким чином, запропонована класифікація має низку суттєвих переваг, серед яких системність, що забезпечує охоплення всіх ключових аспектів функціонування агропродовольчого ринку – природних, економічних, соціальних, політичних та екологічних; новизна, адже вона пропонує структурований підхід, якого бракує більшості наукових досліджень; універсальність, що дозволяє застосовувати класифікацію до аналізу ринків різних країн; інтегральність, завдяки якій можна пов'язати мікро-, мезо- й макрорівні розвитку ринку; а також практична значущість, оскільки класифікація є корисною для оцінювання ризиків, формування державної політики та прийняття управлінських рішень.

Нами запропоновано введення нового терміна – «цифровий агропродовольчий ринок», під яким розуміється система економічних, соціальних, технологічних та інституційних взаємодій між виробниками, переробниками, логістичними операторами, збутовими посередниками та

споживачами агропродовольчої продукції, що функціонує на основі цифрових технологій (AgriTech, IoT, Big Data, blockchain, e-commerce) і забезпечує прозорість ланцюга постачання, підвищення ефективності та зниження транзакційних витрат.

Концептуальне обґрунтування введення терміна «цифровий агропродовольчий ринок» починається з аналізу цифровізації аграрного виробництва (AgriTech), яка суттєво змінює структуру виробничої пропозиції та підвищує прозорість процесів. Впровадження точного землеробства, GPS-навігації та дронів дозволяє оптимізувати обробіток земель і контроль над врожаєм, а використання IoT-сенсорів забезпечує моніторинг стану ґрунтів, вологості та мікроклімату. Автоматизація збору врожаю, годівлю тварин та ветеринарного контролю разом із застосуванням алгоритмів штучного інтелекту і машинного навчання для прогнозування врожайності та управління ризиками значно підвищує ефективність виробництва і знижує операційні витрати.

По-друге, розвиток цифрових каналів збуту та споживання (e-commerce) призвів до формування нового типу ринкових взаємодій, які не повністю описані традиційними моделями. Зокрема, онлайн-платформи забезпечують прямий продаж від фермерів до споживачів, а маркетплейси продовольства створюють нові торгові екосистеми. Цифрова ідентифікація та онлайн-магазини фермерських господарств спрощують доступ до ринку, а зміни моделей попиту після пандемії COVID-19 – зростання онлайн-замовлень та доставка «останньої милі» – демонструють трансформацію споживчої поведінки.

Третій аспект обґрунтування стосується застосування технології blockchain для відстеження ланцюгів постачання, що формує новий рівень прозорості агропродовольчого ринку. Простежуваність походження продукції дозволяє споживачам і регуляторам контролювати якість і безпечність товарів, а захист від фальсифікацій підвищує довіру до продукції. Автоматизація документів постачання та впровадження смарт-контрактів у закупівлях і логістиці зменшують транзакційні витрати та підвищують оперативність бізнес-процесів [155, 202].

Четвертий фактор пов'язаний з постпандемічними змінами у структурі попиту, які стимулюють трансформацію ринку. Зокрема, спостерігається підвищений попит на локальні та органічні продукти, нові вимоги до безпечності та прозорості продукції, а також збільшення обсягів домашнього споживання та доставки харчів. Адже, всі зміни потребують адаптації ринкових моделей та інтеграції цифрових рішень для задоволення нових очікувань споживачів.

П'ятим важливим аспектом є зміни ланцюгів постачання, викликані війною в Україні, що спричинили необхідність швидкої адаптації логістики. Відбувається релокація маршрутів та комбінування морського, річкового, залізничного й автотранспорту. Використання цифрових логістичних платформ дозволяє оптимізувати потоки товарів, а швидка переорієнтація експорту та імпорту забезпечує стабільність постачання та мінімізацію втрат у кризових умовах.

Таким чином, усі вищевказані чинники в комплексі формують якісно новий тип агропродовольчого ринку, який неможливо пояснити традиційними категоріями – звідси й необхідність нового терміна «цифровий агропродовольчий ринок».

Поряд із терміном «цифровий агропродовольчий ринок» пропонуємо введення терміну «датастрімований агропродовольчий ринок (data-driven agri-food market)», сутність якого полягає в тому, що ключові процеси формування, функціонування та розвитку агропродовольчого ринку ґрунтуються на системному зборі, обробці, аналізі та використанні великих масивів даних на всіх етапах агропродовольчого ланцюга – від виробництва сільськогосподарської сировини до переробки, логістики, торгівлі та споживання.

У межах такого ринку дані стають не допоміжним ресурсом, а повноцінним фактором координації економічних рішень, який впливає на структуру пропозиції, формування цін, управління ризиками, прогнозування попиту та адаптацію суб'єктів ринку до змін зовнішнього середовища. Використання даних із цифрових платформ, систем точного землеробства,

супутникового моніторингу, аграрних реєстрів, торговельної статистики, споживчих панелей та фінансових інструментів дозволяє підвищити прозорість ринку, знизити інформаційну асиметрію та забезпечити більш ефективну взаємодію між виробниками, переробниками, логістичними операторами, трейдерами та державними інституціями.

Датаспрямований агропродовольчий ринок характеризується переходом від реактивної до проактивної моделі управління, коли рішення приймаються не постфактум, а на основі прогнозних аналітичних моделей, сценарного аналізу та оцінки ризиків, що особливо важливо в умовах високої волатильності цін, кліматичних змін, воєнних загроз і порушення логістичних ланцюгів, коли оперативний доступ до релевантних даних дозволяє суб'єктам ринку швидко адаптувати виробничі та збутові стратегії.

У ширшому концептуальному вимірі датаспрямований агропродовольчий ринок формує нову якість соціально-економічної координації, поєднуючи економічні механізми попиту і пропозиції з цифровими інструментами управління, аналітики та регулювання. Він сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, зменшенню транзакційних витрат, посиленню продовольчої безпеки та формуванню передумов для сталого й адаптивного розвитку агропродовольчої системи в цілому.

Таким чином, датаспрямований агропродовольчий ринок доцільно розглядати не лише як етап цифровізації аграрного сектору, а як якісно нову модель функціонування ринку, у якій дані виступають ключовим інструментом стратегічної координації, адаптації та підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої економіки.

Авторська структурно-функціональна модель агропродовольчого ринку передбачає побудову цілісної логічної системи взаємопов'язаних елементів, що відображають основні етапи руху агропродовольчої продукції. Вона охоплює ключові функціональні блоки, які забезпечують виробництво сировини, її переробку, організацію логістично-дистрибуційних процесів, формування каналів збуту, а також механізми регуляторного та інституційного супроводу

товарних потоків. Така модель дозволяє комплексно відобразити взаємодію економічних суб'єктів і інфраструктурних елементів ринку, забезпечуючи узгодженість їх функціонування в умовах трансформаційних змін агропродовольчого сектору (рис. 1.7).

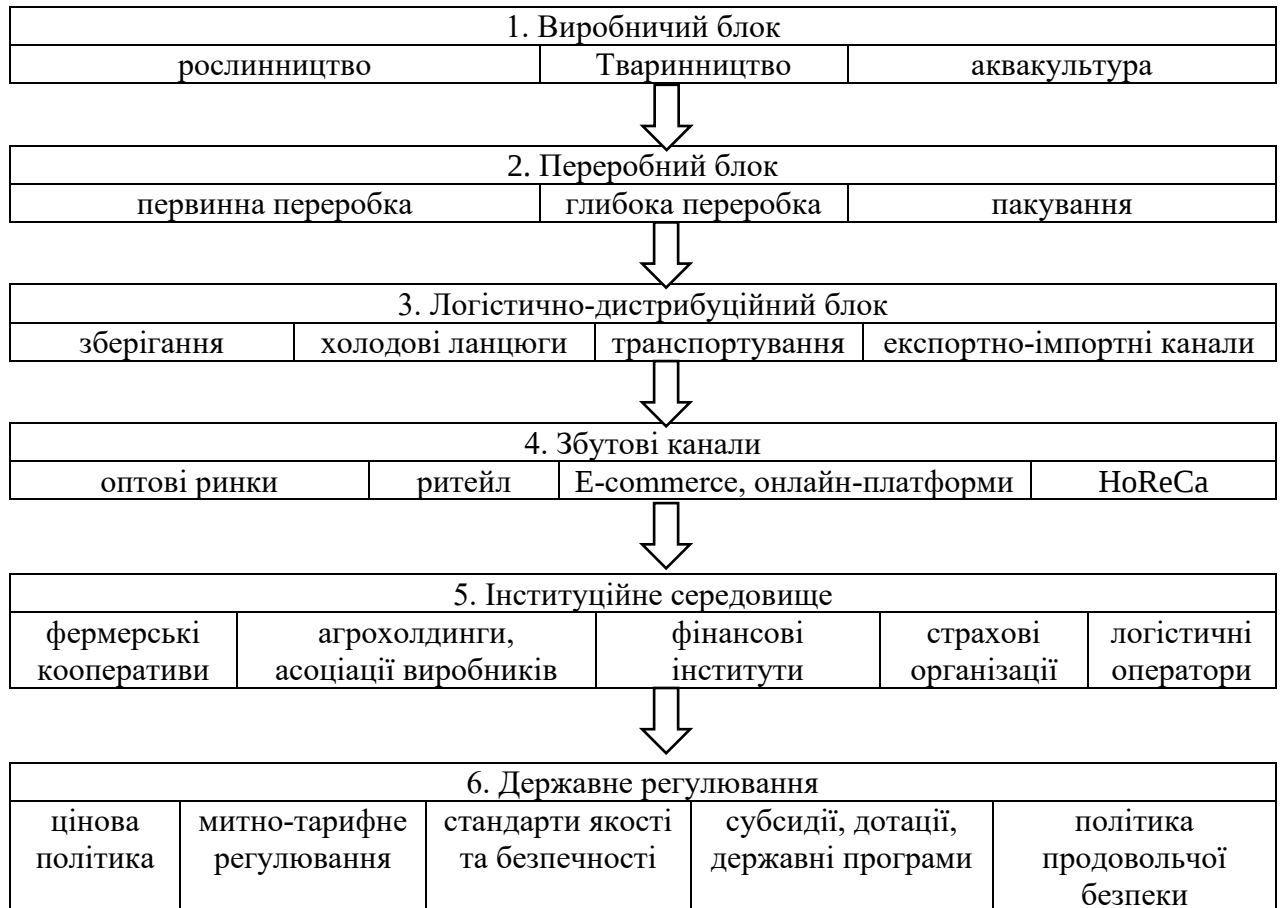

Рис. 1.7. Структурно-функціональна модель агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

Наукова цінність запропонованої моделі полягає в її здатності систематизувати повний ланцюг створення вартості в агропродовольчому секторі, дозволяти аналізувати взаємозалежність виробничих, логістичних і збутових процесів, включати цифрові елементи, яких бракує в класичних моделях ринку, підкреслювати роль інституційного та регуляторного середовища, а також слугувати основою для діагностики проблем, моделювання сценаріїв і формування політики. Структурно-функціональна модель агропродовольчого ринку пояснює складові та взаємодії між ключовими

учасниками ринку. Виробничий блок включає рослинництво, тваринництво та аквакультуру і виконує функції створення сировини, застосування AgriTech, управління біологічними ризиками та забезпечення первинної якості продукції. Переробний блок охоплює первинну та глибоку переробку, пакування та стандартизацію, забезпечуючи додання вартості продукції, подовження термінів зберігання та сертифікацію готових продуктів.

Логістично-дистрибуційний блок включає складування, зокрема холодові ланцюги, транспортування, мультимодальні перевезення та митне оформлення. Його функції полягають у мінімізації втрат, оптимізації швидкості та собівартості доставки, а також у забезпеченні доступу продукції до внутрішніх та зовнішніх ринків. Збутові канали охоплюють опт, традиційний ритейл, сегмент HoReCa, e-commerce та прямі продажі від фермерів до споживачів, забезпечуючи сегментацію попиту, формування цінових каналів та доступність продуктів для різних груп споживачів.

Споживачі представлені внутрішнім населенням, імпортерами та роздрібними мережами на закордонних ринках, формуючи кінцевий попит та висувуючи вимоги до якості, безпечності та прозорості продукції. Інституційне середовище включає кооперативи, асоціації виробників, фінансові та страхові інститути, логістичних операторів і виконує функції агрегування пропозиції, забезпечення доступу до фінансування та управління ризиками.

Державне регулювання охоплює політику субсидій, митно-тарифне регулювання, стандарти безпеки харчів та стратегічні запаси, виконуючи функції коригування ринку в інтересах продовольчої безпеки та макростабільності.

Усі блоки моделі інтегрують цифрові технології – AgriTech, IoT, Big Data/AI, blockchain та e-commerce – що підвищує прозорість ланцюга постачання, зменшує транзакційні витрати та прискорює реакцію на ризики, забезпечуючи ефективне і безпечне функціонування агропродовольчого ринку.

Нами запропоноване наступне бачення ролі агропродовольчого ринку в економічній безпеці та відновленні після війни, зокрема агропродовольчий ринок є постачальником продовольства, а також стратегічним драйвером

економічного відновлення, джерело валютних надходжень та інструмент побудови «коридорів безпеки», що забезпечують стійкість національної продовольчої системи в умовах логістичних та геополітичних шоків.

Реалізація ролі агропродовольчого ринку полягає у кількох взаємопов'язаних напрямках. По-перше, ринок виступає драйвером валютних надходжень через орієнтацію на експорт продукції з високою доданою вартістю, включаючи глибоку переробку та брендовані товари. Підтримка експорту здійснюється через фінансові інструменти, такі як експортні кредити та гарантовані контракти, а також заохочення інвестицій у переробку й сертифікацію для доступу до преміальних сегментів ринку.

По-друге, важливим напрямком є відновлення експорту в умовах логістичних обмежень, що передбачає диверсифікацію маршрутів із залученням альтернативних портів, залізничних та внутрішніх водних коридорів, розвиток мультимодальних терміналів і логістичних хабів ближче до виробників, а також цифрову координацію перевезень за допомогою реєстрів, трекінгу та інструментів оптимізації потоків.

По-третє, формується концепція стійких «коридорів безпеки» для продовольства шляхом створення резервних мереж зберігання, включно з регіональними запасами та приватно-публічними сховищами. Додатково впроваджуються угоди про транзит та спеціальні продовольчі коридори на міжнародному рівні, а також гарантовані ланцюги постачання критичних товарів, таких як борошно, олія, зерно та молоко.

Четвертий напрямок передбачає політичні та інституційні заходи, що сприяють розвитку агропродовольчого ринку. Серед них прискорення процедур сертифікації та митного оформлення для критичних експортних товарів, розвиток інструментів страхування агровиробництва та біржових механізмів хеджування, а також підтримка переорієнтації виробництва на продукти з високою доданою вартістю.

П'ятим напрямком є соціальний вимір відновлення ринку, що включає підтримку зайнятості у сільській місцевості як елемент стабілізації економіки, а

також реалізацію програм перекваліфікації та підтримки малих і середніх підприємств у сфері агровиробництва та переробки.

Варто зазначити, що практичні заходи, що впливають із цих напрямків, передбачають прискорення інвестицій у переробку та сертифікацію, створення державних програм фінансової підтримки експорту з фокусом на логістику, впровадження цифрових реєстрів для відстеження вантажів і прискорення митних процедур, розвиток мережі регіональних сховищ та «холодових хабів», а також домовленості з міжнародними партнерами щодо «коридорів продовольства» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Матриця порівняльного аналізу характеристик аграрного, продовольчого та агропродовольчого ринків (авторське бачення)

Критерії	Ринки		
	аграрний	продовольчий	агропродовольчий (авторське бачення)
Об'єкти	сировина: зерно, олійні, технічні культури, живі тварини	готові продукти (борошно, м'ясні вироби, консерви)	повний ланцюг: від сировини до кінцевих продуктів і продуктів переробки
Суб'єкти	фермерські товариства, аграрні підприємства, постачальники ЗЗР/насіння	переробні підприємства, роздріб, HoReCa, споживачі	виробники, переробники, логістичні оператори, дистриб'ютори, держава, споживач
Результат діяльності	забезпечення сировини, сировинний експорт	забезпечення харчування населення, формування внутрішнього попиту	забезпечення харчової безпеки, створення доданої вартості, експортна орієнтація
Інституції	аграрні кооперативи, ринки факторів виробництва	санітарні служби, споживчі стандарти, роздрібні мережі	комплекс інститутів: аграрні, переробні, логістичні, регуляторні, фінансові
Регулювання	підтримка виробника (субсидії, дотації)	стандарти безпеки, споживче законодавство	комбіноване: виробнича підтримка + політика продовольчої безпеки + експортна політика
Цілі / мета	підвищення продуктивності сільського виробництва	гарантування доступності і якості продуктів	забезпечення сталого ланцюга постачання продовольства й економічної стійкості країни

Джерело: розроблено автором

Нами запропонована матриця розмежування за такими критеріями:

об'єкти торгівлі (які товари);

суб'єкти (хто бере участь);

функції ринку (які завдання виконує);

інституційне середовище (які інститути задіяні);

політики та інструменти регулювання;

цілі (які стратегічні задачі вирішує)

Отже, аграрний ринок визначається як ринок сільськогосподарської сировини та пов'язаних із нею ресурсів, де основний акцент робиться на виробництві та засобах виробництва. Продовольчий ринок, своєю чергою, орієнтований на кінцеві продукти харчування та задоволення попиту населення, забезпечуючи споживчу безпеку. Агропродовольчий ринок авторським баченням розглядається як інтегрований сегмент, який охоплює весь ланцюг «виробництво – переробка – логістика – збут», а також включає інституційне та регуляторне поле, що гарантує продовольчу безпеку та формує експортний потенціал країни.

1.3. Обґрунтування соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку

Соціально-економічна трансформація агропродовольчого ринку в умовах сучасних викликів, зокрема воєнних ризиків, зростання соціальної вразливості населення та необхідності забезпечення продовольчої безпеки, зумовлює потребу у переосмисленні його функціонального призначення. Агропродовольчий ринок перестає виконувати виключно розподільчу та комерційну функції і набуває ознак складного соціально-економічного механізму, який впливає на рівень зайнятості, доступність продовольства, підтримку доходів сільського населення та відновлення економічної активності територій. У зв'язку з цим, важливим є обґрунтування соціально-економічного

механізму функціонування агропродовольчого ринку, що передбачає поєднання економічної ефективності із соціальною орієнтацією розвитку.

Для визначення соціально-економічної ролі для початку визначимо дефініції цього поняття, у сучасній науковій літературі вона відсутня, вчені визначають соціально-економічну роль з прив'язкою до суб'єкту, так В. Венгер визначає соціально-економічну роль держави, у тому що вона має передбачати широкий доступ до соціальних послуг шляхом надання державних кредитів, грошових виплат, на задоволення соціальних потреб, у наслідок обмеженості ресурсів тільки для осіб із незначними доходами, а також до гарантованого мінімуму заробітної плати [16, с. 31]. Інші вчені також визначають соціально-економічну роль тільки з прямою прив'язкою до її суб'єкта без трактування даного поняття.

На нашу думку, соціально-економічна роль – це поняття, яке визначає вплив певної діяльності, суб'єкта на соціальні та економічні аспекти суспільства, сприяючи вирішенню соціальних проблем, покращенню якості життя, розвитку економіки та забезпеченню добробуту громадян і включає в себе аспекти, пов'язані з розподілом ресурсів, створенням робочих місць, підтримкою соціальних програм, стимулюванням економічного зростання та багато інших аспектів, спрямованих на досягнення певних цілей у соціальній та економічній сферах. Отже, на наше переконання, соціально-економічну роль агропродовольчого ринку можна визначити, як сукупність впливів та відносин у процесі взаємодії між агропродовольчим ринком та суспільством у соціальних та економічних аспектах. Така роль полягає у виконанні значної кількості завдань, які здійснюють суттєвий вплив на соціальну та економічну сферу.

Вважаємо за доцільне виділити основні соціально-економічні завдання які виконує агропродовольчого ринку (рис. 1.8). Зокрема, основними соціально-економічними завданнями агропродовольчого ринку є забезпечення продовольчої безпеки, створення робочих місць і розвиток сільських територій, регулювання цін та доступності продуктів харчування, а також сприяння сталому розвитку та збереженню навколишнього середовища [52].

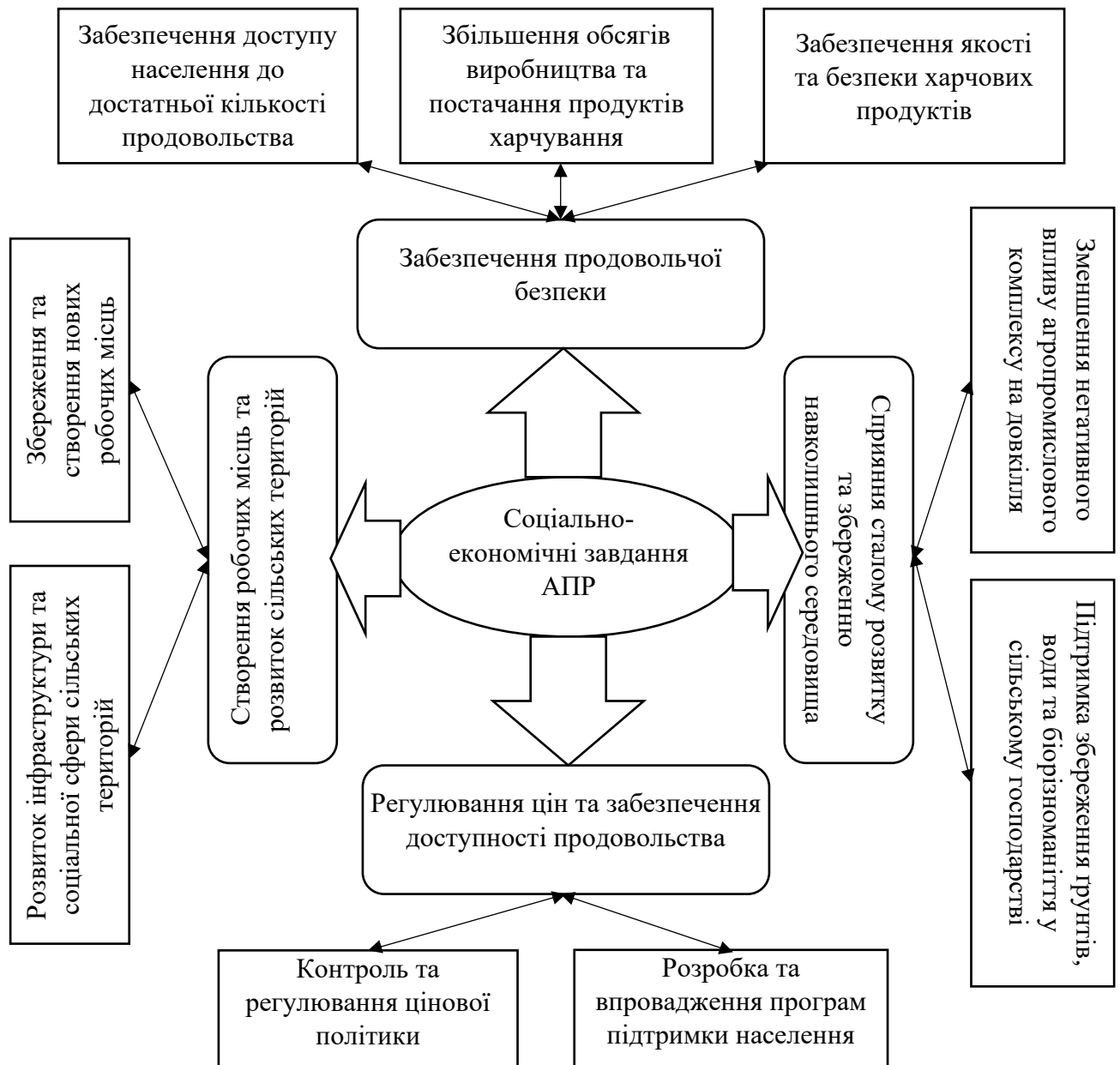

Рис. 1.8. Основні соціально-економічні завдання агропродовольчого ринку

Джерело: узагальнено автором

У межах продовольчої безпеки ключовими завданнями є гарантування доступу населення до достатньої кількості різноманітних продуктів харчування аграрного походження, збільшення обсягів виробництва та постачання продуктів для підтримки стабільного рівня споживання в суспільстві, а також забезпечення високої якості та безпеки харчових продуктів, які споживаються населенням.

Створення робочих місць і розвиток сільських територій передбачає збереження існуючих та створення нових робочих місць у сільському господарстві, переробній промисловості, логістиці та суміжних секторах економіки. Також включає розвиток інфраструктури, соціальної сфери та забезпечення умов для поліпшення якості життя населення у сільській місцевості, що сприяє зменшенню міграційного тиску та стимулює локальний економічний розвиток.

Регулювання цін та забезпечення доступності продовольства реалізується через контроль і коригування цінової політики на ринку, що дозволяє гарантувати доступність продуктів харчування для всіх верств населення. Крім того, важливою складовою є розробка та впровадження програм соціальної підтримки для населення з низьким рівнем доходу, що сприяє зменшенню соціальної нерівності у доступі до продовольчих ресурсів та підвищує загальний рівень продовольчої стабільності в країні.

Сприяння сталому розвитку та збереженню навколишнього середовища передбачає підтримку сільськогосподарських методів, що зберігають родючість ґрунтів, водні ресурси та біорізноманіття. Крім того, важливим завданням є мінімізація негативного впливу агропромислового комплексу на довкілля шляхом впровадження екологічно чистих технологій та практик, що забезпечують баланс між економічною ефективністю виробництва та екологічною безпекою. Відповідно агропродовольчий ринок виконує комплексну соціально-економічну функцію, поєднуючи виробничу ефективність, продовольчу безпеку, розвиток людського капіталу та екологічну стабільність, що робить його ключовим фактором сталого розвитку країни. Всі вище описані завдання є взаємо пов'язаними та мають значний вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Таким чином, агропродовольчий ринок є важливим елементом економіки країни та впливає на багато різних аспектів суспільного життя. Розвиток ринку може сприяти економічному розвитку, соціальному зростанню, забезпеченню продуктами харчування, охороні навколишнього середовища та розвитку

інноваційних технологій. Забезпечення ефективного функціонування агропродовольчого ринку є важливим завданням для держави та суспільства в цілому. Для досягнення цієї мети необхідно підтримувати розвиток агропромислового комплексу, збільшувати інвестиції, розвивати інноваційні технології та підвищувати якість продукції.

Отже, соціально-економічна роль агропродовольчого ринку є надзвичайно важливою в сучасному суспільстві. Вона включає в себе багато аспектів, від забезпечення доступу до продуктів харчування та формування продовольчої безпеки до створення робочих місць та вирішення соціальних проблем. Розуміння і правильне врахування цих аспектів дозволяє суспільству та державі краще співпрацювати для досягнення загальних цілей у сферах економіки та соціального добробуту.

Агропродовольчий ринок є складною соціально-економічною системою, в межах якої відбувається взаємодія численних суб'єктів, регулюючих інституцій, інфраструктурних елементів і механізмів розподілу ресурсів. Він охоплює взаємодію виробників, переробників, логістичних операторів, роздрібних мереж, фінансових інститутів і державних органів, забезпечуючи комплексне узгодження економічних інтересів та соціально-екологічну відповідальність. Така взаємодія дозволяє підтримувати баланс між економічною ефективністю, соціальною справедливістю та сталим розвитком агропродовольчого сектора.

Для забезпечення його ефективного функціонування необхідною умовою є наявність цілісного соціально-економічного механізму, який узгоджує дії учасників ринку, сприяє реалізації суспільно значущих цілей та забезпечує баланс між економічною ефективністю й соціальною справедливістю.

У науковій літературі відсутнє єдине трактування поняття «соціально-економічний механізм». У загальному вигляді це поняття трактується як система узгоджених дій, інструментів і відносин, що забезпечують стабільне функціонування певної економічної сфери відповідно до встановлених цілей.

Існують різні підходи до визначення соціально-економічного механізму: класичні економісти розглядають його через призму саморегулювання ринку і

взаємодії попиту та пропозиції, інституціоналісти підкреслюють роль законів, норм, культурних та соціальних факторів, а сучасні дослідники додають технологічні інструменти та цифрові платформи. Такий комплексний підхід дозволяє врахувати економічні, соціальні, культурні та технологічні аспекти функціонування агропродовольчого ринку [2, 95, 115, 116, 139].

Соціально-економічний механізм функціонування агропродовольчого ринку обґрунтовується як комплексна система взаємодії фінансових, управлінських, маркетингових та інституційних інструментів, спрямованих на забезпечення стабільності, конкурентоспроможності й продовольчої безпеки. Він охоплює координацію суб'єктів ринку, підтримку малих форм господарювання, підвищення фінансової стійкості підприємств та адаптацію до глобальних і воєнних викликів, що забезпечує формування стійкого агропродовольчого простору. Зазначене обґрунтування базується на сучасних підходах до забезпечення фінансової стійкості, конкурентоспроможності, маркетингової адаптивності та стратегічного розвитку аграрного сектору, викладених у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема таких, як Андрос С.В. [4], Боліла С.Ю., Кириченко Н.В. [10], Гасій О.В., Кононенко О.А. [23], Єфанов В. [45], Кононенко Ж.А. [79], Мовчанюк А.В. Дяченко М.І. [93, 94], Олійник Є.О., Перерва Б.К. [97], Олійник Т.І., Сотула В. В. [98], Польова Н. М., Бойко А. О. [106], Радченко А.А., Підвальна О.Г. [112], Ревенко О.В., Ларіна Т.Ф. [113], Мамчур В., Бей Р. [175].

У межах агропродовольчого ринку соціально-економічний механізм виконує роль внутрішнього регулятора, що формує умови для ефективної взаємодії між виробництвом, обігом і споживанням продовольства, з урахуванням інтересів як господарюючих суб'єктів, так і держави та суспільства загалом. Теоретичні засади формування механізмів функціонування ринку розкриваються в дослідженнях як представників класичної економічної школи, так і інституціоналістів. Зокрема, Дж. Стігліц та Р. Барро розглядають ринок як саморегульовану систему, в якій ефективний розподіл ресурсів досягається через взаємодію попиту і пропозиції, за умов мінімального втручання з боку

держави [154, 194, 195, 196]. Інші вчені, такі як А. Маслоу та Ф. Герцберг, підкреслюють значення соціально-економічних факторів у функціонуванні ринку та стверджують, що ринок не може бути розглянутий як самостійний механізм, а має бути доповнений соціальними і культурними факторами [168, 180].

Серед українських дослідників І.В. Артімонова підкреслює, що агропродовольчий ринок слід розглядати як цілісну систему, в якій поєднуються економічні та соціальні функції, і яка вимагає відповідного механізму координації [6]. Богдан О.В. звертає увагу на інституційне наповнення цього механізму, акцентуючи на необхідності правового забезпечення рівних умов для всіх учасників ринку [9]. Цей підхід акцентує увагу на важливості правової бази регулювання агропродовольчого ринку, проте не враховує конкуренції між учасників ринку та інших економічних аспектів.

Головко О.О. досліджує механізм функціонування агропродовольчого ринку з точки зору впливу державної політики на ринок. Він вважає, що держава має впливати на ринок шляхом встановлення правил інформування споживачів про продукцію, підвищення якості та безпеки продукції, створення сприятливих умов для розвитку малих та середніх підприємств [25 с. 52]. Однак, такий підхід може не враховувати вплив глобалізації та міжнародної конкуренції на агропродовольчий ринок.

Однак, вище наведені визначення не враховують всіх аспектів соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку. Тому, ми згодні з Ковальов М.В, який вважає, що для більш повного розуміння механізму функціонування АПР, важливо враховувати такі фактори, як економічна кон'юнктура, політика держави, культурні та соціальні традиції, а також технологічний рівень [75].

Узагальнюючи наукові підходи, пропонується таке авторське визначення, яке інтегрує основні компоненти соціально-економічного механізму агропродовольчого ринку: суб'єкти, інституції, інфраструктуру, правові норми, економічні інструменти, соціальні стимули та технологічні засоби.

Соціально-економічний механізм функціонування агропродовольчого ринку – це комплексна система взаємодії суб'єктів, інституцій, інфраструктури, правових норм, економічних інструментів, соціальних стимулів та технологічних засобів, що забезпечують сталість, ефективність, доступність і справедливість у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання агропродовольчої продукції.

Структурну логіку функціонування соціально-економічного механізму агропродовольчого ринку узагальнено на рис. 1.9. Вона демонструє взаємозв'язки між вхідними ресурсами, суб'єктами, інституціональним наповненням механізму та очікуваними результатами у різних сферах – економічній, соціальній, інституційній і просторовій.

Функціонування цього механізму базується на чіткій структурі, яка охоплює:

базові елементи: суб'єкти ринку, інститути регулювання, інфраструктуру, правову систему, канали збуту;

функціональні зв'язки: виробничі, логістичні, цінові, інформаційні та інституційні відносини;

інструменти впливу: державне регулювання, цінова політика, дотації, інновації, соціальні програми;

цільові орієнтири: продовольча безпека, економічна ефективність, соціальна інклюзія, екологічна сталість.

Таким чином, соціально-економічний механізм агропродовольчого ринку є не лише інструментом реалізації державної аграрної політики, а й багатофункціональною системою, що забезпечує динамічну рівновагу між попитом і пропозицією, підтримку соціально значущих груп та адаптацію до інституційних змін. Кожен зі структурних компонентів соціально-економічного механізму агропродовольчого ринку виконує окрему функцію в межах єдиної системи, забезпечуючи її ефективність, узгодженість і стійкість до зовнішніх викликів. Розкриття змісту цих компонентів дозволяє глибше зрозуміти внутрішню логіку функціонування ринку.

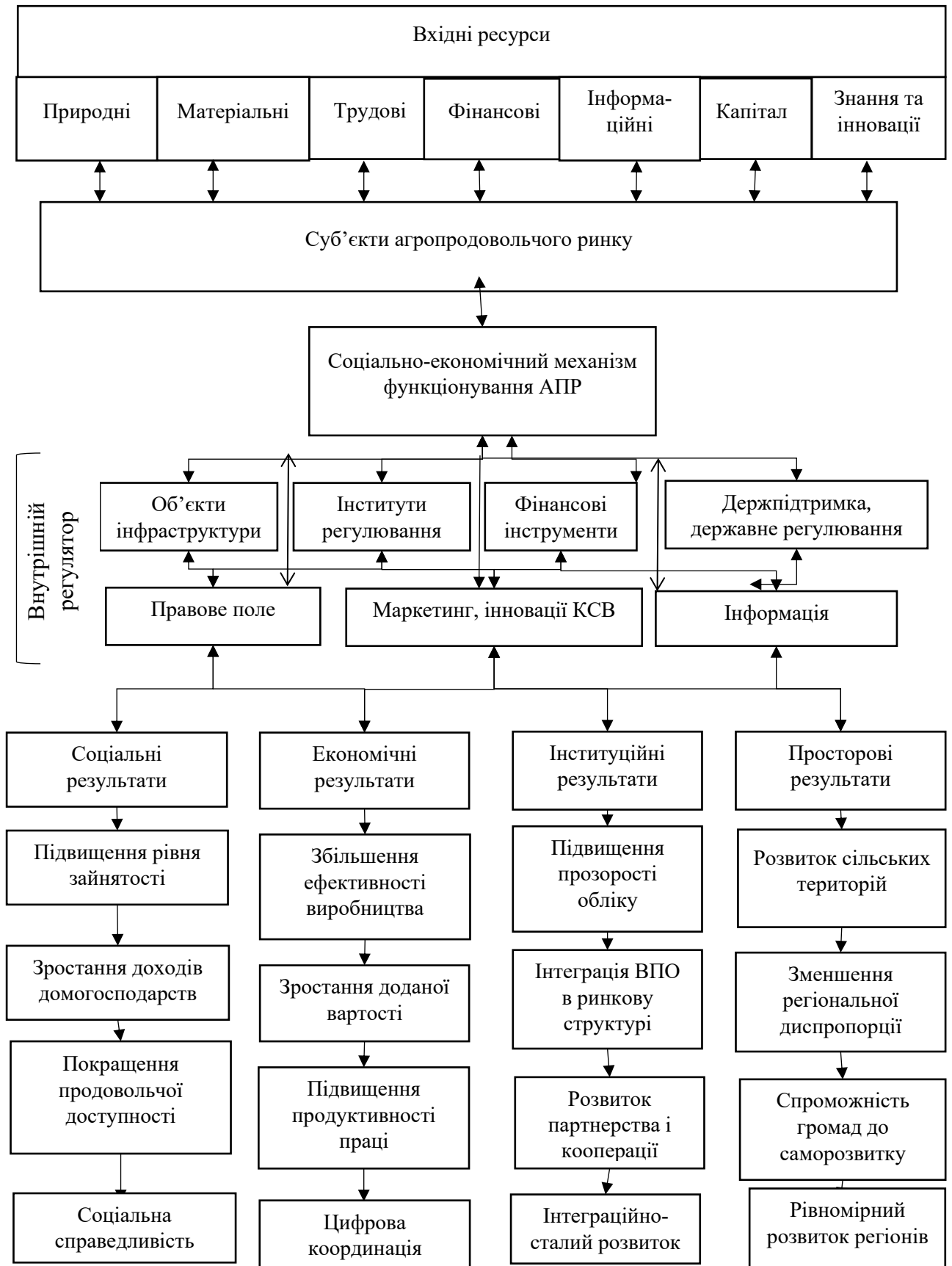

Рис. 1.9 Структурна блок-схема соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку

Джерело: узагальнено автором

Провідним елементом механізму виступає суб'єктний склад аграрного ринку, що включає товаровиробників, переробні підприємства, логістичні компанії, фінансові установи, торговельні структури, державні органи та споживачів. Як підкреслює Мамутов В.К., господарсько-правові відносини між ними мають ґрунтуватися на засадах рівноправності, правової визначеності та балансу інтересів, адже саме через ці відносини реалізується зміст економічного механізму господарювання [86, с. 44 – 45].

Наступною ключовою складовою соціально-економічного механізму є функціональні зв'язки між суб'єктами агропродовольчого ринку, які охоплюють виробничі, логістичні, цінові, інформаційні та правові відносини. Виробничі зв'язки визначають кооперацію у створенні продукції та забезпечують ефективний розподіл ресурсів; логістичні – організацію транспортування та зберігання товарів; цінові – формування адекватних ринкових сигналів та механізмів стимулювання; інформаційні – обмін даними про попит, пропозицію та ринкові тренди; правові – забезпечення дотримання контрактів та регуляторних норм. Ефективність цих зв'язків значною мірою залежить від належного інституційного середовища, здатного забезпечити координацію та зниження трансакційних витрат. Як зазначає О.В. Носова, інститути виступають обмеженнями, які спрямовують і координують поведінку індивідів, забезпечують збалансованість цінових сигналів і дотримання контрактних зобов'язань, тим самим створюючи передумови для раціонального функціонування ринку [96, с. 46 – 50].

У цьому контексті інфраструктура агропродовольчого ринку виконує роль матеріальної та інституційної основи, що забезпечує організацію фізичного обігу продукції, її зберігання, сертифікацію, транспортування, реалізацію та інформаційне забезпечення. Саме така багаторівнева система підтримки гарантує зв'язки між усіма учасниками ринку – від виробника до споживача, і водночас визначає рівень ефективності та безпеки ринкових операцій.

Розвинена інфраструктурно-логістична система включає мережу спеціалізованих складів, холодильних та перевантажувальних потужностей, які

забезпечують належні умови зберігання продукції на всіх етапах ланцюга постачання. Транспортні засоби різних типів – від малотоннажного автотранспорту до залізничних та контейнерних перевезень – формують основу безперервного та ритмічного переміщення агропродовольчих товарів. Не менш важливим компонентом є система сертифікації та контролю якості, що забезпечує відповідність продукції санітарним, ветеринарним і фітосанітарним вимогам, мінімізуючи ризики для споживача та підвищуючи конкурентоспроможність виробників. Інформаційна інфраструктура включає аналітичні платформи, електронні біржі, логістичні трекінгові системи та створює умови для оперативного обміну даними про ринкові ціни, обсяги попиту й пропозиції, маршрути та строки доставки. У сукупності така багаторівнева підтримка забезпечує узгодженість усіх фаз руху продукції, сприяючи зменшенню логістичних витрат і підвищенню прозорості взаємодії між виробником і кінцевим споживачем.

Окрім організаційно-правових, фінансових та інституційних блоків, важливою складовою соціально-економічного механізму агропродовольчого ринку є торговельна, маркетингова та інноваційна компоненти. Вони безпосередньо впливають на динаміку ринку, його відкритість, конкурентоспроможність та здатність до адаптації в умовах мінливої економічної кон'юнктури. У межах торговельної складової ключове значення має організація каналів збуту, інтеграція з оптовими ринками, електронними платформами, забезпечення логістичної підтримки та функціонування товарних бірж. Інфраструктура агропродовольчого ринку забезпечує умови для ефективної діяльності аграрних і обслуговуючих підприємств, сприяє гармонізації інтересів учасників ринку та впровадженню прозорих механізмів організації торгівлі, стандартизації й сертифікації продукції [95, с. 215]. Такий механізм створює передумови для рівноправної участі виробників незалежно від масштабу їхньої діяльності.

Визначальним для підвищення динамічності агропродовольчого ринку є розвиток торговельної, маркетингової та інноваційної складових. У сфері

торгівлі важливим є налагодження ефективних каналів збуту, інтеграція з оптовими продовольчими ринками, формування партнерських мереж постачання та використання електронних торговельних платформ, що забезпечують прозорість і розширення доступу виробників до ринку. Особливої ваги набуває розвиток електронних систем торгів, онлайн-аукціонів та аграрних маркетплейсів, які зменшують бар'єри для малих виробників та сприяють цифровізації товарообігу.

У цілому інтеграційні процеси на агропродовольчих ринках розгортаються у двох ключових площинах. По-перше, вони визначаються взаємодією попиту й пропозиції, а також особливостями механізмів ціноутворення, що формують баланс ринку. По-друге, важливе значення має рівень конкуренції та здатність учасників ринку формувати стійкі конкурентні переваги, які впливають на динаміку та ефективність розвитку інтеграційних процесів [100, с. 46].

Маркетингова складова включає цінову політику, позиціонування, брендинг, географічне маркування та просування соціально та екологічно орієнтованої продукції. Сьогодні маркетингові інтереси агроформувань зміщуються у бік налагодження довгострокових взаємовигідних відносин із суб'єктами ринку для підвищення ефективності їх взаємодії. Ефективність такого маркетингу відносин залежить від правильного управління, що забезпечує стабільність і результативність підприємства [39, с. 135].

Також зростає роль комунікаційних стратегій, просування продукції через цифрові канали, розширення практик екомаркування та підкреслення соціальної відповідальності бізнесу. Інноваційний вимір доповнюється впровадженням сучасних технологій, автоматизації та цифрових рішень – від точного землеробства до блокчейн-систем відстеження походження продукції. Принципи ESG дедалі частіше інтегруються у корпоративні стратегії, формуючи нові стандарти виробництва, управління ресурсами та взаємодії зі споживачами.

Інноваційна складова агробізнесу охоплює технічні, управлінські та цифрові рішення, які забезпечують підвищення ефективності виробництва та прозорість ринкових процесів. Дорош-Кізим М.І., Дадак О.В. та Гачек Т.В.

підкреслюють, що ця складова включає впровадження новітніх технологій, формування економічних механізмів інтеграції науки у виробництво, а також управління проектами та ризиками, що є необхідним для мінімізації ризиків і підвищення результативності діяльності аграрного сектору [38, с. 127].

Особливої актуальності набуває впровадження ESG-принципів (екологічна, соціальна, управлінська відповідальність) як складової інноваційного розвитку. Як зауважують Воронько-Невіднича Т. В. та ін., застосування ESG-підходів у корпоративному управлінні сприяє не лише зростанню нефінансової звітності, а й підвищенню капіталізації аграрних компаній, зміцненню їхніх позицій на міжнародних ринках, а також формує основу довготривалих партнерських відносин [170, с. 174]. Проте більшість українських агропідприємств поки що імплементують такі практики обмежено, переважно в межах зовнішніх зобов'язань перед інвесторами чи донорами.

Системна інституційна підтримка інновацій – важливий компонент сучасного механізму розвитку агросектору. Як зазначає Загурський В.Ф., ефективна державна інноваційна політика передбачає створення сприятливого інституційного середовища, розвиток інфраструктури інновацій, забезпечення захисту інтелектуальної власності, пільгове оподаткування інноваторів та державну фінансову підтримку стратегічно важливих проектів. Зокрема, результативним є поєднання зусиль держави та бізнесу через державно-приватне партнерство у сфері інновацій, що дозволяє мінімізувати ризики та сприяти комерціалізації наукових розробок [55, с. 146].

Таким чином, торговельні, маркетингові та інноваційні інструменти формують функціональне ядро сучасного механізму агропродовольчого ринку. Їхня інтеграція забезпечує зростання доданої вартості, експортну орієнтацію, дотримання стандартів сталого розвитку, а також підвищує спроможність адаптації до глобальних ринкових викликів.

Однією з визначальних функцій соціально-економічного механізму агропродовольчого ринку є виконання соціального призначення – забезпечення добробуту населення, підтримка соціально вразливих груп, вирівнювання

територіального розвитку та зменшення регіональної диспропорції. Соціальна складова не є зовнішнім елементом ринку, вона внутрішньо вмонтована в його структуру через державну політику, громадські ініціативи, саморегуляцію та відповідальність учасників ринку.

Функціонування агропродовольчого ринку має виразний соціальний вимір, адже його діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням добробуту населення та підтримкою соціально вразливих груп. Важливим завданням є зменшення регіональної нерівності, стимулювання розвитку депресивних територій та інтеграція внутрішньо переміщених осіб у виробничі й економічні процеси. До ключових соціальних механізмів належать програми продовольчої підтримки, розвиток системи мікрокредитування, спрямованої на підтримку малих форм господарювання, а також агроосвітні ініціативи, що підвищують рівень знань і компетентностей населення. Корпоративна соціальна відповідальність аграрних компаній сприяє зниженню соціальної напруженості, розвитку громад, створенню робочих місць і зміцненню людського капіталу.

За висловом Мамутова В.К., механізм аграрного ринку має ґрунтуватися не лише на економічних важелях, а й на засадах соціальної справедливості та відповідальності, які формують довіру до ринку як інституції та забезпечують його стабільність у довгостроковій перспективі [86, с. 66]. Такий механізм передбачає, що ринок має бути не лише інструментом прибутку, а й інструментом включення – зокрема, для таких груп, як внутрішньо переміщені особи, домогосподарства, які опинилися за межею бідності, або громади, що втратили ресурси внаслідок війни. Як зазначає Слома В.М., правове забезпечення функціонування агробізнесу передбачає створення організаційно-правових і соціально-економічних умов для вирівнювання рівнів життя міського та сільського населення, гарантування доступу до продукції і продовольчої безпеки, що відповідає публічно-правовому виміру аграрного ринку [128, с. 153]. Отже, аграрний ринок у сучасних умовах має розглядатися не лише як економічна система обміну, а як соціально орієнтований інституційний механізм, спрямований на забезпечення справедливого доступу до ресурсів,

підтримку вразливих груп населення та зміцнення продовольчої безпеки. Такий підхід підкреслює необхідність поєднання ринкових інструментів із публічно-правовими механізмами регулювання, що забезпечують довгострокову стабільність агропродовольчого сектору.

У зазначеному контексті особливе значення має державне регулювання, яке не протистоїть ринку, а слугує механізмом формування умов його стабільного розвитку. Як зазначає М.М. Кальченко, ефективна державна політика має бути спрямована на підтримку малих і середніх виробників, модернізацію виробництва та забезпечення доступу до ринку, з урахуванням міжнародного досвіду й викликів сучасного аграрного розвитку. Зокрема, важливими інструментами є запровадження електронного моніторингу цін, розвиток логістичної інфраструктури, обмеження торговельних націнок і підтримка кооперативного руху, що разом забезпечують збалансованість аграрного ринку та підвищення продовольчої безпеки країни [67, с. 62].

Державна політика в агропродовольчому секторі реалізується через комплекс взаємопов'язаних інструментів, серед яких ключовими є:

- цільова підтримка малих і середніх товаровиробників (у тому числі через грантові програми, пільгове кредитування та податкові стимули);

- впровадження систем електронного моніторингу цін і товарних потоків для підвищення прозорості ринку; розвиток логістичної та транспортної інфраструктури з метою зменшення витрат на зберігання та перевезення продукції;

- регулювання торговельних націнок, що запобігає ціновим перекосам у роздрібному сегменті;

- використання бюджетних інструментів, таких як дотації, цільові програми та компенсаційні механізми для підтримки стратегічних напрямів розвитку;

- залучення міжнародних організацій – ЄС, ФАО, Світового банку, ПРООН – які сприяють впровадженню інновацій, формуванню стандартів і зміцненню інституційної спроможності державних органів.

Отже, в сукупності ці інструменти створюють передумови для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агросектору та забезпечення сталого розвитку агропродовольчого ринку.

У межах державного впливу вагомим є фінансове забезпечення, яке охоплює бюджетні інструменти, пільгове кредитування, дотації, субсидії, а також участь міжнародних організацій у розвитку сільського господарства. Як зазначають К. В. Чичуліна, М. В. Ковалець та К. І. Кравченко, «держава має активно інвестувати в інноваційні дослідження в агросекторі, реформувати цінове регулювання, підтримувати не тільки потужні, але й новостворені підприємства, а також забезпечувати доступ до пільгового кредитування», що дозволить суттєво посилити позиції українських виробників на світовому ринку [146]. У цьому контексті державна підтримка відіграє не лише стабілізуючу, а й стратегічну роль, орієнтовану на формування сталих умов для конкурентного розвитку аграрної сфери. Отже, усі елементи механізму – суб'єкти, інститути, інфраструктура, регулятори, фінанси – діють у взаємозв'язку, забезпечуючи реалізацію стратегічних цілей розвитку агропродовольчого ринку. Їхнє поєднання формує цілісну модель функціонування ринку як складної інституційної системи, в якій поєднуються економічна ефективність, соціальна орієнтованість і правова визначеність.

Таким чином, особливої актуальності набуває формування нового підходу до державного регулювання агропродовольчого ринку, який передбачає відхід від традиційних адміністративно-командних методів і перехід до інституційно-стимулюючої моделі розвитку. Новий авторський підхід до державного регулювання агропродовольчого ринку передбачає перехід від жорсткого втручання до інституційно-стимулюючого регулювання. Класичні методи передбачали пряме втручання у ціноутворення, квоти та обмеження виробництва, тоді як сучасний підхід орієнтується на створення прозорих правил, стимулювання інвестицій і впровадження цифрових платформ для ринку. Метою є досягнення балансу між ринковими механізмами та державною підтримкою без надмірного адміністративного тиску (рис. 1.10).

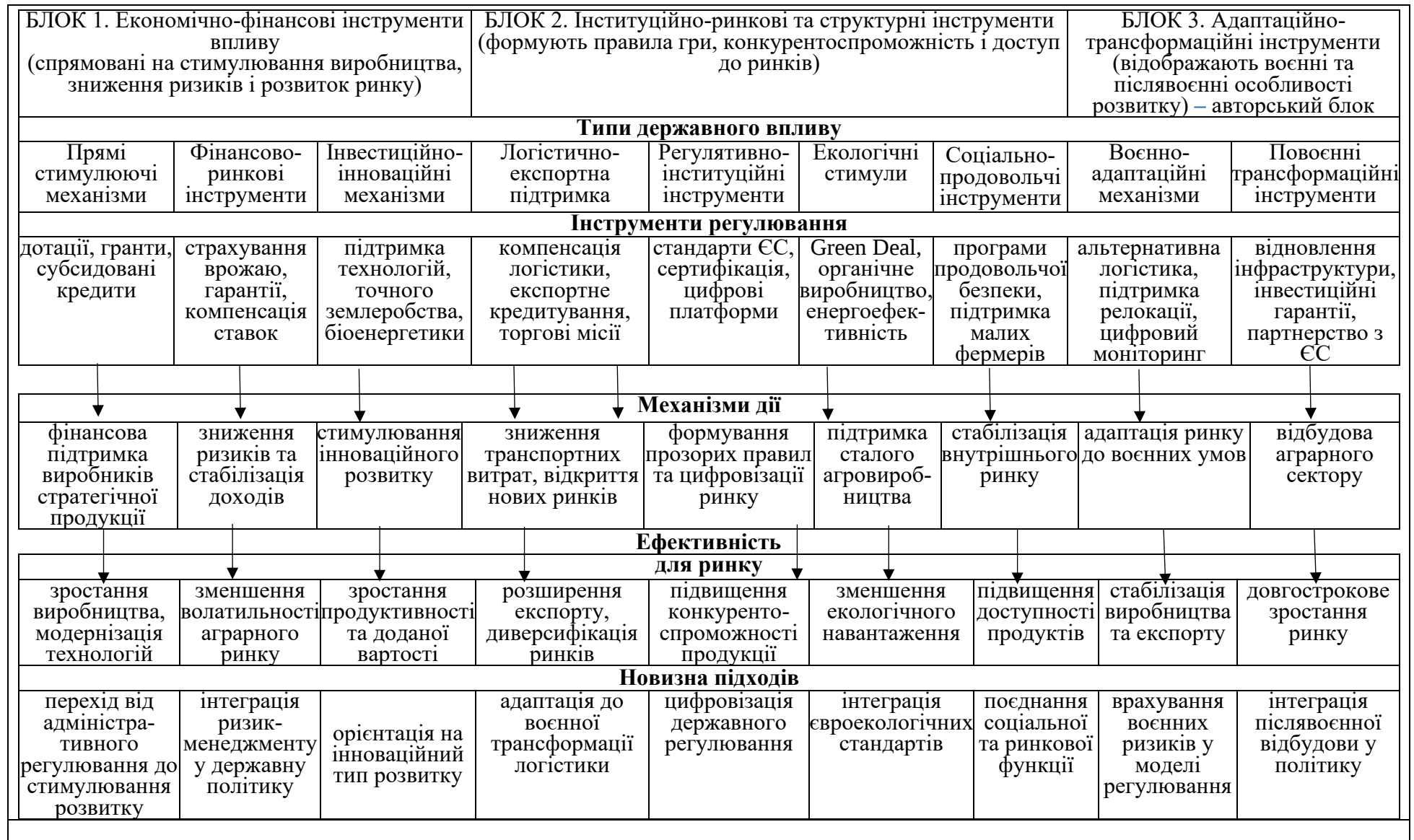

Рис. 1.10. Авторська модель інституційно-стимулюючого державного регулювання агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

Новий авторський підхід до державного регулювання агропродовольчого ринку передбачає перехід від жорсткого втручання до інституційно-стимулюючого регулювання. Класичні методи передбачали пряме втручання у ціноутворення, квоти та обмеження виробництва, тоді як сучасний підхід орієнтується на створення прозорих правил, стимулювання інвестицій і впровадження цифрових платформ для ринку. Метою є досягнення балансу між ринковими механізмами та державною підтримкою без надмірного адміністративного тиску.

Роль інструментів підтримки проявляється через дотації, які стимулюють виробників до інновацій та виробництва стратегічно важливої продукції, страхування врожаю і ризиків, що зменшує волатильність доходів фермерів, кредити та фінансову підтримку, які забезпечують ліквідність для модернізації виробництва, а також компенсації логістики та експорту, що мінімізують витрати на транспортування і дозволяють виходити на нові ринки. Крім того, євроінтеграційні вимоги, такі як стандарти ЄС і «Green Deal», стимулюють адаптацію технологій, сертифікацію продукції та перехід на сталий агровиробничий сектор із енергозбереженням, зменшенням викидів та розвитком органічного виробництва.

Авторська класифікація інструментів державного впливу передбачає прямі стимулюючі механізми, такі як дотації, гранти і субсидовані кредити; ринкові інструменти, включаючи страхування, гарантії та підтримку експорту; регулятивно-інституційні засоби у вигляді стандартів, сертифікації та цифрових платформ; а також екологічні та соціальні стимули, що підтримують «зелене» виробництво і програми продовольчої безпеки. Такий підхід враховує сучасні виклики, євроінтеграційні вимоги та спрямований на стимулювання, відходячи від традиційного жорсткого регулювання.

Особливе авторське бачення трансформації ринку у воєнний та повоєнний періоди включає фактори, які не враховуються у класичній теорії: руйнування інфраструктури, блокування портів, зміни логістики, необхідність переорієнтації на нові ринки збуту та посилення ролі ЄС у фінансовій і інституційній підтримці.

Трансформаційні механізми передбачають створення адаптивних ланцюгів постачання, використання цифрових платформ для моніторингу попиту та пропозиції в умовах кризи, державне стимулювання експорту на нові ринки та підтримку виробників. Запропоновані підходи інтегрують воєнні та післявоєнні виклики у аналіз агропродовольчого ринку, що раніше не розглядалося у класичних економічних моделях. Авторська модель узагальнює запропонований підхід і додає структурність, нові блоки та воєнний компонент [52].

Упродовж останніх десятиліть посилюється увага до соціальних аспектів споживання, що суттєво трансформує агропродовольчий ринок. Споживачі дедалі більше усвідомлюють вплив власних виборів на довкілля та здоров'я, що зумовлює зміну моделей поведінки. Зокрема, набувають поширення такі тенденції, як дауншифтинг, екологічно відповідальне споживання, орієнтація на здорове харчування, концепція «zero waste» та шерингова економіка. Вони формують нові підходи до виробництва й споживання харчових продуктів (додаток В). Аналіз зазначених тенденцій свідчить про зростаючу орієнтацію споживачів на екологічно безпечні, здорові та локально вироблені продукти, а також про підвищення інтересу до раціонального використання ресурсів, зокрема через розвиток шерингових моделей. Такі зміни у споживчій поведінці чинять безпосередній вплив на агропродовольчий ринок, стимулюючи виробників до трансформації виробничих і логістичних процесів з метою задоволення попиту на сталий і якісний продуктовий асортимент (додаток Г).

Отже, повномасштабне вторгнення росії в Україну стало каталізатором переорієнтації глобальних ринкових процесів, що істотно трансформують агропродовольчий сектор. Поширення таких підходів, як френдшоринг, неаршоринг і решоринг, відображає прагнення країн до підвищення економічної стійкості та зменшення залежності від зовнішніх ризиків через локалізацію виробництва. Зазначені тенденції, з одного боку, створюють передумови для розвитку внутрішніх ринків, стимулювання локального виробництва та підвищення якості продукції, а з іншого – формують нові виклики, пов'язані з необхідністю адаптації до змінених умов міжнародної торгівлі, модернізації

виробничих процесів і вдосконалення логістичної інфраструктури. У цьому контексті здатність економічних систем ефективно реагувати на зазначені трансформації визначатиме їхню конкурентоспроможність, рівень продовольчої безпеки та перспективи сталого розвитку в умовах нової конфігурації світового ринку.

1.4. Методологія оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку

У сучасному економічному середовищі розвиток агропродовольчих ринків є одним із вагомих факторів стабільності та процвітання багатьох країн. Саме тому агропродовольчий сектор забезпечує населення якісними продуктами харчування, створює значну кількість робочих місць, формує основу продовольчої безпеки та впливає на загальний соціально-економічний розвиток держави. Динамічні зміни глобальної економіки, посилення конкуренції, а також зростання чисельності населення та трансформація споживчих стереотипів зумовлюють появу нових викликів і можливостей для розвитку цього ринку.

Водночас існуючі підходи до формування та реалізації стратегій розвитку агропродовольчих ринків потребують постійного вдосконалення. Традиційні методи оцінювання, що фокусуються переважно на виробничих показниках, уже не здатні повною мірою відображати складність сучасних ринкових процесів. Сучасні умови вимагають інтеграції багатовимірних критеріїв, що охоплюють економічні, екологічні, соціальні, інноваційні та інституційні аспекти.

З огляду на це удосконалення методичних підходів до оцінювання стратегій розвитку агропродовольчого ринку передбачає:

впровадження комплексних систем індикаторів, які враховують не лише обсяги виробництва та рівень прибутковості, а й показники сталості, ефективності управління ресурсами, інноваційності та екологічної відповідальності;

розроблення адаптивних моделей прогнозування, які дозволяють своєчасно реагувати на зміни кон'юнктури ринку, коливання глобальних цін, вплив кліматичних факторів і техногенні ризики;

посилення ролі цифрових технологій, зокрема використання Big Data, аналітичних платформ, дистанційного моніторингу стану земель та систем відстеження якості продукції;

врахування міжнародного досвіду, зокрема моделей організації ланцюгів доданої вартості, політики підтримки фермерства та кооперації;

застосування підходів ризик-менеджменту для визначення потенційних загроз і формування ефективних механізмів їх мінімізації;

оцінювання соціальної результативності стратегії, включаючи рівень зайнятості, розвиток сільських територій, підвищення добробуту населення та доступності якісних продуктів харчування.

Для удосконалення методичних підходів до оцінювання стратегій розвитку насамперед необхідно уточнити зміст базових понять. З цією метою розглянемо, що саме розуміють під терміном «стратегія», окреслимо ключові особливості стратегії розвитку, а також проаналізуємо наявні методики її оцінювання. Різноманітні підходи до трактування терміна «стратегія» узагальнено в табл. 1.3.

Узагальнюючи всі ці визначення, можна сказати, що стратегія представляє собою систематичний і свідомий підхід до управління, який включає в себе визначення довгострокових цілей, розробку програми дій та пріоритетних напрямків використання ресурсів для їх досягнення, вона враховує можливі зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, засоби прийняття рішень та адаптації до змін, інтегруючи ресурси, можливості та ризики, та є інтегральним підходом до управління, спрямованим на досягнення успіху.

На думку С. А. Сегеди, розвиток можна визначити як закономірний процес переходу кількісних змін в якісні, протягом якого відбувається переміщення предметів та явищ від низького до вищого, від старого до нового. Причому процес переходу кількості в якість є в той же час зворотнім, оскільки під впливом нових якісних змін відбувається зростання кількісних [124].

Таблиця 1.3

Підходи науковців до трактування категорії «стратегія»

Автори, джерело	Трактування терміна «стратегія»
А. Дюпон Чандлер [157]	метод визначення довгострокових цілей компанії, програми дій і пріоритетних напрямків з використання ресурсів
М. Портер [190, 191]	створення унікальної й вигідної позиції, що передбачає певний набір видів діяльності
А.А. Томпсон, А.Дж. Стрікланд [203]	план управління фірмою, спрямований на зміцнення її позицій, задоволення потреб і досягнення поставлених цілей
Б.М. Мізюк [92]	генеральний напрям діяльності підприємства, який повинен привести до поставленої мети
Ф.Ф. Бутинець [12]	набір правил, необхідних для прийняття рішень, які підприємство використовує у своїй діяльності
Довгаль Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. [37]	довгостроковий, якісно визначений напрямок розвитку організації, що стосується сфери, засобів і форми її діяльності, системи взаємовідносин усередині організації, а також позиції організації в навколишньому середовищі, що приводить організацію до її цілей
Олійник Є.О., Перерва Б.К. [97]	комбінація із запланованих дій і швидких рішень щодо адаптації підприємства до нової ситуації, до нових можливостей отримання конкурентних переваг
В.А. Василенко, Т.І. Ткаченко [13]	концепція інтегрального підходу до діяльності підприємства і являє собою, з одного боку, поєднання ресурсів і навичок організації, а також можливостей і ризиків, що виходять з навколишнього середовища, а з іншого боку – середовища, що діє в сьогоденні і в майбутньому, за яких організація сподівається досягти своєї основної мети
Л.Г. Мельник [89]	довгострокові, найбільш принципові, важливі установки підприємства, плани, наміри керівництва підприємств щодо виробництва, доходів і витрат, капіталовкладень, цін, соціального захисту
В. Тертичка, В. Вакуленко [136]	свідомий процес, спрямований на визначення напряму розвитку організації, регіону чи територіальної громади в умовах середовища, що змінюється
Л. А. Швайка [147]	узагальнена модель майбутнього стану економіки та планових дій щодо його досягнення, яка встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та необхідні нововведення, містить засоби реалізації пріоритетів та індикатори досягнення планованого результату

Джерело: узагальнено автором

Василига С. М. стратегію розвитку визначає як мета-стратегію суб'єкта господарювання, суть якої полягає в описі його поведінки на рівні динамічного процесу зміни стратегій і яка дозволяє забезпечити ефективність діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і швидко змінюватися в умовах зовнішнього середовища. [14, с. 124].

Розглядаючи різницю в трактуванні термінів «стратегія» і «розвиток підприємства», можна відзначити важливий зв'язок між цими термінами. Зокрема, як зазначає В.С. Марцин, стратегія розвитку підприємства є ітераційним процесом формування розподіленої в часі системи цілей і напрямів розвитку підприємства з урахуванням тенденцій зміни кон'юнктури ринку і конкурентного середовища та наявних і можливих для залучення ресурсів [87, с. 177-181]. Ми не зовсім погоджуємося з Б.Г. Шелегеди, Н.В. Касьянкової, А.Я. Берсуцького, які ототожнюють стратегію підприємства зі стратегією його розвитку [135, с. 90], та вважаємо, що стратегія розвитку є лише одним із напрямків довготермінових стратегій та не може прирівнюватися до стратегії в цілому.

Узагальнюючи вище зазначене може визначити стратегію розвитку, як системний процес формування довгострокової системи цілей та напрямків розвитку, враховуючи тенденції зміни ринкової кон'юнктури, конкурентного середовища і доступних ресурсів. Така стратегія спрямована на забезпечення ефективності діяльності підприємства в умовах обмежених ресурсів та швидких змін у зовнішньому середовищі, і вона є лише одним із напрямків стратегічного управління.

Дослідження кластерної стратегії для оптимізації аграрних ринків в Україні пропонують застосування методів кластеризації (SOM, Ward). Корисно для питань стратегічного розвитку регіональних продовольчих кластерів [194].

Варто зазначити, що у Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 р. [134] робиться акцент на продовольчу безпеку «Україна – глобальний постачальник їжі для понад 600 млн людей» та ставить наступні цілі:

повна вертикальна інтеграція та локалізація та імпортозаміщення на 4,2 млрд доларів США;

переробка мінімум 50 % врожаю (модель Нідерландів, Франції, Німеччини). Розвиток тваринництва та виробництво харчових продуктів (білки, спецжири, глютен, молочна продукція, м'ясна продукція тощо);

заміщення імпортованих харчових продуктів на внутрішньому ринку;
 Україна – найбільший private label постачальник в мережі ЄС;
 повна переробка вторинних відходів – виробництво 10 млрд м³ біометану [134].

У сучасних умовах активізації реформ аграрного сектору економіки України особливої актуальності набуває наукове обґрунтування методичних підходів до оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку, які враховували б багаторівневу структуру ринку, високий рівень ризиків, динамічність зовнішнього середовища та зміни світових продовольчих трендів. З огляду на це, формування комплексної методики має бути зорієнтоване на поєднання якісних та кількісних методів, інтеграцію цифрових аналітичних інструментів, використання сценарного моделювання та врахування міжнародних стандартів оцінювання продовольчих систем.

Доцільно підкреслити, що оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку (АПР) має ґрунтуватися не лише на окремих показниках, а на системному баченні ринку, що передбачає:

розгляд АПР як відкритої соціально-економічної системи, що має внутрішню структуру, функції та взаємозв'язки;

врахування багатокomпонентності процесів: виробництво → переробка → логістика → збут → споживання;

використання системного аналізу як інструменту уникнення фрагментованості та досягнення цілісного бачення реалізації стратегії.

Відповідно методи системної динаміки (system dynamics) можуть застосовуватися для моделювання стратегічних сценаріїв розвитку АПР, зокрема у частині адаптації до змін зовнішнього середовища чи реагування на ринкові ризики.

Існує певна необхідність врахування елементів продовольчих систем (food systems approach). Адже, сучасні підходи FAO, OECD та ЄС обґрунтовують необхідність переходу від вузького трактування аграрного виробництва до оцінювання всієї продовольчої системи. Такий процес передбачає включення

таких елементів: виробництво, переробка, логістика, торгівля, харчування, екологічні наслідки, соціальний та регіональний розвиток. Така методологія забезпечує комплексність аналізу та дозволяє оцінити стратегічні зміни не лише в аграрному секторі, а й у суміжних сферах, що визначають функціонування продовольчої безпеки та продовольчих ланцюгів.

Розширення методичного інструментарію оцінювання стратегії потребує переходу до використання цифрових джерел даних та технологій data-driven decision making. Доцільно застосовувати: супутниковий моніторинг, GPS-трекінг логістичних потоків, електронні реєстри продукції та ланцюгів постачання, ринкові цифрові платформи, відкриті державні дані (Open Data), прогнозні AI-моделі оцінки кліматичних і виробничих ризиків.

Застосування цифрових даних мінімізує суб'єктивність експертних оцінок, підвищує точність прогнозування та дозволяє будувати стратегічні рішення на основі великих даних (Big Data).

Важливо також враховувати широкий спектр ризиків, які визначають успішність реалізації стратегії розвитку агропродовольчого ринку та здатність системи адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Комплексне управління ризиками є невід'ємним елементом методичного забезпечення стратегічної оцінки, оскільки саме рівень ризикової вразливості ринку визначає стійкість і прогнозованість його розвитку. Серед найбільш суттєвих ризиків, що мають бути інтегровані у систему стратегічного аналізу, виділяють такі групи:

кліматичні ризики, зумовлені підвищенням частоти екстремальних погодних явищ (засуха, паводки, температурні стреси), що безпосередньо впливають на урожайність, продуктивність та стабільність пропозиції на ринку. Для їх прогнозування доцільним є застосування моделей кліматичного моделювання CMIP-6 та AgMIP, які дозволяють оцінити вплив змін клімату на виробничі цикли та визначити сценарії адаптації;

геополітичні та логістичні ризики, пов'язані з блокуванням портів, руйнуванням або перенавантаженням транспортної інфраструктури, зміною

міжнародних торговельних маршрутів та режимів доступу до ринків. Такі ризики здатні спричинити збої у ланцюгах поставок і підвищення транзакційних витрат;

цінові ризики, які проявляються у різкій волатильності цін на внутрішньому та світовому продовольчих ринках. Для аналізу та прогнозування цінової нестабільності застосовуються економетричні моделі ARIMA, GARCH та Vector Error Correction, що дає змогу оцінити можливі цінові коливання та визначити заходи з їхнього згладжування;

технологічні ризики, пов'язані зі зношеністю техніки, низьким рівнем технологічної модернізації, недостатньою поширеністю інноваційних рішень, а також повільним впровадженням цифрових технологій у сфері виробництва та логістики;

інституційні ризики, що включають регуляторну невизначеність, часті зміни законодавства, нестабільність державної політики підтримки аграрного сектору та недостатність механізмів координації між органами влади.

Як узагальнюючий індикатор, який дозволяє кількісно виразити рівень сукупної ризикової вразливості агропродовольчого ринку, може використовуватися індекс ризикової вразливості ринку (Risk Vulnerability Index, RVI). Його застосування забезпечує можливість порівняння ризикового середовища між регіонами, секторами та різними сценаріями розвитку.

Методичний апарат оцінювання стратегії розвитку АПР має бути збалансовано орієнтований на застосування кращих міжнародних практик та відповідати глобальним стандартам оцінки продовольчих систем. З цією метою доцільно використовувати такі набори індикаторів:

FAO Food Systems Indicators є комплексом показників, що охоплюють стійкість, ефективність, екологічність та соціальну справедливість продовольчих систем;

EU Farm Sustainability Data Network (FSDN) є системою збору даних щодо економічної, екологічної та соціальної сталості фермерських господарств;

OECD Agri-Environmental Indicators є міжнародною базою оцінювання екологічного впливу аграрної діяльності;

WEF Food Value Chain Benchmarking є стандартами аналізу ефективності продовольчих ланцюгів, орієнтовані на підвищення їх стійкості та інноваційності [169, 184, 206, 207, 211].

Використання інструментів міжнародного бенчмаркінгу дозволяє оцінити відповідність національної стратегії світовим трендам, визначити сильні та слабкі сторони, а також виявити структурні розриви, які можуть обмежувати конкурентоспроможність України на глобальному ринку.

Вагомим є також врахування соціальних показників, котрі відображають рівень інклюзивності, соціальної стійкості та якості життя в сільських територіях, що безпосередньо впливають на можливість реалізації стратегічних пріоритетів. Соціальна складова стратегічного оцінювання повинна включати:

- індекс сільського розвитку (Rural Development Index), який характеризує інфраструктурний, економічний та соціальний потенціал територій;

- індикатори доступності продуктів харчування (Food Access Indicators), що визначають рівень продовольчої рівності й соціальної безпеки;

- індекс гендерної рівності в агропродовольчому секторі, який відображає залучення жінок до виробництва, управління та підприємництва;

- масштаби міграційних процесів у сільських громадах, що є індикаторами демографічної стійкості, трудового потенціалу та соціальної мобільності.

З огляду на вирішальну роль логістики в забезпеченні ефективності агропродовольчого ринку, стратегічне оцінювання має враховувати також логістично-інфраструктурний блок індикаторів. До нього належать:

- індекс логістичної ефективності (LPI), який характеризує якість транспортної інфраструктури, швидкість та надійність доставки, рівень інтеграції у глобальні логістичні мережі;

- рівень завантаженості портів, елеваторів та переробних підприємств, що дозволяє оцінити пропускну здатність та можливості розширення логістичних потужностей;

- ідентифікація «вузьких місць» логістики, які уповільнюють рух товаропотоків, збільшують витрати та знижують конкурентоспроможність;

рівень цифровізації логістичних процесів (traceability, e-logistics), що забезпечує прозорість і контроль ланцюгів постачання, підвищує їх гнучкість та адаптивність.

Інтеграція цих компонентів у методичний апарат дає змогу здійснювати комплексне стратегічне оцінювання, що охоплює виробничі, екологічні, соціальні та логістичні аспекти функціонування агропродовольчого ринку, забезпечуючи його цілісну та стійку трансформацію.

Одним із основних інструментів управління агропродовольчим ринком є стратегічне планування, оскільки воно дозволяє визначати довгострокові цілі та пріоритети розвитку галузі. Стратегічне планування забезпечує комплексний розвиток АПР, сприяючи його стабільності та конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Воно забезпечує:

- системність розвитку АПР інтегрує окремі ланки виробництва, переробки та збуту в єдину ефективну систему;

- підвищення ефективності виробництва сприяє впровадженню інновацій, модернізації технологій та раціональному використанню ресурсів;

- стабільність продовольчого ринку зменшує ризики коливання цін, дефіциту продукції та залежності від імпорту;

- підтримку соціальної та економічної стабільності забезпечує робочі місця в аграрному секторі та підвищує добробут населення;

- інтеграцію у глобальні ринки дозволяє адаптувати національні стратегії до світових тенденцій та збільшити експортний потенціал країни.

Мета оцінювання стратегії розвитку – визначити ефективність реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчого ринку, а також виявити проблеми та резерви для підвищення результативності стратегії. Основні завдання оцінювання стратегії розвитку:

- аналіз поточного стану ринку здійснюється через комплексне дослідження виробничих, фінансових та соціальних показників;

- визначення ступеня досягнення стратегічних цілей здійснюється шляхом порівняння фактичних результатів із запланованими показниками;

оцінка ефективності заходів та програм передбачає комплексне визначення економічного, соціального та екологічного впливу;

виявлення ризиків та проблем здійснюється через оцінку внутрішніх та зовнішніх факторів, що обмежують реалізацію стратегії;

розробка рекомендацій передбачає формування практичних пропозицій щодо корекції та оптимізації стратегічних заходів для підвищення ефективності розвитку АПР (рис. 1.11).

На етапі визначення ступеня досягнення стратегічних цілей здійснюється порівняння фактичних результатів діяльності підприємств із запланованими стратегічними показниками. Аналіз охоплює продуктивність виробництва, фінансові результати, рентабельність та соціальні ефекти, що дозволяє визначити, наскільки успішно реалізується стратегія розвитку АПР.

Виконується комплексна оцінка економічного, соціального та екологічного впливу реалізованих програм і проектів. Дозволяє визначити, наскільки запроваджені заходи сприяють підвищенню продуктивності, збереженню навколишнього середовища та поліпшенню соціального клімату в аграрному секторі. Виявлення ризиків та проблем включає ідентифікацію внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть обмежувати реалізацію стратегії. До таких факторів належать економічні коливання, ринкова конкуренція, зміни законодавства, технологічні обмеження, а також соціальні ризики. Такий етап дозволяє своєчасно прогнозувати проблемні зони та запобігати негативним наслідкам.

На основі проведеного аналізу формуються практичні пропозиції та рекомендації спрямовані на підвищення ефективності виробництва, фінансової стабільності та соціальної відповідальності агропромислового комплексу, що забезпечує стійкий розвиток ринку. Запропонована нами методика передбачає комплексне, багаторівневе та кількісно-якісне оцінювання, що охоплює: аналіз поточного стану ринку; визначення ступеня досягнення стратегічних цілей; оцінку ефективності програм та заходів; аналіз ризиків та проблем; формування рекомендацій та прогнозного впливу.

Рис. 1.10. Алгоритм оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

Методика базується на індексно-аналітичному підході, КРІ-оцінюванні, мультикритерійному аналізі, ризик-менеджменті та системі стратегічних індикаторів.

Щодо формалізації інтегральної оцінки якості стратегії, то в основі методики лежить інтегральний показник IQS – Integrated Quality of Strategy, що об'єднує чотири основні блоки:

S_1 – результативність досягнення стратегічних цілей;

S_2 – ефективність заходів та програм;

S_3 – рівень ризикової стійкості;

S_4 – інституційна відповідність стратегії (якість регуляторного середовища, рівень підтримки, виконання нормативів, цифровізація державних сервісів).

Тоді загальну оцінку стратегії можна виконати за формулою 1.1.

$$IQS = w_1S_1 + w_2S_2 + w_3S_3 + w_4S_4, \quad (1.1)$$

де: w_1, w_2, w_3 – вагові коефіцієнти (експертно встановлюються, зазвичай 0,4; 0,4; 0,2).

Далі виконується оцінка досягнення цілей (S_1), тобто для кожної стратегічної цілі формується набір КРІ. Оцінку ступеня досягнення можна виконати за формулою 1.2.

$$S_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{F_i}{P_i}, \quad (1.2)$$

де: F_i – фактичне значення КРІ;

P_i – планове значення КРІ.

Інтерпретація виконуються в межах:

$> 1,0$ – перевиконання;

$0,8 - 1,0$ – прийнятний рівень;

$< 0,8$ – невиконання.

Далі здійснюється розрахунок оцінки ефективності заходів (S_2), який проводиться на основі мультиіндексної моделі, що дозволяє комплексно врахувати економічні, соціальні та екологічні результати реалізованих програм і заходів. Такий підхід є доцільним, оскільки розвиток агропродовольчого ринку впливає не лише на фінансові показники, а й на добробут населення, стан довкілля та рівень продовольчої безпеки.

У межах цієї моделі кожен із трьох блоків ефективності оцінюється через відповідні індикатори, після чого зводиться до інтегрального значення за допомогою вагових коефіцієнтів.

$$S_2 = \alpha E_{econ} + \beta E_{soc} + \gamma E_{eco}, \quad (1.3)$$

де: E_{econ} – індекс економічної ефективності (ROI, рентабельність, продуктивність ресурсів);

E_{soc} – індекс соціальної ефективності (зайнятість, доходи, розвиток територій);

E_{eco} – індекс екологічної ефективності (раціональне землекористування, зменшення викидів, відновлюваність ресурсів);

α, β, γ – вагові коефіцієнти відповідних блоків, визначені експертним шляхом (зазвичай 0,5; 0,3; 0,2).

Перевагою мультиіндексної моделі є її здатність охопити комплексний характер впливу стратегічних заходів, забезпечити порівнянність різних типів ефектів та продемонструвати їхню сукупну результативність. Отримане значення S_2 показує, наскільки ефективно реалізовані заходи сприяють досягненню стратегічних цілей розвитку агропродовольчого ринку, і є ключовою складовою інтегральної оцінки якості стратегії.

Часткові показники (ROI, ресурсоемність (R) і соціальний ефект (індекс розвитку територій) обчислюються за формулами:

$$ROI = \frac{\text{Benefit} - \text{Cost}}{\text{Cost}} \quad (1.4)$$

$$R = \frac{\text{Input}}{\text{Output}} \quad (1.5)$$

Соціальний ефект (індекс розвитку територій) визначається за формулою 1.6.

$$I_{\text{soc}} = \frac{\sum_i f_i^{\text{soc}} \cdot v_i}{\sum v_i} \quad (1.6)$$

Оцінка рівня ризикової стійкості (S_3) базується на матриці ризиків.

$$S_3 = 1 - \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m (P_j \times I_j \times C_j) \quad (1.7)$$

де: P_j – ймовірність ризику;

I_j – сила впливу;

C_j – коефіцієнт рівня контролю (0 – 1, чим вище – тим кращий контроль).

Авторський методичний підхід має низку переваг. Передусім він вирізняється комплексністю, оскільки охоплює економічні, соціальні, екологічні та інституційні аспекти (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Характеристика методів оцінювання стратегії

Методики	Особливості	Обмеження	Переваги запропонованого авторського методу
SWOT	стратегічний аналіз факторів	суб'єктивність, без кількісної оцінки	методика SWOT лише як допоміжний етап
Balanced Scorecard	КРІ-заходи, фінансова орієнтація	переважно корпоративний підхід	розроблена модель ширша, бо охоплює ринок, ризики, екологію
Cost-Benefit Analysis	економічна оцінка вигід	не враховує соціальних/екологічних факторів	методика СВА є частиною мультиіндексної оцінки
EU Farm Sustainability Indicators	сталий розвиток	не оцінює стратегію, лише процеси	запропонований метод оцінює саме стратегію
PESTEL / PEST	аналіз середовища	відсутність оцінки результативності	в основі методики PESTEL лежить елемент ризикового аналізу

Джерело: розроблено автором

Важливою є також кількісна й якісна інтеграція: індекс IQS забезпечує одночасно узагальнену та деталізовану оцінку. Методика враховує ризики, адже сучасні ринкові стратегії неможливо оцінювати без ефективного ризик-менеджменту. Значною перевагою є гнучкість — показники, ваги та KPI легко адаптуються під специфіку окремого ринку чи регіону. Крім того, підхід відповідає міжнародним стандартам і є сумісним із EU Green Deal, SDG та FAO Food Systems Indicators. Завершальною перевагою є орієнтація на прийняття управлінських рішень, оскільки методика передбачає формування конкретних рекомендацій і оцінку прогностного ефекту. Нижче наведено детальний опис розширеної версії методичних кроків і оформлено як завершений методичний алгоритм: «аналіз – оцінка цілей – оцінка ефективності – оцінка ризиків – рекомендації – Інтегральний показник IQS» (рис. 1.11).

Отже, удосконалення методичних підходів до оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку є важливим чинником підвищення ефективності, стійкості та конкурентоспроможності агропродовольчого сектору в умовах глобальних трансформацій. Традиційні підходи, орієнтовані переважно на виробничо-економічні показники, вже не відповідають сучасній багатовимірності ринкових процесів. Сучасні умови вимагають інтеграції економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних критеріїв у стратегічне оцінювання.

У дослідженні підкреслено необхідність формування комплексної системи методичних інструментів оцінювання, що ґрунтується на поєднанні системного, індексного, мультикритеріального підходів, ризик-менеджменту та цифрової аналітики. Важливим є уточнення базових понять «стратегія» та «стратегія розвитку», які в сучасному дискурсі трактується як системний, довгостроковий та адаптивний процес визначення цілей і напрямів розвитку ринку з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів. Доведена необхідність переходу від продуктоцентричного до системного підходу – трактування агропродовольчого ринку як відкритої соціально-економічної системи, що включає виробництво, переробку, логістику, торгівлю, споживання, екологічні та соціальні наслідки.

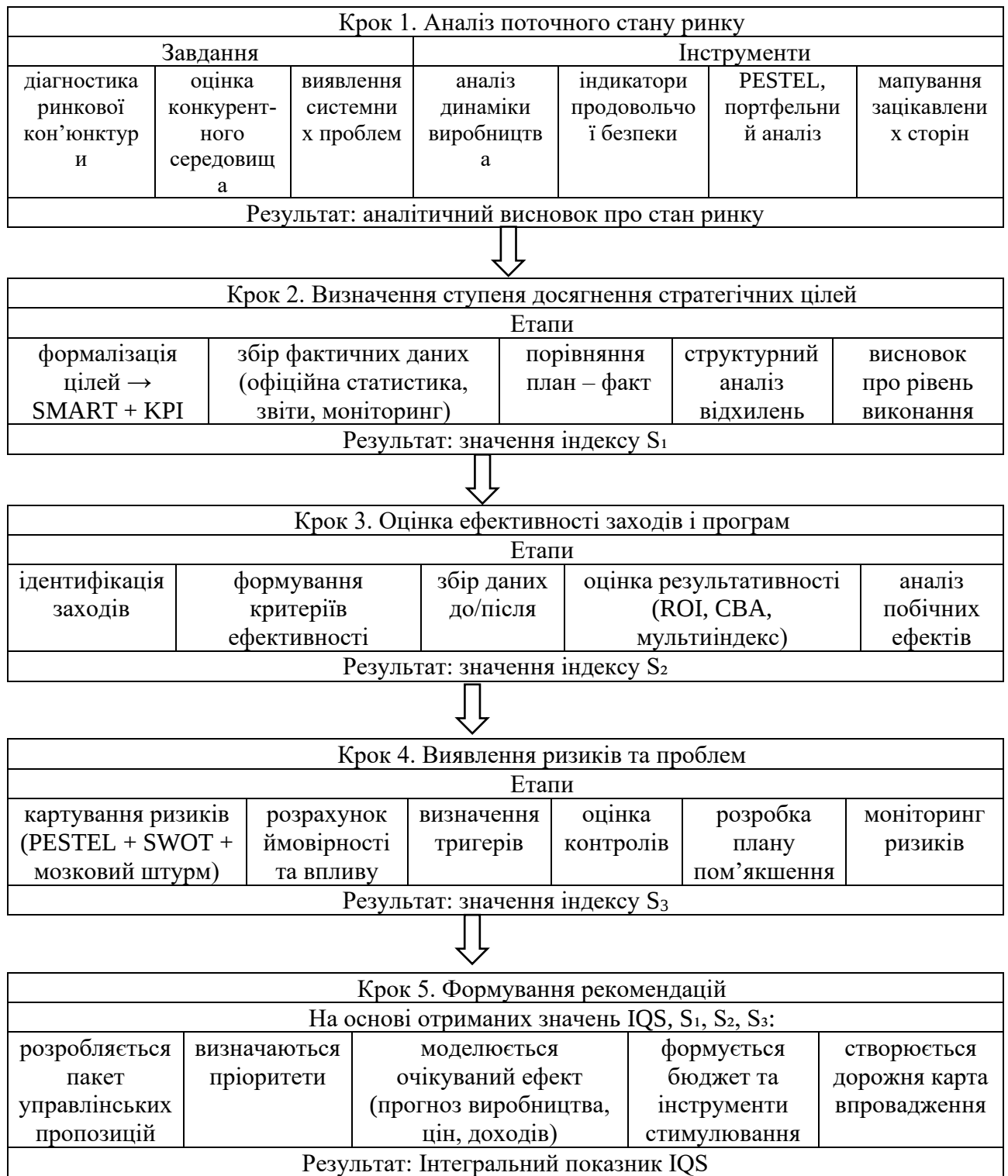

Рис. 1.11. Методичні кроки підсумкового алгоритму оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку

Джерело: власна розробка

У зв'язку з цим пропонується врахування міжнародних методичних практик FAO, OECD, ЄС, WEF, які дозволяють здійснювати комплексну оцінку

продовольчих систем. Особлива увага приділена необхідності цифровізації процесу оцінювання – використання Big Data, супутникових даних, аналітичних платформ, електронних реєстрів та AI-моделювання. Це дозволяє зменшити суб'єктивність, підвищити точність прогнозування та забезпечити data-driven управління стратегіями АПР.

Окремим компонентом методології визначено оцінювання ризиків (кліматичних, логістичних, інституційних, цінових та технологічних), які суттєво впливають на здатність стратегії бути реалізованою. Інтеграція ризик-аналізу та індикатора RVI підвищує об'єктивність оцінювання стратегічних рішень. Запропонований інтегральний показник якості стратегії IQS забезпечує кількісну оцінку її ефективності через систему блоків: результативність цілей, ефективність заходів, ризикостійкість та інституційна відповідність. Така модель дозволяє здійснювати комплексний аудит стратегічних програм і формувати обґрунтовані рекомендації щодо корекції стратегії.

Таким чином, удосконалення методичних підходів до оцінювання стратегії розвитку агропродовольчого ринку забезпечує можливість формування системного бачення ринкових процесів, своєчасного реагування на зовнішні загрози, посилення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку агропродовольчої системи України. Такий підхід створює підґрунтя для прийняття ефективних управлінських рішень на основі комплексної, достовірної та багаторівневої аналітики.

Висновки до розділу 1

1. У результаті узагальнення еволюції наукових підходів до трактування категорії «ринок» встановлено, що класичні та неокласичні концепції, які розглядають ринок як механізм обміну або взаємодії попиту і пропозиції, не повною мірою відображають сучасні умови його функціонування. Обґрунтовано необхідність переходу до системного та інституційного бачення ринку як складної багаторівневої структури. Доведено, що в умовах глобальної

нестабільності, воєнних викликів та структурних трансформацій ринок доцільно трактувати як адаптивну соціально-економічну координаційну систему. Такий підхід дозволяє врахувати взаємодію економічних агентів, інституцій, держави та суспільства в динамічному середовищі. Встановлено, що ключовою функцією ринку є не лише алокація ресурсів, а й узгодження інтересів та координація поведінки учасників, що створює підґрунтя для формування нових підходів до аналізу ринкових процесів. Отримані результати формують методологічну основу подальших досліджень агропродовольчих ринків.

2. Дослідження показало, що сучасне трактування ринку потребує зміщення акценту зі статичності та рівноваги на адаптивність, динаміку та здатність до трансформації. Запропоновано розглядати ринок як відкриту систему, що функціонує в умовах постійної дії внутрішніх і зовнішніх тригерів, включаючи економічні, інституційні, технологічні та воєнні фактори. Обґрунтовано концепцію адаптаційно-координаційного циклу ринку, що включає послідовні етапи: функціонування, реакції, координації, адаптації та трансформації. Доведено, що ринок перебуває у стані динамічної нестійкої рівноваги, постійно змінюючи конфігурацію зв'язків і механізмів взаємодії. Визначено, що така логіка розвитку більш адекватно відображає сучасні реалії, ніж традиційні моделі «шок – рівновага». Запропонований підхід дозволяє інтегрувати економічні, соціальні та інституційні аспекти функціонування ринку, що створює основу для подальшого сценарного аналізу та моделювання розвитку агропродовольчого ринку.

3. За результатами бібліометричного аналізу світових наукових досліджень встановлено, що сучасний науковий дискурс у сфері агропродовольчого ринку формується навколо трьох ключових напрямів: функціонування ринкових механізмів, ефективності аграрного виробництва та розвитку аграрного сектору в контексті сталості й глобальних викликів. Виявлено високий рівень міждисциплінарної інтеграції досліджень, що поєднують економічні, технологічні, екологічні та соціальні аспекти. Доведено зростання ролі цифрових технологій, аналітики даних та платформних рішень у розвитку ринків. На цій

основі обґрунтовано доцільність удосконалення категорійного апарату економічної науки. Запропоновано трактування агропродовольчого ринку як системи, що охоплює повний ланцюг створення доданої вартості. Введено категорії «цифровий агропродовольчий ринок» і «датаорієнтований агропродовольчий ринок», що дозволяє відобразити сучасні технологічні трансформації та підвищити аналітичну точність досліджень.

4. У процесі дослідження соціально-економічної сутності агропродовольчого ринку встановлено відсутність єдності у трактуванні базових категорій, таких як «аграрний», «продовольчий» та «агропродовольчий ринок». Обґрунтовано необхідність їх чіткого розмежування та інтеграції в межах єдиної концептуальної моделі. Доведено, що агропродовольчий ринок доцільно розглядати як структурно організовану систему, що охоплює виробництво, переробку, логістику, обіг та споживання продовольчих товарів. Визначено його ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, економічної стабільності та соціального розвитку. Показано, що агропродовольчий ринок функціонує як складова національної та глобальної економічної системи. Обґрунтовано необхідність інтеграції аграрного, агропереробного та харчового сегментів у межах єдиного підходу, що дозволяє сформувати цілісне бачення структури та функцій агропродовольчого ринку.

5. Встановлено, що агропродовольчий ринок характеризується багатовимірною природою, яка формується під впливом біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних та геоekonomічних чинників. Доведено, що традиційні класифікаційні підходи не забезпечують повного відображення цієї складності. Удосконалено підходи до класифікації ринків шляхом врахування факторів адаптивності, стійкості та вразливості до зовнішніх шоків. Визначено, що в умовах воєнних трансформацій суттєво зростає роль логістичних обмежень, інституційних змін і геополітичних факторів. Показано, що саме ці чинники визначають сучасну динаміку агропродовольчого ринку. Обґрунтовано необхідність їх урахування при формуванні стратегій розвитку, що дозволяє підвищити адекватність оцінки функціонування агропродовольчої системи.

6. У результаті теоретичного узагальнення підходів до державного регулювання агропродовольчого ринку встановлено обмеженість традиційних адміністративно-командних механізмів в умовах сучасних трансформацій. Обґрунтовано доцільність переходу до інституційно-стимулюючої моделі державного регулювання. Доведено, що ефективне функціонування ринку потребує поєднання економічних, інституційних та цифрових інструментів впливу. Визначено важливість урахування воєнних і післявоєнних викликів при формуванні державної політики. Показано роль євроінтеграційних процесів у трансформації регуляторного середовища. Акцентовано увагу на значенні екологічних стандартів і принципів сталого розвитку. Запропоновані підходи забезпечують баланс між саморегуляцією ринку та державною підтримкою і створюють основу для подальшого розвитку механізмів регулювання.

Основні результати за розділом 1 дисертації викладено у наукових працях [46; 52; 115; 116; 119] за списком використаних джерел

РОЗДІЛ 2.

СИСТЕМНО-АНАЛІТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

2.1. Тенденції розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін

Агропродовольчий ринок України, будучи однією з системоутворювальних ланок у структурі національного господарства, у період 2020 – 2024 роки перебував у стані глибоких структурних та функціональних трансформацій, детермінованих комплексом взаємопов'язаних екзогенних і ендегенних чинників. До найбільш значущих серед них належать:

глобальна пандемія COVID-19 (2020 – 2021 рр.) індукувала багаторівневі дисфункції у виробничо-збутових ланцюгах;

кліматично зумовлені коливання та гетерогенність погодних режимів ускладнили стабільність аграрного виробництва;

повномасштабна війна в Україні, розгорнута з лютого 2022 р., спричинила масштабні деструкції у логістичній інфраструктурі та зовнішньоторговельних потоках.

Світовий досвід економічного розвитку, зокрема країн-членів ЄС, свідчить, що агропродовольчий ринок України, попри наявні проблеми, володіє значним потенціалом для зростання. Серед основних викликів варто відзначити:

по-перше, ціновий диспаритет між сільськогосподарською та промисловою продукцією;

по-друге, нерозвиненість маркетингових і логістичних мереж;

по-третє, розбалансованість структури виробництва аграрної продукції, що супроводжується низкою негативних соціально-економічних проявів [27, с. 52].

Тенденції розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку України:

зумовлені необхідністю підвищення продуктивності, ефективного використання ресурсів і впровадження інноваційних технологій у контексті довгострокового прогнозування виробництва [77];

формується під впливом циклічних коливань сільськогосподарського виробництва, глобалізації ринків і необхідності забезпечення сталого розвитку галузі [142, 149];

визначаються структурною модернізацією аграрного сектору, спрямованою на оптимізацію виробничих процесів, підвищення енергоефективності та екологічної збалансованості виробництва [111];

підтримуються розвитком інноваційної інфраструктури, цифровізацією аграрного виробництва та поширенням сучасних технологій управління ресурсами [50];

посилюються завдяки інтеграції України у світовий агропродовольчий простір, розширенню експортних можливостей і впровадженню європейських стандартів якості та безпеки продукції [141].

Водночас український аграрний сектор має потужні ресурси – земельні, трудові, інноваційні та інвестиційні, – які за умови належного державного регулювання та інтеграції у світовий економічний простір здатні забезпечити ефективну соціально-економічну політику, зміцнити продовольчу безпеку та стати драйвером розвитку сільських територій [27, с. 52].

Кумулятивний вплив зазначених чинників істотно редефініював виробничий потенціал галузі, призвів до суттєвої трансформації, наділяючи його новими функціонально-технологічними та ринковими характеристиками, а саме:

- модифікуючи її технологічно-інноваційні траєкторії;
- трансформуючи просторово-логістичну конфігурацію;
- переформатовуючи експортно-орієнтовану спеціалізацію;
- перегрупуваючи конкурентні диспозиції на глобальних ринках.

Ретроспективно-прогностичний аналіз цих динамічних зрушень створює підґрунтя для комплексної оцінки еволюції продуктивних можливостей агропродовольчого сектору в умовах високої турбулентності соціально-

економічного середовища. Трансформації у виробничому середовищі та структурі аграрного сектору знаходять своє відображення не лише на рівні загальних тенденцій, але й у кількісних характеристиках сільськогосподарського виробництва. Для детальнішого розуміння динаміки розвитку було проаналізовано зміни у структурі посівних площ основних культур в Україні протягом 2020 – 2024 років (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка площ посівних сільськогосподарських культур України,
2020 – 2024 рр., тис. га**

Сільсько-господарські культури	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (%) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
Зернові та зернобобові	15392	15995	12171	10985	11139	72,37	101,40
Буряк цукровий фабричний	220	227	184	250	254	115,45	101,60
Соняшник	6457	6622	5293	5220	5020	77,75	96,17
Картопля	1325	1283	1208	1210	520	39,25	42,98
Овочеві	464	460	378	397	220	47,41	55,42

Примітка: 2020-2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022-2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Аналіз показників динаміки посівних площ основних сільськогосподарських культур України за період 2020 – 2024 рр. (табл. 2.1) свідчить про істотні структурні зміни в аграрному виробництві. Так, у 2024 р. площа зернових та зернобобових культур склала 11139 тис. га, що на 27,63 % менше порівняно з 2020 р., проте на 1,40 % більше відносно 2023 р. Посіви цукрового буряку в 2024 р. зросли до 254 тис. га, що перевищило рівень 2020 р. на 15,45 % і є на 1,60 % більшим, ніж у 2023 р. Водночас площі під соняшником за аналізований період скоротилися. Так, у 2024 р. вони становили 5020 тис. га, що на 22,25 % менше відносно 2020 р. та на 3,83 % нижче порівняно з 2023 р. Показники динаміки площ під картоплею свідчить про скорочення цих сегментів

виробництва, що загалом узгоджується із загальною тенденцією зниження площ під продовольчими культурами у 2020 – 2024 рр.

Отже, аналіз показав, що головні зміни відбулися у скороченні площ під зерновими, соняшником, картоплею та овочами, тоді як цукровий буряк продемонстрував стабільне зростання, що свідчить про поступову трансформацію структури аграрного виробництва під впливом соціально-економічних умов та викликів воєнного часу. Порівняльний аналіз площ посіву зернових культур у 2021 та 2024 рр. свідчить про суттєве скорочення виробничого потенціалу зернового господарства України внаслідок повномасштабної війни (рис. 2.1).

Загальна площа посівів зернових культур зменшилася з 15,99 млн га у 2021 р. до 11,14 млн га у 2024 р., тобто на 4,86 млн га або понад 30 %. Найбільш значне скорочення спостерігається у регіонах, які безпосередньо постраждали від бойових дій або частково перебувають під окупацією. Зокрема, у Херсонській області площі посіву скоротилися з 815,1 до 82,5 тис. га, у Запорізькій – з 1014,6 до 131,6 тис. га, у Луганській – з 392,0 до 70,4 тис. га, а у Донецькій – з 597,1 до 165,3 тис. га. У більш віддалених від зони бойових дій регіонах західної та центральної частини України скорочення площ було меншим. У таких областях, як Львівська, Чернівецька та Івано-Франківська, зниження посівних площ має помірний характер, що свідчить про відносну стабільність аграрного виробництва у цих регіонах. У деяких областях, зокрема в Одеській, зафіксовано незначне збільшення площ посіву зернових культур, що може пояснюватися частковим перерозподілом аграрного виробництва на відносно більш безпечні території в умовах підвищених ризиків, пов'язаних із воєнними діями.

Таким чином, війна спричинила не лише загальне скорочення площ зернових посівів, але й суттєву трансформацію просторової структури зернового виробництва, що проявляється у зміщенні аграрної активності до відносно безпечніших регіонів країни, що, у свою чергу, впливає на регіональну структуру аграрного виробництва, логістику постачання та формування продовольчої безпеки держави.

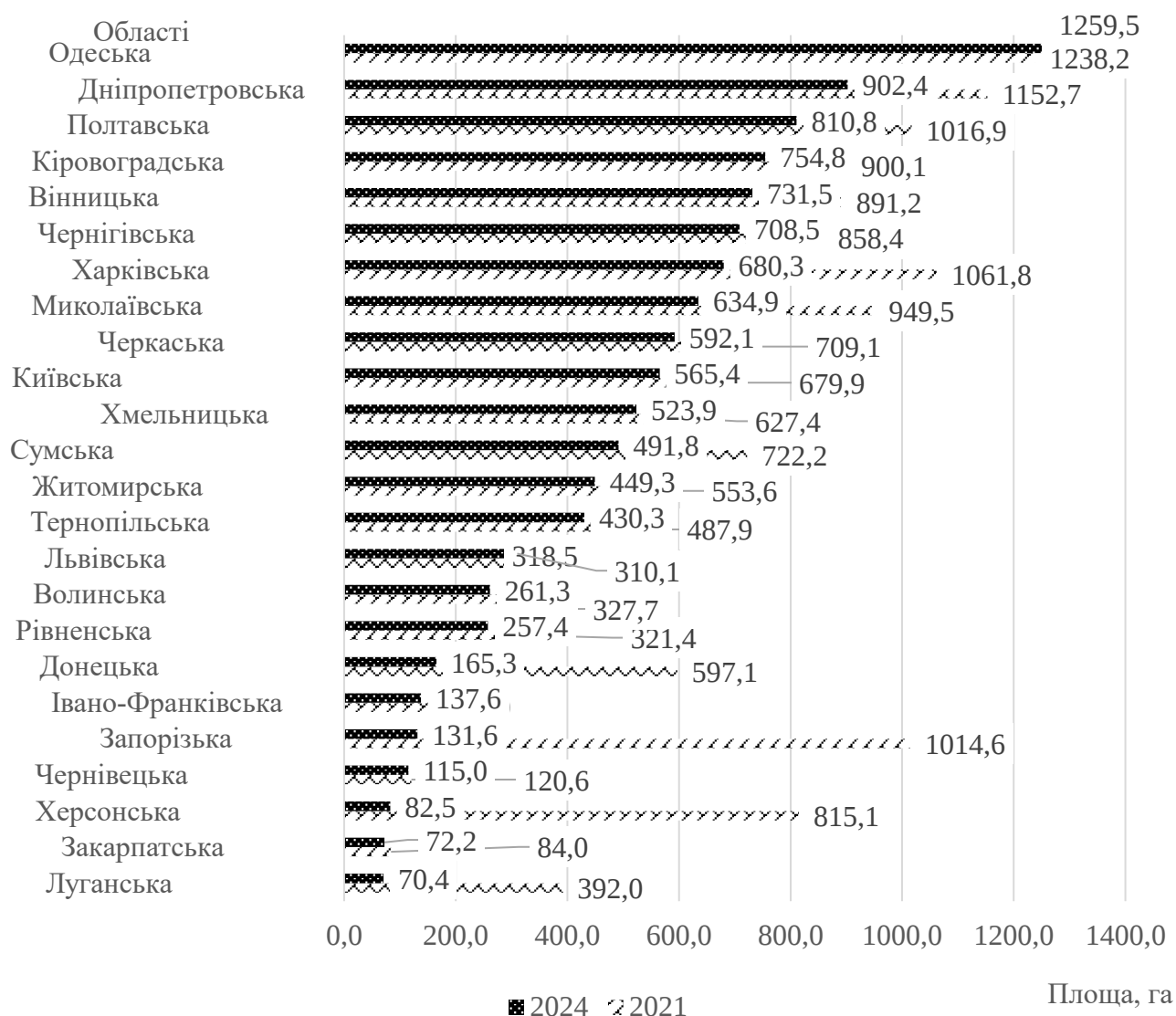

Рис. 2.1. Посівні площі зернових та зернобобових культур в розрізі регіонів України, 2021, 2024 рр., тис. га

Примітка: 2021 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2024 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Порівняльний аналіз площ посіву технічних культур у 2021 та 2024 рр. свідчить про відносну стійкість цього сегмента рослинництва в умовах воєнних викликів. (рис. 2.2). В Україні площі технічних культур незначно зросли – з 9,24 млн га у 2021 р. до 9,38 млн га у 2024 р., що свідчить про адаптацію аграрного виробництва до нових економічних і логістичних умов.

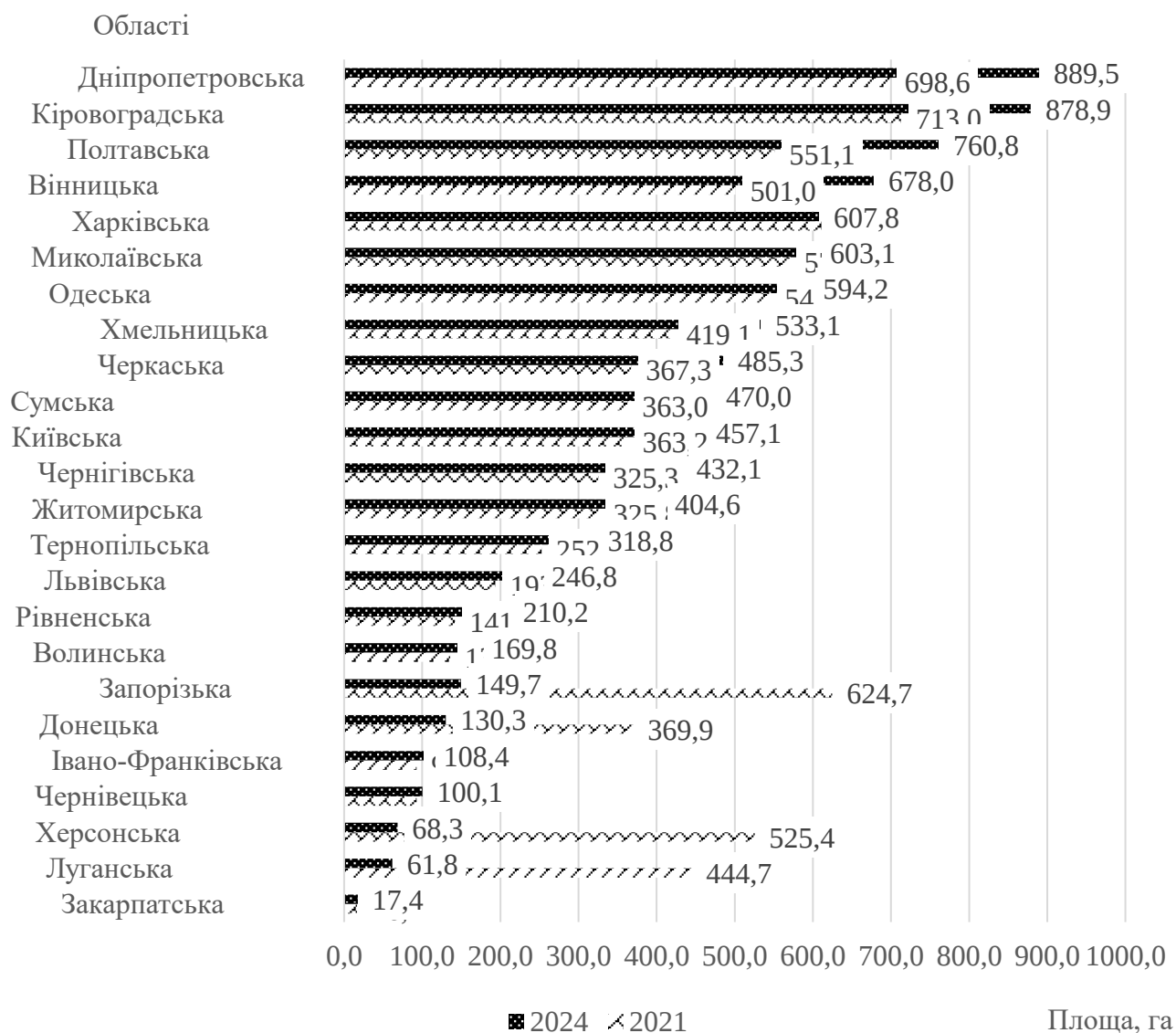

Рис. 2.2. Посівні площі технічних культур в розрізі регіонів України, 2021, 2024 рр., тис. га

Примітка: 2021 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2024 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Водночас регіональна структура посівів зазнала суттєвих змін. У прифронтових і тимчасово окупованих регіонах спостерігається різке скорочення площ. Найбільше зменшення зафіксовано у Херсонській області (з 525,4 до 68,3 тис. га), Луганській (з 444,7 до 61,8 тис. га), Запорізькій (з 624,7 до 149,7 тис. га) та Донецькій області (з 369,9 до 130,3 тис. га). У більш безпечних

регіонах центральної та західної України відбулося помітне розширення площ технічних культур. Значне зростання спостерігається у Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Полтавській, Черкаській, Сумській та Хмельницькій областях, що свідчить про частковий перерозподіл аграрного виробництва на території з нижчим рівнем воєнних ризиків. Таким чином, незважаючи на втрату значних площ у південних і східних регіонах, аграрний сектор України зумів компенсувати ці втрати шляхом розширення посівів у центральних і західних областях, що дозволило зберегти загальні обсяги вирощування технічних культур, що свідчить про високу адаптивність аграрного виробництва та трансформацію регіональної структури посівних площ в умовах воєнної економіки.

Особливої уваги потребує дослідження сегменту овочів закритого ґрунту. Насамперед цей напрямок зосереджено в господарствах населення – 92,3 % у 2021 р. Станом на 2024 р. розподіл показників в розрізі підприємств, фермерських господарств та господарств населення відсутній, тому проведено порівняння 2023 р. з 2021 р. (рис. 2.3). Аналіз виробництва овочів закритого ґрунту у 2021 та 2023 рр. свідчить про суттєве скорочення обсягів тепличного виробництва в Україні, що безпосередньо пов'язано з воєнними діями, руйнуванням тепличної інфраструктури та втратою контролю над окремими територіями. Загалом по країні виробництво овочів закритого ґрунту зменшилося з 6441,2 тис. т у 2021 р. до 4648,4 тис. т у 2023 р., тобто майже на 28 %. Найбільш різке падіння зафіксовано у південних та східних регіонах, зокрема у Запорізькій області, де обсяги виробництва скоротилися з 1224,5 до 6,5 тис. т, а також у Харківській, Донецькій та Миколаївській областях, що безпосередньо постраждали від бойових дій. До початку повномасштабної війни значна частина промислового тепличного виробництва була зосереджена у великих аграрних підприємствах і тепличних комбінатах південних та центральних регіонів. Частина таких підприємств зазнала значних пошкоджень або була змушена призупинити діяльність у зв'язку із окупацією територій, руйнуванням інфраструктури та перебоями з енергопостачанням.

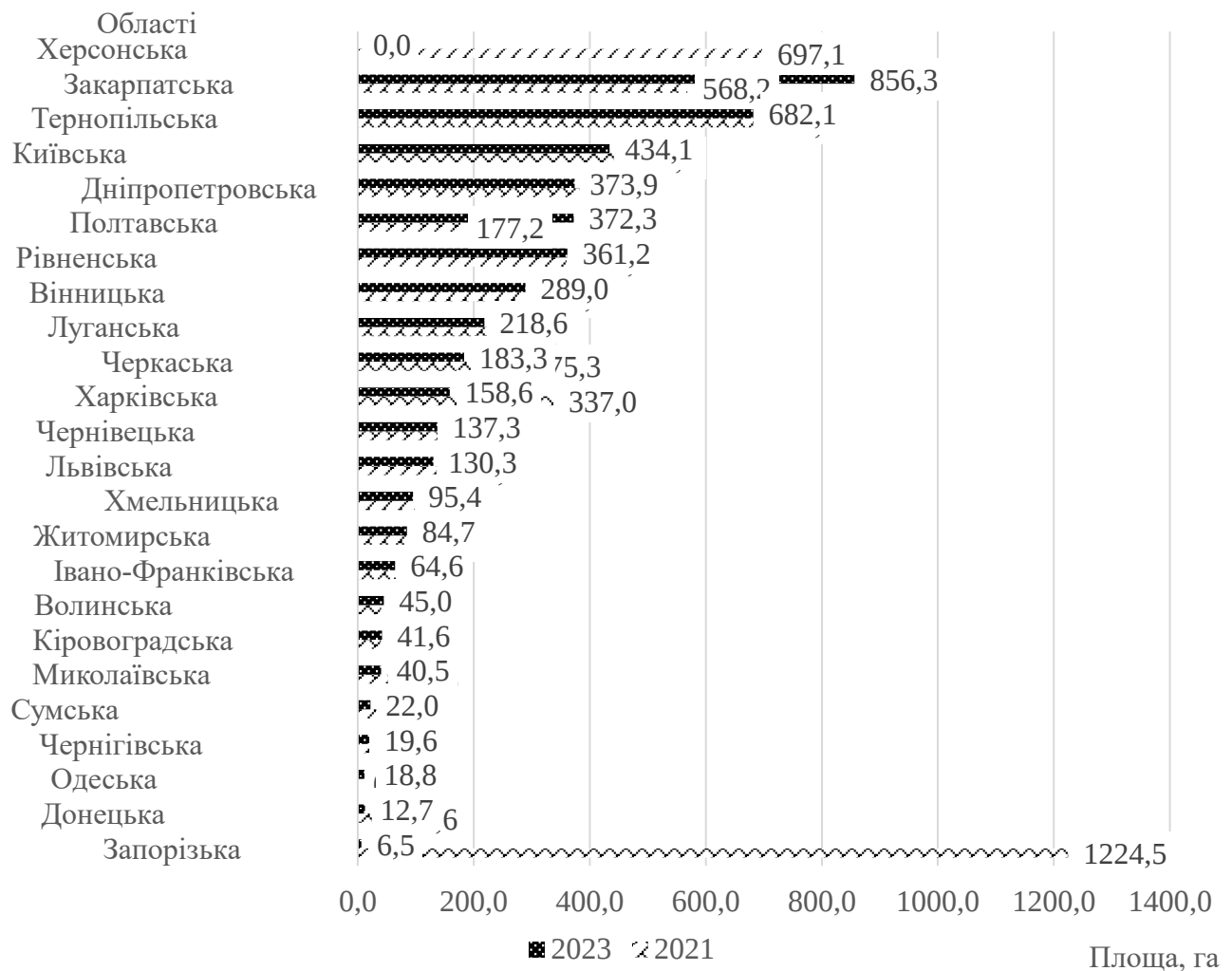

Рис. 2.3. Посівні площі овочів закритого ґрунту в розрізі регіонів України, 2021, 2023 рр., га

Примітка: 2021 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2023 р. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Водночас у більш безпечних регіонах центральної та західної України спостерігається відносна стабілізація або навіть зростання виробництва. Зокрема, позитивну динаміку демонструють Закарпатська, Полтавська, Рівненська та Кіровоградська області, де активно розвиваються як промислові тепличні комплекси, так і малі фермерські теплиці. У цих регіонах відбувається поступове формування нових центрів тепличного виробництва, що частково компенсує втрати традиційних південних виробничих зон. Отже, війна

спричинила не лише загальне скорочення виробництва овочів закритого ґрунту, а й суттєву трансформацію географії тепличного господарства України, з поступовим зміщенням виробництва у відносно безпечніші регіони та переорієнтацією частини підприємств на енергоефективні та локалізовані моделі виробництва. Наліз динаміки валового збору сільськогосподарських культур України за 2020 – 2024 рр. свідчить про суттєві зміни у структурі виробництва (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка обсягів виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур України, 2020 – 2024 рр., тис. т

Сільсько-господарські культури	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (%) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
Зернові та зернобобові	64933	86010	53864	59772	56246	86,62	94,10
Буряк цукровий фабричний	9150	10854	9942	13130	12798	139,87	97,47
Соняшник	13110	16392	11329	12760	10956	83,57	85,86
Картопля	20838	21356	20900	21359	19900	95,5	93,17
Овочеві	9653	9935	7512	8297	7380	76,45	88,95

Примітка: 2020-2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022-2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Зернових та зернобобових культур у 2024 р. зібрано 56246 тис. т, що на 13,4 % менше порівняно з 2020 роком і на 5,9 % менше ніж у 2023 р. Такий факт відображає тенденцію до поступового скорочення площ під зерновими та зниження врожайності у зв'язку з несприятливими погодними умовами та іншими чинниками. У 2024 р. порівняно із 2023 р. в Україні зменшилися обсяги виробництва та урожайність основних сільськогосподарських культур – зернових, соняшника і цукрового буряка. Загальний обсяг виробництва зернових і зернобобових склав 56,2 млн т. Найбільше зібрали кукурудзи (48% або 26,9 млн

т) і пшениці (40% або 22,4 млн т). За валовими зборами зернових лідирували Чернігівська, Одеська та Вінницька області.

Валовий збір цукрового буряку у 2024 р. 12798 тис. т, що на 39,9 % більше ніж у 2020 р., хоча й трохи менше, ніж у 2023 р. або на 2,5 %, що означає відносну стійкість цієї культури у структурі аграрного виробництва. Валовий збір соняшнику у 2024 р. склав 10956 тис. т, що на 16,4 % менше ніж у 2020 р. та на 14,1 % менше ніж у 2023 р. Скорочення посівів та коливання урожайності відбулося під впливом погодних і економічних факторів.

Динаміка виробництва картоплі та овочевих культур є неоднозначною. Картоплі зібрано 21359 тис. т у 2023 р., що свідчить про стабільність виробництва на середньому рівні, однак, у 2024 р. спостерігається зменшення обсягів виробництва до 19900 тис. т. Збір овочевих культур у 2024 р. зафіксований з різким падінням до 1035 тис. т, що, ймовірно, пов'язано з частковим скороченням площ чи нестачею статистичних даних.

У цілому, у 2024 р., як і в попередні роки, відбувається трансформація структури аграрного виробництва, зокрема, спостерігається поступове скорочення площ під зерновими, соняшником, картоплею та овочами, тоді як цукровий буряк демонструє стабільне зростання, що відображає адаптацію агросектору до соціально-економічних умов та викликів воєнного часу.

За даними Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, за показниками на 28 листопада 2025 р. в Україні зібрано 52580,7 тис. тонн зернових культур із площі 10420,1 тис. га, що становить 89 % від загальної площі їх посіву. Зокрема, валовий збір основних культур становить:

пшениця – 22 960,2 тис. тонн з площі 5051,6 тис. га;

ячмінь – 5 419,1 тис. тонн з площі 1360,9 тис. га;

горох – 672,5 тис. тонн з площі 275,1 тис. га;

кукурудза – 22 486,2 тис. тонн з площі 3 309,7 тис. га, що становить 75 % від засіяних площ.

Інших зернових та зернобобових культур зібрано 898,1 тис. тонн на площі 327,8 тис. га. Серед регіонів-лідерів за обсягами збору зерна виділяються:

Хмельницька область – 4 889,1 тис. тонн (площа – 574,7 тис. га);

Чернігівська область – 4 763,8 тис. тонн (площа – 659,0 тис. га);

Вінницька область – 4 636,8 тис. тонн (площа – 730,8 тис. га);

Одеська область – 4 067,7 тис. тонн (площа – 1 202,4 тис. га);

Полтавська область – 3 890,7 тис. тонн (площа – 552,6 тис. га).

Станом на цю дату також намолочено 17079,3 тис. тонн олійних культур, серед яких:

соняшник – 9 019,3 тис. тонн (площа – 4800,3 тис. га);

соя – 4 743,2 тис. тонн (площа – 2000,4 тис. га);

ріпак – 3 316,7 тис. тонн (площа – 1 260,2 тис. га).

Збирання соняшнику виконано на 93 % посівних площ, сої – на 97 %, тоді як збирання ріпаку вже повністю завершено. Крім того, цукрові буряки зібрано на площі 192,2 тис. га (97 % від посівів) із валовим збором 10 274,1 тис. тонн, що свідчить про високі темпи завершення збиральної кампанії та стабільну організацію виробничих процесів в аграрному секторі. [33].

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур України за 2020 – 2024 рр. представлена в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

**Динаміка урожайності сільськогосподарських культур України,
2020 – 2024 рр., ц з 1 га зібраної площі**

Сільсько-господарські культури	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (%) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
Зернові та зернобобові	42,5	53,9	45,8	55,2	50,6	119,06	91,67
Буряк цукровий фабричний	416	479	541	525	505	121,39	96,19
Соняшник	20,2	24,6	21,6	24,5	21,8	107,92	88,98
Картопля	157	166	174	177	252	160,51	142,37
Овочеві	207	215	200	209	372	179,71	177,99

Примітка: 2020-2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022-2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Аналіз показників табл. 2.3 показав, що урожайність зернових та зернобобових культур у 2024 р. склала 50,6 ц/га, що на 19,1% більше ніж у 2020 р., хоча й на 8,3% менше ніж у 2023 р., що свідчить про певні коливання продуктивності та часткове скорочення врожайності після піку 2023 р. Урожайність цукрового буряку у 2024 р. склала 505 ц/га, що на 21,4 % більше ніж у 2020 р, але на 3,8% менше ніж у 2023 р., що демонструє відносну стабільність цієї культури у структурі агровиробництва.

Урожайність соняшнику у 2024 р. становила 21,8 ц/га, що на 7,9% більше ніж у 2020 р. та на 11,0% менше ніж у 2023 р., що свідчить про коливання врожайності під впливом погодних та економічних чинників. Урожайність картоплі у 2024 р. склала 252 ц/га, що на 60,5% більше ніж у 2020 р. та на 42,4 % більше ніж у 2023 р., що відображає ефективне використання технологій та догляду за посівами. Урожайність овочевих культур у 2024 р. досягла 372 ц/га, що на 79,7 % перевищує показник 2020 р. та на 78,0 % більше ніж у 2023 р., демонструючи значне покращення агротехніки та інтенсивності виробництва. Така динаміка свідчить про зростання ролі технологічних та організаційних чинників у формуванні врожайності, а також про посилення диференціації результатів між окремими культурами залежно від умов їх вирощування.

За даними міжнародних організацій, посівні площі пшениці, кукурудзи та ячменю в Україні зменшилися на 32 %, 27 % і 37 % відповідно у 2023 р. порівняно з 2021 р. [162, 184, 201, 204, 211]. (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Виробничі показники основних сільськогосподарських культур в Україні
за маркетинговими рокам, 2022-2025 рр.**

Сільськогосподарські культури	Маркетингові роки			Відхилення (%) 2024/2025 рр. до:	
	2022/2023	2023/2024	2024/2025	2022/2023 рр.	2023/2024 рр.
Пшениця					
Площа, тис. га	5600	5010	5200	92,86	103,79
Виробництво, тис. т	21500	23000	23400	108,84	101,74
Урожайність, т/га	3,84	4,59	4,5	117,19	98,04
Соняшник					
Площа, тис. га	5700	6 400	6 000	105,26	93,75
Виробництво, тис. т	12200	15 500	13 000	106,56	83,87
Урожайність, т/га	2,14	2,42	2,17	101,40	89,67

Джерело: розраховано автором за даними [162, 184, 201, 204, 211].

Скорочення посівних площ ключових зернових культур у 2023 р. порівняно з 2021 р. супроводжується прогнозованим зростанням площі під пшеницею до 5 млн га у 2025 р. та очікуваним збільшенням урожаю до 25 млн тонн, із частковим перерозподілом площ із сої на кукурудзу. У 2023 р. зібрана площа під соняшником скоротилась на 15 %, а площі під ріпак/соєві – збільшилися на 21 %. Для більш повного розуміння тенденцій розвитку аграрного сектору доцільно проаналізувати не лише динаміку виробництва окремих культур, а й загальні індекси сільськогосподарської продукції в Україні. Узагальнені індекси оцінки змін в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції за 2020 – 2024 роки у цілому з врахуванням структурних зрушень у посівних площах та продуктивності галузі наведено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Індекси сільськогосподарської продукції України, 2020 – 2024 рр.
у постійних цінах 2021 р., % до попереднього року**

Продукція сільського господарства	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (в.п.) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
Господарства усіх категорій	89,9	116,4	74,7	111,1	96,6	6,70	-14,50
з них: рослинництво	88,0	122,3	71,8	113,9	95,7	7,70	-18,20
тваринництво	97,6	95,1	88,2	100,4	100,3	2,70	-0,10
Підприємства	88,0	122,2	72,1	116,4	97,9	9,90	-18,50
з них: рослинництво	86,0	127,3	69,0	118,8	96,5	10,50	-22,30
тваринництво	99,5	97,8	92,0	105,0	105,2	5,70	0,20
Господарства населення	93,8	105,1	80,5	100,2	93,6	-0,20	-6,60
з них: рослинництво	93,0	110,8	79,2	102,4	93,7	0,70	-8,70
тваринництво	95,7	92,3	83,9	94,8	93,4	-2,30	-1,40

Примітка: 2020-2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022-2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Продукція сільського господарства господарств усіх категорій у 2024 р. становила 96,6 % до попереднього року, що на 6,7 в.п. більше ніж у 2020 р. та на 14,5 в.п. менше ніж у 2023 р., що може свідчати про коливання виробництва під впливом економічних та зовнішніх факторів. Одночасно у 2024 р. індекси становили:

рослинництва – 95,7 %, що на 7,7 в.п. перевищує рівень 2020 р. та на 18,2 в.п. менше, ніж у 2023 р., відображаючи нестабільність у виробництві рослинницької продукції;

тваринництва – 100,3 %, що на 2,7 в.п. більше ніж у 2020 р. та практично не змінилося порівняно з 2023 р., демонструючи відносну стабільність галузі.

Серед підприємств індекс продукції сільського господарства у 2024 р. досяг 97,9 %, що на 9,9 в.п. більше ніж у 2020 р. та на 18,5 в.п. менше ніж у 2023 р. Також у 2024 р. індекси дорівнювали:

рослинництва – 96,5 %, що на 10,5 в.п. перевищує рівень 2020 р., але на 22,3 в.п. менше ніж у 2023 р., що свідчить про високу волатильність виробництва;

тваринництва – 105,2 %, що на 5,7 в.п. більше ніж у 2020 р. та на 0,2 в.п. більше ніж у 2023 р., демонструючи стабільне зростання.

У господарствах населення індекс продукції сільського господарства у 2024 р. склав 93,6 %, що на 0,2 в.п. менше ніж у 2020 р. та на 6,6 в.п. менше ніж у 2023 р. Також у 2024 р. індекси склали:

рослинництва – 93,7 %, що на 0,7 в.п. більше ніж у 2020 р. та на 8,7 в.п. менше ніж у 2023 р.;

тваринництва – 93,4 %, що на 2,3 в.п. менше ніж у 2020 р. та на 1,4 в.п. менше ніж у 2023 р., що відображає відносну стабільність та меншу волатильність виробництва у господарствах населення порівняно з підприємствами.

Динаміку змін у поголів'ї сільськогосподарських тварин в Україні за 2020–2024 рр. відображено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Динаміка кількості сільськогосподарських тварин,
2020 – 2024 рр., тис. голів**

Сільсько- господарські тварини	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (%) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
Велика рогата худоба	2874,0	2644,0	2307,1	2156,2	2001,6	69,65	92,83
у т.ч. корови	1673,0	1544,0	1352,8	1262,9	1154,7	69,02	91,43
Свині	5876,2	5608,8	4948,3	5094,0	4521,1	76,94	88,75
Вівці та кози	1140,4	1094,3	941,4	906,3	843,3	73,95	93,05
Птиця, млн. голів	200,7	202,2	180,5	184,7	187,6	93,47	101,57

Примітка: 2020 – 2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022 – 2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Найбільш відчутне зниження відбулося з поголів'ям великої рогатої худоби – її кількість зменшилася з 2874,0 тис. голів у 2020 р. до 2001,6 тис. у 2024 р., що становить лише 69,65 % від рівня 2020 р. Аналогічна тенденція спостерігається серед корів, чисельність яких скоротилася до 1154,7 тис. голів (69,02 %). Поголів'я свиней також зменшилося на 23,06 % порівняно з 2020 р., а овець і кіз – на 26,05 %. Єдиним позитивним моментом є незначне зростання кількості птиці, так, у 2024 р. її стало 187,6 млн голів, що на 1,57 % більше, ніж у 2023 р., хоча все ще менше, ніж у 2020-му. Таким чином, тваринництво загалом демонструє спадну динаміку, що може бути наслідком економічних труднощів, зниження рентабельності виробництва та скорочення поголів'я у приватному секторі. Дані показників щодо обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні за 2020 – 2024 рр. подано в табл. 2.7, яка ілюструє зміни у динаміці виробничих показників галузі. У 2020–2024 рр. виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні характеризується переважно спадною тенденцією.

Таблиця 2.7

**Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва України,
2020 – 2024 рр.**

Сільсько- господарські тварини	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відносне відхилення (%) 2024 р. від:	
						2020 р.	2023 р.
М'ясо (у забійній масі), тис.т	2477,5	2438,3	2206,7	2239,5	2353,0	94,97	105,07
Молоко, тис. т	9263,6	8713,9	7767,7	7430,4	7246,4	78,22	97,52
Яйця, млн.шт	16167,2	14071,3	11921,8	11379,4	11597,9	71,74	101,92
Вовна, т	1573	1497	1237	1187	1119	71,14	94,27

Примітка: 2020 – 2021 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2022 – 2024 рр. – дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: розраховано за джерелами [32, 33, 125, 130, 131, 133]

Найбільше скоротилося виробництво вовни – на 28,86 % порівняно з 2020 р., що пов'язано із зменшенням поголів'я овець і зниженням економічної привабливості цієї галузі. Виробництво молока зменшилося на 21,78 %, що узгоджується зі скороченням поголів'я корів. Виробництво яєць також знизилось на 28,26 % порівняно з 2020 р., хоча у 2024 р. спостерігається незначне зростання на 1,92 % проти 2023 р., що може свідчити про поступове відновлення галузі птахівництва. Виробництво м'яса за цей період скоротилося лише на 5,03 % відносно 2020 р., проте у 2024 р. відбулося його зростання на 5,07 % у порівнянні з попереднім роком. Загалом, у тваринництві України простежується зниження обсягів продукції, що пов'язано зі скороченням поголів'я тварин, зростанням собівартості кормів та економічними труднощами, однак окремі види продукції демонструють ознаки стабілізації. У тваринництві спостерігається зростання обсягів виробництва м'яса та яєць, але скорочення виробництва молока та вовни. На 1 січня 2025 р. поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) становило 2 млн – це на 7% менше, ніж роком раніше. Найбільше ВРХ утримують господарства населення, зокрема в Хмельницькій та Одеській областях. Також у 2024 р. в Україні виробили 53,5 тис. тонн меду – у середньому 23 кг із кожної бджолосім'ї.

Отже, під час дослідження були виокремлені такі тенденції розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін:

по-перше, відбувається структурне переформування виробництва та експорту агропродовольчої продукції; продовжує зростати питома вага олійних та зернових культур у загальному експорті, що підвищує роль аграрного сектору у формуванні валютної виручки країни та водночас збільшує економічну залежність держави від коливань світового ринку сільськогосподарської продукції; зменшення обсягів експорту промислових товарів також сприяє концентрації ресурсів у аграрній сфері та стимулює розвиток спеціалізованих виробничих і логістичних ланцюгів;

по-друге, соціально-економічні зміни спричинили значні шоки у логістичній сфері, що потребували адаптації маршрутів постачання та перевезень; блокади портів та зміни у транспортній інфраструктурі змусили виробників і експортерів шукати альтернативні шляхи доставки продукції через залізничні, автомобільні та річкові коридори, а також через порти сусідніх країн, що, у свою чергу, призвело до збільшення логістичних витрат, зміни структури виробничих витрат та необхідності диверсифікації зовнішньоторговельних ринків;

третім чинником розвитку виробничого потенціалу є коливання обсягів виробництва та цін; різкі падіння виробництва у кризові періоди змінюються частковим відновленням у наступні роки, що відображає високу чутливість агропродовольчого ринку до зовнішніх шоків; волатильність світових цін на основні сільськогосподарські товари створює додаткові фінансові ризики для виробників, одночасно відкриваючи можливості для отримання високих валютних доходів;

четверта тенденція пов'язана із змінами внутрішнього попиту та забезпеченням продовольчої безпеки; локальні перебої у постачанні та зростання цін тимчасово обмежують доступ населення до окремих продуктів, що змушує підприємства адаптувати виробничі й збутові процеси; соціально-економічні

зміни стимулюють розвиток спрямованого постачання критично важливих товарів та впровадження механізмів державного регулювання для стабілізації внутрішнього ринку;

по-п'яте, спостерігається активне впровадження інновацій та адаптація бізнес-моделей у виробничому секторі, а саме: цифровізація торгівлі, логістики та фінансових операцій стали інструмента підвищення ефективності виробництва, скорочення витрат та підвищення конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках; крім того, відбувається трансформація агробізнесу через розвиток елеваторної інфраструктури, використання альтернативних портових перевалок та укладання контрактних схем із міжнародними партнерами, що забезпечує стабільність поставок і зменшує ризики у виробничому циклі.

Розвиток виробничого потенціалу агропродовольчого ринку України характеризується посиленням ролі інноваційних технологій та адаптацією до глобальних викликів. Водночас соціально-економічні зміни визначають потребу у структурній модернізації та підвищенні ефективності виробництва [1].

Вплив соціально-економічних змін на виробничий потенціал агропродовольчого ринку представлено на рис. 2.4.

Отже, соціально-економічні зміни суттєво трансформують виробничий потенціал агропродовольчого ринку, що проявляється у структурних зрушеннях виробництва та експорту, зокрема у зростанні питомої ваги зернових і олійних культур та концентрації ресурсів в аграрному секторі, підвищенні його ролі у формуванні валютної виручки та посиленні залежності від світових ринків; водночас логістичні шоки, пов'язані з блокадою портів і змінами транспортної інфраструктури, стимулюють адаптацію маршрутів та диверсифікацію ринків.

Нестабільність обсягів виробництва та коливання цін на світових ринках зумовлюють високі фінансові ризики, але водночас створюють можливості для додаткових доходів, тоді як внутрішні зміни попиту та виклики продовольчій безпеці спричиняють перебої постачання, зростання цін і потребу в державному регулюванні та організації цільових поставок.

Тенденції розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін	
→ Структурні зміни у виробництві та експорті	зростання питомої ваги олійних та зернових культур; концентрація ресурсів у аграрному секторі
	підвищення ролі агросектору у валютній виручці, збільшення залежності від світових ринків
	зменшення експорту промислових товарів; перерозподіл фінансових ресурсів на агросектор
→ Логістичні шоки та адаптація маршрутів	блокади портів, зміни транспортної інфраструктури
	збільшення витрат на перевезення, потреба у диверсифікації ринків
	використання залізничних, автомобільних, річкових коридорів; перевалка через порти сусідніх країн
→ Коливання обсягів виробництва і цін	волатильність світових цін на зернові та олійні
	зниження рівня та відновлення виробництва
	зростання фінансових ризиків, можливості отримання високих доходів
	падіння виробництва у кризові роки, часткове відновлення у наступні періоди
→ Зміни внутрішнього попиту та продовольчої безпеки	локальні перебої постачання, зростання цін
	тимчасове ускладнення доступу населення до товарів, стимул до державного регулювання
	організація спрямованого постачання критично важливих продуктів, контроль цін на енергоносії та добрива
→ Інновації та адаптація бізнес-моделей	цифровізація торгівлі та логістики, контрактні схеми з партнерами
	підвищення ефективності виробництва, скорочення витрат, підвищення конкурентоспроможності
	розвиток елеваторів, використання альтернативних портів, укладання міжнародних контрактів

Рис. 2.4. Вплив соціально-економічних змін на виробничий потенціал агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

У відповідь на ці виклики аграрний бізнес активно впроваджує інновації та нові бізнес-моделі, зокрема цифровізацію торгівлі й логістики, розвиток інфраструктури зберігання та альтернативних каналів збуту, що підвищує ефективність виробництва, конкурентоспроможність і стійкість ринку в умовах динамічних змін.

У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій виробничий потенціал агропродовольчого ринку України розвивається у напрямі підвищення ефективності використання ресурсів, впровадження інновацій та зміцнення конкурентоспроможності галузі [30; 40].

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що соціально-економічні трансформації формують як ризики, так і можливості для розвитку виробничого потенціалу агропродовольчого ринку, вимагаючи від учасників швидкої адаптації, підвищення ефективності та пошуку нових стратегічних підходів до забезпечення конкурентоспроможності й продовольчої безпеки. Водночас особливого значення набуває здатність агросектору реагувати на зовнішні виклики, пов'язані з глобалізаційними процесами, зміною структури внутрішнього попиту, міжнародними торговельними відносинами та воєнними загрозами, що визначають умови функціонування ринку. Комплексність цих факторів зумовлює необхідність формування збалансованої державної політики, яка б поєднувала підтримку виробників, стимулювання інновацій та інтеграцію у світові економічні процеси. На рис. 2.5 наведено відповідні особливості агропродовольчого ринку України.

Глобалізація суттєво впливає на агропродовольчий ринок України, з одного боку відкриваючи нові можливості для інтеграції у світові ланцюги постачання, технологічного оновлення та закріплення позицій серед провідних експортерів зернових і олійних культур, а з іншого – створюючи низку проблем, зокрема вразливість до світових криз, залежність від глобальних цін на сировину та добрива, а також нерівні умови конкуренції з транснаціональними корпораціями. Перспективними напрямками розвитку в цьому контексті є поступовий перехід від сировинної орієнтації до експорту готової продукції, що дозволить підвищити додану вартість та конкурентоспроможність українського агросектору на міжнародному рівні. Соціально-економічні зміни в аграрному секторі характеризуються урбанізацією, зменшенням чисельності сільського населення, концентрацією земель у великих агрохолдингах та витісненням малих фермерів, що призводить до деградації сільських територій та зростання соціально-економічної нерівності.

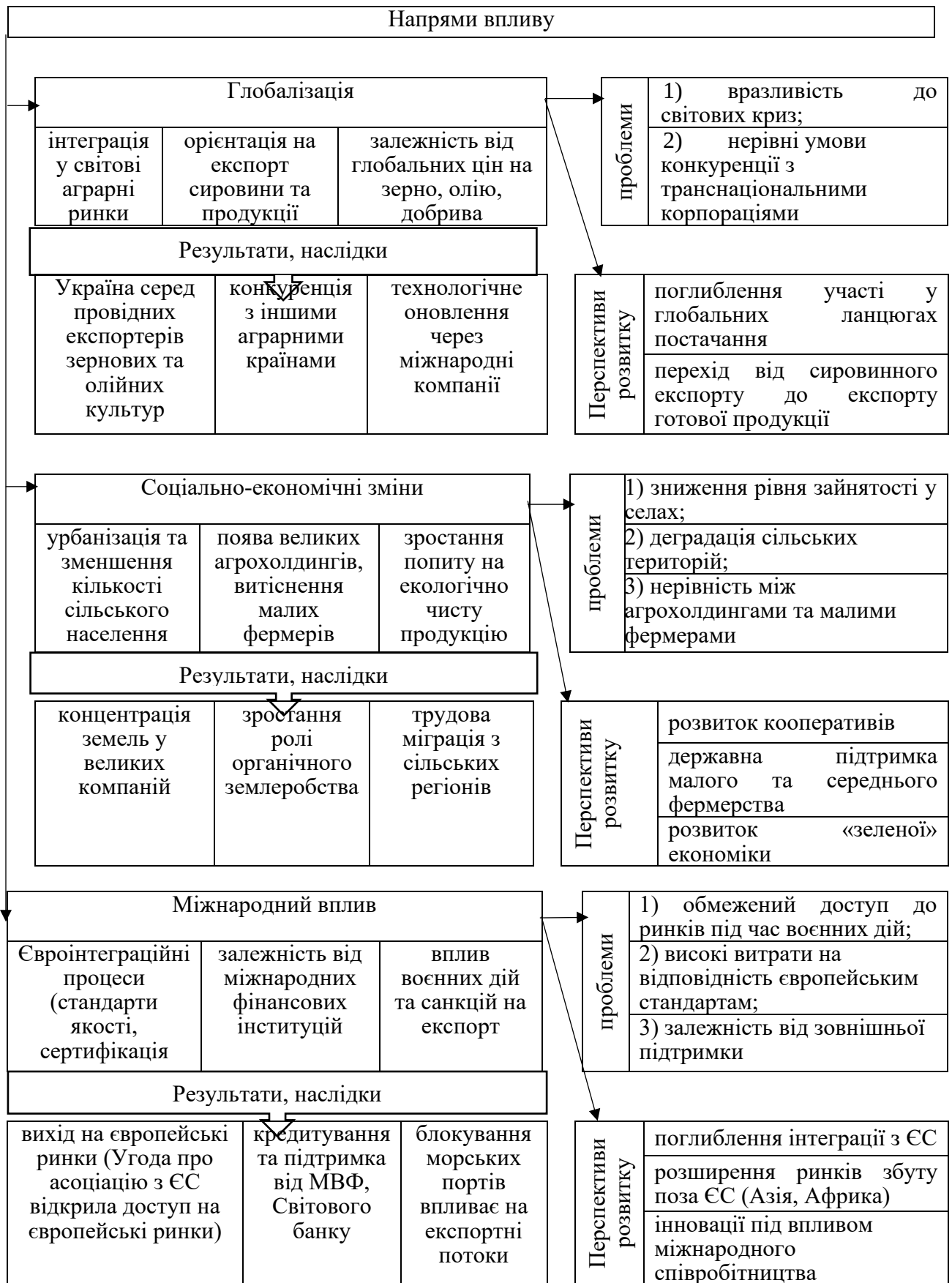

Рис. 2.5. Особливості агропродовольчого ринку України у контексті глобалізації, соціально-економічних змін та міжнародного впливу

Джерело: розроблено автором

Одночасно підвищується попит на екологічно чисту продукцію, що стимулює розвиток органічного землеробства та формування «зеленої» економіки. Подолати зазначені проблеми можна шляхом державної підтримки малого й середнього фермерства, розвитку кооперативів та впровадження екологічних підходів у виробництві, що сприятиме збереженню сільських територій та зміцненню продовольчої безпеки.

Міжнародний вплив на агропродовольчий ринок України проявляється у поглибленні євроінтеграційних процесів, необхідності відповідності європейським стандартам та сертифікації, а також залежності від зовнішньої фінансової підтримки. Водночас воєнні дії та санкції створюють серйозні ризики для експорту, зокрема через блокування портів та обмежений доступ до ринків. Незважаючи на високі витрати на приведення виробництва у відповідність до європейських вимог, Україна отримує перспективи поглиблення інтеграції з ЄС, розширення ринків збуту в Азії та Африці, а також впровадження інновацій завдяки міжнародному співробітництву, що у комплексі зміцнює її позиції у світовому аграрному просторі.

2.2. Трансформація агропродовольчого ринку України в умовах війни: інвестиційне забезпечення та структурні зміни

Повномасштабна війна російської федерації проти України спричинила суттєві трансформаційні процеси в агропродовольчому секторі, який традиційно відіграє ключову роль у формуванні валового внутрішнього продукту, забезпеченні зайнятості населення та розвитку експортного потенціалу держави. Руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, окупація частини територій, мінування земель, порушення транспортних коридорів і зростання виробничих витрат суттєво змінили умови функціонування аграрних підприємств та структуру агропродовольчого ринку. У цих умовах особливого значення набувають процеси структурної перебудови аграрного сектору та

формування ефективного інвестиційного забезпечення його відновлення і розвитку.

Трансформація агропродовольчого ринку в умовах війни супроводжується зміною територіальної структури виробництва, скороченням посівних площ, переорієнтацією логістичних маршрутів, зміною спеціалізації окремих регіонів та перерозподілом виробничих ресурсів. Значна частина аграрних підприємств втратила доступ до земельних ресурсів, виробничих потужностей і систем зберігання продукції, що призвело до зниження обсягів виробництва та посилення дисбалансів у ланцюгах створення доданої вартості. Водночас ці процеси стимулювали формування нових організаційно-економічних моделей функціонування аграрного сектору, орієнтованих на підвищення стійкості виробництва, диверсифікацію ризиків та адаптацію до нестабільного економічного середовища.

У таких умовах ключовим чинником трансформації агропродовольчого ринку виступає інвестиційне забезпечення, яке формує матеріально-технічну основу відновлення виробництва, модернізації інфраструктури та впровадження інноваційних технологій. Інвестиції спрямовуються на розвиток логістичних систем, створення нових потужностей зберігання, модернізацію переробної промисловості, впровадження цифрових технологій управління агробізнесом, а також підвищення енергетичної автономності аграрних підприємств. Водночас інвестиційні процеси в умовах війни характеризуються високим рівнем ризиків, що зумовлює необхідність формування нових фінансових механізмів, залучення міжнародної допомоги та активізації ролі держави у підтримці аграрного сектору.

Інвестиційні ресурси забезпечують оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств, розвиток переробної промисловості, модернізацію інфраструктури та впровадження інноваційних технологій. В останні десятиліття вагомим інвестором у аграрну галузь виступає великий аграрний бізнес, зокрема агрохолдинги, які відіграють значну роль у формуванні сучасної структури агропродовольчого ринку. Завдяки масштабам виробництва, доступу до

фінансових ресурсів та використанню сучасних технологій вони забезпечують значні обсяги інвестицій у виробничу та логістичну інфраструктуру, розвиток систем зберігання та переробки сільськогосподарської продукції.

Водночас трансформація агропродовольчого ринку передбачає не лише розвиток великих інтегрованих структур, а й підтримку малого та середнього аграрного підприємництва, фермерських господарств і кооперативних форм організації виробництва. Саме поєднання різних організаційних моделей господарювання формує більш стійку та диверсифіковану структуру аграрного сектору, здатну ефективно реагувати на економічні та інституційні виклики.

У контексті сучасних викликів, зокрема війна в Україні, питання інституційної та інноваційно-інвестиційної архітектури трансформації агропродовольчого ринку набувають особливої актуальності. Відновлення пошкодженої інфраструктури, залучення інвестицій у модернізацію виробництва, розвиток переробних потужностей та інтеграція у європейський агропродовольчий простір стають ключовими напрямками формування нової моделі розвитку аграрного сектору. Інституційна та інноваційно-інвестиційна архітектура виступає фундаментом трансформації агропродовольчого ринку, забезпечуючи формування ефективних економічних механізмів, розвиток сучасної інфраструктури, впровадження інновацій та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору на національному і глобальному рівнях.

Трансформація агропродовольчого ринку є складним процесом, який визначається взаємодією інфраструктурних, інституційних та фінансових чинників. Сучасний стан аграрного сектору демонструє, що без належного розвитку транспортної, енергетичної та складської інфраструктури забезпечити ефективний обіг продукції та її переробку практично неможливо. Високий рівень зношеності автомобільних і залізничних маршрутів, недостатня пропускна здатність портів, а також залежність від інфраструктури сусідніх країн обмежують можливості експорту та створюють додаткові логістичні витрати. В умовах повномасштабної війни ці проблеми суттєво загострилися, оскільки

значна частина інфраструктурних об'єктів була пошкоджена або зруйнована, що ще більше ускладнило функціонування агропродовольчого ринку та його інтеграцію у світові торговельні потоки.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває об'єктивне оцінювання масштабів завданих втрат та визначення потреб у відновленні економіки. Для оцінювання збитків і руйнувань, які завдала війна в Україні, використовуються різні методики та підходи. Найбільш комплексним можна вважати оцінювання, проведене у межах Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA) – спільного аналітичного дослідження, що здійснюється Урядом України, Світовим банком, Європейською Комісією та Організацією Об'єднаних Націй. Метою цього оцінювання є визначення масштабів економічних і соціальних наслідків війни для різних секторів національної економіки, а також формування обґрунтованої бази для планування відновлення країни, залучення міжнародної фінансової допомоги та розроблення стратегій післявоєнної реконструкції.

Методологія RDNA ґрунтується на підходах, розроблених Світовим банком, Європейським Союзом та ООН, і передбачає комплексний аналіз трьох основних компонентів: збитків (damage), втрат (losses) та потреб відновлення (recovery and reconstruction needs). Збитки визначаються як вартість фізично знищених або пошкоджених активів (інфраструктури, техніки, обладнання, виробничих потужностей), тоді як втрати охоплюють економічні наслідки війни, зокрема зниження обсягів виробництва, падіння доходів підприємств, зростання витрат на виробництво та порушення логістичних ланцюгів. Третім елементом оцінки є визначення фінансових ресурсів, необхідних для відновлення та модернізації сектору у середньо- та довгостроковій перспективі.

Оцінювання здійснювалося на основі поєднання кількох джерел інформації, зокрема офіційних статистичних даних Державної служби статистики України, адміністративних даних профільних міністерств, супутникових знімків, результатів галузевих опитувань підприємств, а також експертних оцінок міжнародних та національних фахівців. У процесі аналізу застосовувалися методи економічного моделювання, просторового аналізу

пошкоджень, порівняння довоєнних та післявоєнних показників виробництва, а також сценарний аналіз відновлення сектору. У межах оцінювання аграрного сектору особлива увага приділялася визначенню втрат виробничого потенціалу, пошкодженню сільськогосподарської техніки та інфраструктури зберігання, скороченню посівних площ, порушенню експортної логістики, а також впливу бойових дій на функціонування продовольчих ланцюгів. Крім того, аналіз включав оцінювання довгострокових викликів, пов'язаних із деградацією земель, руйнуванням зрошувальних систем, забрудненням територій вибухонебезпечними предметами та необхідністю адаптації аграрного виробництва до кліматичних змін (рис. 2.6).

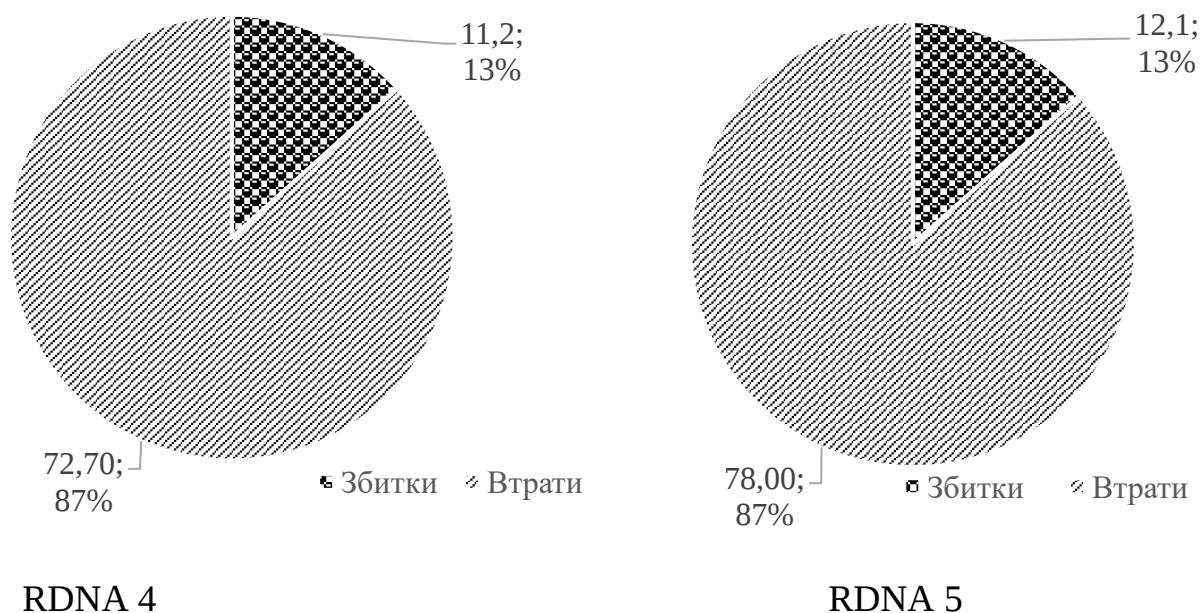

Рис. 2.6. Структура збитків та витрат аграрного сектору за результатами комплексної оцінки Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 4, 5), станом на грудень 2024-2025 рр, млрд дол. США

Джерело: узагальнено автором за [206, 207]

Станом на грудень 2025 р. загальний обсяг збитків аграрного сектору оцінюється у 12,1 млрд дол. США. Вони охоплюють знищення або пошкодження сільськогосподарської техніки, інфраструктури зберігання та логістики,

поголів'я худоби й багаторічних насаджень, а також втрати сільськогосподарських ресурсів і продукції. Найбільших втрат зазнали техніка й обладнання та складські потужності, причому основна їх частка припадає на прифронтові області – Луганську, Донецьку, Харківську, Запорізьку, Херсонську, Сумську та Дніпропетровську.

Сукупні економічні втрати аграрного сектору досягли 78,0 млрд дол. США, що пов'язано зі скороченням обсягів виробництва, незбираними врожаєми, зростанням витрат на виробництво та зниженням закупівельних цін через порушення експортної логістики. У результаті знизилися обсяги виробництва, зросла вартість ресурсів і посилилася ринкова невизначеність. Загальні потреби у відновленні аграрного сектору оцінюються у 55,3 млрд дол. США. Найбільш нагальними є відновлення сільськогосподарської техніки, складської інфраструктури та інших виробничих активів, а також подолання фінансових і операційних обмежень фермерських господарств. Важливим напрямом залишається зміцнення аграрних інституцій, розвиток ефективних ланцюгів доданої вартості, підвищення кліматичної стійкості сектору та його адаптація до вимог європейської інтеграції. Водночас значним викликом для відновлення аграрного виробництва залишаються пошкодження зрошувальних систем і забруднення сільськогосподарських земель вибухонебезпечними залишками війни та мінами [207].

Аналіз результатів комплексної оцінки Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 4–5) свідчить про суттєве зростання масштабів економічних втрат аграрного сектору України внаслідок повномасштабної війни. Порівняння показників станом на грудень 2024 та 2025 рр. демонструє тенденцію до подальшого накопичення як прямих збитків, пов'язаних із фізичним знищенням виробничих активів, інфраструктури та технічних ресурсів, так і економічних втрат, що відображають скорочення обсягів виробництва, порушення логістичних ланцюгів, зростання виробничих витрат і зниження доходів аграрних підприємств. Водночас структура оцінених показників підтверджує, що непрямі втрати сектору значно перевищують обсяг прямих матеріальних

збитків, що свідчить про глибокий системний вплив війни на функціонування агропродовольчої системи. Отримані результати підкреслюють критичну необхідність реалізації комплексної політики відновлення аграрного сектору, спрямованої не лише на відбудову пошкодженої інфраструктури, а й на підвищення стійкості виробничих систем, модернізацію технологічної бази та формування умов для довгострокового відновлення конкурентоспроможності українського аграрного виробництва.

Повномасштабна війна суттєво вплинула на аграрний сектор України, який до війни формував близько 10 % ВВП, забезпечував 14 % зайнятості та понад 40 % експорту країни. У 2022 р. посівні площі скоротилися на 20 %, а близько 15 % аграрного капіталу було пошкоджено. Виробництво зернових і олійних культур зменшилося на 30 % порівняно з довоєнним рівнем. Виробництво зернових і олійних культур у 2022 р. скоротилося до 73 млн тонн, що на 30 % менше, ніж у 2021 р. [207]. Додатковий тиск на сектор спричинили блокування чорноморських портів, порушення експортної логістики та зростання вартості ресурсів, що призвело до падіння внутрішніх цін на зерно та зниження доходів фермерів. Закупівельні ціни на пшеницю та кукурудзу на внутрішньому ринку знизилися на 45 % у період з січня по червень 2022 р., тоді як світові ціни зросли на 15 %. Хоча запуск «зернової угоди» та альтернативних експортних маршрутів частково стабілізував ситуацію, виробництво у 2023–2024 рр. залишалося нижчим за довоєнні показники.

Сприятливі погодні умови у 2023 р. сприяли відновленню виробництва зернових та олійних культур (яке досягло 79 млн тонн), проте цей показник залишався значно нижчим за рівень 2021 р. (105 млн тонн) [204]. Додатковими чинниками втрат стали руйнування Каховської дамби, пошкодження інфраструктури та несприятливі погодні умови. За оцінками, близько 21 % сільськогосподарських земель України перебувають на територіях поза контролем уряду, що й надалі обмежує виробничий потенціал аграрного сектору. Загальний обсяг збитків аграрного сектору, за результатами комплексної оцінки RDNA 4, становить 11,2 млрд дол. США. Збитки включають часткове або повне

знищення: інфраструктури зберігання, об'єктів рибальства та аквакультури, багаторічних насаджень, сільськогосподарської техніки й обладнання, також враховано викрадення сільськогосподарських ресурсів та продукції (рис. 2.7).

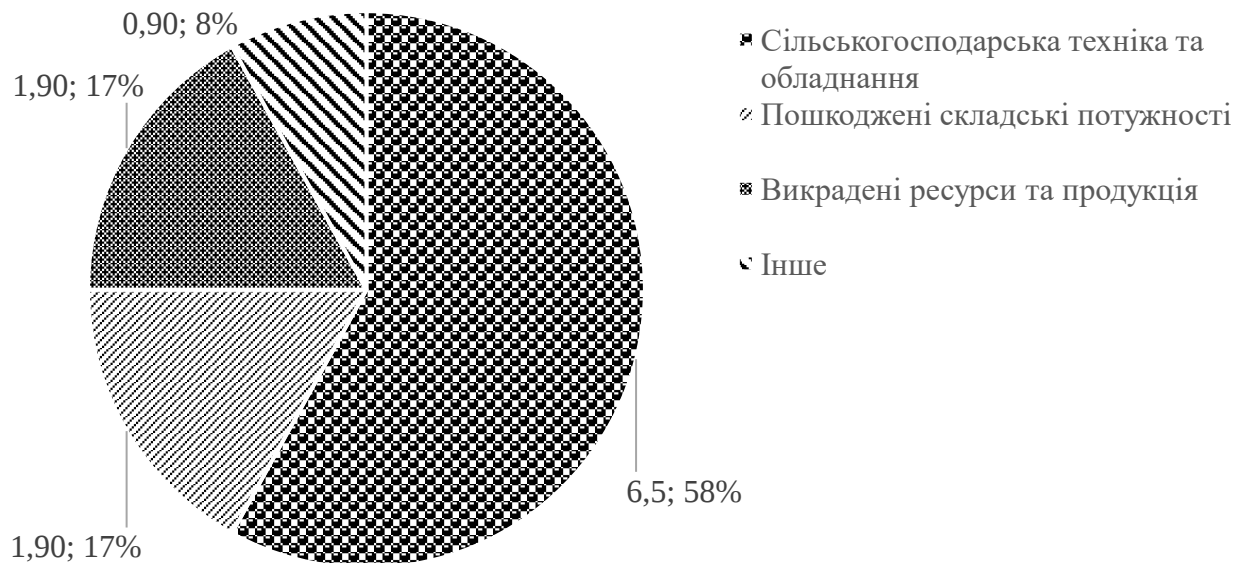

Рис. 2.7. Структура збитків в аграрному секторі за результатами комплексної оцінки RDNA 4 (станом на грудень 2024 р.), млрд. дол. США

Джерело: узагальнено автором за [206, 207]

Найбільша питома вага збитків припадає на сільськогосподарську техніку та обладнання – 6,5 млрд дол. США, або 58 %), далі йдуть пошкоджені складські потужності та викрадені ресурси й продукція – по 1,9 млрд дол. США, або 17 %.

Станом на грудень 2024 р. обсяг збитків у секторі збільшився лише на 9,2 % порівняно з груднем 2023 р., оскільки більшість активів у зонах активних бойових дій була пошкоджена вже протягом першого року війни [207]. Найбільших збитків зазнали Луганська, Запорізька та Херсонська області, на які припадає 65 % загального обсягу збитків. Загальний обсяг втрат становить 72,7 млрд дол. США. До них належать: зниження доходів фермерів у зв'язку із скороченням виробництва, зниження закупівельних цін у зв'язку із порушенням експортної логістики, зростання витрат на виробництво у зв'язку з подорожчання ресурсів, витрати на рекультивацію земель після розмінування, призупинення діяльності у сфері рибальства, витрати на розчищення територій та відновлення пошкоджених складів (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Структура втрат в аграрному секторі за результатами комплексної оцінки RDNA 4 4 (станом на грудень 2024 р.), млрд. дол. США

Джерело: узагальнено автором за [206, 207]

Найбільшу частку втрат (37,1 млрд дол. США, або 51 %) відбулися у зв'язку із зменшенням виробництва сільськогосподарських культур. Значну питому вагу складають втрати від зниження закупівельних цін на експортно орієнтовані культури (пшениця, ячмінь, кукурудза та олійні) – 24,7 млрд дол. США, або 34 % загальних втрат. Також аграрії зазнали втрат у зв'язку із зростанням вартості ресурсів (4,4 млрд дол. США, або 6 %), зниження продуктивності тваринництва – 3,6 млрд дол. США, або 5 %, проблемами у виробництві продукції багаторічних культур – 1,5 млрд дол. США, або 2 %. Витрати на рекультивацію земель та вирішення проблем у рибальстві складають 0,7 млрд дол. США, або 1 %.

Результати комплексної оцінки Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 5) переконливо засвідчують одночасну системну значущість і підвищену вразливість аграрного сектору в умовах воєнної агресії. До початку повномасштабної війни агропродовольчий комплекс формував близько десятої частини валового внутрішнього продукту України, забезпечував значну частку

зайнятості населення та генерував понад дві п'ятих національного експорту, виступаючи одним із ключових драйверів макроекономічної стабільності. Водночас результати RDNA свідчать, що саме ця стратегічна галузь стала однією з найбільш уражених унаслідок бойових дій. Руїнування виробничої інфраструктури, пошкодження сільськогосподарської техніки та складських потужностей, зменшення посівних площ, порушення логістичних ланцюгів експорту, а також забруднення земель вибухонебезпечними предметами суттєво обмежили виробничий потенціал аграрного сектору. Додатковими чинниками дестабілізації стали зростання вартості виробничих ресурсів, логістичні бар'єри та висока невизначеність аграрних ринків. У сукупності ці процеси сформували нову конфігурацію функціонування агропродовольчої системи, у якій поряд із традиційними економічними викликами дедалі більшого значення набувають ризики енергетичної, логістичної та інституційної стійкості галузі. Саме тому результати RDNA не лише фіксують масштаби завданих втрат, а й окреслюють стратегічну необхідність переходу до моделі відновлення аграрного сектору, заснованої на принципах ресурсної ефективності, енергетичної автономності та підвищення системної резильєнтності аграрного виробництва.

Важливим елементом трансформації агропродовольчого ринку та розвитку його інституційно-інноваційної архітектури є інвестиційне забезпечення галузі. Саме інвестиції формують матеріально-технічну основу модернізації виробництва, розвитку інфраструктури, впровадження інноваційних технологій та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Особливу роль у цьому процесі відіграють прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які не лише забезпечують притік фінансових ресурсів, а й сприяють трансферу технологій, управлінських практик та інтеграції національної економіки у глобальні виробничі та логістичні ланцюги. Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій є важливим індикатором інвестиційної привабливості країни, рівня макроекономічної стабільності та ефективності інституційного середовища. Аналіз змін обсягів ПІІ дозволяє оцінити вплив економічних криз, політичних трансформацій та військових подій на інвестиційну активність, а також

визначити тенденції формування інвестиційного потенціалу національної економіки. З метою виявлення основних тенденцій інвестиційної динаміки доцільно проаналізувати надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за тривалий період. Узагальнені дані щодо обсягів прямих іноземних інвестицій дозволяє простежити циклічність інвестиційних потоків, їх реакцію на макроекономічні та геополітичні виклики, а також визначити етапи активізації та скорочення інвестиційної діяльності (рис. 2.9).

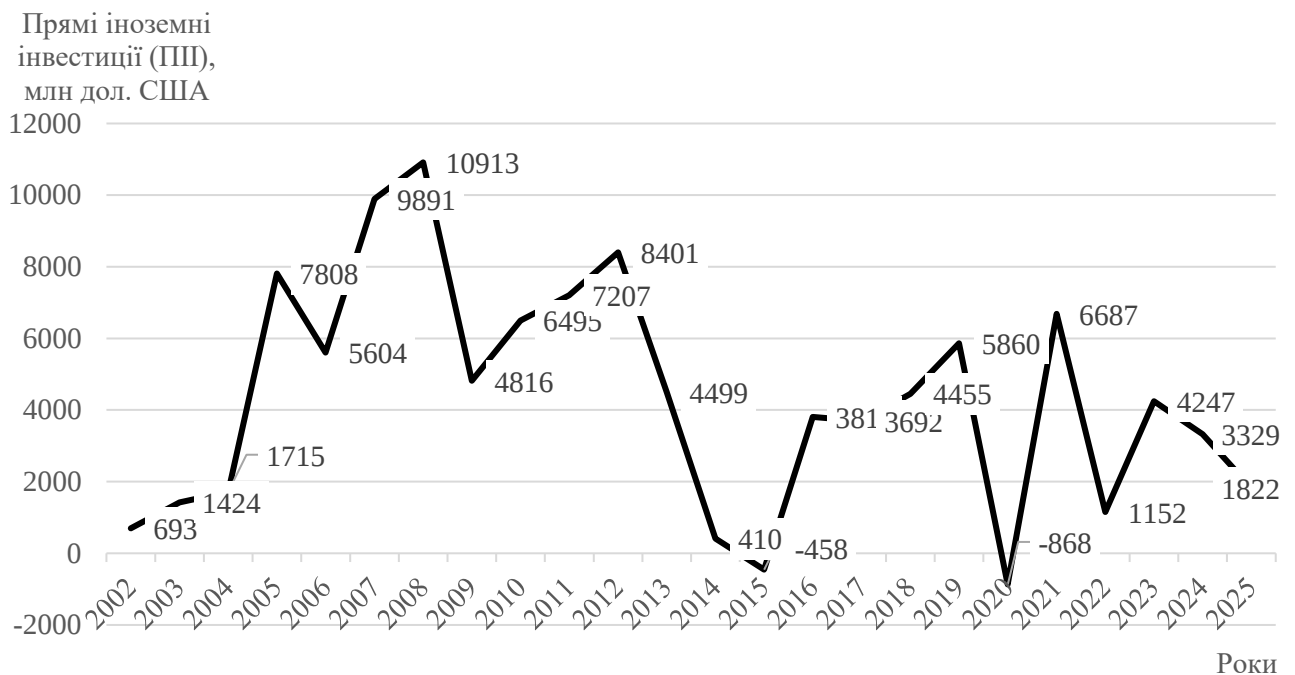

Рис. 2.9. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні, 2002-2025 рр., млн дол. США

Примітка: з 2014 р. дані наведені без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Джерело: узагальнено автором за [132]

Аналіз динаміки прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2002–2025 рр. свідчить про їх виражену циклічність та високу чутливість до макроекономічних і геополітичних факторів. Упродовж 2002–2008 рр. спостерігалася стрімке зростання обсягів інвестицій, що було зумовлено активізацією економічного розвитку, розширенням зовнішньоекономічних зв'язків та підвищенням інвестиційної привабливості країни. Пік інвестиційної

активності припав на 2008 р., коли обсяг ПІІ досяг 10,9 млрд дол. США. Однак світова фінансова криза 2008–2009 рр. спричинила різке скорочення інвестиційних потоків, що відобразилося у зниженні їх обсягів у наступні роки.

У 2010–2013 рр. відбулося часткове відновлення інвестиційної активності, однак політична та економічна нестабільність, пов'язана з подіями 2014–2015 рр., призвела до критичного скорочення інвестиційних надходжень, а у 2015 р. було зафіксовано навіть від'ємне значення ПІІ. У подальший період 2016–2019 рр. спостерігалася поступова стабілізація інвестиційної динаміки, однак пандемія COVID-19 у 2020 р. знову призвела до від'ємного показника інвестицій. У 2021 р. відбулося суттєве зростання інвестиційної активності, однак повномасштабна війна росії проти України у 2022 р. різко обмежила інвестиційні потоки. Попри це, у 2023–2025 рр. спостерігаються ознаки поступового відновлення інвестиційної активності, що свідчить про збереження потенціалу української економіки та інтерес міжнародного бізнесу до її відновлення.

Отже, динаміка прямих іноземних інвестицій демонструє тісний зв'язок між інвестиційною активністю та рівнем економічної, політичної та інституційної стабільності держави. В умовах сучасних викликів ключовими передумовами активізації інвестиційних процесів стають відновлення інфраструктури, формування сприятливого інституційного середовища, гарантії безпеки інвестицій та розвиток інноваційно-інвестиційної архітектури економіки. Саме залучення інвестицій, у поєднанні з модернізацією виробництва, розвитком інфраструктури та впровадженням інновацій, може стати одним із ключових чинників трансформації агропродовольчого ринку та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України в умовах післявоєнного відновлення. Щодо інвестицій безпосередньо в аграрний сектор економіки, то можна також відзначити суттєвий вплив війни на динаміку їх залучення (рис. 2.10). Аналіз динаміки прямих іноземних інвестицій у сектор сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства України у 2015–2024 рр. свідчить про їх значну волатильність та високу залежність від макроекономічних і геополітичних факторів.

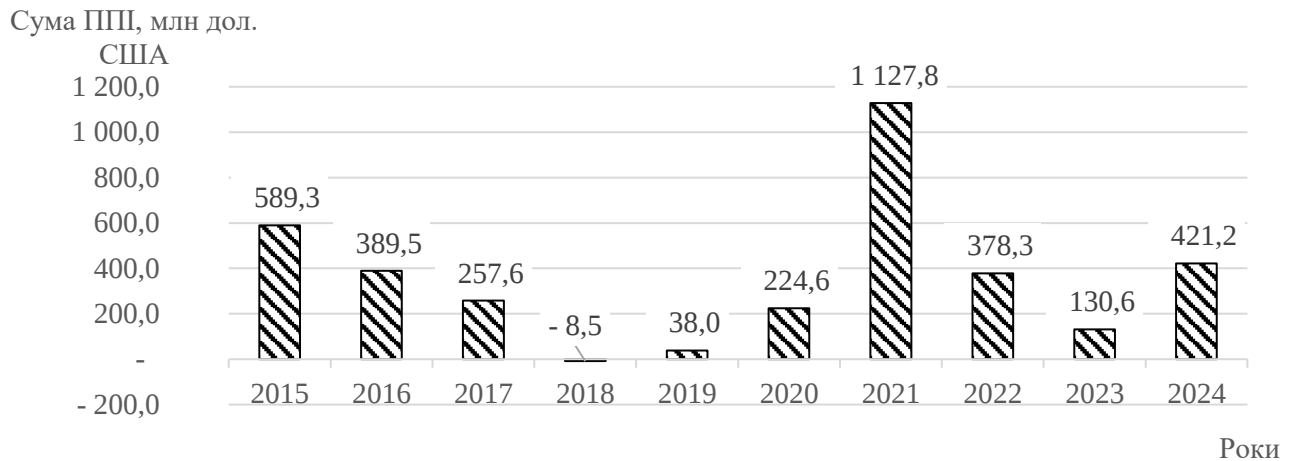

Рис. 2.10. Динаміка прямих іноземних в галузь сільського, лісового та рибного господарства, 2002-2024 рр., млн дол. США

Джерело: узагальнено автором за [132]

У період 2015-2017 рр. спостерігалось поступове скорочення інвестиційних надходжень – з 589,3 млн дол. США у 2015 р. до 257,6 млн дол. США у 2017 р., що було зумовлено наслідками економічної кризи та зниженням інвестиційної активності після подій 2014 р. У 2018 р. зафіксовано від’ємне значення інвестицій (-8,5 млн дол. США), що свідчить про відтік капіталу з галузі. У 2019–2020 рр. відбулося поступове відновлення інвестиційної активності, однак обсяги інвестицій залишалися відносно невисокими.

Найбільший приріст інвестицій було зафіксовано у 2021 р., коли їх обсяг зріс до 1127,8 млн дол. США. Такий різкий стрибок інвестиційної активності був пов’язаний із загальним пожвавленням економіки, активізацією аграрного експорту та підвищенням інвестиційної привабливості аграрного сектору України. Водночас повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. спричинило суттєве скорочення інвестиційних потоків, що проявилось у зниженні їх обсягів до 378,3 млн дол. США у 2022 р. та до 130,6 млн дол. США у 2023 р. У 2024 р. спостерігається відновлення інвестиційної активності, оскільки обсяг ППІ зріс до 421,2 млн дол. США.

Таким чином, динаміка прямих іноземних інвестицій у сільське господарство України підтверджує високу інвестиційну привабливість галузі

навіть в умовах кризових явищ, проте водночас демонструє її значну залежність від рівня політичної стабільності, безпекових ризиків та загального економічного середовища. Незважаючи на негативний вплив воєнних подій, аграрний сектор залишається одним із ключових реципієнтів іноземного капіталу, що зумовлено його значним ресурсним потенціалом, високою експортною орієнтованістю та стратегічною роллю у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Активізація інвестиційних процесів у післявоєнний період стане важливим чинником модернізації аграрного виробництва, розвитку інфраструктури та підвищення рівня доданої вартості агропродовольчої продукції. Найбільші інвестиційні проекти реалізуються в діяльності агрохолдингів (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Найбільші інвестиційні проекти в аграрному секторі України

Компанія	Проект	Орієнтовний обсяг інвестицій	Роки реалізації	Результат і значення
1	2	3	4	5
МХП https://www.mhp.com.ua	Вінницька птахофабрика – один із найбільших птахівничих комплексів у Європі (Вінницька область)	понад 700 млн. дол. США	2010–2020	Створено масштабний вертикально інтегрований комплекс виробництва м'яса птиці; суттєво посилено експортні позиції України на світовому ринку м'ясної продукції.
МХП https://www.mhp.com.ua	Біогазовий комплекс на Ладизинській птахофабриці (Вінницька область)	понад 50 млн. дол. США	2018–2022	Один із найбільших біогазових комплексів у Європі; використання аграрних відходів для виробництва енергії та підвищення енергонезалежності агросектору.
Kernel Holding, https://www.kernel.ua	Розвиток мережі елеваторів та логістичної інфраструктури (кілька областей)	понад 300 млн. дол. США	2010–2020	Сформовано одну з найбільших систем зберігання та транспортування зерна в Україні, що посилило експортні можливості аграрного сектору.
Nibulon, https://www.nibulon.com	Розвиток річкових терміналів та суднобудівного заводу (Миколаївська та інші області)	понад 200 млн. дол. США	2009–2021	Створено мережу річкової логістики зерна та власний флот; зменшено логістичні витрати та навантаження на транспортну інфраструктуру.

Продовж. табл. 2.8

1	2	3	4	5
Cargill, https://www.cargill.com	Зерновий термінал Neptune (спільно з MV Cargo) (Одеська обл., порт Південний)	близько 150 млн. дол. США	2018–2019	Сучасний зерновий термінал потужністю близько 5 млн т на рік; значно розширено можливості експорту українського зерна.
Astarta Holding, https://astarta.holding.com	Завод з виробництва соєвого протеїнового концентрату (Полтавська область)	близько 80 млн. дол. США	2021–2024	Перший завод такого типу в Україні; розвиток глибокої переробки сої та виробництва продукції з високою доданою вартістю.
Astarta Holding, https://astarta.holding.com	Завод переробки сої та ріпаку (Хмельницька область)	близько 76 млн. дол. США	2023–2025	Розширення потужностей переробки олійних культур і зростання експорту продукції з доданою вартістю.
Epicentr Agro, https://agro.epicentrk.ua	Програма будівництва елеваторних хабів (кілька областей)	близько 700 млн. дол. США	2015–2023	Створення великої мережі сучасних зерносховищ; підвищення ефективності логістики та зберігання агропродукції.
Cygnat Agrocompanion, https://cygnat.ua	Будівництво елеваторного комплексу (Житомирська область)	близько 32 млн. дол. США	2018–2021	Розширено потужності регіональної зернової інфраструктури; підвищено ефективність зберігання та транспортування зерна.
Agrofusion, https://agrofusion.com	Заводи переробки томатів (Миколаївська область)	понад 50 млн. дол. США	2015–2020	Створено одного з найбільших у Європі виробників томатної пасти; розвиток переробної галузі та експортної спеціалізації.

Джерело: узагальнено автором за даними підприємств

Інвестиційні проєкти свідчать, що найбільші вкладення в аграрний сектор України зосереджені у розвитку логістичної інфраструктури, елеваторних потужностей, портових зернових терміналів, переробної промисловості та енергетичних технологій, що забезпечують функціонування повного ланцюга створення доданої вартості – від виробництва сировини до її переробки та експорту. Значна частина інвестицій спрямована саме у зберігання, транспортування та переробку сільськогосподарської продукції, що пояснюється високою експортною орієнтацією українського аграрного сектору та необхідністю розвитку сучасної інфраструктури для забезпечення ефективної інтеграції у світові продовольчі ринки.

Важливою особливістю інвестиційної архітектури агропродовольчого ринку України є те, що ключовими інвесторами виступають великі вертикально інтегровані аграрні компанії та агрохолдинги, які мають доступ до значних фінансових ресурсів, міжнародних кредитних програм і сучасних технологій управління. Саме вони реалізують найбільш масштабні інвестиційні проєкти, пов'язані з модернізацією виробництва, розвитком логістики, створенням переробних потужностей та впровадженням інноваційних технологій.

Таким чином, агрохолдинги відіграють системоутворюючу роль у розвитку аграрної економіки України, забезпечуючи значну частку інвестицій у галузь, формуючи сучасну інфраструктуру агропродовольчого ринку та сприяючи зростанню експорту аграрної продукції. Їх діяльність істотно впливає на підвищення продуктивності аграрного виробництва, розвиток ланцюгів доданої вартості та зміцнення позицій України як одного з провідних гравців на світовому продовольчому ринку.

У зв'язку з цим доцільним є більш детальний аналіз діяльності найбільших аграрних компаній та агрохолдингів України, які формують інвестиційний потенціал галузі, визначають напрями технологічної модернізації виробництва та відіграють ключову роль у розвитку інфраструктури й інтеграції національного агропродовольчого ринку у глобальні економічні процеси.

Станом на початок 2025 р. до числа провідних аграрних гравців із значним земельним банком належали насамперед UkrLandFarming, Kernel, Миронівський Хлібопродукт, Астарта-Київ та Agroprosperis, а також низка інших великих холдингів, що формують основу великотоварного агровиробництва України (додаток Д).

UkrLandFarming – один із найбільших агрохолдингів України, створений у 2007 р. та зареєстрований як UKRLANDFARMING PLC. Компанія працювала у 22 областях України, охоплюючи три кліматичні зони. Холдинг мав вертикально інтегровану структуру, поєднуючи рослинництво, тваринництво, насінництво, комбікормове виробництво, елеваторну інфраструктуру, логістику та зовнішню торгівлю. Компанія активно впроваджувала точне землеробство, дрони, цифрові

системи управління виробництвом. Водночас унаслідок війни значна частина її земель і активів опинилася під окупацією або була втрачена, що спричинило скорочення земельного банку та фінансову реструктуризацію [208].

Kernel є одним із найпотужніших аграрних холдингів України та найбільшим виробником і експортером соняшникової олії. Заснована у 1994-1995 рр. компанія з часом сформувала вертикально інтегровану модель бізнесу, що охоплює агровиробництво, переробку, зберігання, логістику та експорт. Kernel володіє мережею елеваторів, олійноекстракційних заводів і активно інвестує в портову інфраструктуру. Компанія також реалізує програми підтримки малого та середнього агровиробництва, зокрема через проєкт Open Agribusiness [172].

Agroprosperis (AP Group) – агрохолдинг із американським інвестиційним походженням (NCH Capital), що працює у 12 областях України. Основними напрямками його діяльності є вирощування зернових і олійних культур, постачання агроходів, зберігання, фінансування та експорт. Особливістю компанії є орієнтація не лише на власне виробництво, а й на партнерство з фермерами, технологічну підтримку локальних виробників і фінансовий супровід через АП Банк.

Миронівський хлібопродукт (МХП) – один із провідних аграрно-промислових холдингів України, заснований у 1998 р. На сьогодні земельний банк компанії становить близько 370 тис. га. Підприємство є найбільшим виробником курятини в Україні, утримуючи понад 50 % національного ринку. МХП об'єднує повний виробничий цикл – від вирощування зернових і кормових культур до переробки м'яса та реалізації готової продукції під відомими торговими марками «Наша Ряба», «Легко», «Башинський». Компанія активно розвиває експортну діяльність, постачаючи продукцію більш ніж до 80 країн світу. У 2024 р. на Вінницькій птахофабриці було запущено нову виробничу лінію, яка за потужністю стане однією з найбільших у світі серед підприємств із виробництва курятини, що свідчить про стратегічну орієнтацію холдингу на інновації та розширення міжнародної присутності [174].

Астарта-Київ як вертикально інтегрована компанія, заснована у 1993 р., входить до числа найбільших агропромислових компаній України. Її земельний банк становить приблизно 250 тис. га, а у найближчій перспективі компанія планує розширення до 400 тис. га. Основним напрямом діяльності Астарті є виробництво цукру, у чому вона є беззаперечним лідером в Україні. Крім цього, холдинг активно розвиває молочне скотарство, переробку сої та виробництво біоенергії. Астарта демонструє високу соціальну відповідальність, інвестуючи у розвиток громад, охорону довкілля та цифровізацію сільського господарства. Зокрема, компанія впроваджує елементи точного землеробства та ESG-політики, що сприяє сталому розвитку й енергоефективності виробництва.

У цілому великі агрохолдинги України характеризуються високим рівнем концентрації земельних ресурсів, вертикальною інтеграцією, експортною орієнтацією, значними інвестиціями в логістику, інфраструктуру та сучасні технології. Вони активно впроваджують точне землеробство, цифрові системи управління, лабораторний контроль якості ґрунтів і продукції. Разом із цим сектор стикається з серйозними викликами – борговим навантаженням, валютними ризиками, втратою активів через війну, руйнуванням логістичних маршрутів та посиленням конкуренції за ресурси.

Попри воєнні виклики, у 2025 р. аграрний сектор продемонстрував зростання прибутковості. За даними Opendatabot, доходи аграрних компаній зросли у 1,7 рази, а загальний прибуток сягнув майже 20 млрд грн, що свідчить про високу адаптивність аграрного бізнесу, який розвиває альтернативні логістичні маршрути, переорієнтовується на нові ринки збуту та впроваджує інноваційні технології [186].

Поряд із позитивними зрушеннями, залишається актуальною проблема посилення конкуренції за землю, паливо, добрива, воду та робочу силу, що змушує великі компанії оптимізувати витрати, підвищувати ефективність управління та активніше використовувати нові фінансові інструменти, зокрема міжнародні кредитні лінії, корпоративні облігації та реструктуризацію боргу. Серед інших великих аграрних гравців варто виокремити ІМК, Епіцентр К,

Мрію-Агрохолдинг, Агротон, AgroGeneration, Укрпромінвест-Агро, Агрейн. Кожен із цих холдингів має власну спеціалізацію – від рослинництва й цукрового виробництва до тваринництва, глибокої переробки та біоенергетики. Їх діяльність демонструє, що агрохолдинги залишаються ключовими акторами українського аграрного сектору, визначаючи його інвестиційну, технологічну та експортну архітектуру (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Динаміка земельного банку агрохолдингів України, 2020-2026 рр., тис. га
(станом на 1 січня)**

Компанії	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2026 р.	Відхилення 2026 р. від 2020 р.	
								абсолютне, +,-	відносне, %
Kernel	530	506	506	363	363	363	358	-172	-32,5
UkrLandFarming	500	475	460	310	330	330	330	-170	-34,0
МХП	370	370	370	362	351,6	360	350,8	-19,2	-5,2
Астарта-Київ	235	220	220	212	212	212	212	-23	-9,8
Agroprosperis (NCH)	300	300	300	300	290	290	250	-50	-16,7
Контінентал Farmers Group	195	195	195	195	195	195	195	0	0,0
Епіцентр Агро	160	160	160	160	167	167	168	8	5,0
ІМК	123,9	120	120	120	120	116	116	-7,9	-6,4
HarvEast	127	127	127	127	25	25	24	-103	-81,1
Нібулон	82,5	82,5	82,5	51	51	51	51	-31,5	-38,2
LNZ Group	80	80	80	80	90	90	100	20	25,0
ГК Енселко	-	-	119	134	134	134	171	-	-
Акріс Агро	110	150	150	150	150	150	150	40	36,4
Альфа-Капітал	-	25	25	25	25	25	97	97	-
Кролевецький комбікормовий завод	-	-		80	80	80	95	95	-
Агрейн	110	110	110	100	100	100	86	-24	-21,8
VITAGRO	85	85	85	85	85	85	82	-3	-3,5
Світанок	80	80	80	80	80	80	80	0	0,0
Ristone Holdings	67	67	67	65,8	65,8	65,8	65,8	-1,2	-1,8
AgroVista	82	80	80	75	75	75	80	-2	-2,4
Західний Буг	52,7	52,7	52,7	65	65	65	65	12,3	23,3
Укрпромінвест-Агро	120	120	120	108	108	108	100	-20	-16,7
Агротрейд	70,5	70,5	70,5	70,5	70,5	70,5	65	-5,5	-7,8
TAS Agro	83	83	83	83	83	83	80	-3	-3,6

Джерело: узагальнено автором за даними компаній та [174]

Отже, в Україні стрімко зростає значення агрохолдингів, які концентрують великі земельні банки та інтегровані виробничі ланцюги – від вирощування сировини до переробки й експорту. Аналіз динаміки земельного банку провідних агрохолдингів України у 2020-2026 рр. свідчить про не просто скорочення активів, а глибоку структурну перебудову аграрного сектору під впливом війни, втрати територій та перерозподілу ресурсів. Ключовим фактором цих змін стала втрата контролю над значними масивами земель у південних та східних регіонах – загалом понад 600 тис. га земель великих агрокомпаній опинилися в окупації. Найбільш показовими є втрати компаній, історично орієнтованих на схід України. Так, HarvEast фактично втратив основну частину свого земельного банку в Донецькій області, включаючи понад 95 тис. га та інфраструктурні активи (насіннієві заводи, техніку), що і пояснює катастрофічне скорочення його земельного банку (-81,1 %). Аналогічно, UkrLandFarming, який до війни контролював до 600-670 тис. га, зазнав значних втрат через окупацію земель у Херсонській та Запорізькій областях, що відобразилося у скороченні його активів більш ніж на третину. Kernel, як один із найбільш диверсифікованих гравців (спеціалізація – виробництво та експорт зернових і соняшникової олії), також втратив близько 72 тис. га у зоні бойових дій, що стало одним із чинників зменшення його земельного банку.

Водночас варто підкреслити, що втрати не були рівномірними. Компанії з більш диверсифікованою географією або сильнішою інтеграцією у внутрішні ринки продемонстрували більшу стійкість. Наприклад, МХП, який поєднує рослинництво з потужною вертикально інтегрованою моделлю (виробництво м'яса птиці, комбікормів), скоротив земельний банк лише на 5,2 %, зберігши відносну стабільність. Аналогічно, Астарта-Київ, що спеціалізується на цукровому виробництві та молочному скотарстві, втратила менш ніж 10 %, що свідчить про ефективну регіональну диверсифікацію активів.

Паралельно спостерігається перерозподіл земель на користь центральних та західних регіонів України, що стимулює зростання окремих гравців. Зокрема, LNZ Group (25 %) та Акріс Агро (36,4 %) нарощують земельний банк,

використовуючи можливості ринку, що вивільнився внаслідок виходу або скорочення діяльності інших компаній. Крім того, фіксуються випадки часткових придбань активів, наприклад, після втрати земель деякі компанії почали викупувати або орендувати активи конкурентів у безпечніших регіонах, що підтверджує тенденцію до внутрішньої консолідації ринку.

Важливим є і те, що окремі компанії не лише втрачали, але й змінювали бізнес-модель від екстенсивного наросування земельного банку – до оптимізації, підвищення ефективності та логістичної адаптації. Зокрема, скорочення земель у Agroprosperis пов'язане з продажем активів у прифронтових регіонах та фокусом на більш стабільних територіях.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило суттєві трансформації у структурі землекористування аграрного сектору, особливо серед великих і середніх агрохолдингів, діяльність яких була зосереджена у південних та східних регіонах країни. Окупація територій, активні бойові дії, мінування земель, руйнування інфраструктури та порушення логістичних зв'язків призвели до втрати контролю над значними масивами сільськогосподарських угідь і виробничих потужностей. У результаті частина агропідприємств припинила діяльність, інші змушені були законсервувати активи або перейти до обмеженого функціонування.

Особливо значних втрат зазнали агрохолдинги, земельні банки яких були сконцентровані у Херсонській, Запорізькій та Донецькій областях. Частина підприємств опинилася на тимчасово окупованих територіях, де виробничі потужності були захоплені або перереєстровані за законодавством держави-агресора. У багатьох випадках аграрна техніка, елеваторні комплекси та системи зрошення використовуються окупаційними адміністраціями, а фінансова діяльність компаній на підконтрольній Україні території фактично припинена, що призвело не лише до втрати земельного банку, але й до руйнування сформованих виробничих ланцюгів, кадрового потенціалу та інвестиційних ресурсів. До початку повномасштабної війни низка агрохолдингів східного та південного регіонів належали до провідних і найбільш потужних учасників

аграрного ринку, характеризувалися значними земельними банками та високим рівнем виробничого потенціалу. Наразі вони практично зупинили свою діяльність в умовах воєнних дій, зокрема у зв'язку із втратою контролю над значною частиною земель унаслідок окупації (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Характеристика агрохолдингів, розташованих на території бойових дій і втратили контроль над значною частиною земель унаслідок окупації

Назва агрохолдингу	Характеристика діяльності	Земельна площа до окупації, тис. га
ГК «Agrotis»	Працював переважно у Донецькій області. Після окупації більшість активів втрачено, підприємства частково перереєстровані. Діяльність скорочена до збереження активів, аграрний напрям призупинений. Спеціалізація – зернові, олійні, молочне тваринництво.	51
ГК «Продуксім»	Один із найбільших виробників Херсонщини. Після окупації майно захоплене, підприємства перереєстровані, діяльність фактично припинена. Спеціалізація – зернові, олійні, фрукти та ягоди.	30
ТОВ «АПК-ІНВЕСТ»	Працював у Донецькій області. Через бойові дії скорочено виробництво, тваринництво зупинено, частину потужностей законсервовано. Основні напрями – зернові, комбікорми, свинарство, переробка.	25,1
ТОВ «Преображенське»	Землі у Запорізькій та Херсонській областях у зоні бойових дій. Обробляється лише частина площ, виробничі бази пошкоджені. Спеціалізація – зернові, олійні, тваринництво.	18
ГК «Чонгар»	Землі у Генічеському районі Херсонщини перебувають в окупації, підприємство перереєстроване у реєстрах рф. Діяльність в Україні припинена. Спеціалізація – зернові, олійні, вівчарство.	17
ТОВ «Агропродукт ЛТД»	Основні активи на окупованій території Херсонщини. Частина підприємств перереєстрована, діяльність обмежена логістичними функціями. Напрями – молочне тваринництво, зернові, насінництво.	14,5
ГК «Запоріжжя-Агро»	Землі у Запорізькій та Донецькій областях опинилися під окупацією. Майно передано окупаційним структурам, контроль втрачено. Спеціалізація – зернові, олійні, молочне тваринництво.	14

Джерело: узагальнено автором за даними компаній та [174]

Наведені в табл. 2.10 дані свідчать, що найбільші втрати земельного банку агропідприємств припадають на південні та східні регіони України, де значні площі сільськогосподарських угідь опинилися під окупацією або у зоні активних

бойових дій. Загальний обсяг земель аналізованих агрохолдингів, що фактично вибули з повноцінного агровиробництва, перевищує 169 тис. га, що негативно впливає на обсяги виробництва зернових, олійних культур, овочів та фруктів, а також продукції тваринництва. Втрата цих виробничих комплексів призводить до зменшення пропозиції сировини для переробної промисловості, скорочення експортного потенціалу та посилення дисбалансів у регіональній структурі аграрного виробництва. Аналіз показує, що частина агрохолдингів повністю втратила можливість здійснювати господарську діяльність, інші перейшли до режиму збереження активів або часткового функціонування. При цьому, значна кількість підприємств була перереєстрована на окупованих територіях або їх активи використовуються окупаційними структурами, що ускладнює процес майбутнього відновлення та повернення контролю над ресурсами.

Таким чином, повномасштабна війна призвела до суттєвого скорочення земельного банку окремих аграрних компаній, зміни територіальної структури аграрного виробництва та втрати виробничого потенціалу в південних і східних регіонах, що посилює необхідність державної підтримки відновлення аграрного сектору, розмінування земель, відбудови інфраструктури та формування нових моделей розвитку аграрного виробництва в післявоєнний період.

У цілому варто зазначити, що зміни земельного банку агрохолдингів є відображенням не лише втрат, а й процесу трансформації аграрного сектору України – від географічно розширеної, але вразливої моделі до більш компактної, диверсифікованої та адаптивної системи господарювання. Отже, можна визначити загальні тенденції розвитку агрохолдингів України (рис. 2.11).

У центрі розвитку сучасного агробізнесу опинилися питання ефективності, технологічного оновлення та сталості виробництва. Щоб залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку, агрохолдинги активно впроваджують цифрові рішення, системи точного землеробства, аналітику даних, автоматизацію процесів і контроль якості продукції. Особливу увагу компанії приділяють дотриманню принципів ESG – екологічних, соціальних та управлінських стандартів, що підвищує їхню інвестиційну привабливість.

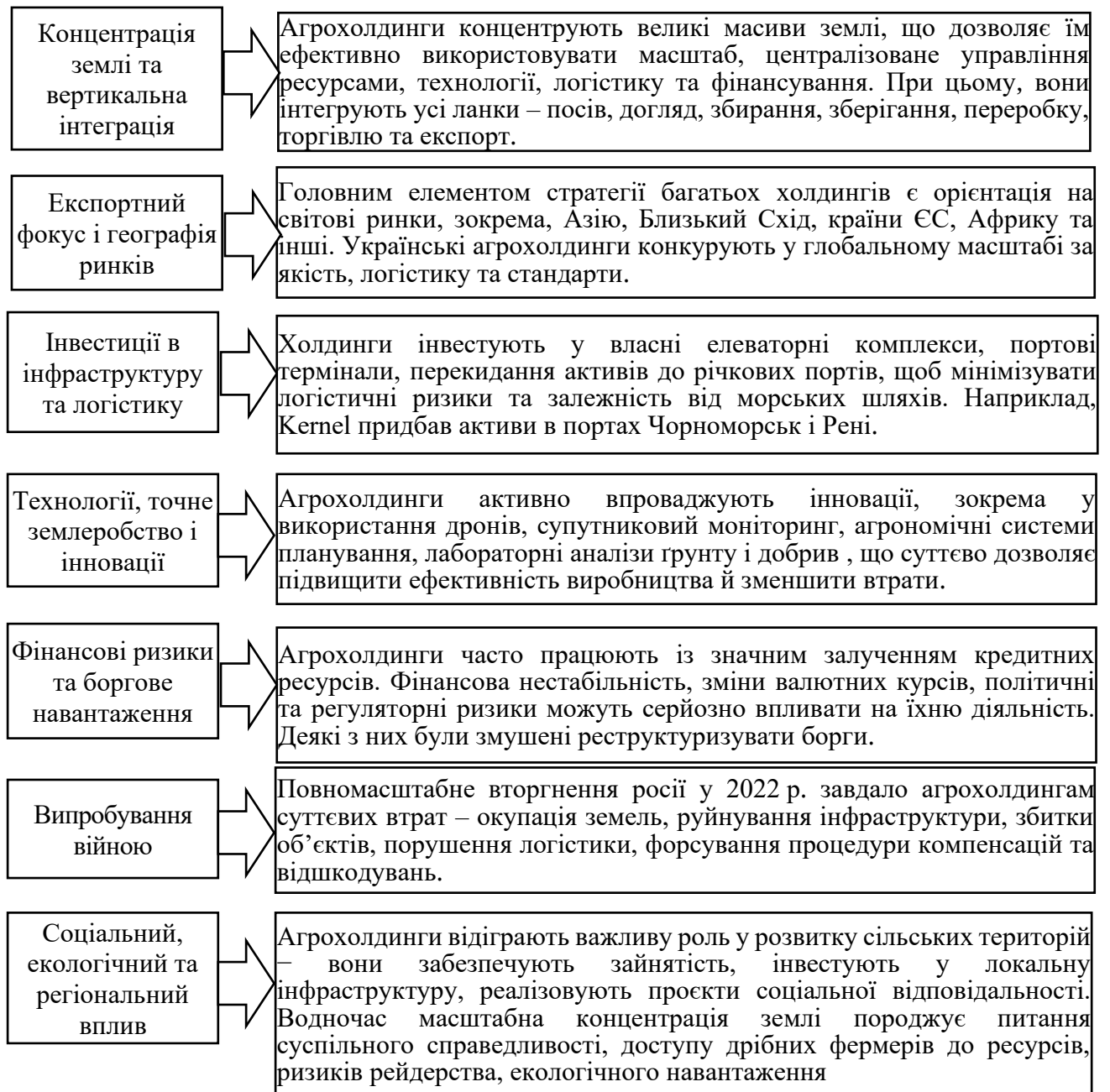

Рис. 2.11. Загальні тенденції розвитку агрохолдингів в умовах соціально-економічних змін

Джерело: узагальнено автором

Наприклад, холдинг Kernel реалізує програму OpenAgriClub, спрямовану на підтримку регіональних фермерів, розвиток інновацій та підвищення сталості виробництва. Такі ініціативи сприяють не лише економічній ефективності, а й формуванню позитивного іміджу українського аграрного бізнесу на міжнародній арені. Разом із тим, галузь перебуває під значним фінансовим тиском, оскільки

зростання ризиків, валютні коливання та зменшення прибутковості змушують компанії переглядати свої фінансові стратегії. Аграрні підприємства все частіше вдаються до реструктуризації боргів або пошуку альтернативних джерел фінансування, таких як агрокомодіті ноти, випуск корпоративних облігацій чи залучення міжнародних кредитних ліній. Прикладом інноваційного підходу є діяльність Kernel, який став першим в Україні аграрним холдингом, що випустив подібний фінансовий інструмент. Попри нестабільність ринку, такі заходи дозволяють компаніям підтримувати ліквідність, фінансувати інвестиційні проєкти та поступово скорочувати боргові зобов'язання.

Вагому роль у стабілізації аграрного сектору відіграють держава та регуляторні органи. Саме від державної політики, рівня підтримки сільгоспвиробників, доступу до компенсацій і кредитних програм залежать темпи відновлення агрохолдингів. Торгові бар'єри, експортні квоти, зміни в податковому та земельному законодавстві мають безпосередній вплив на бізнес-стратегії компаній. В умовах війни важливо, щоб державна підтримка спрямовувалася не лише на збереження великих виробників, але й на розвиток малого та середнього фермерства, яке є основою продовольчої безпеки країни. Ефективна взаємодія бізнесу, уряду та міжнародних партнерів здатна забезпечити подальший розвиток українського аграрного сектору, його інтеграцію у світові ринки та зміцнення економічної стійкості держави.

Агрохолдинги залишаються ключовими суб'єктами економіки України, оскільки саме вони забезпечують значну частину експорту, інвестицій та технологічного розвитку сектору. Водночас їх трансформація визначає нову архітектуру аграрного виробництва, де вирішальне значення мають не лише масштаби земельного банку, а й ефективність, логістична стійкість та здатність швидко адаптуватися до кризових умов.

Відновлення багатофункціонального характеру українського сільського господарства є ключовим напрямом модернізації аграрного сектору, що передбачає поєднання виробничих, соціальних і екологічних функцій сільських територій. Такий підхід забезпечує не лише нарощування обсягів аграрного

виробництва, а й підтримку зайнятості в сільській місцевості, розвиток інфраструктури, збереження природних ресурсів і біорізноманіття. Сутність соціоекономічної модернізації аграрного сектору полягає у структурному переосмисленні ролі сільського господарства в економіці країни, впровадженні інноваційних технологій, оптимізації виробничих процесів та створенні сприятливих умов для інтеграції малих і середніх господарств у ринкові ланцюги.

2.3. Інституційно-інфраструктурна основа формування доданої вартості в аграрній сфері

Формування доданої вартості в аграрній сфері є одним із ключових напрямів підвищення ефективності функціонування агропродовольчого ринку та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки. Традиційна модель розвитку сільського господарства України тривалий час базувалася переважно на експорті сировинної продукції з низьким рівнем переробки, що обмежувало можливості отримання більш високих економічних результатів. У сучасних умовах зростає потреба у переході до моделі розвитку, орієнтованої на поглиблення переробки, розвиток логістики, впровадження інновацій та формування повноцінних ланцюгів створення доданої вартості.

Важливу роль у цьому процесі відіграє інституційно-інфраструктурна основа розвитку аграрного сектору, яка формує умови для ефективного функціонування виробничих, логістичних і переробних ланцюгів. Інституційна складова охоплює систему державного регулювання, нормативно-правове забезпечення, механізми підтримки аграрного виробництва, фінансові інструменти, а також діяльність галузевих організацій і об'єднань. Саме інституційне середовище визначає умови інвестування, доступ до ресурсів, рівень конкуренції та можливості розвитку переробної промисловості в аграрній сфері.

Інфраструктурна складова створення доданої вартості включає розвиток транспортно-логістичних систем, елеваторних і складських потужностей, переробних підприємств, торговельних платформ, фінансових інструментів та цифрових сервісів. Наявність розвиненої інфраструктури забезпечує ефективний рух продукції від виробника до кінцевого споживача, зменшує втрати, підвищує якість продукції та створює передумови для її глибокої переробки. Особливого значення набуває розвиток регіональних кластерів переробки, агрологістичних центрів та інтегрованих виробничих систем, які формують замкнуті ланцюги доданої вартості.

В умовах війни значення інституційно-інфраструктурної основи створення доданої вартості істотно зростає. Руйнування логістичних маршрутів, пошкодження елеваторних потужностей, зниження доступності портової інфраструктури та зростання витрат на транспортування змушують аграрні підприємства переорієнтовуватися на внутрішню переробку продукції. Зазначені чинники стимулюють розвиток локальних переробних потужностей, диверсифікацію виробництва та формування нових регіональних ланцюгів доданої вартості. Одночасно зростає роль державної підтримки, міжнародної фінансової допомоги та інституційних механізмів, спрямованих на відновлення інфраструктури та розвиток переробної галузі.

Інституційно-інфраструктурна основа створення доданої вартості в аграрній сфері виступає ключовим чинником структурної трансформації агропродовольчого ринку. Вона забезпечує формування ефективних виробничих ланцюгів, розвиток переробки, підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції та зміцнення експортного потенціалу України. Розвиток інституційних механізмів та модернізація інфраструктури створюють передумови для переходу від сировинної моделі аграрного виробництва до моделі, орієнтованої на формування продукції з високою доданою вартістю.

Водночас, дефіцит сучасних зерносховищ і сортувально-фасувальних комплексів особливо відчутний у регіонах, де відновлюється виробництво після бойових дій або природних катастроф. Крім того, висока залежність від

енергоносіїв підвищує витрати на сушку, зберігання та переробку сільськогосподарської продукції, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність аграрного експорту.

Інституційні бар'єри, зокрема зміни регуляторного середовища, тимчасові торгові обмеження, а також необґрунтовані квоти на експорт та імпорту ускладнюють стратегічне планування і знижують інвестиційну привабливість галузі. Високі відсоткові ставки та обмежена доступність довгострокових кредитів перешкоджають реалізації масштабних інвестицій у переробку та розвиток інфраструктури. Окрему проблему становлять юридичні та земельні питання, зокрема, відсутність гарантованого доступу до земельних ділянок; мінування територій та складності з орендою у зоні бойових дій значно ускладнюють виробничу діяльність.

Для подолання цих обмежень та стимулювання трансформації агропродовольчого сектора необхідне застосування комплексних політичних інструментів, а саме:

інфраструктурні інвестиції – модернізація портів, розширення пропускної спроможності залізниці та будівництво регіональних елеваторів;

лібералізація регуляторного середовища та забезпечення прозорих правил торгівлі для інвесторів;

податково-фінансова підтримка проєктів переробки за умовою локалізації робочих місць і створення доданої вартості;

впровадження систем раннього попередження та адаптації, що дозволяють здійснювати моніторинг посівних площ, погодних ризиків і логістичних вузьких місць для оперативного реагування.

розвиток інноваційної та науково-технологічної бази аграрного виробництва, зокрема підтримка агротехнологічних стартапів, цифровізація управління ресурсами та впровадження «розумного землеробства»;

посилення інституційної спроможності органів державного управління та місцевого самоврядування для ефективної реалізації аграрної політики та контролю за її результативністю;

створення сприятливих умов для розвитку аграрної кооперації й кластеризації виробників, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію малих господарств у ринкові ланцюги;

поглиблення міжнародного співробітництва та інтеграції України у європейський агропродовольчий простір шляхом гармонізації стандартів якості, безпеки та екологічних вимог виробництва.

Отже, рішення інфраструктурних і інституційних проблем потребують комплексного підходу на основі поєднання державних інвестицій, стимулів для приватних інвестицій, прозорого регулювання і залучення міжнародних партнерів.

Інституційні, інфраструктурні та фінансові детермінанти трансформації агропродовольчого ринку визначаються:

потребою у відновленні ринкових механізмів, удосконаленні регуляторної бази та посиленні інтеграції у європейський економічний простір [54];

глобальними інтеграційними процесами, зміною організаційно-економічних засад аграрного виробництва та потребою у підвищенні стійкості економічного середовища [40];

потребою у зміцненні економічних зв'язків, розбудові логістичної інфраструктури та удосконаленні фінансових інструментів для підтримки сталого розвитку галузі [77];

необхідністю активізації інституційних реформ, спрямованих на підвищення прозорості ринку, залучення інвестицій та створення сприятливого бізнес-середовища для аграрних виробників [111];

соціоекономічною переорієнтацією української моделі аграрного розвитку, що передбачає посилення ролі сільських територій, розвиток кооперації та інклюзивних форм господарювання [142];

впровадження інноваційних фінансових та управлінських інструментів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності агропродовольчого сектору в умовах євроінтеграції [47, 50].

Як ланки одного ланцюга, зазначені чинники взаємодіють між собою, створюючи основу для ефективних змін у галузі. Також важливо підкреслити,

що ефективна взаємодія інституційних реформ, розвитку інфраструктури та вдосконалення фінансових механізмів забезпечує підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію України у світовий економічний простір [1].

Функціонування та регулювання агропродовольчого ринку ЄС здійснюється в межах реалізації Спільної аграрної політики, яка відіграє соціально-економічну роль не лише для сільськогосподарських виробників і населення сільських територій, а й для гарантування продовольчої безпеки та підтримки соціального розвитку в цілому [2, с. 48].

Впродовж більш як п'яти десятиліть еволюція цієї політики визначається зміною пріоритетів ринкового регулювання та впливом глобальних інституційно-інфраструктурних трансформацій, що спрямовані на удосконалення багаторівневої системи функціонування агропродовольчого ринку [2, с. 48]. Така система об'єднує матеріальні, фінансові, управлінські, законодавчі, організаційні, екологічні та культурні елементи, які взаємодіють на рівні суспільства, регіону, галузі чи окремого бізнес-процесу з метою створення сприятливих умов для його розвитку та забезпечення сталого соціально-економічного зростання [2, с. 48].

Головним фактором успішної реалізації стратегічних планів соціально-економічного регулювання агропродовольчого ринку стосовно внутрішніх споживачів є не лише забезпечення стабільного зростання обсягів виробництва, але й справедливий розподіл доходів серед населення. Саме така передумова виступає однією з базових умов зміцнення продовольчої безпеки країни, підвищення купівельної спроможності домогосподарств і дотримання принципів соціально орієнтованої ринкової економіки, що сприятиме досягненню сталого розвитку у середньостроковій та довгостроковій перспективі [2, с. 52 – 53].

Важливим інструментом реалізації зазначених цілей виступає логістична модель розвитку агропродовольчого ринку України, яка повинна базуватися на комплексному підході щодо організації руху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача з урахуванням сучасних соціально-

економічних викликів. Її ключовими складовими є оптимізація виробничих процесів, удосконалення системи зберігання та транспортування, розвиток маркетингової та торговельно-збутової інфраструктури, а також цифровізація бізнес-процесів у сільському господарстві (рис. 2.12).

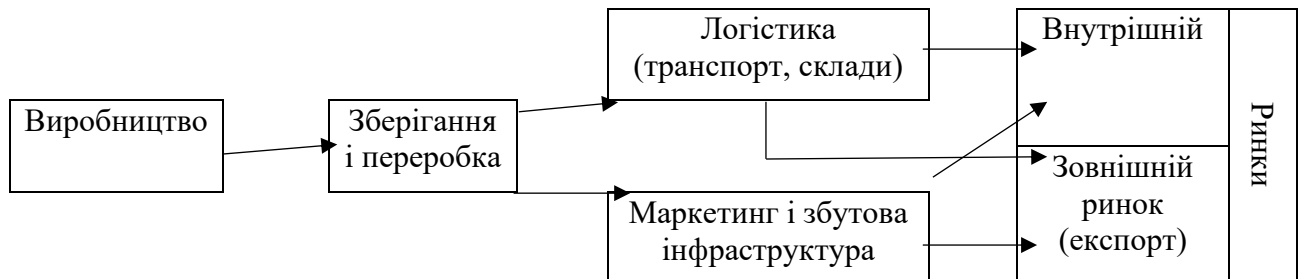

Рис. 2.12. Логістична модель розвитку агропродовольчого ринку України в контексті соціально-економічних змін

Джерело: власна розробка

У контексті соціально-економічних змін логістична модель розвитку агропродовольчого ринку України має забезпечувати:

збалансованість виробництва і споживання шляхом раціонального планування аграрних потоків;

підвищення конкурентоспроможності української продукції за рахунок скорочення логістичних витрат і поліпшення якості сервісу;

доступність ринків збуту для виробників незалежно від їхнього масштабу; експортну орієнтацію, що дозволить інтегрувати Україну у глобальні ланцюги постачання;

сталий розвиток сільських територій, де логістика виступає інструментом зростання зайнятості та соціальної мобільності.

Отже, запропонована логістична модель відображає основні етапи руху агропродовольчої продукції – від виробництва, зберігання та переробки до логістики, маркетингу і збутової інфраструктури. Вона поєднує внутрішній сегмент ринку з орієнтацією на задоволення потреб споживачів та зовнішній сегмент, пов'язаний із експортною діяльністю. Такий підхід забезпечує

комплексне бачення аграрного виробничо-збутового ланцюга, де логістика виступає ключовою ланкою, що інтегрує виробничі процеси, системи зберігання й переробки з механізмами реалізації продукції.

Впровадження такої моделі сприятиме не лише ефективному функціонуванню агропродовольчого ринку, а й реалізації стратегічних цілей держави – зміцненню продовольчої безпеки, зростанню добробуту населення та інтеграції України у світовий економічний простір.

Структурована аналітична модель аграрного ланцюга створення вартості оформлена у вигляді табл. 2.11 і охоплює всі ключові блоки та три типи факторів (інституційні, інфраструктурні, фінансові). Наведена структурована аналітична модель аграрного ланцюга створення вартості демонструє комплексний характер формування доданої вартості в аграрній сфері та взаємозалежність інституційних, інфраструктурних і фінансових факторів на всіх етапах руху продукції – від виробництва до кінцевої реалізації на внутрішніх і зовнішніх ринках. Запропонований підхід дозволяє систематизувати ключові елементи функціонування агропродовольчого ринку та визначити критичні точки формування доданої вартості.

Створення доданої вартості починається вже на етапі виробництва, де визначальну роль відіграють державна аграрна політика, доступ до фінансових ресурсів і рівень технологічного забезпечення, а також ефективність використання виробничих ресурсів, впровадження інновацій та належна організація виробничих процесів. Подальше нарощування доданої вартості відбувається на етапах зберігання та переробки, де ключовими чинниками виступають розвиток сучасних потужностей, дотримання стандартів якості та інвестиції у розвиток переробної інфраструктури. Водночас значна частина доданої вартості формується у сфері логістики, маркетингу та збуту, де ефективність транспортних систем, цифрових платформ і торговельної інфраструктури безпосередньо впливає на конкурентоспроможність аграрної продукції.

Таблиця 2.11

Структурована аналітична модель аграрного ланцюга створення вартості

Блоки логістичного ланцюга	Інституційні фактори	Інфраструктурні фактори	Фінансові фактори
Виробництво	державна підтримка фермерів	технологічне забезпечення,	доступ до кредитів
	земельна реформа	впровадження інноваційних методів господарювання	страхування врожаю
	аграрна політика		інвестиції у виробництво
Зберігання і переробка	стандарти якості	сучасні потужності для довготривалого зберігання і первинної переробки продукції	інвестиції у будівництво елеваторів, холодильних складів та переробних заводів
	нормативно-правова база щодо безпеки харчових продуктів		
Логістика (транспорт, склади)	регулювання тарифів	модернізація транспортних шляхів, логістичних хабів, портів	фінансування транспортних проектів
	митні процедури		підтримка інвестицій у залізничну та автомобільну інфраструктуру
	гармонізація із нормами ЄС		
Маркетинг і збутова інфраструктура	розвиток кооперативів, аграрних бірж	створення маркетингових центрів, платформ для електронної комерції та аграрних виставок	залучення приватних інвестицій у торгівельні мережі
	прозорі ринкові правила		цифрові платформи
Внутрішній ринок	політика продовольчої безпеки	роздрібна торгівля	регулювання доходів населення
	соціальні програми підтримки споживачів	продовольчі ринки	цінові інтервенції
		мережі постачання у громадах	програми субсидій
Зовнішній ринок (експорт)	міжнародні угоди про вільну торгівлю	експортні коридори і порти	експортне кредитування
	інтеграція у COT та ЄС	митно-логістичні комплекси	страхування зовнішньоекономічних операцій

Джерело: розроблено автором

Кожен блок ланцюга створення вартості характеризується поєднанням інституційних, інфраструктурних і фінансових факторів, що підкреслює необхідність комплексного підходу до розвитку аграрного сектору. Недостатній розвиток хоча б одного з цих компонентів призводить до втрати частини потенційної доданої вартості та зниження ефективності функціонування агропродовольчого ринку. Особливо це стосується логістичної інфраструктури, переробних потужностей і механізмів фінансової підтримки, які виступають ключовими елементами інтеграції виробництва у ланцюги доданої вартості. Таким чином, запропонована модель підтверджує, що формування доданої

вартості в аграрній сфері є результатом узгодженої взаємодії інституційного середовища, розвитку інфраструктури та ефективного фінансового забезпечення. Реалізація комплексної політики розвитку цих складових сприятиме поглибленню переробки аграрної продукції, підвищенню конкурентоспроможності агропродовольчого ринку та зміцненню експортного потенціалу України.

Формування доданої вартості в агропродовольчому секторі відбувається в межах складного виробничо-збутового ланцюга, який охоплює послідовні етапи руху продукції від виробництва до реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ефективність функціонування цього ланцюга визначається сукупністю інституційних, інфраструктурних і фінансових факторів, які забезпечують узгодженість дій суб'єктів аграрного ринку, розвиток матеріально-технічної бази та доступ до інвестиційних ресурсів. В умовах трансформації агропродовольчого ринку України, посилення глобальної конкуренції та впливу воєнних викликів особливого значення набуває системний підхід до аналізу факторів формування виробничо-збутового ланцюга.

Виробничо-збутовий ланцюг агропродовольчого ринку включає етапи виробництва, зберігання і переробки, логістики, маркетингу та збуту, а також функціонування внутрішнього і зовнішнього ринків. На кожному з цих етапів формуються відповідні інституційні умови, інфраструктурні можливості та фінансові механізми, які визначають ефективність руху продукції та рівень створюваної доданої вартості.

Водночас узгодженість між окремими блоками ланцюга є ключовою передумовою підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та інтеграції національного агропродовольчого ринку у світові економічні процеси. З метою систематизації ключових факторів формування виробничо-збутового ланцюга агропродовольчого ринку України доцільно розглянути їх структуровану модель, яка відображає взаємозв'язок інституційних, інфраструктурних та фінансових складових на різних етапах руху аграрної продукції (рис. 2.13).

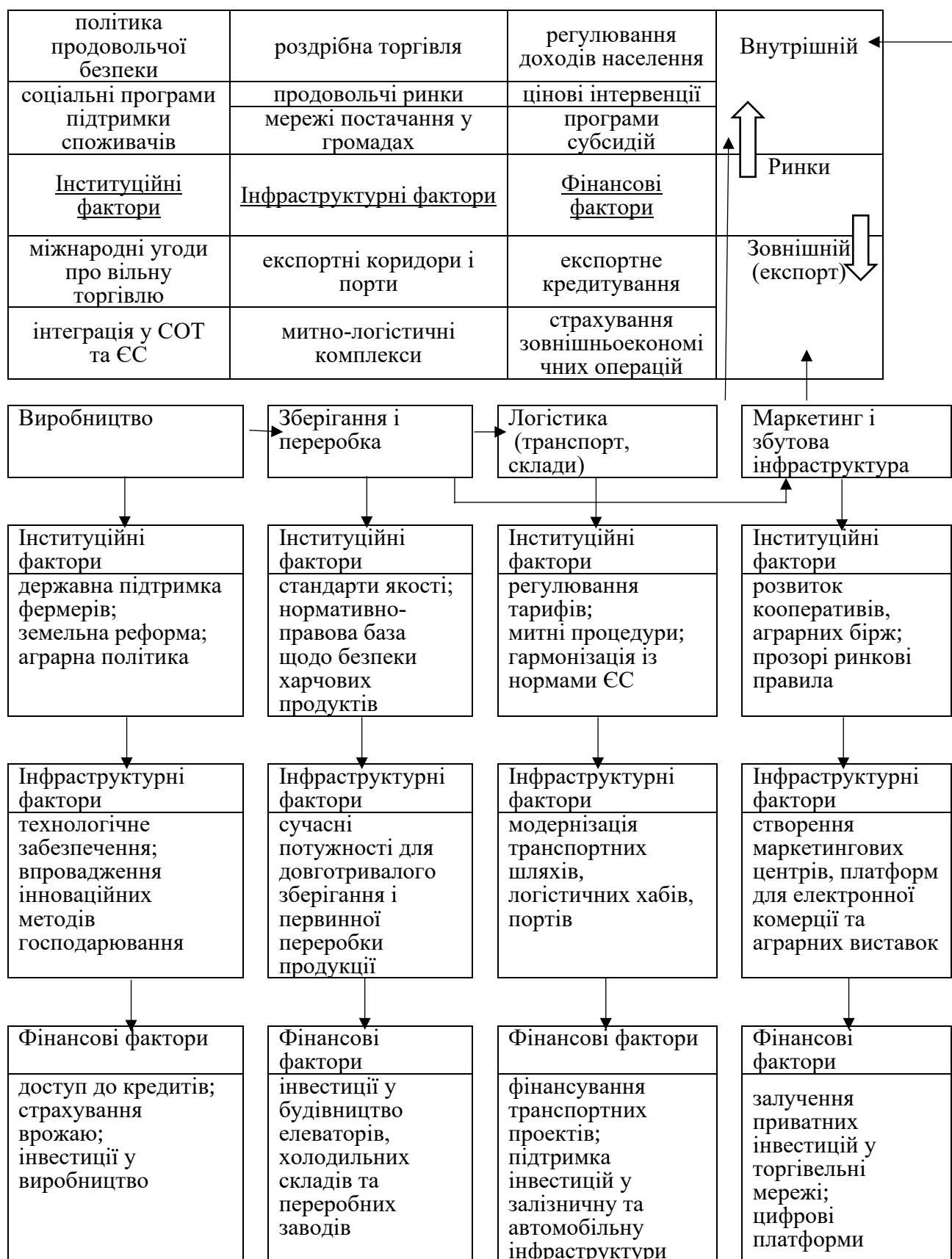

Рис. 2.13. Фактори формування виробничо-збутового ланцюга агропродовольчого ринку України

Джерело: розроблено автором

Представлена модель факторів формування виробничо-збутового ланцюга агропродовольчого ринку України демонструє комплексний характер створення доданої вартості та взаємозалежність усіх етапів руху аграрної продукції. Встановлено, що ефективність функціонування агропродовольчого ринку визначається не лише результатами виробництва, а й розвитком інфраструктури зберігання, логістики, маркетингу та збуту, а також умовами функціонування внутрішнього і зовнішнього ринків. Аналіз структури виробничо-збутового ланцюга свідчить, що інституційні фактори формують нормативно-правове середовище функціонування аграрного сектору, забезпечують державну підтримку виробників, регулювання ринків та інтеграцію у міжнародний економічний простір. Інфраструктурні фактори визначають матеріально-технічну основу створення доданої вартості, включаючи технологічне забезпечення виробництва, розвиток потужностей зберігання і переробки, модернізацію транспортної системи та формування збутової інфраструктури. Водночас фінансові фактори забезпечують ресурсну основу функціонування аграрного ланцюга через кредитування, інвестиції, страхування та підтримку експортних операцій.

Найбільший потенціал формування доданої вартості зосереджується на етапах переробки, логістики та маркетингу, де розвиток інфраструктури та фінансових механізмів дозволяє перейти від сировинної моделі аграрного виробництва до виробництва продукції з високою доданою вартістю. Крім того, узгодженість внутрішнього та зовнішнього ринків забезпечує стабільність збуту продукції та розширення експортного потенціалу. Виробничо-збутовий ланцюг агропродовольчого ринку України формується під впливом взаємодії інституційних, інфраструктурних та фінансових факторів, які забезпечують безперервність руху продукції та створення доданої вартості на всіх етапах.

Реалізація комплексної політики розвитку цих складових сприятиме підвищенню ефективності аграрного виробництва, розвитку переробної галузі, зміцненню продовольчої безпеки та посиленню позицій України на світових агропродовольчих ринках.

Україна є одним із ключових гравців на світовому аграрному ринку завдяки експорту зернових, соняшникової олії та кукурудзи. Попит із боку таких регіонів, як Китай, Індія, Близький Схід та ЄС, безпосередньо визначає доходи агросектору. Водночас українські виробники відчувають сильний вплив цінової волатильності, адже будь-які зміни на Чиказькій біржі або глобальні кризи, зокрема війни та кліматичні катаклізми, миттєво позначаються на їхніх прибутках. У відповідь на ці виклики Україна проводить регіональну диверсифікацію експорту, з одного боку, ЄС став основним торговим партнером, а з іншого – активно розвиваються ринки Африки та Азії.

Початок широкомасштабної війни в Україні у лютому 2022 р. спричинив комплексний і багатовимірний вплив на світові продовольчі ланцюги, оголивши їхню структурну вразливість та залежність від українського аграрного експорту. Насамперед, було порушено логістику експорту зернових і олійних культур, що призвело до перебоїв у постачанні ключових продовольчих товарів на світові ринки. У свою чергу, така ситуація спровокувала різке зростання цін на продукти харчування, добрива та енергоносії, особливо у країнах, що критично залежать від імпорту з регіону Чорного моря. Наслідком стало підвищення продовольчої вразливості низки держав Африки, Близького Сходу та Південної Азії, де ціни на базові харчові продукти зросли швидше за купівельну спроможність населення. Водночас для агровиробників у самій Україні відбулося посилення ролі кліматичних і геополітичних ризиків у стратегічному плануванні: питання логістики, доступу до ринків, стабільності постачань ресурсів і безпеки виробництва стали визначальними у прийнятті управлінських рішень.

У відповідь на ці шоки ринок продемонстрував потенціал адаптації, відбувається поступова реструктуризація виробництва, диверсифікація експортних номенклатур і переорієнтація на продукти з вищою доданою вартістю. Зокрема, спостерігається зростання інтересу до виробництва овочів, фруктів, ягід, олій, протеїнових концентратів і продуктів глибокої переробки. Такі зміни не лише допомагають аграрному сектору пристосовуватися до нових умов, а й закладають основу для більш енергоефективної, стійкої та

конкурентоспроможної моделі агровиробництва у довгостроковій перспективі. Україна та регіон Чорного моря – важливі постачальники пшениці, кукурудзи, соняшникової олії; війна знизила оперативні експортні потоки, що відобразилось у підвищенні глобальних цін і пошуку альтернативних джерел постачання. Зростання нестабільності цін і продовольчої вразливості. Війна у поєднанні з економічними шоками збільшив число людей у стані гострої продовольчої нестабільності у світі.

Глобальне виробництво сільськогосподарських культур за останні десятиліття зазнало суттєвих змін. Воно стало значно більш інтернаціональним, а обсяги харчових продуктів зросли завдяки двом основним чинникам – розширенню площ, що використовуються під сільське господарство, та, передусім, стрімкому підвищенню врожайності культур.

У світі можна простежити суттєву диференціацію структури посівних площ зернових культур та домінування обмеженої групи базових культур у глобальному землекористуванні (рис. 2.14).

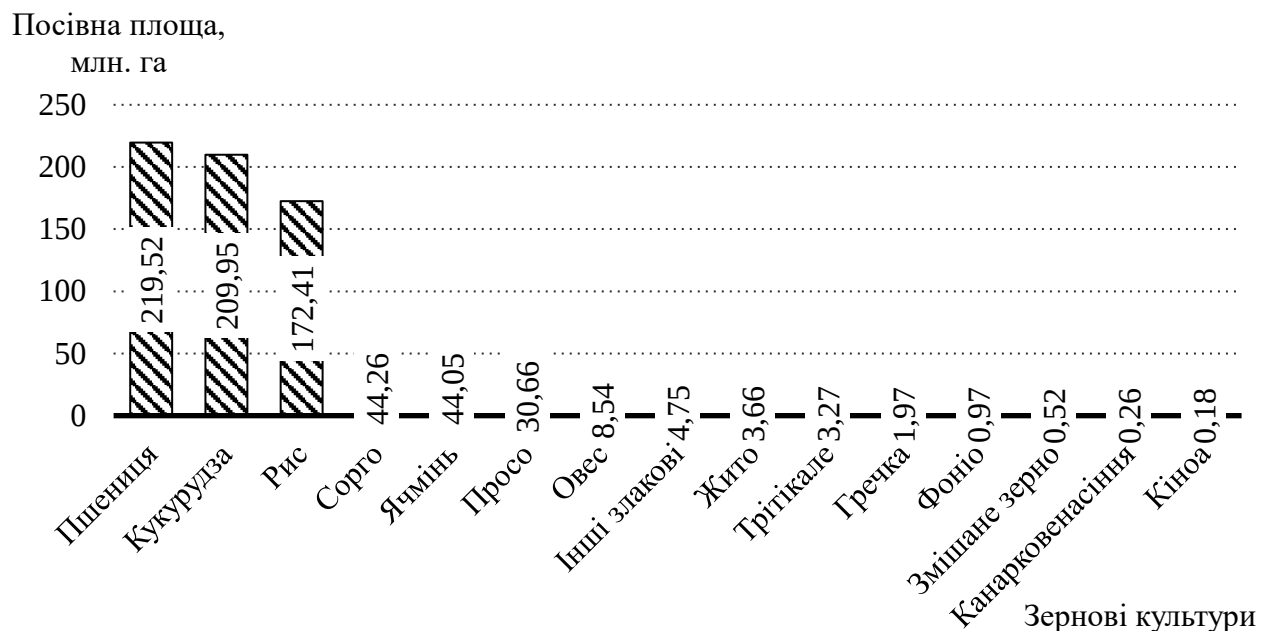

Рис. 2.14. Посівна площа основних зернових культур у світі, 2024 р., млн га

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Найбільші площі займають пшениця (219,52 млн га), кукурудза (209,95 млн га) та рис (172,41 млн га), які формують основу світового виробництва зерна

та відіграють ключову роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Значно менші площі припадають на сорго, ячмінь і просо, які виконують переважно регіональні функції та використовуються як продовольчі, кормові або технічні культури. Аналіз структури посівних площ показує, що інші зернові культури, зокрема овес, жито, тритикале, гречка, кіноа та інші нішеві культури, займають відносно незначну частку світового аграрного виробництва, що свідчить про високу концентрацію глобального зернового виробництва на кількох ключових культурах. З одного боку це забезпечує стабільність світових продовольчих систем, а з іншого – підвищує їх вразливість до кліматичних змін, коливань ринків та геополітичних ризиків.

Виробництво зернових культур відіграє ключову роль у формуванні глобальної продовольчої безпеки та розвитку світового агропродовольчого ринку. Саме зернові культури становлять основу харчування населення, використовуються як кормова база для тваринництва та виступають важливою складовою міжнародної торгівлі аграрною продукцією. Обсяги виробництва основних зернових культур відображають структуру світового аграрного виробництва, рівень попиту на продовольчі ресурси та тенденції розвитку глобального ринку зерна.

Аналіз динаміки та структури виробництва зернових культур дозволяє оцінити роль окремих культур у формуванні світового зернового балансу, визначити рівень концентрації виробництва та встановити ключові напрями розвитку аграрного сектору. З метою оцінки структури світового виробництва зерна на рис. 2.15 представлено обсяги виробництва основних зернових культур у світі у 2024/2025 маркетинговому році.

Наведені на рис. 2.14 дані свідчать про домінування кукурудзи у структурі світового виробництва зерна, обсяг якої у 2024/2025 маркетинговому році становить 1214,35 млн тонн. Значні обсяги виробництва також характерні для пшениці (793,24 млн тонн) та рису (532,87 млн тонн), які разом із кукурудзою формують основу світового зернового ринку та забезпечують глобальну продовольчу безпеку.

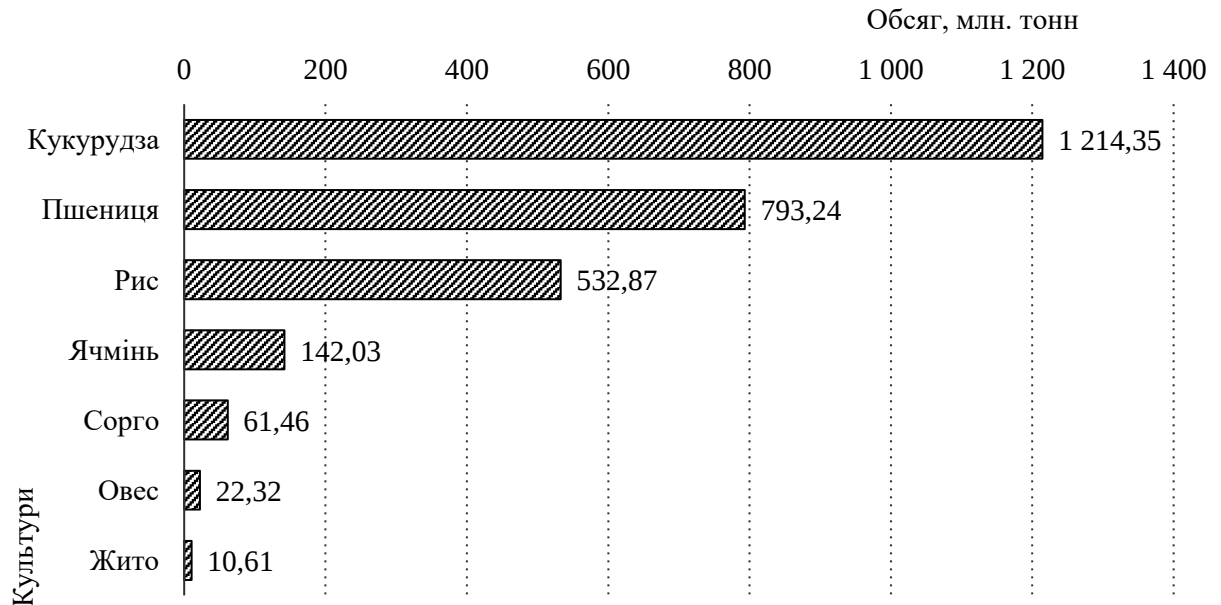

Рис. 2.15. Світове виробництво зерна, 2024/2025 м.р., млн тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Суттєво менші обсяги виробництва припадають на ячмінь (142,03 млн тонн), сорго (61,46 млн тонн), овес (22,32 млн тонн) та жито (10,61 млн тонн), які відіграють переважно регіональну роль і використовуються як кормові або спеціалізовані культури. Така структура свідчить про високу концентрацію світового виробництва зерна на обмеженій групі ключових культур.

Пшениця є однією з ключових зернових культур світового агропродовольчого ринку, яка відіграє стратегічну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Вона використовується як основна продовольча культура в більшості країн світу, формує значну частку міжнародної торгівлі зерном та виступає важливим елементом стабільності продовольчих систем. Динаміка світового виробництва пшениці відображає зміни у структурі попиту, розвиток аграрних технологій, вплив кліматичних умов та геополітичних факторів. Аналіз довгострокових тенденцій виробництва пшениці дозволяє оцінити рівень стабільності світового зернового ринку, визначити періоди зростання та скорочення виробництва, а також встановити загальні закономірності розвитку аграрного сектору (рис. 2.16).

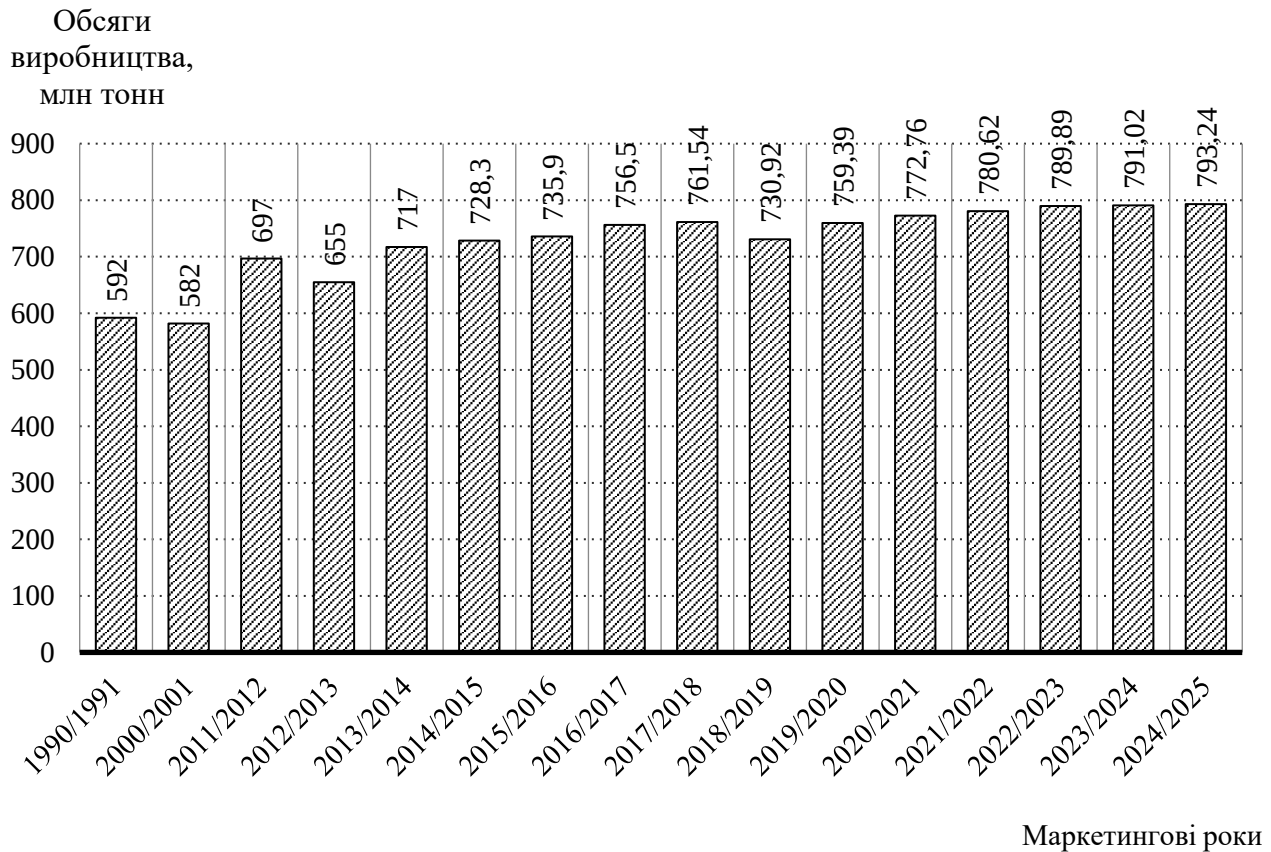

Рис. 2.16. Світове виробництво пшениці з 1990/1991 по 2024/2025 м.р.,
млн метричних тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Наведені на рис. 2.16 дані свідчать про загальну тенденцію до зростання світового виробництва пшениці протягом досліджуваного періоду. Якщо у 1990/1991 маркетинговому році обсяг виробництва становив близько 592 млн тонн, то у 2024/2025 маркетинговому році він зріс до 793,24 млн тонн. Таким чином, за аналізований період виробництво пшениці у світі збільшилося більш ніж на 200 млн тонн, що свідчить про розширення виробничого потенціалу та зростання попиту на зернову продукцію. Разом із загальною тенденцією до зростання спостерігаються окремі періоди коливань виробництва, зумовлені впливом кліматичних умов, зміною посівних площ, коливанням врожайності та економічними чинниками. Зокрема, у 2018/2019 маркетинговому році зафіксовано певне скорочення обсягів виробництва, після чого знову спостерігається поступове зростання показників у наступні роки. Починаючи з

2020/2021 маркетингового року, виробництво пшениці демонструє стабільну позитивну динаміку. Отже, світове виробництво пшениці характеризується довгостроковою тенденцією до зростання при наявності короткострокових коливань, що свідчить про стабільно високий попит на цю культуру та її стратегічне значення для глобальної продовольчої системи. Збільшення обсягів виробництва пшениці підтверджує її провідну роль у структурі світового зернового ринку та визначає необхідність подальшого розвитку технологій вирощування, підвищення врожайності та забезпечення стійкості виробництва в умовах глобальних економічних і кліматичних викликів. Найбільшим виробником пшениці у 2024/2025 маркетинговому році є Китай, обсяг виробництва якого становить 140,1 млн тонн (рис. 2.17).

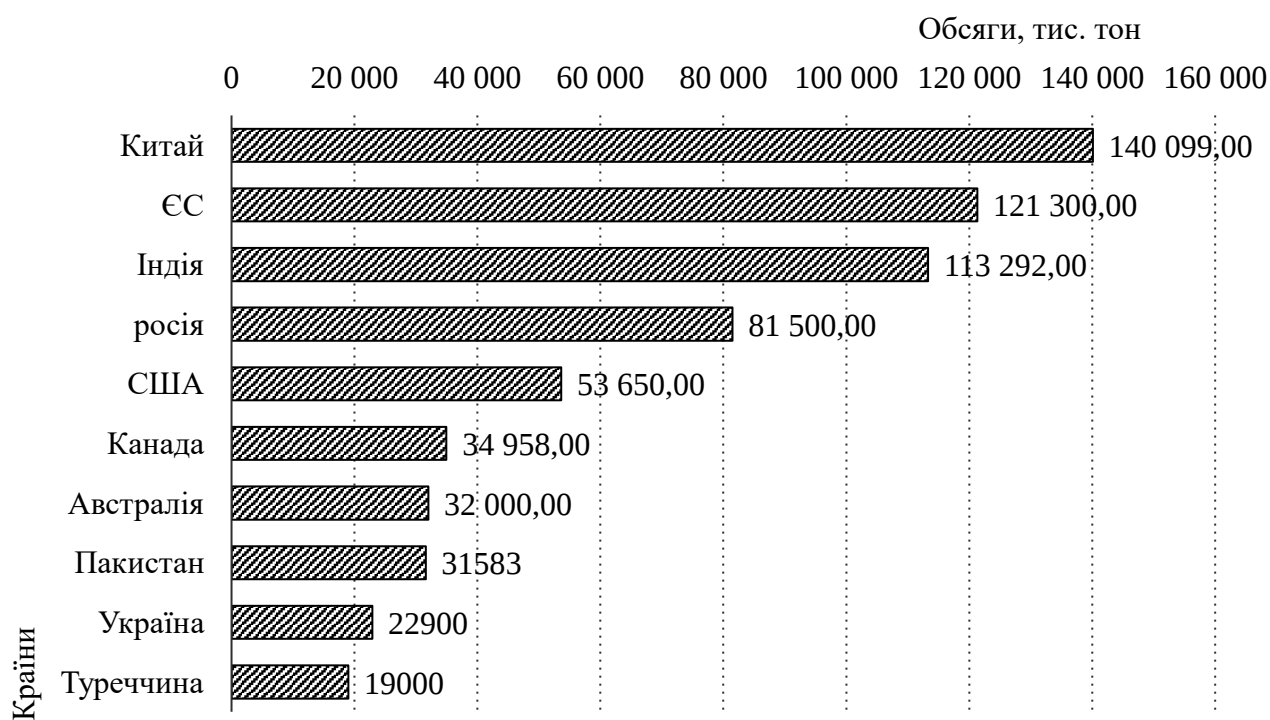

Рис. 2.17. Обсяги виробництва пшениці лідерами світового ринку, 2024/2025 м.р., тис. тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Наведені на рис. 2.17 дані свідчать про високу концентрацію світового виробництва пшениці серед обмеженої групи країн-лідерів. Після Китаю, друге місце посідає Індія з показником 121,3 млн тонн, тоді як третю позицію займають

США з виробництвом 81,5 млн тонн. Значно менші обсяги виробництва характерні для Австралії (34,96 млн тонн) та України (близько 22,9 млн тонн), які також входять до числа провідних виробників пшениці у світі. Країни Європейського Союзу в сукупності виробляють 121,3 млн тонн. Таким чином, світове виробництво пшениці характеризується територіальною концентрацією серед кількох ключових виробників, при цьому Україна входить до числа провідних країн світу, що підтверджує її вагомую роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки та формуванні світового ринку зерна.

Однією з найважливіших зернових культур у світі є кукурудза, вона відіграє провідну роль у формуванні глобального продовольчого та кормового балансу, оскільки широко використовується у харчовій промисловості, тваринництві, біоенергетиці та переробній галузі, що зумовлює стабільно високий попит на світовому ринку (рис. 2.18).

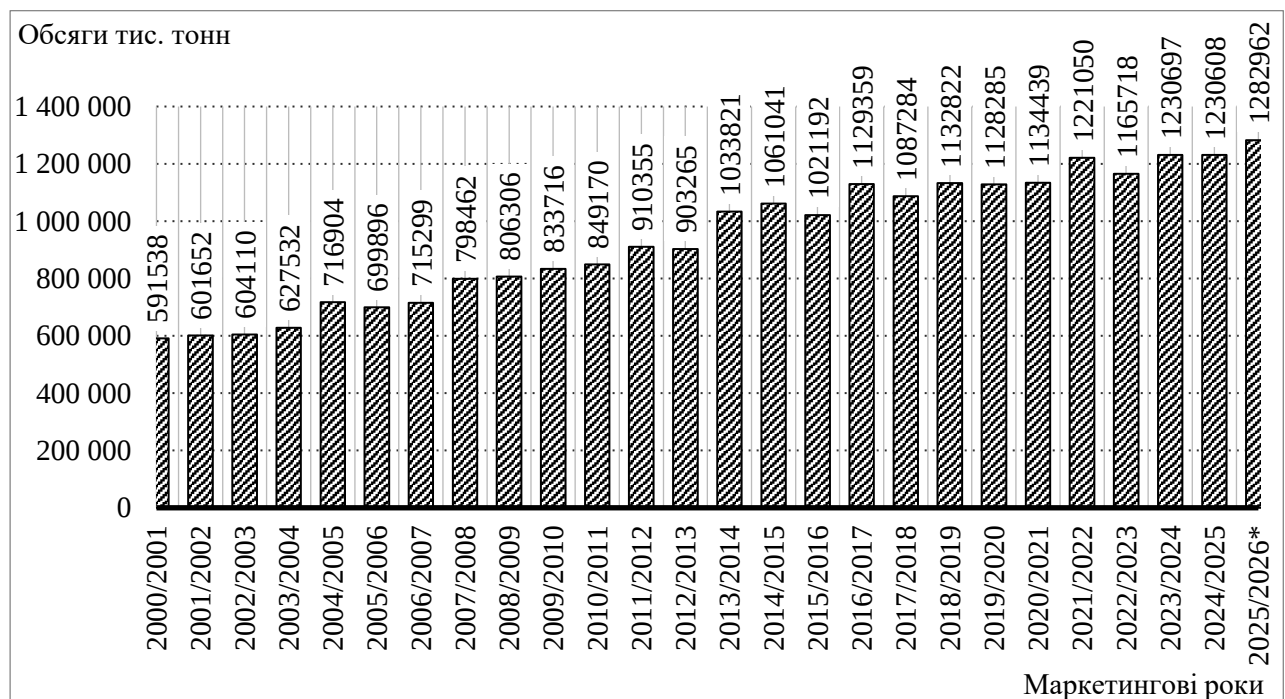

Рис. 2.18. Світове виробництво кукурудзи з 2000/2001 по 2025/2026 м.р., тис. тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Наведені на рис. 2.18 дані свідчать про стійку тенденцію до зростання світового виробництва кукурудзи протягом досліджуваного періоду. Якщо у

2000/2001 маркетинговому році обсяг виробництва становив 591,5 млн тонн, то у 2025/2026 маркетинговому році він зріс до 1282,96 млн тонн. Таким чином, за аналізований період світове виробництво кукурудзи збільшилося більш ніж удвічі, що свідчить про зростання попиту на дану культуру та розширення її ролі у світовій аграрній економіці. Найбільш активне зростання виробництва спостерігається у період після 2007/2008 маркетингового року, коли обсяги виробництва перевищили 790 млн тонн, а вже у 2013/2014 маркетинговому році перевищили 1 млрд тонн.

Подальша динаміка характеризується збереженням високих обсягів виробництва з незначними коливаннями, що пов'язані з кліматичними умовами, зміною посівних площ і кон'юнктурою світового ринку. Окремі періоди скорочення виробництва спостерігаються у 2012/2013 та 2015/2016 маркетингових роках, а також у 2022/2023 маркетинговому році, що може бути зумовлено несприятливими погодними умовами, геополітичними ризиками та порушенням логістичних ланцюгів. Водночас після кожного періоду зниження спостерігається відновлення виробництва та подальше зростання показників. Отже, світове виробництво кукурудзи характеризується довгостроковою тенденцією до зростання та високим рівнем стабільності, що підтверджує стратегічне значення цієї культури у глобальній продовольчій системі. Збільшення обсягів виробництва кукурудзи зумовлене зростанням попиту з боку тваринництва, біоенергетики та харчової промисловості, що визначає її ключову роль у формуванні світового ринку зерна та забезпеченні продовольчої безпеки (рис. 2.19).

Наведені на рис. 2.19 дані свідчать про значну концентрацію світового виробництва кукурудзи серед обмеженого кола країн-лідерів. Беззаперечним лідером є США з обсягом виробництва 377,6 млн тонн, що майже на 80 млн тонн перевищує показник Китаю, який посідає друге місце (294,9 млн тонн). Значно менші, проте вагомі обсяги виробництва характерні для Бразилії (127,0 млн тонн), яка займає третю позицію та виступає одним із ключових експортерів кукурудзи на світовому ринку.

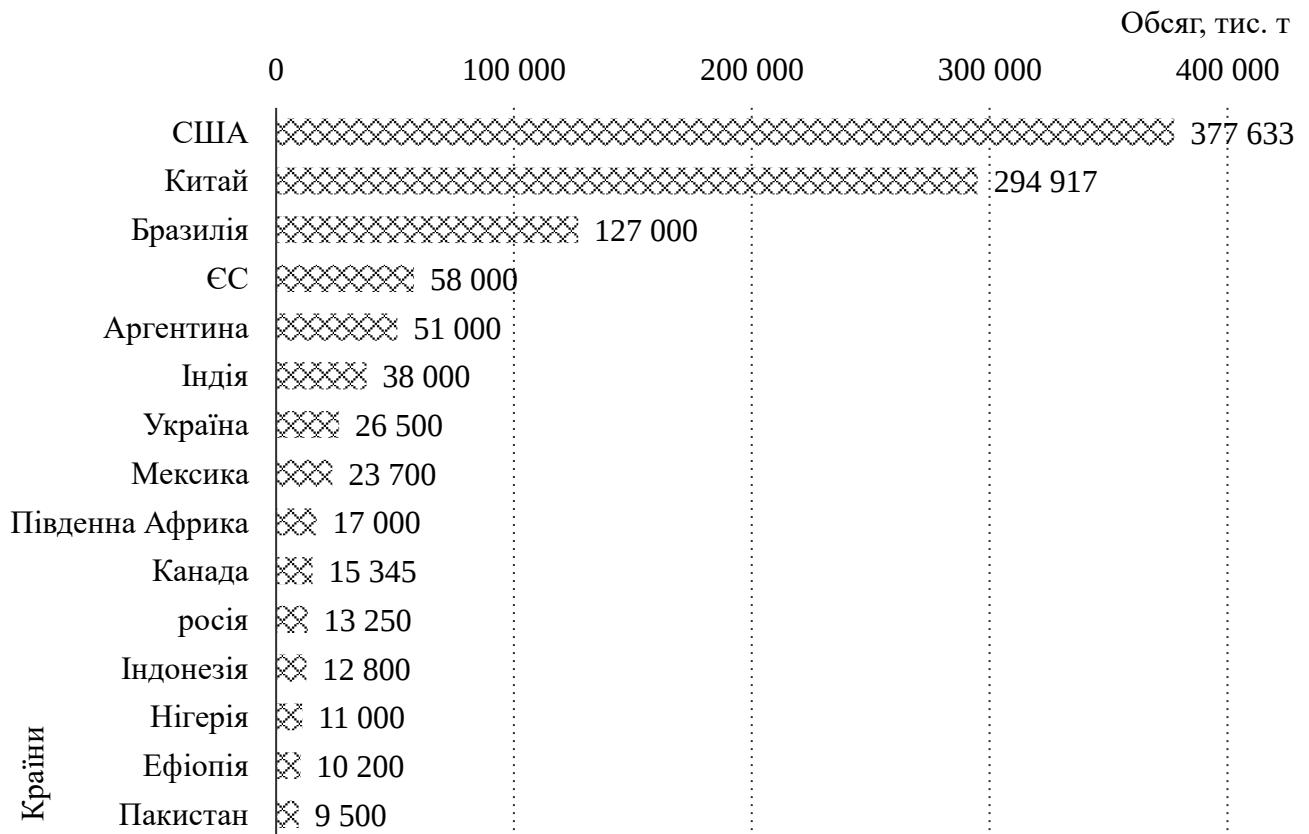

Рис. 2.19. Обсяги виробництва кукурудзи на зерно лідерами світового ринку, 2024/2025 м.р., тис. тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

До групи провідних виробників також належать Європейський Союз (58,0 млн тонн), Аргентина (51,0 млн тонн) та Індія (38,0 млн тонн), які формують середній сегмент світового виробництва. Україна з обсягом 26,5 млн тонн входить до числа найбільших виробників кукурудзи у світі та відіграє важливу роль у формуванні глобального експортного потенціалу зернових культур. Інші країни, зокрема Мексика, Південна Африка, Канада, Індонезія, Нігерія та Пакистан, характеризуються значно меншими обсягами виробництва і мають переважно регіональне значення.

Поряд із виробництвом зернових культур важливою складовою агропродовольчого ринку є тваринництво, яке формує значну частину доданої вартості в аграрному секторі. Саме розвиток тваринницької галузі забезпечує глибшу переробку сільськогосподарської продукції, підвищує стабільність

аграрної економіки та сприяє диверсифікації доходів виробників. Виробництво м'яса, зокрема яловичини та свинини, є ключовим сегментом світового продовольчого ринку, що характеризується зростанням попиту, зміною структури споживання та посиленням конкуренції між основними виробниками. У цьому контексті важливим є аналіз динаміки світового виробництва основних видів м'яса, що дозволяє оцінити тенденції розвитку тваринництва та його роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки (рис. 2.20).

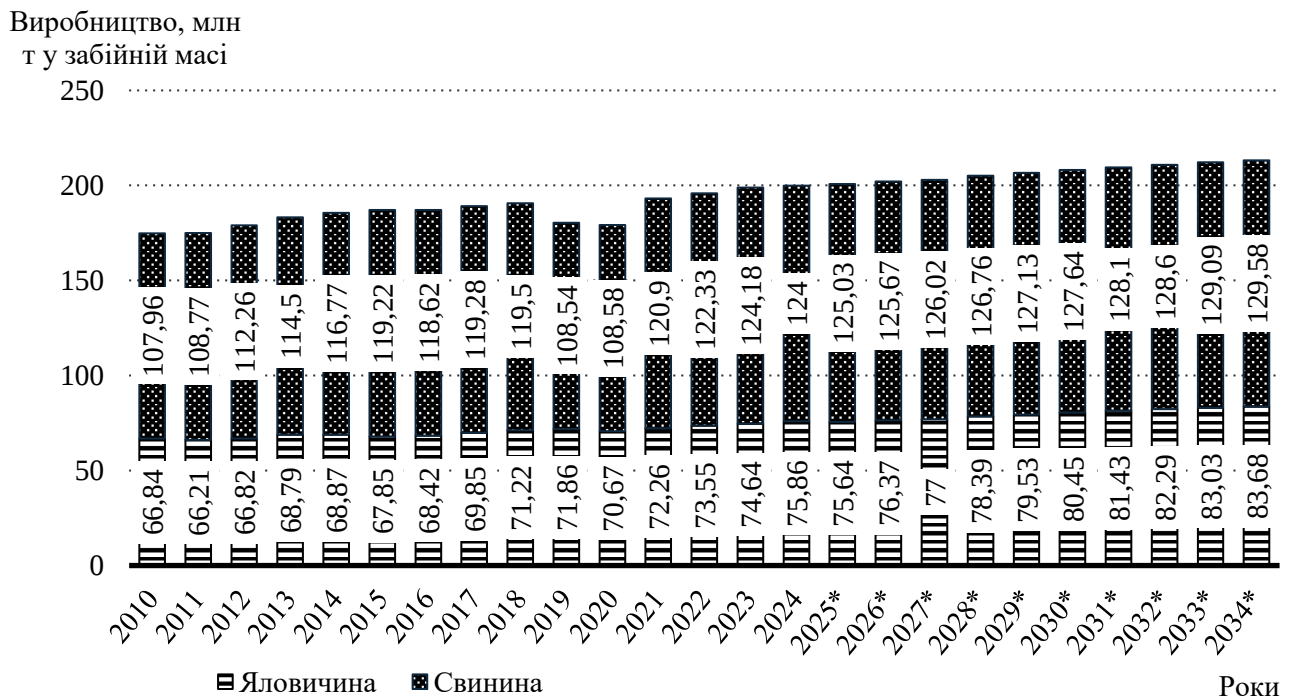

Рис. 2.20. Обсяги світового виробництва та прогнози виробництва яловичини та свинини, 2010-2034 рр., млн тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Дані рис. 2.20 свідчать про загальну тенденцію до зростання світового виробництва яловичини та свинини у довгостроковій перспективі. Упродовж 2010–2024 рр. виробництво яловичини збільшилось з приблизно 66,8 млн т до понад 83 млн т, що свідчить про поступове розширення ринку та стабільний попит на цей вид м'яса. Водночас виробництво свинини демонструє ще більш вагому динаміку та зростає з близько 108 млн т у 2010 р. до понад 120 млн т у 2024 р., залишаючись найбільшим сегментом світового ринку м'ясної продукції.

Прогнозні оцінки до 2034 р. вказують на подальше поступове зростання виробництва обох видів м'яса, при цьому свинина зберігатиме домінуючу позицію у структурі світового тваринництва. Очікується, що обсяги виробництва свинини перевищать 127 млн т, тоді як виробництво яловичини може зрости до понад 83 млн т. Така динаміка пояснюється зростанням населення світу, урбанізацією, підвищенням доходів населення та збільшенням попиту на продукцію тваринного походження.

Важливою складовою сучасного тваринництва є птахівництво, яке демонструє найдинамічніші темпи розвитку серед усіх підгалузей виробництва м'ясної продукції. Зростання попиту на м'ясо птиці обумовлене відносно низькою собівартістю виробництва, коротким виробничим циклом, високою конверсією кормів та орієнтацією споживачів на доступні джерела білка. Крім того, розвиток промислових технологій вирощування птиці, інтеграція виробничих процесів та розширення міжнародної торгівлі сприяють посиленню ролі птахівництва у структурі світового агропродовольчого ринку. У зв'язку з цим, доцільним є аналіз динаміки світового виробництва м'яса птиці, що дозволяє оцінити тенденції розвитку галузі та її значення у формуванні глобальної продовольчої безпеки (рис. 2.21).

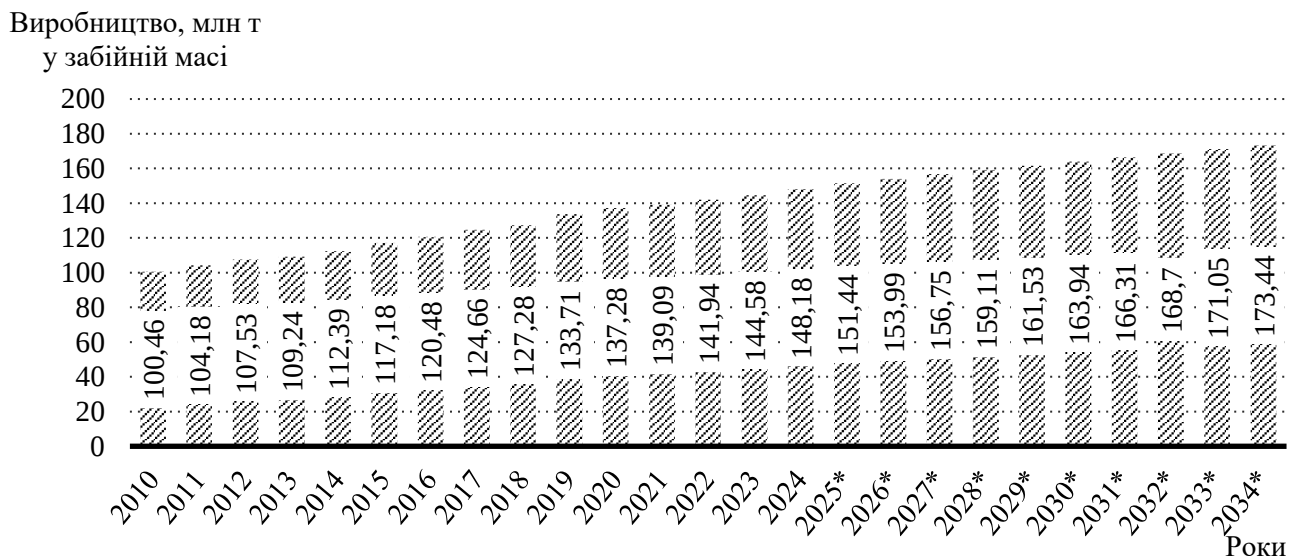

Рис. 2.21. Обсяги світового виробництва та прогнози виробництва м'яса птиці, 2010-2034 рр., млн тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista [199]

Представлені на рис. 2.21 дані свідчать про стійку тенденцію до зростання світового виробництва м'яса птиці протягом досліджуваного періоду. Обсяги виробництва збільшилися з близько 100,5 млн т на початку періоду до понад 173 млн т у прогностному періоді, що підтверджує динамічний розвиток галузі. Найбільш активне зростання спостерігається у другій половині досліджуваного періоду, коли виробництво перевищує 140 млн т і продовжує стабільно збільшуватися. Така динаміка пояснюється підвищенням світового попиту на доступні джерела тваринного білка, швидкою окупністю виробництва, розвитком промислового птахівництва та розширенням експортних можливостей провідних країн-виробників. Крім того, м'ясо птиці поступово витісняє інші види м'яса у структурі споживання завдяки нижчій вартості, універсальності використання та відповідності сучасним тенденціям харчування.

Поряд із виробництвом м'яса важливе місце у структурі світового тваринництва займає молочне скотарство, яке забезпечує населення одним із базових продуктів харчування та виступає важливим джерелом формування доданої вартості в аграрному секторі. Розвиток виробництва молока має стратегічне значення для продовольчої безпеки, оскільки молочна продукція характеризується високою поживною цінністю та стабільним попитом у більшості країн світу (рис. 2.22). Дані рис. 2.22 демонструють стійку тенденцію до зростання світового виробництва молока протягом 2000-2026 рр. Якщо на початку досліджуваного періоду обсяги виробництва становили близько 390 млн т, то у подальшому вони поступово зростали та перевищили 500 млн т після 2016 р. У прогностному періоді очікується подальше збільшення виробництва до понад 565 млн т у 2026 р., що свідчить про стабільний розвиток молочної галузі у світовому масштабі. Найбільш активне зростання спостерігається після 2010 р., коли виробництво молока почало збільшуватися більш швидкими темпами, що пов'язано зі зростанням чисельності населення світу, підвищенням доходів, урбанізацією та збільшенням попиту на молочну продукцію. Водночас поступовий характер зростання свідчить про відносну стабільність молочного сектору порівняно з іншими сегментами тваринництва.

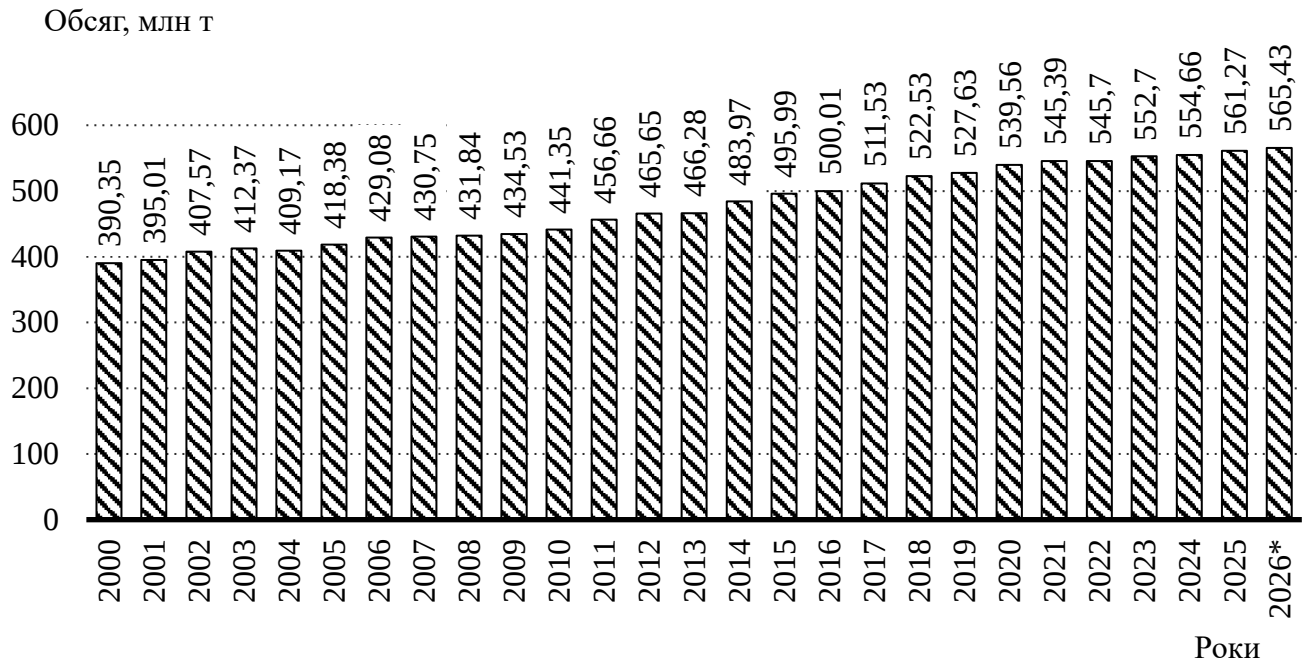

Рис. 2.22. Обсяги світового виробництва та прогнози виробництва коров'ячого молока, 2000-2026 рр., млн тонн

Джерело: узагальнено автором за даними Statista

Отже, світове виробництво молока характеризується довгостроковою тенденцією до зростання та залишається важливою складовою агропродовольчого ринку. Стабільне збільшення обсягів виробництва підтверджує стратегічну роль молочного скотарства у забезпеченні населення

Наведені вище тенденції розвитку світового агропродовольчого ринку свідчать про стабільне зростання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, підвищення ролі тваринництва, розширення міжнародної торгівлі та посилення глобальної конкуренції. Водночас національні аграрні системи функціонують у різних економічних і безпекових умовах, що зумовлює суттєві відмінності у можливостях їх розвитку. Для України ці процеси відбуваються в умовах повномасштабної війни, що істотно трансформує структуру аграрного виробництва, логістику, експортні потоки та механізми створення доданої вартості.

У структурі українського експорту найбільш помітним є суттєве зростання фізичних обсягів у 2024 р. порівняно як із 2020 р., так і з 2023 р., особливо за

категоріями риба і ракоподібні, кава і чай, овочі, їстівні плоди та горіхи, продукти переробки овочів, а також сіль, сірка, землі та каміння (додаток 3). Всі групи демонструють найбільші позитивні відхилення, що може свідчити про відновлення виробництва, розширення переробки, переорієнтацію на інші ринки або зростання попиту. Особливо значним є ривок риби і ракоподібних (69,5 % до 2020 р. і 139,2 % до 2023 р.) та кави й чаю (83,3 % та 102,7 % відповідно), що вказує на різку активізацію експорту після попереднього падіння у 2022-2023 рр.

Водночас низка товарних груп демонструє помітне зниження за підсумками 2024 р. відносно 2020 р., що свідчить про структурне звуження або зменшення експортних можливостей. Особливо це стосується добрив, рослинних матеріалів для виготовлення, а також жирів та олій тваринного або рослинного походження. Найгіршу динаміку показують добрива (–143,9% до 2020 р.), що може бути наслідком технологічних труднощів, зменшення виробництва чи пріоритетного використання на внутрішньому ринку. Негативні тенденції щодо жирів та олій (–8,8% до 2020 р. і –38,9% до 2023 р.) відзначають зниження темпів експорту після пікового зростання у 2023 р., що може бути пов'язано із коливаннями цін, проблемами логістики або конкуренцією на міжнародних ринках.

Серед продуктів тваринного походження варто відзначити стабільну позитивну динаміку за такими позиціями, як м'ясо та субпродукти, молочні продукти, та помітне відновлення експорту тютюну і його замінників, який у 2022-2023 рр. мав різке падіння, а у 2024 р. зріс більш ніж удвічі відносно 2023 р. Така ситуація може свідчити про відновлення виробничих потужностей або зміну ринкових умов.

Узагальнений аналітичний висновок за даними додатку К показав, що динаміка фізичного обсягу імпорту у 2024 р. демонструє загальну тенденцію нерівномірного відновлення після значних коливань у попередні роки. Найбільші позитивні зміни відносно 2023 р. спостерігаються у групах продукції борошномельно-круп'яної промисловості, шелаку природного, рослинних матеріалів для виготовлення, готових продуктів із зерна, живих дерев та рослин,

а також інших продуктів тваринного походження. Всі категорії показують активізацію імпорتنих потоків, що може бути пов'язано з відновленням внутрішнього попиту, нестачею власного виробництва або стабілізацією логістики. Особливо значущим є ріст імпорту борошномельно-круп'яної продукції (66,5% до 2023 р.), що може свідчити про розширення переробного сектору чи компенсування нестабільності внутрішніх запасів.

Разом з тим низка позицій демонструє істотне скорочення імпорту у 2024 р., що вказує на зменшення потреби у зовнішніх поставках або на внутрішні структурні зрушення. Найпомітніше зниження зафіксовано у групах добрив на 81,6% до 2023 р., ефірних олій, продуктів переробки овочів, какао та продуктів з нього, а також тютюну та його замінників. Значне падіння імпорту добрив, з огляду на високий сплеск у 2023 р., може бути спричинене як накопиченням запасів, так і адаптацією аграрного сектору до нових технологічних умов або зміною структури посівів. Скорочення імпорту продуктів переробки овочів і какао вказує на зниження споживання або пошук альтернативних джерел постачання.

За даними додатка Л у 2024 р. середні ціни українського експорту демонструють переважно висхідний тренд відносно 2020 р. та 2023 р., причому найбільші прирости спостерігаються у групах м'яса та їстівних субпродуктів, інших продуктів тваринного походження, їстівних плодів та горіхів, насіння і плодів олійних рослин, жирів та олій, какао та продуктів з нього, а також продуктів переробки овочів. Для цих позицій характерне поєднання високих або відновлених експортних цін із суттєвим перевищенням рівня 2020 р., що свідчить про зростання цінової конкурентоспроможності та можливе посилення ролі продукції з більшою доданою вартістю. Дані додатка М свідчать, що імпорتنі ціни у 2024 р. загалом також залишаються підвищеними, але їхня динаміка відрізняється за окремими товарними групами. Найбільш виражене зростання середніх цін порівняно з 2020 р. та 2023 р. спостерігається для какао та продуктів з нього, насіння і плодів олійних рослин, тютюну та промислових замінників тютюну, ефірних олій, а також частини аграрно-харчових товарів, що

створює додатковий ціновий тиск на імпортозалежні ланцюги. Натомість для продукції борошномельно-круп'яної промисловості, шелаку, солі, цукру та кондитерських виробів, готових продуктів із зерна, алкоголю і напоїв, а також залишків і відходів харчової промисловості спостерігається зниження імпорتنих цін порівняно з попереднім роком, що може відображати як нормалізацію світової кон'юнктури після стрибка цін, так і зміщення структури імпорту в бік дешевших постачальників чи продуктів нижчого цінового сегмента.

Узагальнення показників кількісних індексів умов торгівлі (додаток Н) показує, що у 2024 р. для значної частини товарних груп умови торгівлі покращуються, але цей процес має вибірковий характер. Найбільше зростання умов торгівлі щодо 2023 р. спостерігається у групах риби і ракоподібних, кави і чаю, солі та сірки, тютюну і промислових замінників тютюну, продуктів переробки овочів, ефірних олій, овочів та їстівних плодів і горіхів, що вказує на більш сприятливе співвідношення між експортом та імпортом за фізичними обсягами і, відповідно, на покращення позицій України як постачальника цих товарів на зовнішні ринки.

За даними додатка П у 2024 р. цінові індекси умов торгівлі свідчать про загальне поліпшення цінових позицій України за значною частиною аграрно-харчових товарів, але з виразною диференціацією між окремими групами. Найбільш істотне покращення умов торгівлі порівняно з 2023 р. спостерігається у групах живих тварин, м'яса та їстівних субпродуктів, молока та молочних продуктів, овочів, їстівних плодів і горіхів, насіння та плодів олійних рослин, жирів та олій, а також солі, сірки, землі та каміння й добрив. Така ситуація означає, що відносні ціни українського експорту зростали швидше, ніж ціни відповідного імпорту, або падали повільніше, що загалом поліпшує цінові умови торгівлі для цих сегментів.

Згідно з додатком Р у 2020–2024 рр. спостерігається помітна трансформація товарної структури експорту та різна швидкість відновлення окремих груп. Сукупні обсяги експорту за розділом «Живі тварини; продукти тваринного походження» у 2024 р. перевищують рівень 2023 р. на 18,9 %,

причому особливо зростають поставки м'яса та їстівних субпродуктів, молочних продуктів, а також дещо збільшуються обсяги експорту живих тварин та риби і ракоподібних, що на тлі поліпшення цінових умов торгівлі за цими позиціями (додаток П) формує важливий внесок у валютні надходження.

Продукти рослинного походження залишаються базовим ядром експорту, після спаду 2022-2023 рр. у 2024 р. відбувається зростання на 15,5 % до 2023 р., причому різко нарощуються обсяги експорту овочів, плодів і горіхів, кави і чаю, а також зберігаються значні, хоча й більш волатильні, обсяги експорту зернових культур і насіння олійних рослин. Експорт жирів та олій тваринного або рослинного походження після падіння у 2022- 2023 рр. демонструє помірне відновлення 101,9 % до 2023 р., залишаючись при цьому суттєвою складовою експортних доходів.

За даними додатка Р у 2020-2024 рр. обсяги імпорту продовольчих і мінеральних товарів демонструють як післяковідну хвилю зростання, так і воєнні шоки з подальшим частковим відновленням. У групі «Живі тварини; продукти тваринного походження» імпорт у 2024 р. перевищує рівень 2023 р. на 9,8 %, що свідчить про стійкий попит на тваринницьку продукцію; при цьому особливо зростають поставки риби і ракоподібних та молочної продукції, тоді як імпорт м'яса після пікового 2021 р. продовжує скорочуватися, що може бути пов'язано як з певним імпортозаміщенням, так і зі зміною структури споживання.

В групі продуктів рослинного походження імпорт має помірне зростання на 5,4 % до 2023 р., причому посилюються поставки кави й чаю, плодів і горіхів, тоді як імпорт овочів та зернових скорочується, що може відображати кращі результати власного виробництва або перехід на більш цінові ефективні канали постачання. Структурні показники за додатками Р і С демонструють різний характер змін у частках окремих груп у загальному обсязі експорту й імпорту. В експорті (додаток Т) чітко простежується зростання ролі аграрного сектору, оскільки частка продуктів рослинного походження збільшилася з 24,2 % у 2020 р. до 32,4 % у 2024 р., причому ключовими драйверами є зернові культури (2,6 % у 2024 р. та насіння і плоди олійних рослин 8,1 %, а також поступове зміцнення

позицій овочів та плодів і горіхів. Частка готових харчових продуктів у експорті також відчутно зросла – з 6,8 % до 9,0 %, що відображає поступове посилення переробної складової: додають ваги цукор і кондитерські вироби, готові продукти із зерна, продукти переробки овочів та напої. У структурі імпорту (додаток У) частка продовольчих товарів залишається порівняно стабільною – «Живі тварини; продукти тваринного походження» утримуються на рівні 2,1-2,3 %, готові харчові продукти коливаються в межах 4,8–5,5 % з незначним підвищенням до 5,2 % у 2024 р., тоді як продукти рослинного походження мають тенденцію до скорочення частки з 3,7 % до 3,1 %.

З огляду на зазначені тенденції, а також вплив війни та глобалізаційних процесів, виникає необхідність системного узагальнення чинників, що визначають трансформацію агропродовольчого ринку України. На відміну від існуючих підходів, запропоновано структурну модель впливу глобалізаційних процесів на агропродовольчий ринок України, яка поєднує чотири ключові функціональні блоки – виробництво, логістику, експорт та внутрішнє споживання, а також відображає механізми їх взаємодії в умовах війни та відкритої економіки (рис. 2.23). Глобалізація робить вітчизняний агропродовольчий ринок відкритим і конкурентним, стимулює модернізацію виробництва та розширення експортних можливостей. Але водночас вона посилює залежність від зовнішніх ринків і логістичних коридорів, робить внутрішнє споживання більш вразливим до світових криз. За сучасних умов агропродовольчий ринок України формується під впливом як внутрішніх чинників (земельна реформа, війна, державна підтримка), так і глобалізаційних процесів. Під впливом глобалізації агровиробництво в Україні активно змінюється. Глобальні компанії та міжнародні інвестори приносять сучасні технологічні інновації, такі як високоякісне насіння, ефективні добрива, точне землеробство та біотехнології, що підвищує продуктивність аграрного сектору. Водночас виробники залишаються залежними від імпорту ресурсів – палива, засобів захисту рослин і сільськогосподарської техніки, через що вони постійно стикаються з ціновими коливаннями на світових ринках.

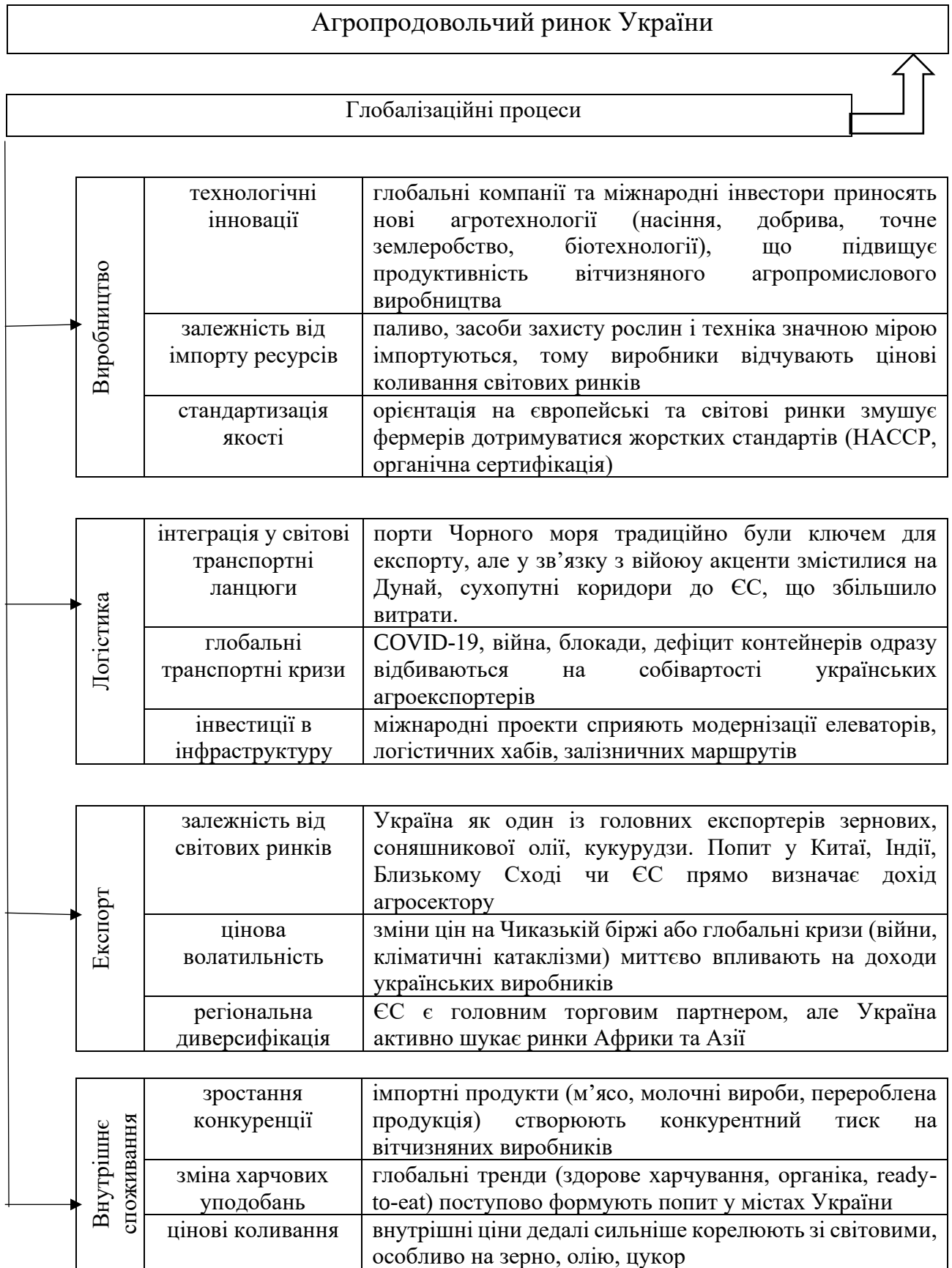

Рис. 2.23. Концептуальна модель впливу глобалізаційних процесів на агропродовольчий ринок України в умовах соціально-економічних змін

Джерело: розроблено автором

Орієнтація на експортні ринки, зокрема європейський, змушує фермерів дотримуватися жорстких стандартів якості та безпечності продукції, таких як НАССР та органічна сертифікація. Український агропродовольчий ринок інтегрується у світові транспортні ланцюги, але у зв'язку із війною традиційні чорноморські порти частково втратили роль головних експортних воріт. Зміщення акцентів на дунайські порти та сухопутні коридори до країн ЄС призвело до зростання витрат на транспортування. Додатково глобальні транспортні кризи, пов'язані з пандемією COVID-19, війною, блокадами чи дефіцитом контейнерів, одразу відображаються на собівартості українського експорту. Необхідна підтримка модернізації інфраструктури – елеваторів, логістичних хабів та залізничних маршрутів, що є основою для підвищення конкурентоспроможності.

Наукова новизна запропонованої моделі полягає у комплексному поєднанні виробничих, логістичних, зовнішньоторговельних і споживчих аспектів розвитку агропродовольчого ринку з урахуванням впливу глобалізації та воєнних викликів. Запропонований підхід дозволяє ідентифікувати ключові канали впливу глобальних процесів на національний аграрний сектор, зокрема через технологічні інновації, залежність від імпорتنих ресурсів, трансформацію логістичних маршрутів, посилення цінової волатильності та зміну структури внутрішнього попиту.

Таким чином, сформована авторська схема дає змогу комплексно оцінити трансформацію агропродовольчого ринку України під впливом глобалізаційних процесів, визначити критичні точки залежності від зовнішніх ринків та обґрунтувати напрями підвищення стійкості аграрного сектору в умовах воєнної економіки.

Висновки до розділу 2

1. У процесі системно-аналітичного оцінювання встановлено, що агропродовольчий ринок України у 2020–2024 рр. функціонував в умовах

комплексної дії взаємопов'язаних кризових чинників, зокрема пандемії COVID-19, кліматичних коливань та повномасштабної війни. Доведено, що їх кумулятивний вплив призвів до суттєвих дисфункцій у виробничо-збутових ланцюгах, трансформації логістичних потоків і зміни структури аграрного виробництва. Встановлено, що ринок перейшов у режим високої турбулентності, що супроводжується нестабільністю виробничих показників і порушенням традиційних каналів реалізації продукції. Водночас доведено, що аграрний сектор демонструє відносно високий рівень адаптивності, що проявляється у здатності до швидкої перебудови виробничих і логістичних процесів. Показано, що трансформаційні зміни мають не лише кризовий, а й структуроутворюючий характер. Обґрунтовано, що такі процеси формують нову модель функціонування агропродовольчого ринку в умовах зовнішніх шоків, що підтверджує його адаптивну природу та здатність до відновлення.

2. За результатами аналізу виробничого потенціалу агропродовольчого ринку України встановлено наявність глибоких структурних зрушень у посівних площах, обсягах виробництва та регіональному розміщенні аграрного виробництва. Доведено, що у 2020–2024 рр. відбулося суттєве скорочення площ під зерновими, соняшником, овочами та картоплею, що обумовлено як воєнними втратами, так і економічними факторами. Виявлено, що водночас окремі культури, зокрема цукровий буряк, демонструють відносну стійкість і зростання, що свідчить про часткову переорієнтацію виробництва. Встановлено значну трансформацію просторової структури аграрного сектору, яка проявляється у зміщенні виробництва до центральних і західних регіонів. Показано, що це є результатом втрати контролю над частиною територій та підвищених воєнних ризиків. Обґрунтовано, що такі зміни впливають на формування нової регіональної спеціалізації, що створює передумови для перегляду стратегій розвитку агропродовольчого ринку на регіональному рівні.

3. Аналіз динаміки виробництва та продуктивності сільськогосподарських культур дозволив встановити високий рівень волатильності аграрного виробництва в умовах зовнішніх шоків. Доведено, що коливання обсягів виробництва супроводжуються змінами урожайності, які формуються під

впливом кліматичних, технологічних та економічних чинників. Встановлено, що попри загальне скорочення виробництва окремих культур, у ряді сегментів спостерігається підвищення ефективності виробництва, що свідчить про технологічну адаптацію аграрного сектору. Показано, що після різких спадів виробництва відбувається часткове відновлення, що відображає циклічність розвитку галузі. Обґрунтовано, що така нестабільність формує як ризики для виробників, так і нові можливості для отримання додаткових доходів. Визначено, що агропродовольчий ринок функціонує в умовах постійного балансу між втратами та відновленням, що зумовлює необхідність використання сучасних аналітичних і прогностичних інструментів управління розвитком ринку.

4. Встановлено, що ключовими тенденціями розвитку агропродовольчого ринку є структурна трансформація виробництва та експорту, логістичні шоки, цінова волатильність і зміни внутрішнього попиту. Доведено, що блокада морських портів та руйнування транспортної інфраструктури спричинили суттєві зміни у логістичних маршрутах, що призвело до зростання витрат і необхідності диверсифікації каналів збуту. Показано, що аграрні виробники змушені адаптуватися через використання альтернативних транспортних коридорів і переорієнтацію зовнішньоторговельних потоків. Визначено, що коливання світових цін на сільськогосподарську продукцію створюють додаткові фінансові ризики, але водночас відкривають нові можливості для отримання валютної виручки. Обґрунтовано, що зміни внутрішнього попиту пов'язані із зниженням платоспроможності населення та порушенням доступу до продовольства. Встановлено, що в цих умовах посилюється роль державного регулювання та механізмів продовольчої безпеки, що формує нову конфігурацію функціонування агропродовольчого ринку.

5. У процесі дослідження трансформації агропродовольчого ринку в умовах війни встановлено, що руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, мінування земель і порушення транспортних коридорів стали ключовими факторами зміни його структури. Доведено, що ці процеси спричинили втрату виробничого потенціалу, зміну територіальної організації виробництва та перерозподіл ресурсів. Встановлено, що аграрні підприємства

адаптуються шляхом впровадження нових організаційно-економічних моделей, спрямованих на підвищення стійкості та диверсифікацію ризиків. Показано, що важливу роль у цих процесах відіграє розвиток логістичної, енергетичної та переробної інфраструктури. Обґрунтовано, що трансформація ринку має системний характер і охоплює всі етапи ланцюга створення доданої вартості. Визначено, що формування нової моделі агропродовольчого ринку пов'язане з підвищенням його адаптивності до зовнішніх викликів, що визначає стратегічні напрями його подальшого розвитку.

6. У результаті аналізу інвестиційних процесів та розроблення методологічного підходу до прийняття стратегічних рішень щодо відновлення і трансформації агропродовольчого ринку встановлено, що інвестиційна активність у 2020–2024 рр. суттєво скоротилася під впливом воєнних ризиків, макроекономічної нестабільності та зростання невизначеності. Доведено, що обмежений доступ до фінансових ресурсів, підвищення вартості капіталу та зниження інвестиційної привабливості стримують відновлення виробничого потенціалу аграрного сектору. Водночас обґрунтовано, що інвестиції залишаються ключовим драйвером модернізації виробництва, розвитку логістичної та переробної інфраструктури, а також впровадження інноваційних технологій. Запропонований підхід, що інтегрує результати міжнародної оцінки втрат і потреб (RDNA) з інвестиційним аналізом, дозволяє об'єктивно оцінювати масштаби руйнувань, визначати пріоритети відновлення та підвищувати ефективність розподілу фінансових ресурсів. Встановлено, що особливого значення набувають міжнародна фінансова підтримка, донорські ресурси та механізми державно-приватного партнерства. Обґрунтовано необхідність формування ефективної інституційно-інвестиційної моделі як основи стійкого розвитку агропродовольчого ринку та активізації інвестиційної політики у післявоєнний період.

Основні результати за розділом 2 дисертації викладено у наукових працях [30; 47-50; 53; 192] за списком використаних джерел

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

3.1. Формування стратегічного SMART-SWOT профілю агропродовольчого ринку на основі динамічного сценарного підходу

У сучасних умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, підсилених наслідками війни, глобальних ринкових коливань та зміною моделей споживання, агропродовольчий ринок України функціонує в режимі постійної стратегічної невизначеності. Традиційні інструменти прогнозування дедалі частіше виявляються недостатніми, адже не здатні повною мірою врахувати складність взаємозв'язків між виробництвом, логістикою, міжнародною торгівлею, продовольчою безпекою та інституційними чинниками. У цих умовах саме сценарне моделювання стає ключовим інструментом формування адаптивної та проактивної стратегії розвитку агропродовольчого сектору.

Застосування сценарного підходу дає змогу перейти від лінійного трактування майбутнього до оцінювання множинності можливих траєкторій розвитку, виявляючи не лише очікувані тенденції, а й приховані ризики, точки вразливості та потенціал зростання. Для аграрної сфери України, яка генерує значну частку ВВП, демонструє високий експортний потенціал та, на жаль, має суттєву залежність від зовнішніх шоків, моделювання стратегічних сценаріїв виступає необхідною умовою підвищення стійкості системи та зниження впливу невизначеності на ключових стейкхолдерів.

Формування моделей стратегічних сценаріїв має ґрунтуватися на принципах системної динаміки, враховувати структурну дію різних чинників, включає механізми оцінювання тригерів змін та реакцій ринку, а також поєднувати експертні підходи з інструментами кількісного аналізу. Такий методологічний симбіоз забезпечує комплексне бачення траєкторій розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін, підсилюючи

наукову обґрунтованість стратегічних рішень. Отже, виникає необхідність побудови концептуальної моделі стратегічних сценаріїв, що слугуватиме основою для подальшої економіко-математичної формалізації, визначення пріоритетних напрямів державної політики, адаптації бізнес-стратегій та підвищення стійкості українського агропродовольчого сектору на глобальній арені.

У цьому контексті доцільним є застосування запропонованої автором інтегрованої моделі Dynamic Agri-SMART-SWOT-Analysis (динамічно-сценарна SMART-SWOT модель агропродовольчого ринку), яка забезпечує якісно новий рівень стратегічного аналізу та дозволяє поєднати класичний SWOT-підхід із динамічним сценарним моделюванням, кількісною оцінкою тригерів і стратегічних реакцій, експертною оцінкою, а також цифровими інструментами візуалізації.

Dynamic Agri-SMART-SWOT-Analysis складається з кількох концептуальних блоків:

Dynamic – динамічний характер моделі, що дозволяє відстежувати зміни факторів у часі, оцінювати їхню волатильність та побудувати сценарні траєкторії майбутнього розвитку агропродовольчого ринку.

Agri – спеціалізація моделі на агропродовольчому секторі, що враховує його природні, сезонні, ринкові, соціально-економічні та геополітичні особливості.

SMART – принципи побудови системи оцінювання факторів:

S – Specific – чітке визначення кожного фактора;

M – Measurable – можливість кількісного вимірювання (балами, індексами, вагами);

A – Adaptive – адаптивність стратегії до зовнішніх шоків;

R – Risk-sensitive – увага до ризиків і механізмів реагування;

T – Time-scaled – урахування часових лагів, коливань і динаміки.

SWOT-Analysis – використання структури Strengths–Weaknesses–Opportunities–Threats, але у розширеному, багатовимірному форматі (рис. 3.1).

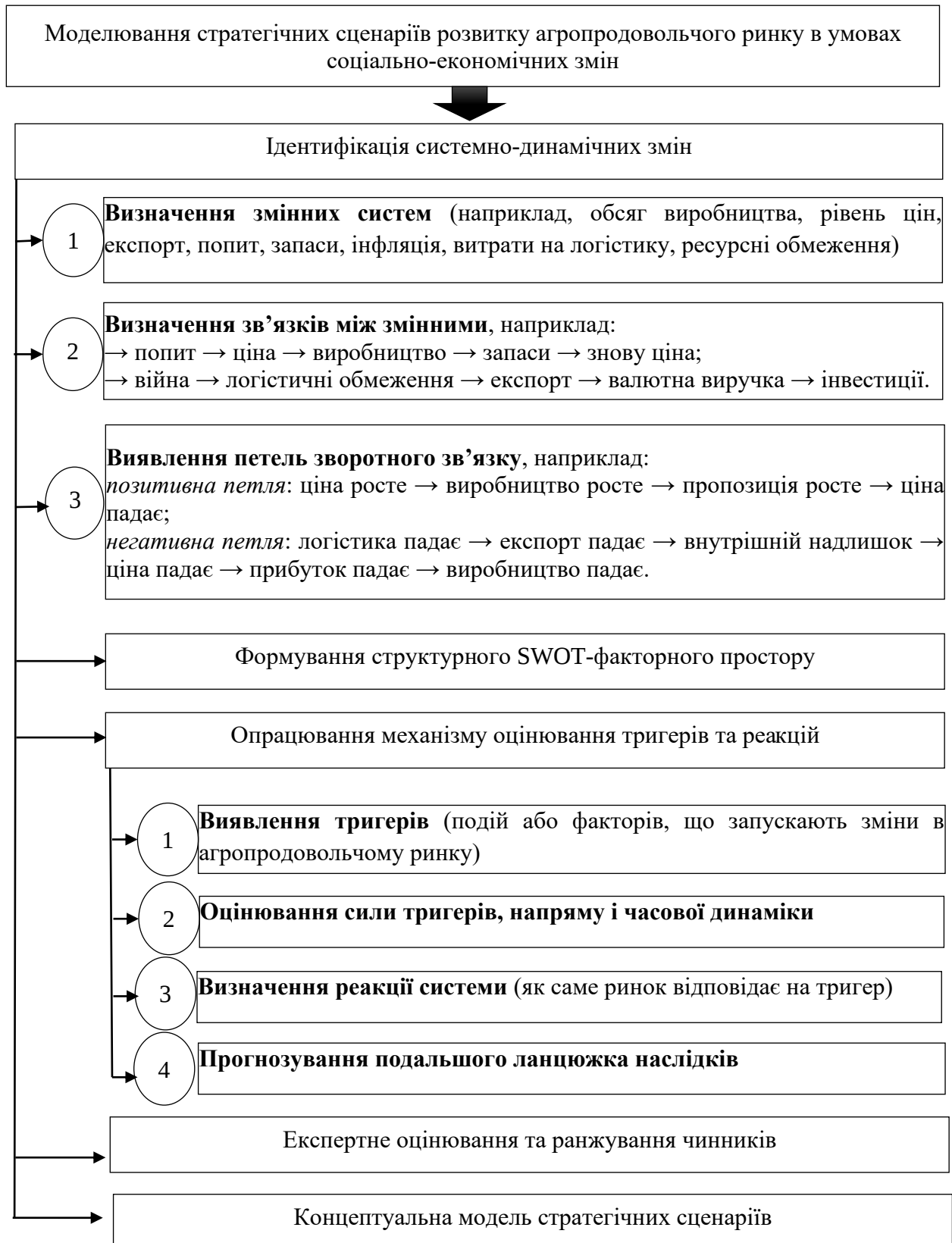

Рис. 3.1. Концепція динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

На відміну від класичного SWOT-аналізу, що забезпечує структурований опис факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, запропонована концепція динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку дозволяє:

- моделювати альтернативні сценарії розвитку подій;
- оцінювати, як взаємодіють фактори між собою;
- визначати, які фактори стають домінантними в різних умовах;
- прогнозувати еволюцію сильних і слабких сторін, можливостей і загроз.

Для кожного фактору визначаються:

- тригери – індикатори, які сигналізують про зміну ситуації;
- стратегічні реакції – набір управлінських дій для різних сценаріїв.

Такий підхід перетворює SWOT із описового інструменту на механізм прогнозування й управління ризиками. Модель дозволяє:

- надавати балові оцінки факторам,
- застосовувати вагові коефіцієнти,
- будувати інтегральні індекси,
- використовувати економетричні методи.

Динамічно-сценарна SMART-SWOT модель агропродовольчого ринку легко інтегрується у Insight Maker, Power BI, Vensim, Stella Architect, що дає змогу створити карти взаємозв'язків, сценарні діаграми, дерева рішень, динамічні панелі управління (dashboard).

Модель дозволяє враховувати цінові коливання, логістичні блокади, зміни клімату, інституційні реформи, зміни попиту й пропозиції, технологічні тренди (AI-agtech, precision-farming), глобальні геополітичні ризики.

Динамічно-сценарна SMART-SWOT модель агропродовольчого ринку формує унікальну авторську методологію, яка дозволяє кількісно оцінити якісні фактори, створюючи зв'язок між SWOT та економіко-математичним моделюванням; закладає основу для моделі стратегічного вибору, дозволяє перейти від класичного аналізу до моделювання траєкторій розвитку агропродовольчого ринку України.

Архітектура Dynamic Agri-SMART-SWOT-Analysis представляє собою концептуально впорядковану систему структурних елементів моделі, яка визначає логіку їхньої побудови, взаємозв'язки та функціональні ролі в процесі стратегічного аналізу агропродовольчого ринку. Вона охоплює комплексну організацію ключових блоків (сильних сторін, слабкостей, можливостей, загроз), інтегрованих з модулем сценарної динаміки, тригерно-реактивним механізмом та інструментами кількісної оцінки, забезпечуючи цілісність, адаптивність і внутрішню узгодженість аналітичної системи (рис. 3.2).

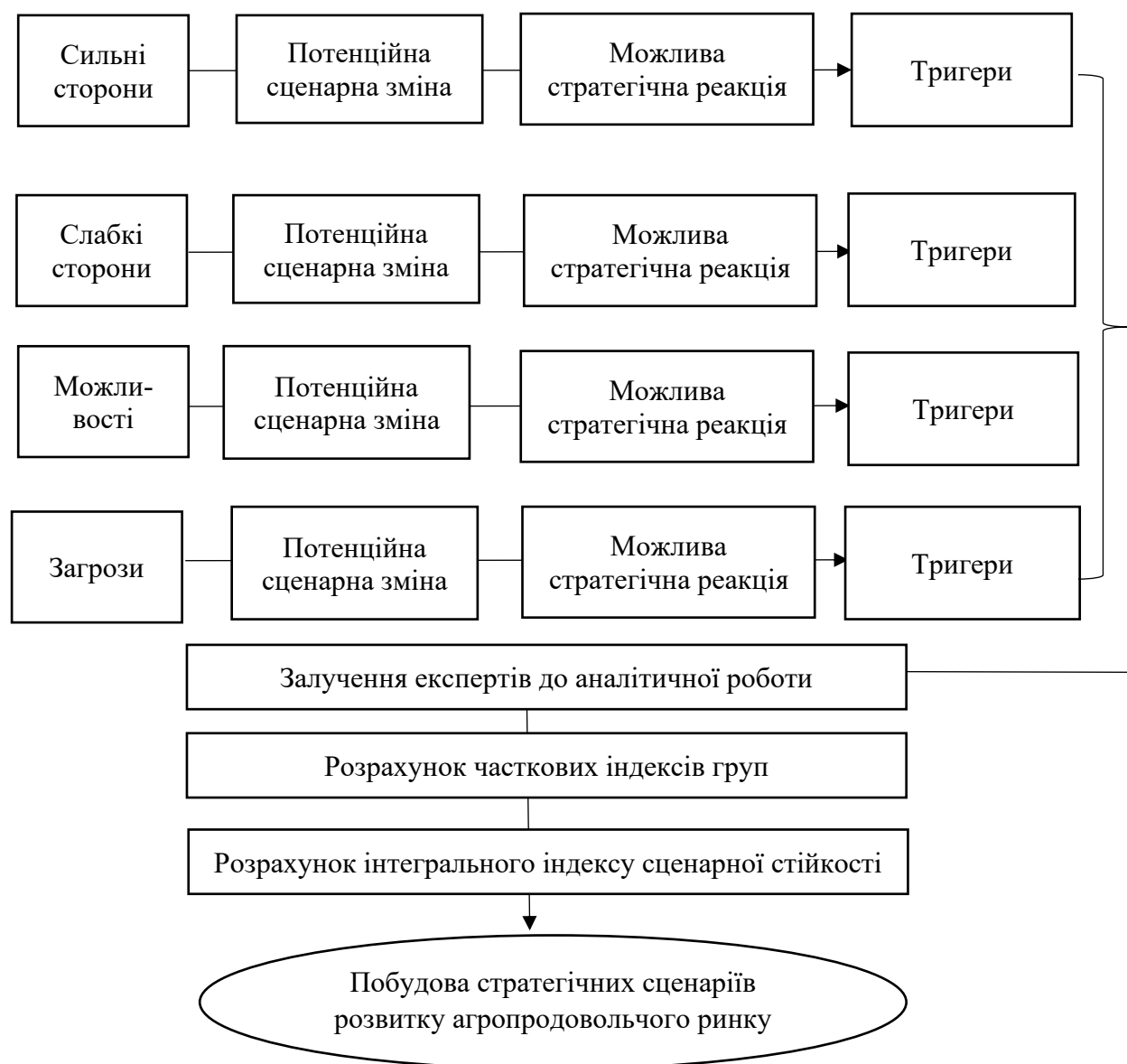

Рис. 3.2. Архітектура динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку

Джерело: розроблено автором

Пропонована архітектоніка моделі виступає структурною та методологічною основою для формалізації стратегічних взаємозалежностей, побудови сценаріїв розвитку, оцінювання тригерів і стратегічних реакцій, переходу до економіко-математичного моделювання, формування цілісної системи підтримки стратегічних рішень в умовах соціально-економічних змін.

Першим кроком для проведення динамічно-сценарного SMART-SWOT аналізу агропродовольчого ринку є визначення сильних, слабких сторін, можливостей і загроз, як передбачає класичний SWOT-аналіз. Стратегічний аналіз агропродовольчого ринку є неможливим без розуміння його внутрішньої архітектоніки – тих об'єктивних характеристик, що формують фундамент стабільності й визначають здатність ринку до самовідтворення та розвитку. До них належать виробничі можливості, рівень технологічного оновлення, організаційні моделі, структура людського капіталу та інституційна якість. Доцільно визначити ключові детермінанти внутрішнього стратегічного SWOT-профілю агропродовольчого ринку, які формують «внутрішній каркас» сектора та визначають його стратегічну траєкторію (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Ключові детермінанти внутрішнього стратегічного SMART-SWOT -
профілю агропродовольчого ринку**

Сильні сторони 1	Слабкі сторони 2
1. Високий експорт зернових культур 2. Потужні чорноземні ґрунти 3. Сучасні агротехнології та інновації 4. Стратегічне розташування (транзитний потенціал) 5. Наявність кваліфікованих аграрних кадрів 6. Стійкість експортних зв'язків із ЄС 7. Великий внутрішній ринок продовольства 8. Підтримка агросектору з боку міжнародних організацій 9. Розвинений сектор малого фермерства 10. Програми державної підтримки у воєнний час	1. Фрагментованість земельних ділянок і недосконалість земельних відносин 2. Висока залежність від експорту сировини замість продуктів переробки 3. Тенденція до монополізації аграрного сектору 4. Нестача доступного фінансування для малого та середнього бізнесу 5. Зношеність інфраструктури та логістичні проблеми 6. Низький рівень технологічного оснащення дрібних і середніх фермерів 7. Відтік молоді та висококваліфікованих кадрів з сільських регіонів 8. Низький рівень цифровізації агропродовольчих процесів 9. Недостатня інтеграція агропродовольчих ринків у міжнародні мережі

Продовж. табл. 3.1

1	2
11. Гнучкість та інноваційність аграрного бізнесу 12. Диверсифіковане виробництво 13. Великий потенціал для розвитку переробки 14. Потенціал для розвитку органічного виробництва 15. Підвищення ролі громад у розвитку локальної аграрної економіки	10. Недостатній рівень гуманітарної підтримки виробників у зонах бойових дій 11. Обмежена участь агровиробників у формуванні державної політики 12. Висока залежність від імпортних агрохімікатів та насіння 13. Недостатня адаптованість агровиробництва до зміни клімату 14. Низький рівень регіональної продовольчої безпеки 15. Брак підтримки аграріїв, які постраждали внаслідок війни

Джерело: розроблено автором

Агропродовольчий ринок є частиною складної глобальної екосистеми, де зовнішні впливи часто визначають не лише темпи, а й можливі напрями розвитку. Міжнародні торговельні режими, геополітичні ризики, кліматичні зміни, коливання світових цін, глобальні інноваційні тренди створюють поле стратегічних можливостей і одночасно джерела ризиків. Тому важливо визначити детермінанти зовнішнього стратегічного SWOT-профілю агропродовольчого ринку, які окреслюють рамкові умови існування та розвитку сектора в контексті глобальних трансформацій (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Ключові детермінанти зовнішнього стратегічного SMART-SWOT - профілю агропродовольчого ринку

Можливості	Загрози
1	2
1. Європейська інтеграція та поглиблення співпраці з ЄС 2. Зростання попиту на екологічно чисту та органічну продукцію 3. Розвиток цифрових технологій в агросекторі 4. Розвиток кооперації малих та середніх товаровиробників 5. Активізація міжнародної гуманітарної та технічної допомоги 6. Розвиток альтернативної енергетики в аграрному секторі 7. Приплив міжнародних аграрних інвестицій	1. Високий рівень воєнного ризику та нестабільність 2. Зміни клімату та екстремальні погодні умови 3. Нестабільність аграрної логістики та транспортної інфраструктури 4. Нестабільність валютного курсу та фінансових ринків 5. Втрати через дефіцит кадрів у сільській місцевості 6. Дефіцит ресурсів і матеріалів (насіння, добрива, ЗЗР) 7. Регуляторна невизначеність і правові зміни

Продовж. табл. 3.2

1	2
8. Активізація експортної підтримки малих і середніх агровиробників	8. Висока залежність від зовнішніх ринків експорту
9. Відновлення агровиробництва на звільнених територіях	9. Технологічна відсталість і низький рівень цифровізації
10. Попит на локальні продукти серед споживачів	10. Ризик соціальної напруги в аграрних громадах
11. Поширення кліматично сталого землеробства	11. Поглиблення енергетичної кризи
12. Розвиток агробіотехнологій і генетики	12. Переорієнтація глобального ринку продовольства та конкуренція на ньому
13. Модернізація аграрної освіти та розвиток людського капіталу	13. Зниження платоспроможності населення
14. Освоєння нішевих сегментів глобального ринку	14. Монополізація аграрного ринку і вплив агрохолдингів
15. Розширення доступу до фінансових інструментів для агровиробників	15. Ризики продовольчої безпеки в умовах війни

Джерело: розроблено автором

Узагальнення зовнішніх стратегічних детермінант дозволяє не лише систематизувати впливові чинники макро-, мезо- та глобального рівнів, але й визначити ті ключові зони турбулентності та точки зростання, які формують стратегічний простір агропродовольчого ринку України. Зовнішнє середовище виявляється значно більш динамічним і менш передбачуваним порівняно з внутрішніми параметрами, що обумовлює підвищені вимоги до адаптивності, гнучкості та інноваційної спроможності ринкових суб'єктів.

Систематизація виявлених факторів свідчить, що більшість зовнішніх можливостей пов'язані з глобальними трендами продовольчої безпеки, розширенням міжнародних ринків, інституційними процесами євроінтеграції та розвитком зелених технологій. Водночас загрози концентруються навколо нестабільності воєнно-політичної ситуації, логістичних обмежень, кліматичних ризиків та волатильності світових ринків.

Таке поєднання потужного потенціалу та високої невизначеності формує складний стратегічний баланс, у якому здатність своєчасно реагувати на зовнішні шоки та використовувати можливості стає визначальним елементом конкурентоспроможності агропродовольчого сектору. Саме тому традиційний статичний SWOT-аналіз виявляється недостатнім для умов сучасних соціально-

економічних трансформацій. У цьому контексті постає необхідність переходу до динамічної, сценарно-орієнтованої та системної моделі оцінювання, яка дозволяє не лише фіксувати наявні сильні та слабкі сторони, можливості й загрози, а й визначати, як саме вони будуть еволюціонувати в різних сценаріях розвитку та які стратегічні реакції ринку є оптимальними.

Наступним етапом дослідження є розроблення динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку – інтегрованої моделі, що поєднує системну динаміку, сценарний підхід, методи оцінювання тригерів і стратегічних реакцій, а також інструменти кількісної параметризації факторів для їх подальшого використання в економіко-математичних моделях. Застосування такого підходу забезпечує можливість побудови стратегічних прогнозів, формування адаптивних траєкторій розвитку та підвищення стійкості агропродовольчого ринку України в умовах глобальної невизначеності.

Відповідно до архітектури розробленої динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку кожен фактор сильних, слабких сторін, можливостей і загроз розглядався крізь призму потенційної сценарної зміни (додатках Ф, Х, Ц, Ш). Наступним етапом імплементації динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку є перехід до експертно-аналітичного етапу дослідження, який дозволить поглибити обґрунтування отриманих висновків. На цьому етапі передбачається залучення кола профільних експертів, до якого входять:

- науковці та дослідники у сфері аграрної економіки, агропродовольчих ринків і стратегічного управління;

- фахівці органів державної влади та місцевого самоврядування, залучені до формування аграрної, продовольчої та регіональної політики;

- представники агробізнесу (керівники аграрних та переробних підприємств);

- експерти з логістики, експорту та розвитку ланцюгів доданої вартості;

- консультанти та аналітики міжнародних і донорських організацій, що працюють у сфері агропродовольчого розвитку та відновлення.

Опитування експертів було проведено у два послідовні етапи, було залучено 45 експертів. На першому етапі проведено ранжування ключових факторів внутрішнього та зовнішнього середовища агропродовольчого ринку з позицій їх впливу, сили та стратегічної значущості. За результатами цього етапу відібрано три найбільш критичні фактори, які формують стратегічне поле розвитку. На другому етапі експертного опитування передбачається ранжування найбільш імовірних сценаріїв розвитку, сформованих на основі комбінації відібраних факторів, що дозволить ідентифікувати домінуючі сценарії, оцінити рівень їх реалізовуваності та використати отримані результати для побудови динамічної сценарно-орієнтованої SMART-SWOT-моделі. На першому етапі експерти із запропоновано переліку 15 факторів сильних сторін, слабких сторін, можливостей і загроз обирали три найбільш значущих (рис. 3.3).

Отже, на першому етапі експертного опитування було здійснено попередній відбір та ранжування факторів із запропонованого переліку 15 позицій, що відображають сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози розвитку агропродовольчого ринку України. Експертам було запропоновано визначити три найбільш значущі фактори, які, на їхню думку, мають ключовий вплив на поточний стан і перспективи розвитку ринку в умовах воєнних та структурних трансформацій.

Результати ранжування свідчать, що домінуючими факторами експерти визнали:

потужні чорноземні ґрунти, які формують базову природно-ресурсну конкурентну перевагу агропродовольчого сектору (31 респондент (68,9 %) поставили цей фактор у ТОП-3);

високий експортний потенціал зернових культур, що визначає роль України у глобальних ланцюгах постачання продовольства (24 респондент (53,3 %) поставили цей фактор у ТОП-3);

стратегічне географічне розташування, яке створює можливості для розвитку транзитного та логістичного потенціалу (21 респондент (46,7 %) поставили цей фактор у ТОП-3).

Рис. 3.3. Ранжування факторів сильних сторін на основі експертної оцінки (обрання трьох найбільш значущих факторів)

Джерело: побудовано автором на основі опитування

Водночас значну підтримку отримали такі фактори, як стійкість експортних зв'язків із ЄС, використання сучасних агротехнологій та інновацій, а також гнучкість і адаптивність аграрного бізнесу, що підтверджує здатність ринку реагувати на зовнішні шоки та кризові виклики. Менш значущими, за оцінками експертів, виявилися фактори, пов'язані з розвитком органічного виробництва, диверсифікацією, кваліфікацією аграрних кадрів та підвищенням ролі громад, що свідчить про їхню переважно довгострокову, а не короткострокову дію. Аналогічно було здійснено ранжування загроз (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Ранжування факторів слабких сторін на основі експертної оцінки (обрання трьох найбільш значущих факторів)

Джерело: побудовано автором на основі опитування

Результати експертного ранжування слабких сторін агропродовольчого ринку свідчать про наявність чітко окреслених системних обмежень, які суттєво впливають на його стійкість та адаптивний потенціал в умовах соціально-економічних і воєнних трансформацій.

Найбільш критичною слабкою стороною, за оцінкою експертів, визначено зношеність інфраструктури та логістичні проблеми, що отримала максимальне

значення (35 респондентів (77,8 %) поставили цей фактор у ТОП-3), що підтверджує ключову роль логістики та інфраструктури як «вузького місця» функціонування агропродовольчого ринку, особливо в умовах блокування традиційних експортних маршрутів, зростання транспортних витрат та порушення ланцюгів постачання. Друге та третє місця в рейтингу посіли висока залежність від експорту оборотних засобів (добрив, засобів захисту рослин тощо), а також на недостатню ефективність механізмів компенсації втрат і підтримки виробників у кризових регіонах.

Серед слабких сторін середнього рівня значущості експерти виділили нестачу доступного фінансування для малого та середнього бізнесу, фрагментованість земельних ділянок і недосконалість земельних відносин. Сукупність цих факторів обмежує інвестиційну активність, стримує технологічне оновлення та поглиблює асиметрію між великими агрохолдингами і дрібними виробниками. Найменш значущими, проте системно важливими у довгостроковій перспективі, визначено недостатню інтеграцію агропродовольчих ринків у міжнародні мережі, низький рівень цифровізації агропродовольчих процесів та обмежену участь агровиробників у формуванні державної політики. Хоча ці фактори отримали нижчі бали, вони формують інституційні та управлінські обмеження розвитку ринку, що посилюються в умовах глобальної конкуренції та цифрової трансформації.

Отримані результати підтверджують, що слабкі сторони агропродовольчого ринку України мають переважно структурно-інфраструктурний, фінансово-інституційний та управлінський характер, що обґрунтовує необхідність переходу від фрагментарних рішень до комплексних адаптаційно-координаційних механізмів державної політики та ринкового саморегулювання. Отримані результати свідчать про наявність системних дисбалансів у функціонуванні ринку, які посилюються в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій та потребують узгодженого впливу з боку держави, бізнесу та інституційної інфраструктури. Ранжування можливостей виглядає наступним чином (рис. 3.5).

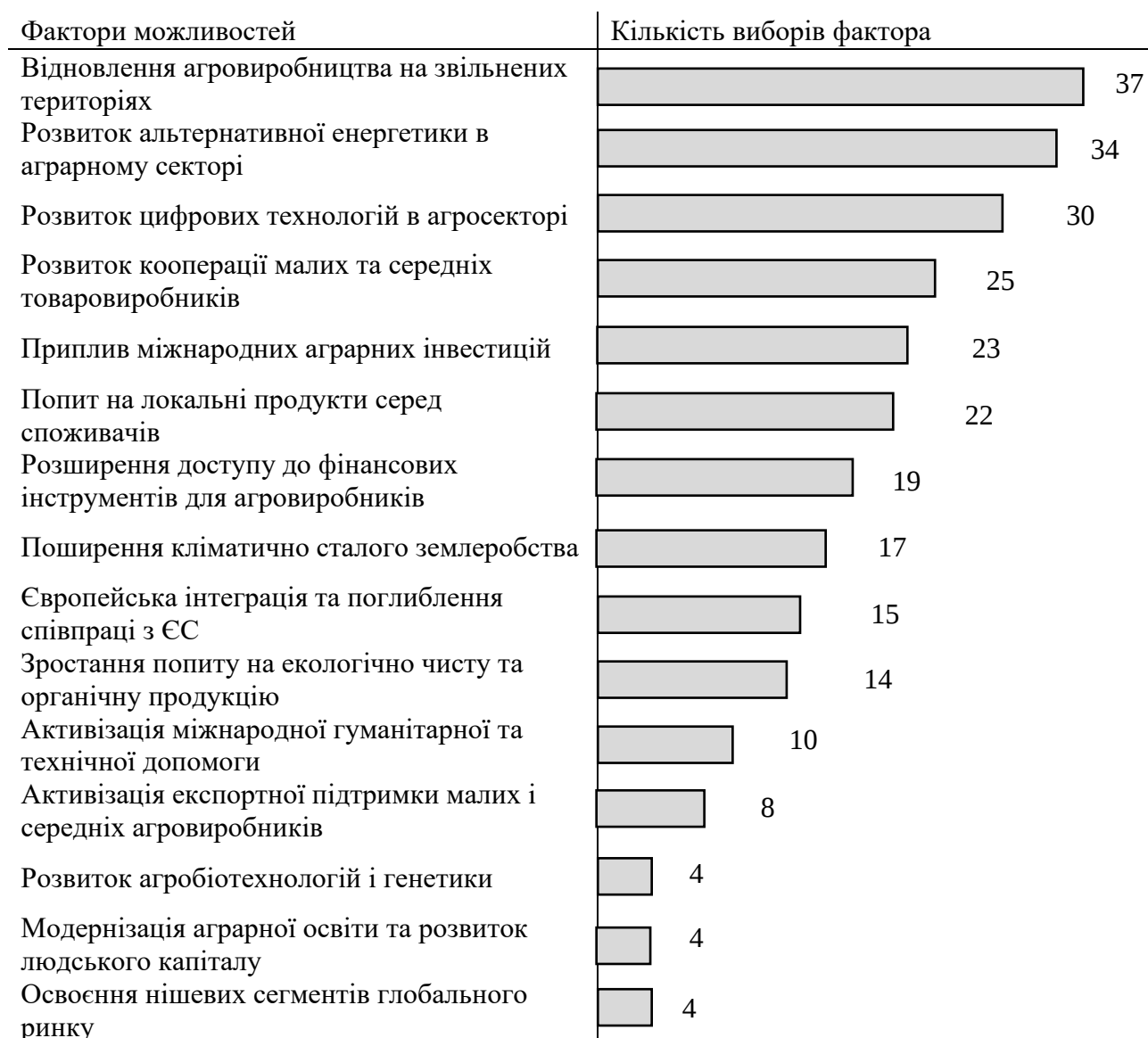

Рис. 3.5. Ранжування факторів можливостей на основі експертної оцінки (обрання трьох найбільш значущих факторів)

Джерело: побудовано автором на основі опитування

Результати експертного оцінювання можливостей розвитку агропродовольчого ринку засвідчують чітку концентрацію уваги фахівців на відновлювально-трансформаційних та інноваційно-інтеграційних напрямках його подальшої еволюції. Найбільш вагомою можливістю, за результатами ранжування, визначено відновлення агропродовольчого ринку в післявоєнний період (37 голосів, або 82,2 %), що відображає пріоритетність відбудови виробничого, логістичного та інституційного потенціалу як базової передумови

стійкого розвитку. Другу та третю позиції посідають розвиток альтернативних джерел енергії (34 бали) і розвиток цифрових технологій та цифровізації агропродовольчих процесів (30 балів).

Високі рейтинги також отримали можливості, пов'язані з розвитком кооперації (25 балів), поглибленням міжнародної співпраці, зокрема щодо залучення іноземних інвестицій (23 бали) та посиленням ролі локальних і регіональних ринків (22 бали). Така оцінка відображає запит на децентралізовані, мережеві та партнерські моделі організації агропродовольчого ринку, здатні підвищити його адаптивність і соціально-економічну стійкість.

Серед можливостей середнього рівня значущості експерти відзначили розширення доступу до фінансових ресурсів (19 балів), адаптацію до кліматичних змін (17 балів), євроінтеграційні процеси (15 балів) та зростання попиту на екологічну і органічну продукцію (14 балів), що підкреслює важливість поєднання економічних, екологічних та інституційних трансформацій у розвитку агропродовольчого сектору.

Найменшу вагу в межах цього етапу експертного оцінювання отримали можливості, пов'язані з активізацією експортної діяльності малих та середніх підприємств, модернізацією аграрної освіти та освоєнням нішевих ринків (4 бали кожна). Така позиція може свідчити не про їх незначущість, а про вторинний характер відносно базових завдань відновлення, структурної перебудови та інституційного посилення агропродовольчого ринку.

Результати аналізу підтверджують, що ключові можливості розвитку агропродовольчого ринку України зосереджені у площині післявоєнного відновлення, інноваційної модернізації, поглиблення переробки, цифровізації та інтеграції у європейський і глобальний економічний простір, що створює основу для формування адаптивної та координаційно стійкої моделі його функціонування.

Щодо загроз, то за результатами ранжування найбільш вагомим фактором визначено високий рівень воєнного ризику та загальну нестабільність (38 респондентів, або 84,4 %) (рис. 3.6).

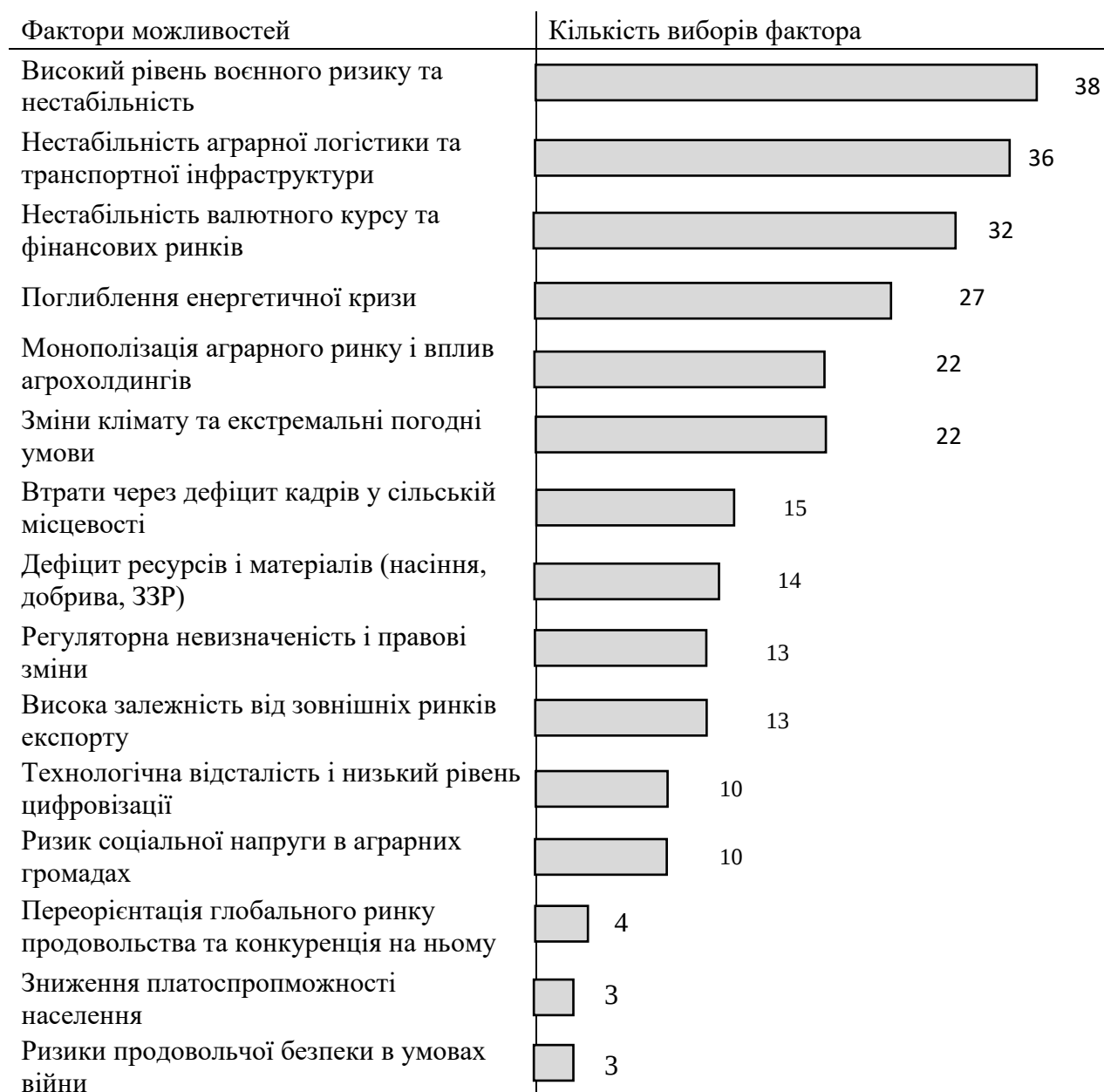

Рис. 3.6. Ранжування факторів загроз на основі експертної оцінки (обрання трьох найбільш значущих факторів)

Джерело: побудовано автором на основі опитування

Отримані результати експертного оцінювання свідчать про високу концентрацію загроз розвитку агропродовольчого ринку України у площині воєнних, енергетичних та макроекономічних ризиків. Найбільш вагомою загрозою експерти визначили високий рівень воєнної небезпеки (38 балів), що підтверджує визначальний вплив воєнних дій на всі без винятку елементи агропродовольчого ланцюга – від виробництва до логістики та збуту. Другу

позицію посідає нестабільність аграрної логістики та транспортної інфраструктури (36 балів), яка формує додаткову невизначеність для суб'єктів ринку, ускладнює стратегічне планування та знижує інвестиційну привабливість агропродовольчого сектору. Високу значущість також має нестабільність валютного середовища (32 бали), що безпосередньо впливає на експортно-орієнтовані сегменти ринку, ціноутворення та фінансову стійкість агробізнесу.

Суттєвими загрозами визначено подорожчання енергетичних ресурсів (27 балів), монополізацію аграрного ринку та негативний вплив кліматичних змін (по 22 бали), які посилюють виробничі ризики, підвищують собівартість продукції та актуалізують потребу в адаптивних технологічних рішеннях. Окрему групу середньої значущості формують кадрові ризики (15 балів), регуляторна невизначеність (14 балів) і висока залежність від імпорту ресурсів (13 балів), що відображає структурні дисбаланси функціонування агропродовольчого ринку. Найменш значущими, за оцінками експертів, виявилися загрози, пов'язані з переорієнтацією глобальних ринків, зниженням платоспроможного попиту та екологічними ризиками (3-4 бали), що свідчить про їх опосередкований або відкладений вплив у порівнянні з безпосередніми воєнно-економічними викликами.

Результати ранжування підтверджують, що агропродовольчий ринок України функціонує в умовах домінування екзогенних загроз, які мають системний характер і потребують не фрагментарних, а комплексних адаптаційно-координаційних рішень у межах державної аграрної політики, механізмів продовольчої безпеки та стратегічного управління розвитком ринку.

Отже, перший етап експертного опитування дозволив звужити поле подальшого аналізу до найбільш впливових факторів, які формують ядро адаптаційно-координаційного потенціалу агропродовольчого ринку. Отримані результати стали підґрунтям для другого етапу дослідження, на якому з відібраних ключових факторів здійснюватиметься оцінка та ранжування найбільш імовірних сценаріїв розвитку ринку з урахуванням різних комбінацій внутрішніх і зовнішніх умов (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Пофакторний аналіз агропродовольчого ринку
(Фактор 2. Потужні чорноземні ґрунти)

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зміна кліматичних умов (посухи)	1.1. Впровадження зрошення 1.2. Перехід до посухостійких культур 1.3. Оптимізація обробітку ґрунту	1.1.1. Падіння врожайності 1.1.2. Дефіцит води 1.1.3. Наукові дослідження кліматичних прогнозів
Погіршення структури ґрунтів	2.1. Використання біодобрих та сидератів 2.2. Реструктуризація обробітку 2.3. Створення ґрунтових лабораторій	2.1.1. Зниження рівня гумусу 2.1.2. Погіршення врожайності 2.1.3. Звіти Мінагрополітики
Зростання вартості землі	3.1. Створення інвестиційних фондів 3.2. Моделі співфінансування громад з інвесторами 3.3. Лобіювання захисту від спекуляції	3.1.1. Дані кадастру 3.1.2. Аналіз ринку землі 3.1.3. Регулювання ринку
Масштабне вилучення земель для оборонних потреб	4.1. Ротаційні системи заготівлі 4.2. Перехід на інтенсивніші технології 4.3. Залучення закритих даних для оптимізації посівів	4.1.1. Розпорядження ОДА 4.1.2. Дані Land Matrix 4.1.3. Військові зведення
Неконтрольований продаж землі великим агрохолдингам	5.1. Розвиток кооперативів для малих фермерів 5.2. Захист прав орендарів 5.3. Створення фінансових продуктів для покупки землі	5.1.1. Офіційні дані ринку землі 5.1.2. Судові спори 5.1.3. Звернення фермерів

Джерело: сформовано автором на основі опитування

На другому етапі оцінювання експертам було запропоновано обрати найбільш вірогідну одну сценарну зміну з кожного із трьох обраних найбільш значущих факторів. Таким чином, узагальнююча матриця виглядає наступним чином (табл. 3.4). Наведена динамічно-сценарна SMART-SWOT модель агропродовольчого ринку демонструє перехід від класичного статичного SWOT-підходу до динамічної сценарно-адаптаційної моделі стратегічного аналізу, що

враховує мінливість зовнішнього середовища, воєнні ризики та структурні трансформації аграрної економіки України.

Таблиця 3.4

**Узагальнена матриця динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі
агропродовольчого ринку**

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
1	2	3
Фактор 2 (сильні сторони). Потужні чорноземні ґрунти: зміна кліматичних умов (посухи)	1.1. Впровадження зрошення 1.2. Перехід до посухостійких культур 1.3. Оптимізація обробітку ґрунту	1.1.1. Падіння врожайності 1.1.2. Дефіцит води 1.1.3. Збільшення витрат на вирощування сільсько- господарських культур
Фактор 1 (сильні сторони). Високий експорт зернових культур: посилення екологічних та сертифікаційних вимог ЄС	3.1. Впровадження екологічних стандартів виробництва 3.2. Створення кластерів для екосертифікації 3.3. Розробка систем простежуваності	3.1.1. Зміни у регуляції ЄС (Farm to Fork) 3.1.2. Попит на екологічні продукти 3.1.3. Можливість отримання грантів
Фактор 4 (сильні сторони). Стратегічне розташування (транзитний потенціал): будівництво нових залізничних коридорів	1.1. Співпраця з ЄС у рамках TEN-T 1.2. Розвиток експортних хабів у Львові та Ужгороді 1.3. Інвестиції у логістичні центри	1.1.1. Фінансування ЄС 1.1.2. Стратегії Укрзалізниці 1.1.3. Проблеми із морськими портами
Фактор 5 (слабкі сторони). Зношеність інфраструктури та логістичні проблеми: руйнування портів і залізничних вузлів	1.1. Диверсифікація маршрутів через Дунай 1.2. Мобільні елеватори 1.3. Спільні логістичні центри на кордоні	1.1.1. Звіти ООН 1.1.2. Ситуація на фронті 1.1.3. Публікації УЗ
Фактор 12 (слабкі сторони). Висока залежність від імпортних агрохімікатів та насіння: зростання цін на імпортні ЗЗР	2.1. Урядовий контроль ціноутворення 2.2. Створення запасів критичних засобів 2.3. Розвиток ринку генериків	2.1.1. Дані Держстату 2.1.2. Звернення агрофірм 2.1.3. Коливання кон'юнктури
Фактор 15 (слабкі сторони). Брак підтримки аграріїв, які постраждали внаслідок війни: знищення фермерських угідь	1.1. Грантова програма “Агровідбудова” 1.2. Страхування втрачених активів 1.3. Резервні земельні ділянки	1.1.1. Дані Мінветеранів 1.1.2. Експертні звіти міжнародних організацій 1.1.3. Супутниковий моніторинг
Фактор 9 (можливості). Відновлення агровиробництва на звільнених територіях: реконструкція агроінфраструктури	2.1. Партнерства з бізнесом 2.2. Фінансування логістики 2.3. Проекти для соціального фермерства	2.1.1. Фонд відновлення 2.1.2. Міжнародні донори 2.1.3. Дані ОДА

Продовж. табл. 3.4

1	2	3
Фактор 6 (можливості). Розвиток альтернативної енергетики в аграрному секторі: розвиток агровідновлюваної енергії	3.1. Сонячні станції на агрополях 3.2. Партнерство з інвесторами 3.3. Програми «сертифікації» зелених господарств	3.1.1. Дані Держенергоефективності 3.1.2. Угоди на ProZorro 3.1.3. Листи підтримки ОМС
Фактор 3 (можливості). Розвиток цифрових технологій в агросекторі: Впровадження точного землеробства	1.1. Пільгове фінансування на обладнання 1.2. Освітні програми від Мінагро 1.3. Пілотні проєкти у громадах	1.1.1. Дані ProZorro 1.1.2. Звіти про урожайність 1.1.3. Офіційні гранти FAO
Фактор 1 (загрози). Високий рівень воєнного ризику та нестабільність: загроза ракетних ударів по логістиці	2.1. Перехід на залізницю та автологістику 2.2. Резервна інфраструктура біля західного кордону 2.3. Розвиток сухих портів	2.1.1. Дані УЗ 2.1.2. Оголошення Укрінфраструктури 2.1.3. GPS-аналітика
Фактор 3 (загрози). Нестабільність аграрної логістики та транспортної інфраструктури: втрата частини інфраструктури через обстріли	4.1. Ревіталізація старих елеваторів 4.2. Залучення приватного капіталу 4.3. Відновлення через міжнародні інструменти	4.1.1. Прес-релізи Мінвідновлення 4.1.2. Дані про державно-приватні партнерства 4.1.3. Фонд відновлення ЄС
Фактор 4 (загрози). Нестабільність валютного курсу та фінансових ринків: висока інфляція впливає на собівартість	3.1. Оптимізація закупівель через спільні пули 3.2. Застосування прогнозової аналітики 3.3. Перехід на агротрейдинг з контрактами	3.1.1. Дані Держстату 3.1.2. Публікації ICU 3.1.3. Цінові індекси

Джерело: сформовано автором на основі опитування

Особливістю запропонованого підходу є те, що кожен фактор (сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози) розглядається не ізольовано, а через потенційні сценарні зміни середовища, відповідні стратегічні реакції суб'єктів ринку та держави, систему тригерів, що дозволяють своєчасно ідентифікувати момент переходу від стабільного стану до кризового або, навпаки, до можливостей розвитку.

Проведений аналіз показує, що:

сильні сторони (потужні чорноземні ґрунти, експортний потенціал зернових, транзитне розташування) за умов кліматичних, регуляторних та

логістичних змін можуть трансформуватися як у драйвери зростання, так і в джерела ризиків без своєчасної адаптації;

слабкі сторони (зношеність інфраструктури, залежність від імпорتنих ресурсів, недостатня підтримка постраждалих аграріїв) мають чітко окреслені компенсаторні механізми, які можуть бути активовані через державну політику, міжнародну допомогу та інституційні інновації;

можливості (відновлення агровиробництва, цифровізація, розвиток альтернативної енергетики) формують основу для довгострокової структурної модернізації агропродовольчого ринку;

загрози воєнного, фінансового та логістичного характеру вимагають не реактивного, а проактивного управління, заснованого на моніторингу тригерів і сценарному прогнозуванні.

Таким чином, отримані результати підтверджують доцільність використання динамічного, тригерно-орієнтованого підходу до стратегічного управління агропродовольчим ринком в умовах воєнних та поствоєнних трансформацій.

Пропонована методологія забезпечує перехід від «статичного» SWOT до динамічної сценарної логіки, де кожен ключовий фактор (S/W/O/T) описано через потенційну сценарну зміну → стратегічну реакцію → тригери, що запускають управлінські рішення. Такий підхід дозволяє:

перекладати фактори у дії (наприклад, кліматична посуха → зрошення/посухостійкі культури/грунтозахисні технології);

виявляти ранні сигнали (падіння врожайності, дефіцит води, зміни регуляцій ЄС, дані УЗ, супутниковий моніторинг тощо);

узгоджувати рівні реагування: від мікрорівня (фермер, логістика, технології) до макро (політика, донори, інтеграція з ЄС);

пов'язувати ризики війни та логістичні шоки з конкретними інфраструктурними та інституційними рішеннями (диверсифікація маршрутів, «сухі порти», прикордонні логістичні центри, страхування, грантові інструменти);

виокремлювати зони пріоритету: логістика/інфраструктура та імпортозалежність ресурсів як «вузькі місця», цифровізація й енергетичні рішення – як «важелі підсилення».

Отже, запропонована методологія трансформує традиційний SWOT-аналіз у динамічну сценарну систему стратегічного управління розвитком агропродовольчого ринку. Її використання дозволяє не лише ідентифікувати ключові фактори середовища, але й перевести їх у конкретні управлінські дії, визначити ранні сигнали змін та сформувати узгоджену логіку реагування на різних рівнях – від мікроекономічного до макроекономічного. Запропонований підхід забезпечує інтеграцію ризиків воєнного часу, логістичних обмежень та інституційних трансформацій у систему стратегічних рішень, а також дає можливість виокремити пріоритетні напрями посилення стійкості агропродовольчого ринку, зокрема розвиток логістичної інфраструктури, зменшення імпортозалежності ресурсів, цифровізацію та енергетичну автономність. Отримані результати формують методичну основу для подальшого економетричного обґрунтування стратегічних сценаріїв розвитку агропродовольчого ринку.

3.2. Моделювання стратегічних прогнозів розвитку агропродовольчого ринку

Формування стратегічних прогнозів розвитку агропродовольчого ринку потребує використання інструментів кількісного аналізу, що дозволяють оцінити взаємозв'язки між ключовими факторами та результативними показниками функціонування галузі. Застосування економіко-математичного підходу дає можливість формалізувати вплив виробничих, цінових, логістичних та макроекономічних чинників, визначити силу їх взаємодії та побудувати варіативні сценарії розвитку агропродовольчого ринку. Такий підхід дозволяє перейти від описового аналізу факторів до кількісного прогнозування динаміки

ключових показників та оцінювання потенційних змін у стратегічній перспективі.

Кожен із розглянутих факторних ланцюгів за допомогою динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку можна представити у вигляді економіко-математичної моделі. Наприклад, одним із пріоритетних факторів, що виділили експерти, є високий експорт зернових культур, який у сучасних умовах формується не лише під впливом виробничого потенціалу, а й логістичних обмежень, курсових коливань, світової кон'юнктури та регуляторних вимог. Тому доцільно описувати його як результат взаємодії комплексу керованих і некерованих параметрів, а не як «автономний» показник.

Запропонуємо лінійну багатофакторну модель обсягу експорту зернових культур:

$$EX_t = \beta_0 + \beta_1 Q_t + \beta_2 YLD_t + \beta_3 P_t + \beta_4 ER_t + \beta_5 LOG_t + \beta_6 TRADE_t + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

де:

EX_t – обсяг експорту зерна у період t ;

Q_t – валовий збір зернових культур; $\beta_1 > 0$;

YLD_t – урожайність зернових культур (показник виробничої ефективності); очікувано $\beta_2 > 0$;

P_t – середня ціна експорту зернових культур або світовий індекс цін; $\beta_3 > 0$;

ER_t – обмінний курс гривні до долара США; девальвація, як правило, стимулює експорт, тому $\beta_4 > 0$;

LOG_t – індекс логістичних витрат або логістичної доступності; при зростанні логістичних витрат обсяг експорту зменшується, тому $\beta_5 < 0$;

$TRADE_t$ – індекс відкритості торгівлі, показує співвідношення експорту та імпорту до валового внутрішнього продукту, $\beta_6 > 0$;

ε_t – випадкова складова моделі.

Лінійна багатофакторна модель дозволяє оцінити абсолютний вплив факторів на зміну обсягу експорту зернових культур, що забезпечує більш

наочну інтерпретацію результатів моделювання та можливість використання отриманих коефіцієнтів у прикладних прогнозних розрахунках. Застосування багатфакторного економіко-математичного моделювання дало змогу формалізувати вплив ключових виробничих, цінових, логістичних та інституційних чинників на обсяги експорту зернових культур, а також кількісно оцінити роль кожного з них у формуванні експортного потенціалу агропродовольчого ринку.

Використання багатфакторної моделі забезпечує можливість комплексного врахування взаємодії між виробничими параметрами, зовнішньоекономічною кон'юктурою, валютними умовами, логістичними обмеженнями та інституційними факторами, що особливо важливо в умовах нестабільності агропродовольчого ринку. Отримані параметри моделі дозволяють визначити пріоритетні чинники впливу, оцінити їх вагомість та сформулювати обґрунтовані управлінські рішення щодо розвитку експортного потенціалу зернового сектору.

Водночас, з огляду на складність соціально-економічних трансформацій агропродовольчого ринку України, а також наявність воєнних, інституційних і макроекономічних шоків, виникає необхідність доповнення теоретично узагальненої моделі прикладним аналізом, заснованим на динамічних часових рядах показників, максимально наближених до реальних статистичних даних. Такий підхід дозволяє не лише перевірити стійкість виявлених закономірностей у довгостроковому періоді, а й простежити трансформацію впливу окремих факторів у різні фази економічного циклу та в умовах зовнішніх шоків.

У цьому контексті подальший аналіз ґрунтується на використанні багаторічних (15-річних) динамічних даних, що відображають ключові параметри розвитку агропродовольчого ринку, та передбачає оцінювання моделі з урахуванням структурних змін, що відбувалися у галузі. Такий підхід забезпечує методологічну цілісність дослідження, підвищує достовірність отриманих результатів та підсилює обґрунтованість сформульованих висновків і рекомендацій щодо розвитку експорту зернових культур України.

Отже, прикладна модель має вигляд:

Y – обсяг експорту зерна, тис. дол. США;

X_1 – валовий збір зернових, тис. т;

X_2 – урожайність, ц/га;

X_3 – середня експортна ціна зернових, дол. США/т;

X_4 – логістичні витрати (умовний індекс, 2010=100);

X_5 – валютний курс (грн/дол.);

X_6 – інституційний фактор (індекс відкритості торгівлі), %

Формалізована багатфакторна лінійна модель:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \beta_2 X_{2t} + \beta_3 X_{3t} + \beta_4 X_{4t} + \beta_5 X_{5t} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

Вихідні дані представлені в табл. 3.5

Таблиця 3.5

**Показники для моделювання впливу факторів на експорт зерна України,
2010-2024 рр.**

Роки	Експорт зернових, тис. дол. США (Y)	Валовий збір, тис. т (X_1)	Урожайність, ц/га (X_2)	Середня ціна експорту, дол./т (X_3)	Логістичні витрати, індекс (X_4)	Курс грн/дол. (X_5)	Індекс відкритості торгівлі, % (X_6)
2010	2447132,3	39271	26,9	62,3	100	8	100,5
2011	3604482,8	56747	37,0	63,5	102	8	103,1
2012	6970357,7	46216	31,2	150,8	104	8	102,2
2013	6351697,5	63051	39,9	100,7	106	8	99,2
2014	6544127,6	63859	43,7	102,5	115	11,9	104,7
2015	6057490	60126	41,1	100,7	118	21,8	103,8
2016	6073915,3	66088	46,1	91,9	120	25,5	99,1
2017	6501134,3	61917	42,5	105,0	122	26,6	92,5
2018	7240558,1	70057	47,4	103,4	125	27,2	89,0
2019	9633333,9	75143	49,1	128,2	128	25,8	90,5
2020	9410668,9	64933	42,5	144,9	130	26,9	84,7
2021	12343846,1	86010	53,9	143,5	132	27,3	94,6
2022	9108153,5	53864	45,8	169,1	165	35,6	87,4
2023	8307010,1	59772	55,2	139,0	155	36,6	77,5
2024	9418272,5	56246	50,6	167,4	150	40,5	77,8

Джерело: дані сформовано на основі статистики Держстату, FAO, USDA, Світового банку, Укрзалізниці.

Для визначення сили та напрямів впливу ключових виробничих, цінових, макроекономічних та інституційних факторів на динаміку експорту зернових культур України проведено кореляційний аналіз між результативним показником та системою відібраних змінних. До аналізу включено показники валового збору зернових, урожайності, середньої ціни експорту, логістичних витрат, валютного курсу та індексу відкритості торгівлі, які комплексно відображають виробничу, кон'юнктурну, інфраструктурну та зовнішньоекономічну складові функціонування агропродовольчого ринку. Побудована матриця парних коефіцієнтів кореляції дозволяє оцінити ступінь взаємозв'язку між досліджуваними показниками, визначити найбільш вагомі чинники формування експортного потенціалу та виявити наявність міжфакторних залежностей, що мають бути враховані при подальшому економіко-математичному моделюванні (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Матриця парних коефіцієнтів взаємозв'язку експорту зерна від сукупності факторів

Показники	Експорт зернових, тис. дол. США (Y)	Валовий збір, тис. т (X ₁)	Урожайність (X ₂)	Середня ціна експорту, дол./т (X ₃)	Логістичні витрати, індекс (X ₄)	Курс грн/дол. (X ₅)	Індекс відкритості торгівлі (X ₆)
Експорт зернових, тис. дол. США (Y)	1,000	-	-	-	-	-	-
Валовий збір, тис. т (X ₁)	0,666	1,000	-	-	-	-	-
Урожайність (X ₂)	0,764	0,729	1,000	-	-	-	-
Середня ціна експорту, дол./т (X ₃)	0,833	0,166	0,509	1,000	-	-	-
Логістичні витрати, індекс (X ₄)	0,683	0,216	0,754	0,754	1,000	-	-
Курс грн/дол. (X ₅)	0,672	0,333	0,802	0,657	0,923	1,000	-
Індекс відкритості торгівлі (X ₆)	-0,585	-0,151	-0,647	-0,652	-0,826	-0,853	1,000

Джерело: дані сформовано на основі статистики Держстату, FAO, USDA, Світового банку, Укрзалізниці.

Результати кореляційного аналізу свідчать про наявність тісного зв'язку між обсягами експорту зернових культур та системою досліджуваних факторів.

Найбільш сильний прямий вплив на результативний показник має середня ціна експорту ($r = 0,833$), що підтверджує визначальну роль світової кон'юнктури у формуванні валютної виручки від експорту зернових. Високий рівень кореляції також спостерігається між експортом та урожайністю ($r = 0,764$), що свідчить про важливість виробничої ефективності у забезпеченні експортного потенціалу. Валовий збір зернових демонструє помірно сильний позитивний зв'язок з експортом ($r = 0,666$), що підтверджує залежність обсягів зовнішніх поставок від масштабів виробництва.

Позитивна кореляція між експортом та логістичними витратами ($r = 0,683$), а також валютним курсом ($r = 0,672$) пояснюється їх одночасною динамікою в умовах воєнних та макроекономічних трансформацій, коли зростання витрат і девальвація супроводжуються переорієнтацією аграрного сектору на експортні канали збуту. Водночас індекс відкритості торгівлі має від'ємний зв'язок з обсягами експорту ($r = -0,585$), що відображає структурні зміни зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни та часткової втрати традиційних торговельних маршрутів.

Крім того, між окремими факторними показниками спостерігається високий рівень взаємної кореляції, зокрема між курсом валют та логістичними витратами ($r = 0,923$), що свідчить про наявність мультиколінеарності та підтверджує системний характер впливу макроекономічних та інфраструктурних чинників. Отримані результати доводять доцільність використання багатфакторної економіко-математичної моделі для комплексної оцінки впливу виробничих, цінових, логістичних та інституційних факторів на формування експортного потенціалу зернового ринку України.

Отримані статистичні показники свідчать про високий рівень адекватності побудованої моделі. Множинний коефіцієнт кореляції становить:

$$\text{Multiple } R = 0,9919 \quad (3.3)$$

Отримане значення вказує на дуже тісний зв'язок між результативним показником та сукупністю факторних змінних. Значення коефіцієнта детермінації:

$$R^2 = 0,9838 \quad (3.4)$$

Коефіцієнт означає, що 98,38 % варіації обсягу експорту зернових пояснюється включеними до моделі факторами. Скоригований коефіцієнт детермінації становить:

Стандартна похибка оцінки становить 418102,109, що є допустимим рівнем для макроекономічних часових рядів.

За результатами дисперсійного аналізу (ANOVA) значення критерію Фішера становить $F = 81,20$. При цьому, рівень значущості Significance $F = 9,95E-07$, що значно менше критичного значення 0,05. Такі значення свідчать про статистичну значущість моделі в цілому та підтверджує доцільність використання відібраних факторів для пояснення динаміки експорту зернових культур.

На основі отриманих оцінок параметрів сформовано рівняння моделі:

$$Y = -4621973,23 + 146,94X_1 - 58045,51X_2 + 51296,80X_3 + 15858,77X_4 - 11947,08X_5 - 24907,99X_6 \quad (3.5)$$

Незважаючи на наявність додатних парних коефіцієнтів кореляції між результативною ознакою та більшістю факторів, оцінені параметри багатфакторної моделі демонструють зміну знаку окремих коефіцієнтів. Така ситуація пояснюється взаємною корельованістю незалежних змінних та ефектом мультиколінеарності. У багатфакторній моделі коефіцієнти відображають граничний («чистий») вплив кожного фактору за умови фіксації інших змінних, що може призводити до зміни напряму впливу порівняно з парними коефіцієнтами кореляції

Найбільш статистично значущими факторами є:

Валовий збір зернових (X_1), $\beta_1 = 146,94$; $p\text{-value} = 0,00025$.

Збільшення валового збору зернових на 1 тис. т призводить до зростання експорту зернових у середньому на 146,94 тис. дол. США, що підтверджує визначальну роль масштабів виробництва у формуванні експортного потенціалу.

Середня ціна експорту (X_3), $\beta_3 = 51296,80$; $p\text{-value} = 1,32E-05$.

Зростання експортної ціни на 1 дол./т забезпечує збільшення експортної виручки на 51,3 млн дол. США, що свідчить про значний вплив зовнішньої кон'юнктури світового ринку.

Менш значущі фактори:

Урожайність (X_2) має від'ємний коефіцієнт, $\beta_2 = -58045,51$. Однак статистична значущість низька ($p = 0,286$), що може пояснюватися високою кореляцією між урожайністю та валовим збором. Крім того, отриманий знак коефіцієнта може бути обумовлений структурними змінами агропродовольчого ринку після 2022 р. В умовах тимчасової окупації частини сільськогосподарських земель та скорочення посівних площ валові збори зернових культур значною мірою формуються за рахунок підвищення урожайності. Таким чином, зростання урожайності частково компенсує зменшення площ, що при фіксованому валовому зборі може супроводжуватися скороченням виробничого потенціалу експорту, що й зумовлює від'ємний знак відповідного коефіцієнта.

Логістичні витрати (X_4) мають додатний коефіцієнт ($\beta_4 = 15858,77$), однак статистична значущість змінної є низькою ($p = 0,475$). Позитивний знак коефіцієнта пояснюється особливостями функціонування агропродовольчого ринку України в умовах воєнного періоду, коли зростання обсягів експорту супроводжувалося одночасним підвищенням логістичних витрат. Після 2022 р. традиційні експортні маршрути через морські порти були частково заблоковані, що зумовило переорієнтацію потоків на альтернативні шляхи – автомобільні, залізничні та річкові перевезення, використання прикордонних логістичних хабів, «сухих портів» та перевалочних терміналів. Такі маршрути є більш витратними, однак дозволяли зберігати експортну активність навіть за умов зростання транспортних витрат.

Водночас у цей період спостерігалось суттєве підвищення світових цін на зернові культури, зумовлене глобальними продовольчими ризиками, скороченням пропозиції на світовому ринку та зростанням попиту. Підвищення

цін частково компенсувало збільшення логістичних витрат, що зберігало економічну доцільність експорту навіть за дорожчої доставки. Таким чином, у періоди активізації експорту одночасно зростали як логістичні витрати, так і обсяги експортних операцій, що й зумовило додатний знак відповідного коефіцієнта. Така тенденція свідчить про те, що в умовах воєнної економіки логістичні витрати виступають не лише обмежуючим фактором, а й індикатором активізації експортної діяльності, коли виробники продовжують реалізацію продукції навіть за підвищеної вартості транспортування.

Курс валют (X_5) характеризується від'ємним коефіцієнтом ($\beta_5 = -11947,08$) при низькому рівні статистичної значущості ($p = 0,721$). Отриманий результат може пояснюватися специфікою функціонування агропродовольчого ринку України в умовах воєнного періоду. Теоретично девальвація національної валюти має стимулювати експорт, підвищуючи конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках. Однак у досліджуваний період валютні коливання супроводжувалися одночасним зростанням витрат на паливо, логістику, імпорتنі ресурси (насіння, засоби захисту рослин, добрива), а також загальним підвищенням виробничої собівартості. У таких умовах позитивний ефект девальвації частково нівелювався зростанням витрат, що послаблювало прямий вплив валютного курсу на обсяги експорту. Крім того, в умовах війни експорт зернових культур визначався передусім фізичними обмеженнями логістики, доступністю експортних коридорів та інфраструктурною пропускнуою спроможністю, тоді як валютний фактор відігравав другорядну роль.

Індекс відкритості торгівлі (X_6) також має від'ємний коефіцієнт ($\beta_6 = -24907,99$) при низькій статистичній значущості ($p = 0,359$). Такий результат відображає особливості функціонування зовнішньої торгівлі України в умовах воєнної економіки. Навіть за зниження загального рівня відкритості торгівлі, спричиненого обмеженнями міжнародних перевезень, руйнуванням логістичної інфраструктури, блокуванням морських портів та зростанням транзакційних бар'єрів, експорт зернових культур залишався стратегічно важливим і продовжував здійснюватися, оскільки зернові культури є критично важливою

експортною позицією України, яка забезпечує валютні надходження, підтримує продовольчу безпеку світового ринку та має пріоритетну підтримку з боку міжнародних партнерів. Зокрема, у досліджуваний період функціонували альтернативні механізми експорту, включаючи «зернові коридори», сухопутні маршрути через країни ЄС, дунайські порти, а також тимчасові логістичні рішення, що дозволяло підтримувати експорт навіть за зниження загального рівня відкритості торгівлі (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Інтерпретація впливу факторів на експорт зерна України за результатами багатфакторної регресійної моделі

Фактор	Умовне рівняння впливу	Економічний зміст впливу
Валовий збір зернових (X_1)	$\Delta Y = 146,94 \cdot \Delta X_1$	Збільшення валового збору на 1 тис. т зумовлює зростання експорту в середньому на 146,94 тис. дол. США.
Урожайність (X_2)	$\Delta Y = -58045,51 \cdot \Delta X_2$	Зростання урожайності на 1 ц/га за інших рівних умов супроводжується зменшенням експорту на 58045,51 тис. дол. США, що пояснюється структурними змінами воєнного періоду та ефектом заміщення площ урожайністю.
Середня ціна експорту (X_3)	$\Delta Y = 51296,80 \cdot \Delta X_3$	Підвищення середньої ціни експорту на 1 дол./т забезпечує збільшення експортної виручки на 51296,80 тис. дол. США.
Логістичні витрати (X_4)	$\Delta Y = 15858,77 \cdot \Delta X_4$	Зростання індексу логістичних витрат на 1 пункт супроводжується підвищенням експорту на 15858,77 тис. дол. США, що відображає воєнну переорієнтацію на дорожчі, але діючі маршрути експорту.
Курс грн/дол. (X_5)	$\Delta Y = -11947,08 \cdot \Delta X_5$	Зростання курсу на 1 грн/дол. знижує експорт на 11947,08 тис. дол. США, що пояснюється одночасним подорожчанням імпортних ресурсів і виробничих витрат.
Індекс відкритості торгівлі (X_6)	$\Delta Y = -24907,99 \cdot \Delta X_6$	Зростання індексу відкритості торгівлі на 1 пункт супроводжується зменшенням експорту на 24907,9 тис. дол. США, що відображає специфіку воєнного періоду, коли зерновий експорт зберігався навіть за зниження загальної торговельної відкритості.

Джерело: узагальнено автором за результатами кореляційно-регресійного аналізу

Низька статистична значущість окремих факторів також пояснюється їх взаємною кореляцією з іншими змінними моделі, що свідчить про наявність

мультиколінеарності. У результаті вплив валютного курсу та відкритості торгівлі частково розподіляється між іншими факторами, зокрема логістичними витратами, цінами експорту та виробничими показниками, що зменшує їх індивідуальну статистичну значущість у багатофакторній моделі.

Наведені локальні рівняння відображають граничний вплив кожного фактора на результативний показник за умови незмінності інших змінних моделі, що дозволяє конкретизувати економічний зміст отриманих коефіцієнтів та використати їх для побудови прогнозних і сценарних оцінок розвитку експорту зернових культур України.

Отримані результати багатофакторного економіко-математичного моделювання свідчать, що обсяг експорту зернових культур України формується під впливом як виробничих, так і інституційно-логістичних чинників. Визначальним фактором залишається валовий збір зернових, однак у кризових та воєнних умовах зростає роль логістичних витрат, валютного курсу та рівня інституційної відкритості агропродовольчого ринку, що підтверджує доцільність розгляду експорту зернових не лише як результату агровиробництва, а як елементу адаптивної агропродовольчої координаційної системи.

Таким чином, побудована економіко-математична модель не лише підтверджує результати експертного ранжування факторів у межах динамічно-сценарної SMART-SWOT моделі агропродовольчого ринку, а й створює кількісну основу для сценарного моделювання стратегічних рішень, що дозволяє перейти до формування альтернативних сценаріїв розвитку агропродовольчого ринку та оцінювання їх ефективності в умовах воєнних і поствоєнних соціально-економічних трансформацій.

Для наочного відображення отриманих залежностей та візуалізації сценарних варіантів розвитку агропродовольчого ринку доцільно використати тривимірне графічне представлення результатів моделювання. Побудова поверхонь відгуку дозволяє продемонструвати одночасний вплив двох ключових факторів на результативний показник та оцінити характер їх взаємодії у межах багатофакторної економіко-математичної моделі. Такий підхід забезпечує більш

наочну інтерпретацію отриманих результатів, дозволяє простежити напрям і інтенсивність зміни обсягів експорту за різних комбінацій факторів, а також сформулювати альтернативні сценарії розвитку агропродовольчого ринку.

Побудова тривимірної поверхні залежності обсягу експорту зернових культур від середньої ціни експорту та рівня урожайності дозволяє наочно оцінити комбінований вплив зазначених факторів на результативний показник та визначити характер зміни експортного потенціалу за різних сценарних параметрів розвитку (рис. 3.7).

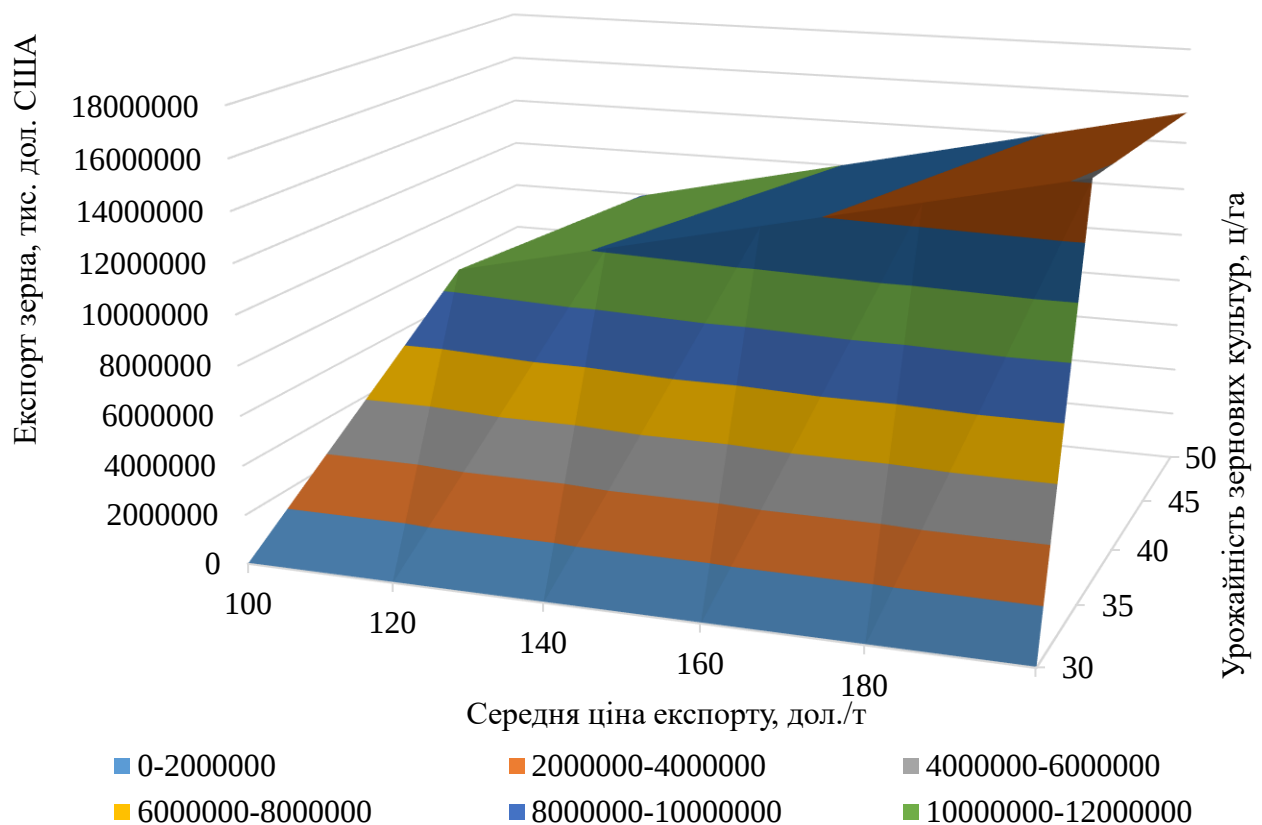

Рис. 3.7. Тривимірна поверхня залежності обсягу експорту зерна від середньої ціни експорту та рівня урожайності

Джерело: побудовано автором за даними кореляційно-регресійного аналізу

Поверхнева модель демонструє вплив середньої ціни експорту та урожайності на обсяг експорту зернових культур. Незважаючи на від'ємний

коефіцієнт при змінній урожайності, її вплив є статистично слабким, що зумовлює незначний нахил поверхні у відповідному напрямі. Водночас домінуючим фактором виступає середня ціна експорту, зростання якої забезпечує підвищення обсягів експортної виручки

Аналіз побудованої тривимірної поверхні свідчить, що обсяг експорту зернових культур найбільш чутливо реагує на зміну середньої ціни експорту, зростання якої супроводжується підвищенням експортної виручки незалежно від рівня урожайності, що підтверджує домінуючу роль цінового фактору у формуванні експортного потенціалу, особливо в умовах воєнного періоду, коли фізичні обсяги експорту обмежуються логістичними можливостями, а збільшення виручки досягається за рахунок сприятливої кон'юнктури світового ринку. Підвищення світових цін на зернові культури у 2022–2024 рр., зумовлене глобальними продовольчими ризиками та скороченням пропозиції, дозволяло зберігати експортну активність навіть за складних логістичних умов та зростання транспортних витрат.

Вплив урожайності на обсяг експорту є менш вираженим і характеризується від'ємним нахилом поверхні за інших рівних умов, що узгоджується з результатами економетричного моделювання. Така залежність пояснюється структурними змінами аграрного виробництва після 2022 р., коли скорочення посівних площ унаслідок тимчасової окупації територій, мінування земель та підвищення воєнних ризиків частково компенсувалося підвищенням урожайності. У цих умовах зростання урожайності відбувалося не стільки через розширення виробництва, скільки як результат інтенсифікації використання обмежених площ, що не завжди супроводжувалося відповідним збільшенням експортного потенціалу.

Побудована поверхня також демонструє, що максимальні значення експорту досягаються за одночасного зростання середньої ціни експорту та підтримання стабільного рівня урожайності, що формує сценарій сприятливої зовнішньої кон'юнктури ринку. Водночас навіть за помірної урожайності зростання цін забезпечує підвищення експортної виручки, що підтверджує

можливість компенсації виробничих обмежень за рахунок цінового фактору. Такий результат відображає специфіку функціонування агропродовольчого ринку України у воєнний період, коли ключовими драйверами експорту виступають не лише виробничі параметри, а й зовнішньоекономічна кон'юнктура.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що у короткостроковій перспективі стратегічні сценарії розвитку агропродовольчого ринку визначатимуться переважно ціновими чинниками світового ринку, тоді як виробничі параметри, зокрема урожайність, відіграватимуть допоміжну роль у формуванні експортного потенціалу, що підтверджує доцільність орієнтації стратегічних рішень на диверсифікацію ринків збуту, використання сприятливої цінової кон'юнктури та підвищення ефективності реалізації продукції в умовах обмежених виробничих ресурсів.

З метою поглиблення аналізу та врахування впливу інших груп факторів, що визначають експортний потенціал агропродовольчого ринку, доцільним є розширення дослідження шляхом включення до розгляду логістичних параметрів та виробничих показників. Якщо попередня модель дозволила оцінити роль цінового та виробничого факторів у формуванні експортної виручки, то подальший аналіз спрямований на дослідження взаємодії валового збору зернових культур та логістичних витрат, які в умовах воєнного періоду набувають визначального значення. У цьому контексті побудова тривимірної поверхні залежності обсягу експорту від індексу логістичних витрат та валового збору дозволяє більш комплексно оцінити вплив обмежень транспортної інфраструктури та масштабів виробництва на формування експортного потенціалу (рис. 3.8). Поверхнева модель відображає складний характер взаємодії між валовим збором зернових культур та рівнем логістичних витрат. Аналіз графічної залежності свідчить, що обсяг експорту зростає зі збільшенням валового збору, що є логічним з огляду на розширення ресурсної бази експорту. Вищі обсяги виробництва формують більший експортний потенціал, що за інших рівних умов сприяє нарощуванню обсягів зовнішніх поставок.

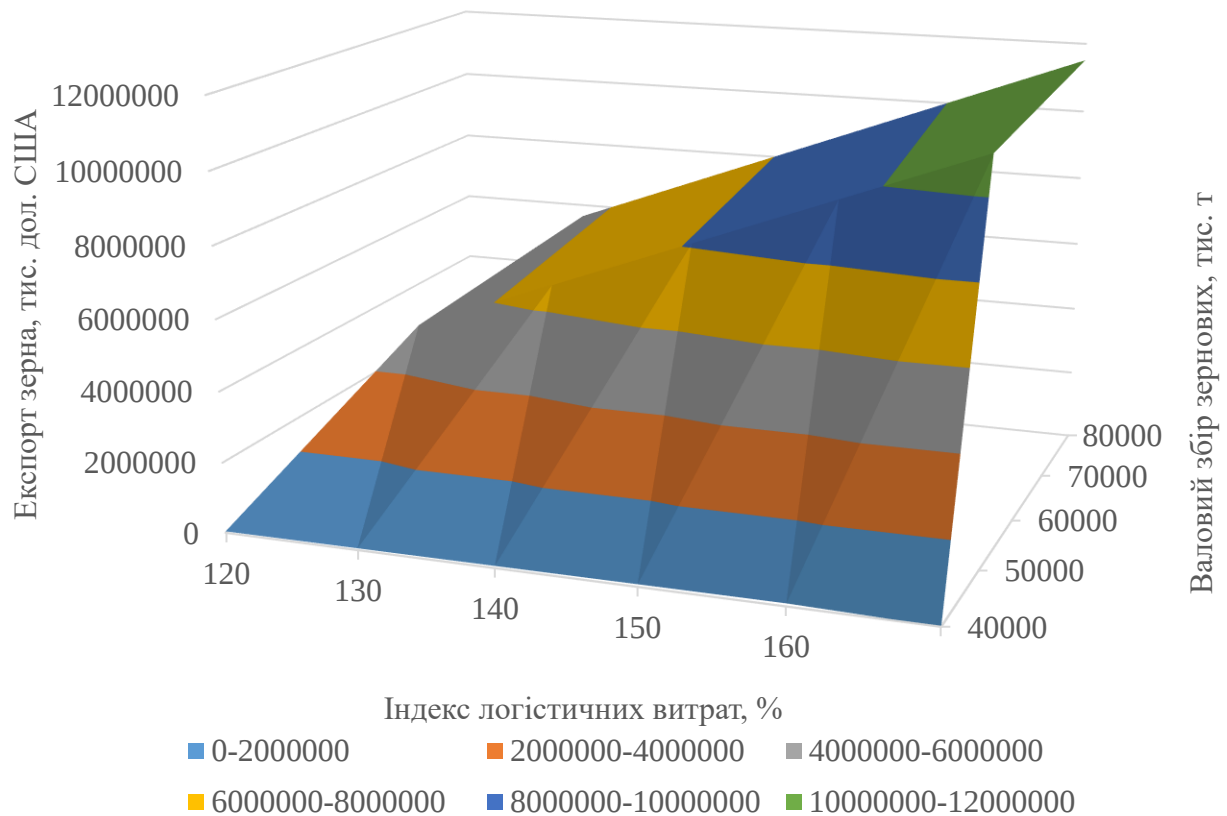

Рис. 3.8. Тривимірна поверхня залежності обсягу експорту зерна від індексу логістичних витрат та валового збору

Джерело: побудовано автором за даними кореляційно-регресійного аналізу

Водночас вплив логістичних витрат має більш складний і неоднозначний характер. З одного боку, зростання логістичних витрат теоретично повинно стримувати експортну активність, знижуючи конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках.

Проте побудована поверхня демонструє, що в реальних умовах спостерігається позитивна динаміка експорту навіть за підвищення логістичних витрат, особливо за умов високого валового збору. Така ситуація пояснюється тим, що в періоди активного експорту, зокрема у воєнний період, збільшення обсягів перевезень супроводжується одночасним зростанням транспортних витрат, що формує статистично позитивний зв'язок між цими показниками.

Особливо виразно цей ефект проявляється у 2022–2024 рр., коли через руйнування традиційної логістичної інфраструктури, блокування портів та

переорієнтацію експортних маршрутів на альтернативні канали (залізничні, автомобільні, дунайські порти) логістичні витрати суттєво зросли. Незважаючи на це, експорт зернових культур не припинився, а підтримувався за рахунок високого попиту на світових ринках та необхідності реалізації виробленої продукції, що обумовило збереження або навіть зростання експортної виручки.

Побудована поверхня також свідчить, що максимальні значення експорту досягаються при поєднанні високого рівня валового збору та підвищених логістичних витрат, що відображає вимушену адаптацію аграрного сектору до нових умов функціонування. У таких умовах логістичний фактор виступає не лише обмеженням, а й індикатором інтенсивності експортних операцій.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що у воєнний період вирішальну роль у формуванні експортного потенціалу відіграє виробничий фактор – валовий збір, тоді як логістичні витрати, незважаючи на їх зростання, не блокують експорт, а трансформуються у додаткові витрати, які частково компенсуються за рахунок зовнішньої кон'юнктури ринку, що підтверджує необхідність стратегічної орієнтації на розвиток альтернативних логістичних маршрутів, інвестування в інфраструктуру та підвищення ефективності транспортних операцій як ключових напрямів забезпечення стабільності експорту агропродовольчої продукції.

Проведений економетричний аналіз свідчить, що побудова тривимірної поверхні залежності обсягу експорту зернових культур від курсу валют та індексу відкритості торгівлі є методологічно обмеженою та недоцільною з точки зору отримання репрезентативних результатів. Такий висновок обумовлений низькою статистичною значущістю зазначених факторів у моделі, що підтверджується високими значеннями p -рівнів, а також наявністю суттєвої мультиколінеарності між ними та іншими змінними.

Крім того, курс валют та індекс відкритості торгівлі характеризуються опосередкованим характером впливу на експортну діяльність, оскільки їх дія реалізується через систему інших економічних механізмів, зокрема цінову кон'юнктуру, логістичні обмеження та інституційні умови функціонування

ринку. У результаті їх включення до двофакторної візуалізаційної моделі не забезпечує формування чіткої та економічно інтерпретованої поверхні, а навпаки може призводити до викривлення аналітичних висновків.

З урахуванням зазначеного, використання курсу валют та індексу відкритості торгівлі є більш доцільним у межах багатфакторного економетричного моделювання, де враховується їх взаємодія з іншими змінними, тоді як для побудови тривимірних поверхонь доцільно обирати фактори з вищим рівнем статистичної значущості та більш прямим впливом на результативний показник, що забезпечує підвищення аналітичної інформативності моделей та обґрунтованість отриманих висновків.

У цьому контексті побудова графіка динаміки експорту зерна із використанням лінійної трендової залежності та прогнозних значень, отриманих на основі багатфакторної економетричної моделі, дозволяє сформувати інерційний сценарій розвитку ринку. Прогнозування здійснюється шляхом екстраполяції часових рядів факторних змінних із подальшою підстановкою їх розрахункових значень у рівняння регресії, що забезпечує узгодженість між структурними параметрами моделі та часовою динамікою результативного показника (рис. 3.9). Такий підхід дозволяє не лише візуалізувати очікувану траєкторію зміни обсягів експорту, але й оцінити стійкість виявлених економічних залежностей у середньостроковій перспективі за умови збереження поточних тенденцій розвитку агропродовольчого ринку.

Аналіз рис. 3.9 свідчить про збереження стійкої тенденції зростання обсягів експорту зерна у середньостроковій перспективі за умов реалізації інерційного сценарію розвитку агропродовольчого ринку. Зокрема, прогнозні значення демонструють поступове нарощування експортної виручки з 9418,3 млн дол. США у 2024 р. до 12344,2 млн дол. США у 2028 р., що відповідає загальному приросту на 31,1 %. Середньорічні темпи зростання становлять близько 6,9–7,2 %, що свідчить про відносну стабільність позитивної динаміки. Водночас така динаміка значною мірою залежить від збереження сприятливих зовнішньоекономічних умов та стабільності логістичних маршрутів.

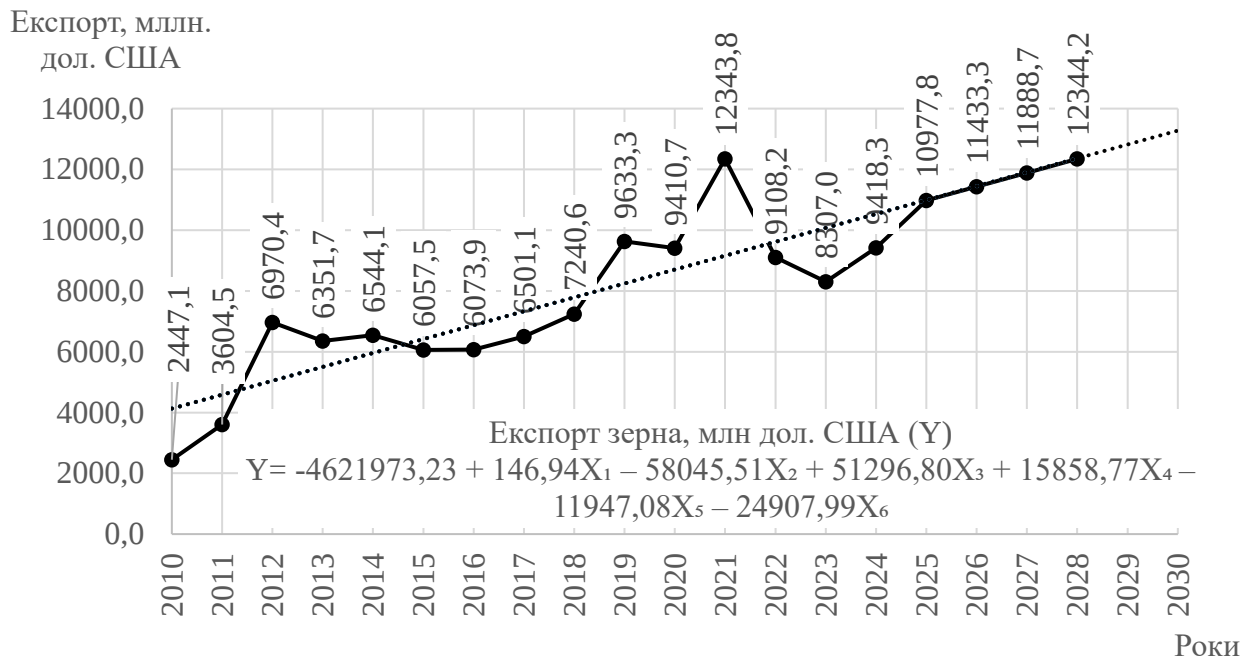

Рис. 3.9. Фактична та прогнозна динаміка обсягу експорту зерна України з урахуванням багатофакторної економетричної моделі та екстраполяції факторних змінних

Джерело: побудовано автором

Варто зазначити, що формування прогнозу здійснювалося на основі багатофакторної економетричної моделі шляхом екстраполяції часових рядів кожного факторного показника (валового збору, урожайності, середньої ціни експорту, логістичних витрат, валютного курсу та індексу відкритості торгівлі) із подальшою підстановкою отриманих значень у рівняння регресії. Згідно з розрахунками, валовий збір зростає з 56246 до 73507 тис. т (30,7 %), урожайність – з 50,6 до 59,9 ц/га (18,4 %), що формує достатню виробничу базу для розширення експорту.

Водночас прогноз відображає збереження впливу воєнного фактора як системного обмеження розвитку агропродовольчого ринку. Зокрема, зростання логістичних витрат (з 150 до 169,9) та валютного курсу (з 40,5 до 48,8 грн/дол.) є наслідком руйнування транспортної інфраструктури, переорієнтації експортних потоків на альтернативні маршрути, підвищення ризиків перевезень та загальної макроекономічної нестабільності. Незважаючи на це, експорт

демонструє позитивну динаміку, що свідчить про адаптацію аграрного сектору до умов війни та здатність функціонувати в умовах підвищених ризиків.

Особливо важливим є те, що у післяшоковий період (2022-2024 рр.) спостерігається трансформація структури факторного впливу: виробничі показники та цінова кон'юнктура частково компенсують негативний вплив логістичних обмежень, що підтверджується збереженням тенденції зростання експорту навіть за умов підвищених витрат і зниження індексу відкритості торгівлі (з 77,8 до 74,1) і відображає певне звуження зовнішньоекономічних можливостей.

Таким чином, отримані результати свідчать, що в умовах війни агропродовольчий ринок України демонструє високий рівень адаптивності, а експорт зерна залишається одним із ключових стабілізуючих факторів економіки. Водночас прогноз має інерційний характер і не враховує можливих загострень воєнних ризиків або суттєвих змін зовнішньоекономічної кон'юнктури, що визначає необхідність його використання як базового сценарію для подальшого сценарного аналізу розвитку аграрного сектору.

3.3. Стратегічні засади інституційно-ресурсної трансформації агропродовольчого ринку в умовах воєнно-економічних викликів

Сучасний етап розвитку агропродовольчого ринку України характеризується глибокими структурними трансформаціями, зумовленими впливом воєнних, економічних та інституційних факторів. Повномасштабна війна спричинила порушення виробничих і логістичних ланцюгів, трансформацію зовнішньоекономічних зв'язків, зміну структури зайнятості та посилення ресурсних обмежень, що актуалізує необхідність формування комплексної стратегії адаптації та відновлення ринку.

У цьому контексті доцільно розглядати розвиток агропродовольчого ринку крізь призму інституційно-ресурсної трансформації, яка передбачає інтеграцію

інфраструктурних, виробничих, соціально-економічних, ресурсних та цифрових компонентів у єдину систему забезпечення стійкості та резильєнтності (рис. 3.10).

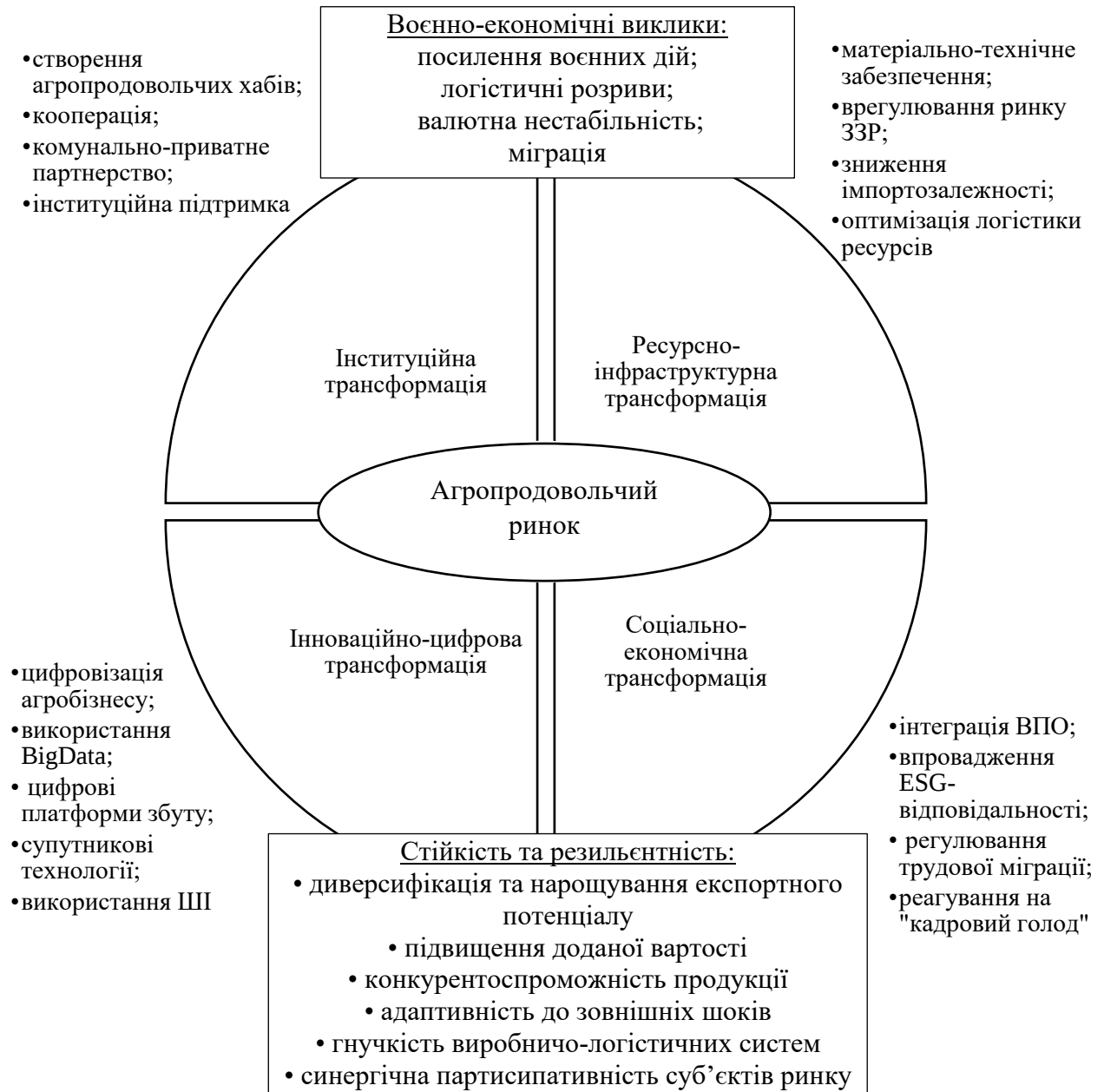

Рис. 3.10. Концептуальна модель трансформації агропродовольчого ринку та формування його резильєнтності в умовах воєнно-економічних викликів

Джерело: розроблено автором

У центрі моделі знаходиться агропродовольчий ринок як складна соціально-економічна система, функціонування якої визначається взаємодією чотирьох ключових напрямів трансформації: інституційної, ресурсно-

інфраструктурної, соціально-економічної та інноваційно-цифрової. Інституційна трансформація передбачає розвиток агропродовольчих хабів, кооперації, механізмів комунально-приватного партнерства та інституційної підтримки, що забезпечує формування ефективного організаційного середовища функціонування ринку. Ресурсно-інфраструктурна трансформація охоплює матеріально-технічне забезпечення виробництва, розвиток ринку засобів захисту рослин, зниження імпортозалежності та оптимізацію логістичних процесів, що є критично важливими в умовах воєнних обмежень.

Соціально-економічна трансформація пов'язана з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб у ринок праці, впровадженням принципів ESG-відповідальності та адаптацією до змін у трудових ресурсах, зокрема реагуванням на дефіцит робочої сили. Водночас інноваційно-цифрова трансформація передбачає впровадження сучасних цифрових технологій, використання великих даних, цифрових платформ збуту, супутникового моніторингу та інструментів штучного інтелекту, що підвищує ефективність і прозорість функціонування ринку.

Зазначені напрями трансформації формуються під впливом воєнно-економічних викликів, які включають посилення воєнних дій, логістичні розриви, валютну нестабільність та міграційні процеси, що визначають необхідність адаптації агропродовольчої системи до нових умов функціонування. Результатом взаємодії всіх елементів моделі є формування стійкості та резильєнтності агропродовольчого ринку, що проявляється у диверсифікації та нарощуванні експортного потенціалу, підвищенні доданої вартості, конкурентоспроможності продукції, адаптивності до зовнішніх шоків та гнучкості виробничо-логістичних систем. Таким чином, запропонована модель відображає комплексний підхід до забезпечення сталого розвитку агропродовольчого ринку України в умовах воєнно-економічних викликів.

Одним із ключових елементів такої трансформації є формування агропродовольчих хабів, які виступають інституційною платформою для інтеграції виробництва, переробки, логістики та збуту продукції.

Запропонована модель агропродовольчого хабу передбачає створення багатофункціонального центру, що забезпечує не лише оптимізацію логістичних процесів і зниження транзакційних витрат, але й формування доданої вартості через розвиток переробки, кооперації та вихід на нові ринки збуту. В умовах війни такі хаби набувають особливого значення як інструмент диверсифікації логістичних маршрутів, підвищення гнучкості експортних операцій та зміцнення продовольчої безпеки.

Важливою складовою інституційної трансформації є також соціально-економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у систему аграрного виробництва. В умовах значних міграційних процесів аграрний сектор виступає одним із ключових напрямів забезпечення зайнятості та відновлення економічної активності. Залучення ВПО до агропродовольчого виробництва сприяє не лише вирішенню соціальних проблем, але й формуванню додаткового трудового потенціалу, що є критично важливим в умовах дефіциту робочої сили. У цьому контексті агропродовольчі хаби можуть виконувати функцію платформ для навчання, перекваліфікації та інтеграції ВПО у виробничі процеси.

Поряд із інституційними та соціальними аспектами ключового значення набуває ресурсна складова трансформації, зокрема функціонування ринку засобів захисту рослин. Високий рівень імпортозалежності цього сегмента, у поєднанні з валютною нестабільністю та логістичними обмеженнями, зумовлює зростання вартості ресурсів і підвищує ризики для аграрного виробництва. У воєнний період порушення постачальних ланцюгів, ускладнення доступу до якісних препаратів та подорожчання логістики безпосередньо впливають на рівень урожайності та ефективність виробництва, що, у свою чергу, відображається на формуванні експортного потенціалу.

У цьому контексті агропродовольчі хаби можуть виступати не лише логістичними, але й ресурсно-дистрибуційними центрами, що забезпечують централізовані закупівлі засобів виробництва, зниження витрат для виробників та підвищення ефективності використання ресурсів. Такий підхід сприяє мінімізації ризиків, пов'язаних із фрагментацією ринку, та формує передумови

для підвищення стійкості аграрного сектору. Взаємодія інституційних, ресурсних та соціально-економічних компонентів формує нову модель функціонування агропродовольчого ринку, яка характеризується підвищеним рівнем адаптивності до зовнішніх шоків. Зокрема, результати економетричного моделювання та сценарного прогнозування свідчать про збереження позитивної динаміки експорту зернових культур навіть в умовах зростання логістичних витрат і макроекономічної нестабільності, що підтверджує здатність ринку до структурної перебудови.

Таким чином, стратегія інституційно-ресурсної трансформації агропродовольчого ринку України має базуватися на поєднанні розвитку інфраструктурних рішень (агропродовольчі хаби), ефективного використання ресурсів (зокрема засобів захисту рослин) та соціально-економічної інтеграції трудового потенціалу (ВПО). Реалізація такої стратегії дозволить забезпечити підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, зміцнення його експортного потенціалу та формування стійкої моделі розвитку в умовах воєнно-економічних викликів.

Результати динамічно-сценарного SMART-SWOT аналізу агропродовольчого ринку, експертного ранжування факторів та економіко-математичного моделювання свідчать, що ключовими обмеженнями розвитку агропродовольчого ринку України в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій є фрагментованість логістичної інфраструктури; домінування експорту сировини над продукцією з високою доданою вартістю; висока чутливість до логістичних, валютних та безпекових шоків; обмежений доступ малих і середніх виробників до переробки, зберігання та експортних каналів.

У межах реалізації адаптивно-координаційного підходу до розвитку агропродовольчого ринку доцільним є формування регіонального агропродовольчого хабу як інституційно-логістичного механізму інтеграції виробничих, переробних, логістичних та збутових процесів. Такий хаб виступає просторово-економічною формою реалізації адаптаційних стратегій ринку та забезпечує зниження трансакційних витрат, підвищення доданої вартості й

стійкість до зовнішніх шоків. У сучасних умовах агропродовольчий логістично-переробний хаб розглядається не як окремий інфраструктурний об'єкт, а як інституційно-координаційна платформа, що поєднує виробничий, переробний, логістичний, фінансовий та цифровий контури агропродовольчого ринку.

Агропродовольчий хаб – це багатофункціональний вузол, який забезпечує:

- аккумуляцію сільськогосподарської продукції;
- первинну та глибоку переробку;
- зберігання (у т.ч. холодові ланцюги);
- логістичну консолідацію та експорт;
- цифрову простежуваність і контракування.

Для агропродовольчого (продуктового) хабу, організаційно-правова форма має відповідати трьом ключовим вимогам:

1. Можливість залучення різних груп учасників (бізнес, громади, держава, донори).
2. Гнучкість управління і проєктної діяльності.
3. Прозорість фінансів та прийнятність для міжнародних інвесторів і грантодавців.

Найбільш оптимальною формою, яка відповідатиме визначеним вимогам буде комунально-приватне партнерство (КПП), що функціонує у межах Закону України «Про публічно-приватне партнерство» від 4510-IX від 19.06.2025 р.

Комунально-приватне партнерство (КПП) – це форма співпраці між органами місцевого самоврядування (громадою) та приватним бізнесом для реалізації довгострокових проєктів з розвитку інфраструктури та надання суспільних послуг, де ресурси, ризики, відповідальність та прибутки розподіляються між партнерами, дозволяючи залучати інвестиції для створення (модернізації) об'єктів, таких як лікарні, школи, дороги, очисні споруди. КПП – це механізм, який поєднує державні ресурси з приватними інвестиціями та експертизою для підвищення ефективності надання послуг.

З урахуванням зазначених теоретико-методичних положень щодо ролі комунально-приватного партнерства як інструменту залучення інвестицій,

модернізації інфраструктури та підвищення ефективності надання послуг, варто зазначити, що агропродовольчий хаб, створений на засадах КПП, є інтегрованою організаційно-економічною моделлю розвитку агропродовольчого ринку, що забезпечує об'єднання ресурсів територіальних громад, приватного бізнесу та інституційної підтримки міжнародних партнерів.

Функціональні компоненти агропродовольчого хабу забезпечують комплексну систему взаємодії різних суб'єктів господарювання і представляють собою концептуальну модель, що відображає ключові функціональні блоки, механізми взаємодії та результати функціонування агропродовольчого хабу (рис. 3.11). Представлена на рис. 3.11 модель відображає агропродовольчий хаб як інтегровану багатофункціональну систему, в центрі якої знаходиться координаційна платформа, що забезпечує взаємодію між різними функціональними блоками. Такий підхід дозволяє розглядати хаб не як окремий суб'єкт господарювання, а як мережеву структуру, що поєднує виробничі, логістичні, фінансові та соціально-економічні елементи.

Ключовими складовими моделі є функціональні блоки, що забезпечують ефективне функціонування агропродовольчого ринку. Зокрема, переробний блок формує додану вартість продукції, тоді як логістичний центр та елеваторно-складська інфраструктура відповідають за її зберігання, транспортування і консолідацію, що є критично важливим в умовах воєнних обмежень. Ресурсно-забезпечувальний блок, у свою чергу, формує основу виробничого процесу, забезпечуючи доступ до матеріально-технічних ресурсів, трудових та інших ресурсів, що є ключовим елементом підвищення ефективності аграрного виробництва. Інноваційно-цифровий блок забезпечує впровадження сучасних технологій, цифрових платформ та аналітичних інструментів, що сприяє підвищенню прозорості та ефективності управління. Важливе значення має збутово-маркетинговий блок, який орієнтований на розширення ринків збуту, розвиток експортної діяльності та формування довгострокових контрактних відносин. Доповнює його блок зовнішньоекономічної діяльності, що забезпечує інтеграцію хабу у глобальні ринки та сприяє диверсифікації експортних потоків.

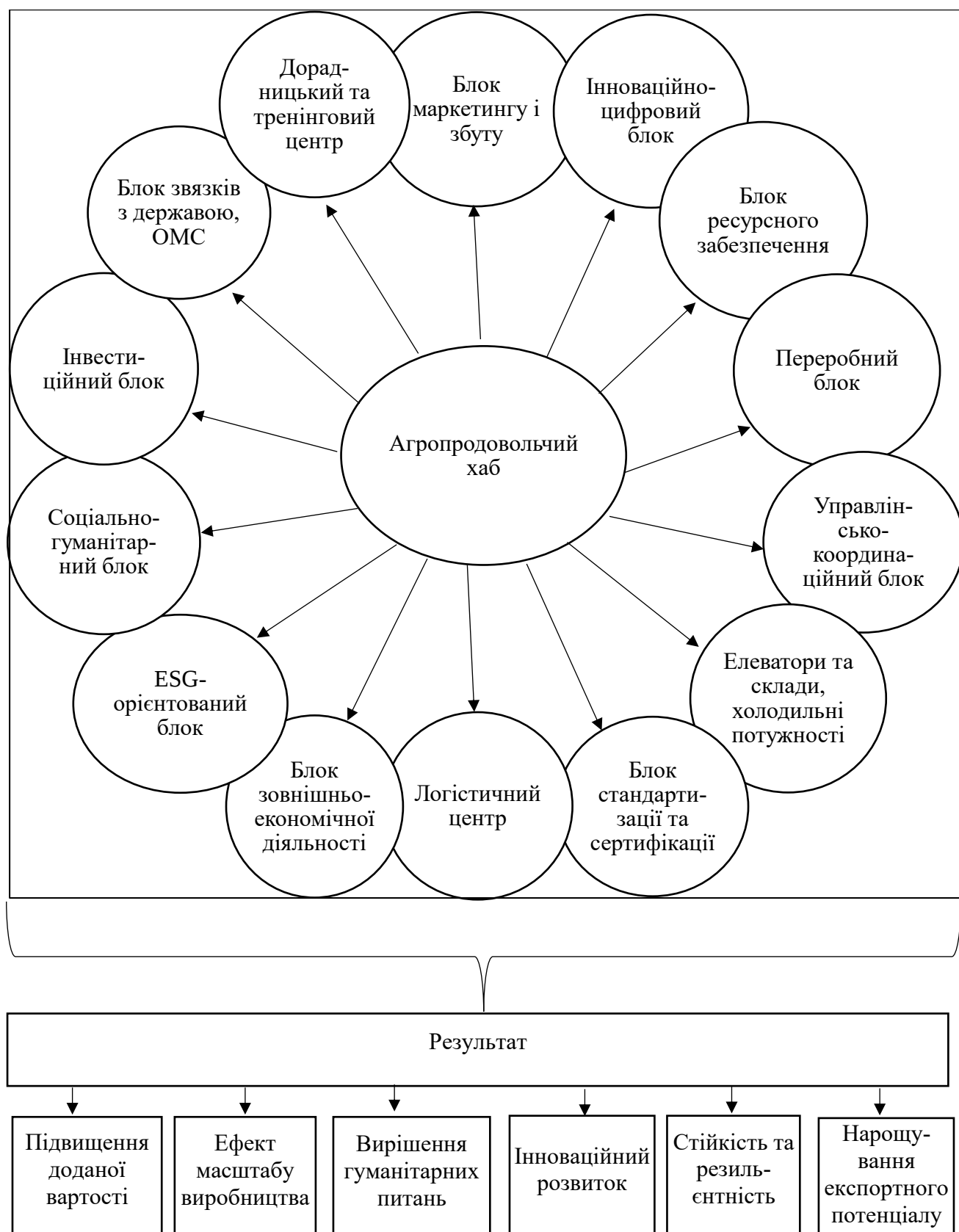

Рис. 3.11. Концептуальна модель інституційно-організаційної структури агропродовольчого хабу на засадах комунально-приватного партнерства

Джерело: розроблено автором

Управлінсько-координаційний блок виконує функцію стратегічного управління та синхронізації діяльності всіх елементів системи, тоді як інвестиційний блок та блок зв'язків із державою і органами місцевого самоврядування забезпечують залучення фінансових ресурсів та інституційну підтримку, що є характерною ознакою моделі, побудованої на засадах комунально-приватного партнерства.

Особливу роль у моделі відіграють соціально-гуманітарний та ESG-орієнтований блоки, які забезпечують інтеграцію соціальних аспектів розвитку, зокрема залучення внутрішньо переміщених осіб, а також дотримання принципів сталого розвитку, що підвищує інвестиційну привабливість хабу та сприяє його інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості.

Результатом функціонування агропродовольчого хабу є формування комплексного ефекту, що проявляється у підвищенні доданої вартості продукції, досягненні ефекту масштабу виробництва, вирішенні соціально-гуманітарних питань, стимулюванні інноваційного розвитку, забезпеченні стійкості та резильєнтності системи, а також нарощуванні експортного потенціалу.

Таким чином, запропонована модель агропродовольчого хабу відображає системний підхід до трансформації агропродовольчого ринку, де поєднання інституційних, ресурсних, соціально-економічних та інноваційних компонентів дозволяє забезпечити його ефективне функціонування та адаптацію до умов воєнно-економічних викликів.

Суб'єктами у КПП виступає громада та приватні компанії, що не є державними чи комунальними підприємствами з метою залучення інвестицій, модернізація інфраструктури, підвищення якості послуг. Головними принципами при створенні КПП виступають: спільне фінансування, розподіл ризиків, довгострокова співпраця, взаємовигідність. Може реалізовуватися через договори концесії, оренди, управління, будівництва та експлуатації об'єктів.

Переваги КПП полягають у тому, що така форма партнерства вирішує проблему браку бюджетних коштів, забезпечує стабільний потік доходів для інвесторів та покращує якість соціальних послуг.

Комунально-приватне партнерство дозволяє поєднати:

інфраструктурну роль громад (земля, приміщення, підключення до мереж);

управлінську та інвестиційну роль бізнесу;

фінансову та експертну підтримку донорів і міжнародних організацій.

Таким чином, буде створено ТОВ «Агропродовольчий центральний хаб», який буде об'єднувати Полтавську, Черкаську, Вінницьку, Хмельницьку області.

Засновники:

орган місцевого самоврядування (через КП або майновий внесок);

приватні інвестори, зокрема агрокомпанії;

кооперативи або асоціації виробників (частка або пайова участь).

Переваги ТОВ:

можливість залучення приватного капіталу;

зрозуміла форма для банків і донорів;

можливість розрахунку прибутковості, IRR, NPV;

просте масштабування (філії, регіональні хаби).

Отже, агропродовольчий хаб – це багатофункціональний вузол, який забезпечує акумуляцію сільськогосподарської продукції; первинну та глибоку переробку; зберігання (у т.ч. холодів ланцюги); логістичну консолідацію та експорт; цифрову простежуваність і контрагування (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Основні функціональні блоки ТОВ «Агропродовольчий центральний хаб»

Блок	Функціональне наповнення
1	2
Виробничо-заготівельний	приймання зернових, олійних, овочевої молочної та іншої сільськогосподарської продукції; первинне сортування; очищення; стандартизація
Переробний	борошномельне виробництво; олійництво; переробка сільськогосподарської продукції; фасування; створення продукції з високою доданою вартістю
Логістичний центр	транспортування; маршрутизація перевезень; оптимізація логістичних потоків; управління постачанням
Елеватори та складські, холодильні потужності	зберігання продукції; формування партій; забезпечення холодів ланцюгів; підтримка якості продукції
Блок стандартизації та сертифікації	впровадження стандартів якості; сертифікація продукції (у т.ч. для експорту); контроль відповідності міжнародним вимогам

Продовж. табл. 3.8

1	2
Блок маркетингу і збуту	пошук ринків збуту; укладання B2B-контрактів; розвиток e-commerce; просування продукції; формування бренду
Блок зовнішньо-економічної діяльності	організація експортних операцій; вихід на міжнародні ринки; митне оформлення; диверсифікація експорту
Ресурсно-забезпечувальний блок	забезпечення насінням, добривами, засобами захисту рослин; технічне забезпечення; оптимізація використання ресурсів
Інноваційно-цифровий блок	впровадження ERP-систем; blockchain-простежуваність; аналітика великих даних; цифрові платформи управління
Управлінсько-координаційний блок	стратегічне управління; координація діяльності учасників хабу; планування; моніторинг ефективності
Інвестиційний блок	залучення інвестицій; робота з інвесторами; підготовка бізнес-проектів; оцінка ефективності (NPV, IRR)
Блок зв'язків з державою та ОМС	взаємодія з органами влади; участь у державних програмах; нормативно-правове забезпечення; підтримка КПП
Дорадчий та тренінговий центр	навчання виробників; підвищення кваліфікації; консалтинг; впровадження інноваційних практик
Соціально-гуманітарний блок	інтеграція ВПО; створення робочих місць; розвиток громад; соціальні програми підтримки
ESG-орієнтований блок	дотримання екологічних стандартів; соціальна відповідальність; прозорість управління; сталий розвиток

Джерело: розроблено автором

Представлена в табл. 3.8 функціональна структура агропродовольчого хабу відображає комплексний характер його діяльності, що охоплює всі ключові етапи руху продукції – від виробництва та акумуляції до переробки, логістики та реалізації на внутрішніх і зовнішніх ринках. Кожен із визначених функціональних блоків виконує специфічні завдання, водночас забезпечуючи синергетичний ефект за рахунок їх взаємодії. Водночас ефективна реалізація зазначених функцій потребує відповідного матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення, що обумовлює необхідність значних інвестиційних вкладень (табл. 3.9).

Найбільші інвестиції спрямовуються на створення елеваторних потужностей та переробних комплексів, що безпосередньо відповідає виробничо-заготівельному та переробному блокам та підтверджує стратегічну орієнтацію хабу на забезпечення зберігання продукції, формування експортних партій та створення доданої вартості. Інвестиції у логістичну інфраструктуру та холодіві склади корелюють із функціями логістичного центру та складських потужностей, забезпечуючи ефективність транспортних і зберігальних процесів.

Таблиця 3.9

**Структура інвестиційних витрат на створення ТОВ «Агропродовольчий
центральный хаб»**

Стаття інвестицій	Функціональне призначення	Орієнтовна вартість, млн грн	Частка у загальному обсязі, %
Елеваторні потужності (200 тис. т)	зберігання, сушіння, очищення, формування експортних партій	1250,0	39,6
Переробні потужності (борошно, олія, фасування, тощо)	глибока переробка, створення продукції з високою доданою вартістю	900,0	28,5
Холодові склади	зберігання швидкопсувної продукції, забезпечення холодового ланцюга	350,0	11,1
Логістична інфраструктура	транспорт, навантажувально-розвантажувальні комплекси, внутрішня логістика	500,0	15,8
Цифрові системи (ERP, blockchain, аналітика)	управління процесами, простежуваність продукції, оптимізація діяльності	100,0	3,2
Проектування, запуск, дозвільна документація	розробка проекту, інжиніринг, запуск об'єкта, юридичний супровід	60,0	1,9
Разом		3160,0	100,0

Джерело: розраховано автором

Витрати на цифрові системи безпосередньо пов'язані з інноваційно-цифровим блоком, який забезпечує прозорість, простежуваність та оптимізацію діяльності хабу. Водночас інвестиції у проектування та запуск створюють передумови для функціонування управлінсько-координаційного та інституційного блоків, що забезпечують стратегічне управління та взаємодію з учасниками ринку.

Запропонована модель агропродовольчого хабу має комплексний, системний характер, який базується на поєднанні функціональних, інфраструктурних та інституційних компонентів. Визначені функціональні блоки забезпечують повний цикл створення доданої вартості, що дозволяє підвищити ефективність функціонування агропродовольчого ринку.

Структура інвестиційних витрат свідчить про домінування вкладень у виробничо-логістичну інфраструктуру, зокрема елеваторні та переробні потужності, частка яких перевищує 68 % загального обсягу інвестицій, що

підтверджує орієнтацію моделі хабу на забезпечення масштабування виробництва, підвищення рівня переробки та формування експортного потенціалу. Водночас наявність інвестицій у цифрові системи та управлінські процеси свідчить про впровадження сучасних підходів до організації діяльності, що підвищує прозорість, ефективність управління та інтеграцію у глобальні ланцюги доданої вартості. Отже, узгодженість функціональної структури та інвестиційного забезпечення агропродовольчого хабу створює передумови для його ефективного функціонування як інтеграційної платформи, здатної забезпечити підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, розвиток переробки, зміцнення експортного потенціалу та формування стійкої моделі розвитку в умовах воєнно-економічних викликів.

Функціонування ТОВ «Агропродовольчий центральний хаб» базується на поєднанні виробничо-логістичних, переробних та управлінських процесів, що забезпечують повний цикл руху сільськогосподарської продукції – від її акумуляції до реалізації на внутрішніх і зовнішніх ринках. Хаб виступає інтеграційною платформою, яка координує діяльність виробників, постачальників ресурсів, логістичних операторів та трейдерів, забезпечуючи ефективне використання ресурсів і мінімізацію трансакційних витрат. Організація діяльності хабу передбачає поєднання постійного управлінського ядра та гнучкої системи залучення виробничого персоналу залежно від обсягів діяльності та сезонних коливань. Такий підхід дозволяє оптимізувати витрати та забезпечити адаптивність до змін зовнішнього середовища. Операційна діяльність хабу супроводжується формуванням поточних витрат, структура яких визначається функціональними особливостями діяльності та масштабами операцій (табл. 3.10).

Запропонований агропродовольчий логістично-переробний хаб є системним інструментом підвищення економічної стійкості агропродовольчого ринку, що дозволяє трансформувати виявлені сильні сторони у довгострокові конкурентні переваги, мінімізувати вплив воєнних і макроекономічних шоків та забезпечити зростання доданої вартості в межах національної економіки.

Таблиця 3.10

**Структура поточних (операційних) витрат ТОВ «Агропродовольчий
центральный хаб», прогноз на рік**

Стаття витрат	Зміст витрат	Орієнтовна сума, млн грн	Частка, %
Виробничо-операційні витрати	електроенергія; паливо; обслуговування обладнання; ремонт; переробка	80,0	46,8
Логістичні витрати	транспортування; перевалка; пакування; страхування	40,0	23,4
Витрати на персонал	заробітна плата; ЄСВ; навчання	35,0	20,5
Адміністративні витрати	комунальні; офіс; юридичні послуги	5,0	2,9
Цифрові витрати	ERP; IT-підтримка; аналітика	8,0	4,7
Маркетингові витрати	просування; виставки; брендинг	3,0	1,8
Разом		171,0	100,0

Джерело: розраховано автором

Аналіз структури поточних витрат ТОВ «Агропродовольчий центральный хаб» свідчить про чітко виражену виробничо-логістичну спрямованість його діяльності. Найбільшу частку у структурі витрат становлять виробничо-операційні витрати – 80,0 млн грн або 46,8 %, що зумовлено енергоємністю процесів зберігання, сушіння та переробки сільськогосподарської продукції. Така структура витрат відповідає функціональній ролі хабу як інфраструктурного центру, орієнтованого на створення доданої вартості.

Другу за значенням позицію займають логістичні витрати – 40,0 млн грн (23,4 %), що підтверджує важливість транспортно-логістичної складової в умовах необхідності консолідації продукції та забезпечення її просування до ринків збуту, зокрема експортних. Незначну частку займають адміністративні (2,9 %), цифрові (4,7 %) та маркетингові (1,8 %) витрати. Водночас, попри їх невелику питому вагу, саме ці витрати формують основу ефективного управління, цифровізації процесів та просування продукції, що є критично важливим для забезпечення конкурентоспроможності.

Витрати на персонал становлять 35,0 млн грн (20,5 %), що є відносно помірним показником з огляду на масштаб діяльності хабу, що свідчить про

ефективну організацію праці та оптимізацію кадрової структури, де значна частина операцій може бути автоматизована або виконуватися з використанням сучасних технологій (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

**Кадрова структура та фонд оплати праці ТОВ «Агропродовольчий
центральный хаб», прогноз на рік**

Категорія персоналу	Посади	Кількість осіб	ФОП, грн/міс	ФОП, млн грн/рік
Управлінський персонал	директор, операційний, фінансовий менеджер	3	150000	1,8
Ключові спеціалісти	менеджер ЗЕД, маркетолог, координатор, логіст, закупівлі, ІТ	8	300000	3,6
Виробничий персонал	оператори, складські працівники, технічний персонал	80	2400000	28,8
Дорадчий персонал	консультанти, тренери	10 (частково)	30 000	0,8
Разом		≈101		35,0

Джерело: розроблено автором

Аналіз кадрової структури хабу свідчить про її раціональну організацію, що поєднує невелике управлінське ядро та значну частку виробничого персоналу. Загальна чисельність працівників становить близько 100 осіб, з яких більшість (понад 75 %) припадає на виробничий персонал, що обумовлено необхідністю забезпечення функціонування елеваторних, складських та переробних потужностей. Основна частка витрат на оплату праці припадає на виробничий персонал – 28,8 млн грн, що свідчить про трудомісткість операційних процесів.

Управлінський персонал, представлений трьома ключовими посадами, забезпечує стратегічне керівництво діяльністю хабу, тоді як ключові спеціалісти (менеджер ЗЕД, маркетолог, координатор, логіст, ІТ-фахівець) формують ядро, відповідальне за забезпечення збуту, зовнішньоекономічної діяльності та координації процесів. Їх функціонування на постійній основі є критично важливим для стабільності діяльності хабу. Дорадчий персонал буде залучений на основі тендерів за договорами цивільно-правового характеру, що має гнучкий характер залучення, що дозволяє оптимізувати витрати та забезпечити доступ до

експертних знань без необхідності формування постійного штату. З метою забезпечення стабільного функціонування агропродовольчого хабу важливим є формування ефективної та диверсифікованої системи фінансового забезпечення. У цьому контексті доцільно визначити основні джерела фінансування діяльності хабу та їхню структуру, що дозволяє оцінити рівень його фінансової самодостатності та залежності від зовнішньої підтримки (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Джерела фінансування діяльності ТОВ «Агропродовольчий центральний хаб», прогноз на рік

Джерело фінансування	Орієнтовний обсяг, млн грн/рік	Частка, %
Доходи від послуг (зберігання, логістика, переробка)	320,0	64
Комісія від реалізації продукції	80,0	16
Внески учасників	40,0	8
Донорські програми	30,0	6
КПП (підтримка громади)	30,0	6
Разом	500,0	100

Джерело: розроблено автором

Аналіз структури джерел фінансування свідчить, що домінуючу роль відіграють власні доходи хабу, зокрема доходи від надання послуг та комісійна винагорода, які сумарно становлять 80 % (400 млн грн) загального обсягу фінансування, що підтверджує високий рівень фінансової самодостатності моделі. Водночас внески учасників (8 %) та залучення коштів донорських програм і механізмів комунально-приватного партнерства (разом 12 %) забезпечують додаткову фінансову стійкість та створюють можливості для розвитку інфраструктури й реалізації соціально-економічних проєктів. Таким чином, запропонована структура фінансування є збалансованою та сприяє ефективному функціонуванню агропродовольчого хабу в умовах воєнно-економічних викликів.

Оцінювання економічної ефективності функціонування агропродовольчого хабу свідчить про його потенційну інвестиційну привабливість. За умов формування річного обсягу доходів на рівні 500 млн грн

та операційних витрат у розмірі 171 млн грн, прогнозований річний грошовий потік становить близько 329 млн грн. З урахуванням загального обсягу інвестиційних витрат у розмірі 3160 млн грн, орієнтовний строк окупності проєкту становить близько 9–10 років, що є економічно доцільним для інфраструктурних об'єктів такого масштабу. Водночас слід зазначити, що реальний строк окупності може варіюватися залежно від рівня завантаженості потужностей, цінової кон'юнктури ринку та ефективності управління.

Таким чином, запропонована модель агропродовольчого хабу характеризується достатнім рівнем фінансової стійкості та здатністю генерувати стабільні грошові потоки, що створює передумови для повернення інвестицій у середньостроковій перспективі та підтверджує доцільність її реалізації в умовах воєнно-економічних викликів.

Водночас ключовим елементом забезпечення стабільності агропродовольчого виробництва виступає ринок засобів захисту рослин, який займає особливе місце серед ресурсних складових аграрного сектору. На відміну від інших видів ресурсів, зокрема добрив, виробництво яких в Україні частково відновилося та адаптувалося до умов воєнної економіки, сегмент ЗЗР значною мірою залежить від імпортних поставок, що зумовлює підвищену вразливість ринку до зовнішніх шоків, валютних коливань та логістичних обмежень.

В умовах воєнних ризиків і порушення глобальних ланцюгів постачання ринок засобів захисту рослин зазнав суттєвих трансформацій, що проявляються у зміні географії імпорту, переорієнтації на альтернативних постачальників та посиленні ролі локальних дистриб'юторів. Саме тому забезпечення доступу до якісних ЗЗР набуває критичного значення для підтримання урожайності, оскільки в умовах скорочення посівних площ та підвищених виробничих ризиків аграрії змушені компенсувати втрати за рахунок інтенсифікації виробництва.

У цьому контексті агропродовольчий хаб може виступати ефективним інструментом централізованого забезпечення виробників засобами захисту рослин. Консолідація попиту в межах хабу дозволяє знижувати закупівельні ціни за рахунок ефекту масштабу, мінімізувати логістичні витрати та зменшити

залежність від нестабільних каналів постачання. Крім того, інтеграція ринку ЗЗР у структуру хабу сприяє підвищенню контролю за якістю продукції, раціоналізації її використання та впровадженню сучасних технологій захисту рослин, що в сукупності підвищує ефективність аграрного виробництва та його стійкість до зовнішніх викликів.

Світовий ринок ЗЗР характеризується високим рівнем концентрації при одночасному скороченні обсягів продажів. У 2024 р. виручка ТОП-20 компаній становила 69,1 млрд дол. США (-6,02 % до попереднього року), при цьому лідером залишається Syngenta з часткою понад 19 %. П'ять найбільших компаній контролюють близько 65 % ринку, а десять – майже 85 %, що свідчить про олігополістичну структуру галузі. Важливою тенденцією є посилення ролі китайських виробників, які забезпечують понад 40 % продажів у межах ТОП-20, тоді як поряд із традиційними транснаціональними компаніями зростає сегмент генеричних і спеціалізованих препаратів. Ринок перебуває у стані трансформації під впливом зростаючої конкуренції, посилення екологічних вимог та інноваційного розвитку.

Для України така структура означає значну імпортозалежність і нерівність позицій між глобальними виробниками та національними дистриб'юторами. Водночас це створює можливості для розвитку локальних компаній, особливо у сегменті генеричних і біологічних засобів, а також у сфері сервісного супроводу. Важливу роль у забезпеченні доступності ЗЗР відіграє малий і середній бізнес, хоча його діяльність пов'язана з ризиками, зокрема ціновими коливаннями, валютною нестабільністю та посиленням регуляторних вимог.

Засоби захисту рослин є складною категорією продукції, що відрізняється за функціональним призначенням, походженням, механізмом дії та рівнем впливу на довкілля. Їх класифікація виконує не лише описову, а й управлінську функцію, оскільки визначає правила реєстрації, обігу, застосування та контролю безпеки. У сучасних умовах до традиційних критеріїв класифікації (гербіциди, фунгіциди, інсектициди; хімічні та біологічні препарати тощо) додаються нові – рівень екологічного ризику, відповідність принципам інтегрованого захисту

рослин, а також вимоги простежуваності ланцюгів постачання, що зумовлено гармонізацією з нормами ЄС (додаток Щ).

Класифікація засобів захисту рослин дозволяє систематизувати їх за функціональними, біологічними та технологічними ознаками, формуючи основу для аналізу ринку та прийняття управлінських рішень. Структура асортименту ЗЗР безпосередньо відображає глобальні тенденції галузі, зокрема співвідношення між хімічними та біологічними препаратами.

Попри домінування синтетичних засобів, частка біологічних препаратів поступово зростає. У 2024 р. обсяг продажів біопестицидів становив близько 9 млрд дол. США проти 78 млрд дол. США для синтетичних, однак саме біосегмент демонструє темпи зростання понад 10 % і має потенціал суттєво розширитися у довгостроковій перспективі. Найактивніше біопрепарати застосовуються в овочівництві та захищеному ґрунті, хоча окремі країни впроваджують їх і в польових культурах.

Ринки синтетичних і біологічних ЗЗР відрізняються за інституційною структурою – виробництво синтетичних препаратів є висококонцентрованим і контролюється обмеженим колом транснаціональних корпорацій, тоді як сегмент біопестицидів є більш фрагментованим і відкритим для малого та середнього бізнесу, що зумовлює нижчі бар'єри входу, вищу конкуренцію та більший інноваційний потенціал у біологічному сегменті.

У контексті євроінтеграції України класифікація ЗЗР набуває додаткового значення як інструмент гармонізації з регуляторними вимогами ЄС, зокрема щодо оцінки ризиків, безпечності та принципів сталого використання. Відповідно, класифікаційні підходи тісно пов'язані з нормативно-правовим регулюванням, яке визначає правила обігу, контролю та застосування засобів захисту рослин (додаток Ю). Нормативно-правове регулювання ринку засобів захисту рослин в Україні проходить трансформацію від адміністративно-контрольної моделі до системного підходу, орієнтованого на управління ризиками, простежуваність і гармонізацію з правом ЄС, що означає перехід від формального контролю до регулювання всього життєвого циклу ЗЗР – від

реєстрації до використання та утилізації. Такі зміни формують нові інституційні умови функціонування ринку, що створюють як виклики, так і можливості для бізнесу. Зокрема, для малих і середніх підприємств посилюються вимоги до дотримання регуляторних норм: реєстрації, електронної звітності, простежуваності, а також стандартів зберігання й транспортування. У результаті зростає регуляторне навантаження та підвищуються бар'єри входу, особливо для регіональних дистриб'юторів (додаток Я).

Імплементація європейських стандартів, зокрема у сфері оцінювання ризиків, сталого використання пестицидів та інтегрованого захисту рослин, супроводжується зростанням фінансового навантаження на малий і середній бізнес, що пов'язано з необхідністю інвестування у цифрові системи обліку, підвищення кваліфікації персоналу, модернізацію складської інфраструктури та адаптацію бізнес-процесів до нових регуляторних вимог. У таких умовах відповідальність суб'єктів господарювання виходить за межі формального дотримання норм і набуває стратегічного значення, оскільки екологічна безпека, прозорість і простежуваність стають ключовими факторами конкурентоспроможності та доступу до міжнародних ринків.

Водночас трансформація регуляторного середовища актуалізує необхідність упорядкування об'єктів регулювання. Ефективне управління ризиками та відповідальністю неможливе без чіткої класифікації засобів захисту рослин, яка слугує основою для диференціації рівнів ризику, встановлення вимог до зберігання, транспортування та застосування, а також формування політики зниження екологічного навантаження. У контексті євроінтеграції класифікація ЗЗР трансформується з суто агрономічного інструменту в елемент регуляторного управління та стратегічного позиціонування підприємств, що обумовлює необхідність розширення традиційних підходів до систематизації із врахуванням таких параметрів, як екологічний ризик, рівень цифрової простежуваності, індекс резистентності, соціально-економічний вплив та відповідність принципам сталого розвитку (рис. 3.12).

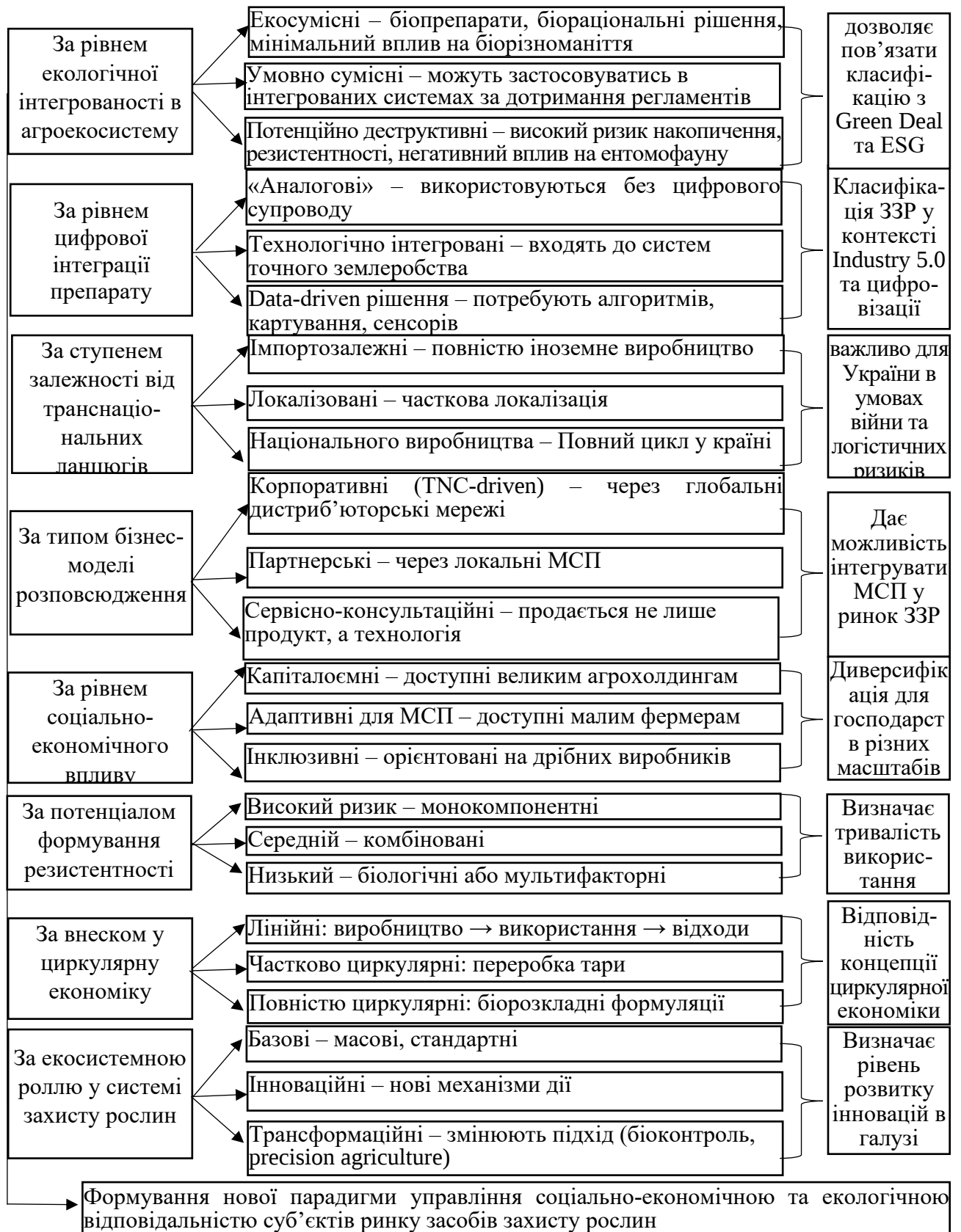

Рис. 312. Підходи до класифікації ЗЗР відповідно до нової парадигми управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю [121]

Джерело: розроблено автором

Запропонована класифікаційна модель дає можливість розглядати засоби захисту рослин не лише як товарну категорію, а як об'єкт комплексного управління відповідальністю в умовах високої концентрації ринку та процесів євроінтеграції. Таким чином, зміни нормативно-правового середовища не тільки підсилюють регуляторні вимоги, а й сприяють структурній модернізації ринку ЗЗР. Для малого та середнього бізнесу це означає необхідність переходу від адаптивної поведінки до стратегічного управління економічною та екологічною відповідальністю, що у довгостроковій перспективі визначає їхню стійкість, конкурентні позиції та репутаційний капітал в умовах посилення ринкової концентрації та інтеграції з європейським простором.

Економічна ефективність функціонування агропродовольчого хабу не обмежується виключно фінансовими результатами, а має тісний зв'язок із соціально-економічними трансформаціями, що відбуваються в Україні в умовах війни. Одним із ключових факторів таких трансформацій є масштабне внутрішнє переміщення населення, яке суттєво впливає на функціонування агропродовольчого ринку, структуру зайнятості та розвиток сільських територій.

Значна частина внутрішньо переміщених осіб (ВПО) оселилася у сільській місцевості, що створило додаткове навантаження на ринок праці та соціальну інфраструктуру, але водночас сформувало потенціал для оновлення трудових ресурсів і розвитку аграрного підприємництва. З початку російського вторгнення на територію у 2014 р. в Україні сформувалася хвилеподібна динаміка внутрішнього переміщення населення. У 2014-2016 рр. кількість ВПО стрімко зросла до понад 1,7 млн осіб, у 2017-2021 рр. спостерігалася відносна стабілізація на рівні 1,4–1,5 млн осіб, тоді як у 2022 р., після повномасштабного вторгнення, їх чисельність перевищила 4 млн осіб. У 2023-2024 рр. відбулося часткове зниження, однак у 2025 р. кількість ВПО знову зросла до близько 4,6 млн осіб (рис. 3.13). Таким чином, внутрішнє переміщення населення суттєво трансформує соціально-економічну структуру країни, зокрема агропродовольчий сектор, впливаючи на трудові ресурси, інфраструктуру та просторову організацію виробництва.

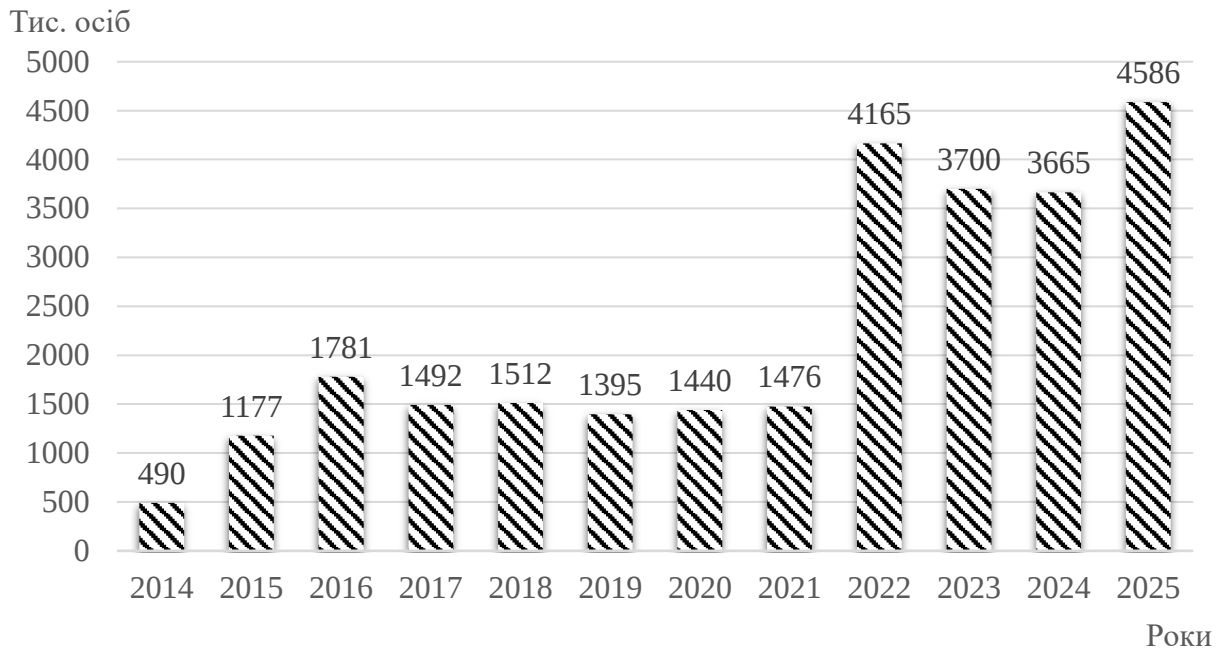

Рис. 3.13. Показники динаміки внутрішнього переміщення осіб в Україні, 2014-2025 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [2, 4, 8],

Важливим є аналіз не лише кількісних параметрів внутрішнього переміщення, а й адаптаційних стратегій та міграційної поведінки населення в умовах воєнно-політичної нестабільності. Сучасні тенденції свідчать про зростання навантаження на систему територіального розміщення населення, що актуалізує потребу у формуванні довгострокової державної політики інтеграції ВПО у соціально-економічне середовище приймаючих громад.

Просторове розміщення внутрішньо переміщених осіб характеризується значною концентрацією в окремих регіонах, що безпосередньо впливає на використання місцевих ресурсів та формує передумови для їх економічної інтеграції. Масове переміщення населення у 2022 р. зумовило необхідність переосмислення міграційних потоків і територіальної локалізації ВПО.

У 2025 р. найбільше ВПО було зосереджено у порівняно безпечних регіонах України. Найбільше ВПО зосереджено в таких областях: Харківській (507,4 тис. осіб), Дніпропетровській (465,3 тис. осіб), м. Київ (429,3 тис. осіб), Київській (231,0 тис. осіб), Одеській (220,6 тис. осіб) та Львівській (201,8 тис.

осіб) області. Значні обсяги переселенців також зафіксовано у Полтавській (183,6 тис. осіб), Черкаській (138,2 тис. осіб), Вінницькій (142,7 тис. осіб) та Хмельницькій (117,7 тис. осіб) областях. Поведінка ВПО загалом відповідає класичним міграційним моделям – переселенці тяжіють до великих міст, які забезпечують вищий рівень безпеки, доступ до інфраструктури та можливості працевлаштування. Водночас висока вартість проживання в мегаполісах стимулює частину населення обирати малі міста та сільські території, де житло доступніше, а умови проживання – стабільніші.

За даними МОМ за 2024 р., 45 % ВПО проживають у великих містах, 26 % – у малих містах, 20 % – у сільській місцевості, 9 % – у передмістях. Незважаючи на меншу частку, саме сільські громади стикаються з обмеженістю ресурсів, що ускладнює інтеграцію переселенців, але водночас створює потенціал для залучення трудових ресурсів у аграрний сектор. Вибір місця проживання визначається низкою ключових факторів, серед яких домінують безпека (51 %) та житлові умови (36 %). Важливими також є доступ до інфраструктури (29 %), можливості працевлаштування (24 %) та рівень соціальної підтримки (18 %). Таким чином, показник безпеки та житлові умови формують понад 80 % мотивації переселенців щодо обрання місця проживання (додаток АА).

Сформована просторова структура розміщення ВПО зумовлює нерівномірне навантаження на громади та потребує адаптації місцевої політики. Водночас у ряді регіонів це стимулює розвиток соціального підприємництва, партнерств та нових економічних ініціатив, особливо в аграрних територіях. Сільські громади опинилися у подвійній ситуації: з одного боку – отримали можливість оновлення трудового потенціалу, з іншого – зіткнулися з обмеженими ресурсами та інфраструктурною неспроможністю. Це актуалізує необхідність формування цілеспрямованої політики інтеграції ВПО у розвиток сільських територій. В умовах війни внутрішньо переміщені особи стали одним із ключових факторів трансформації ринку праці. За даними МОП, у 2022 р. було втрачено близько 4,8 млн робочих місць (30 %). Водночас спостерігається дефіцит кадрів у ряді галузей, зокрема освіти, переробній промисловості та сфері

послуг, що пов'язано з міграційними процесами та мобілізацією. Особливо гостро кадрова проблема проявляється в аграрному секторі, який зазнав значних втрат через бойові дії, окупацію територій та руйнування інфраструктури. Станом на 2024 р. понад 30 % сільськогосподарських угідь потребують розмінування або є непридатними до використання, що суттєво обмежує виробничі можливості [48].

Скорочення кількості фермерських господарств, дефіцит сезонної робочої сили та порушення логістичних ланцюгів призвели до зниження обсягів виробництва. Водночас аграрний сектор демонструє адаптивність через впровадження інновацій, автоматизації та цифрових технологій, що частково компенсує нестачу трудових ресурсів.

Станом на травень 2025 р. в Україні налічувалося понад 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб, з яких близько 2 млн є працездатними, однак лише 12 % мають стабільне джерело доходу, тоді як понад 30 % змушені працювати нижче своєї кваліфікації, що свідчить про суттєві дисбаланси на ринку праці та обмежені можливості економічної інтеграції ВПО. Особливої гостроти набуває проблема неформальної зайнятості, яка є поширеною в аграрному секторі – лише близько третини працівників працюють офіційно, тоді як інші залучені до тіньових форм діяльності без соціального захисту. Залучення ВПО до таких сегментів не забезпечує стабільного доходу та посилює їхню соціальну вразливість.

Важливим аспектом є гендерна структура ВПО, жінки становлять 59 %, що зумовлює додаткові виклики їх трудової інтеграції. Поєднання сімейних обов'язків із пошуком роботи, обмежений доступ до соціальної інфраструктури та нестача гнучких форм зайнятості змушують їх погоджуватися на нестабільну або низькооплачувану роботу. Водночас значна частина жінок демонструє готовність до професійної перекваліфікації та зацікавленість у започаткуванні власної справи. Формальні канали працевлаштування залишаються недостатньо ефективними, попри зростання звернень до центрів зайнятості до 15 тис. осіб на місяць, лише 26,5 тис. осіб отримали статус безробітного серед понад 2 млн

працездатних ВПО, що свідчить про існування бар'єрів у доступі до офіційної зайнятості. Загалом частка ВПО серед зайнятого населення залишається низькою – лише 2,58 %, а в аграрному секторі – 1,43 %, що вказує на обмежену спроможність сільського ринку праці інтегрувати переселенців, що зумовлено професійною невідповідністю, гендерними обмеженнями та слабкістю інституційної підтримки.

Водночас офіційна статистика не повністю відображає реальну ситуацію. У сільській місцевості значна частина ВПО залучається до самозайнятості та неформальної економічної діяльності. Обмежений доступ до ринку праці та необхідність забезпечення базових потреб стимулюють розвиток дрібного аграрного виробництва, переробки та локального підприємництва. У результаті внутрішнє переміщення стало чинником трансформації структури зайнятості в сільських громадах: зросла частка самозайнятих та сезонної зайнятості, активізувалися процеси кооперації та розвитку малих агропідприємств. Підтримка з боку держави та міжнародних організацій, зокрема через грантові програми та мікрофінансування, сприяє формуванню нових економічних можливостей для ВПО та підвищенню продовольчої самодостатності територій (додаток Б). Аналіз основних напрямів діяльності благодійних і гуманітарних організацій свідчить про формування в Україні комплексної системи підтримки внутрішньо переміщених осіб, яка охоплює широкий спектр заходів – від надання базової гуманітарної, медичної та психологічної допомоги до відновлення житла, соціальної інтеграції та розвитку громад.

Особливу роль відіграють ініціативи, спрямовані на відновлення джерел доходу в сільській місцевості та підтримку ВПО в аграрній сфері. Такі організації, як Caritas Ukraine, Welthungerhilfe, People in Need, BRAVE Foundation, Товариство Червоного Хреста України, а також локальні ініціативи, забезпечують доступ до грантового фінансування, матеріальних ресурсів (насіння, обладнання), освітніх програм і сприяють розвитку фермерської кооперації, що створює можливості для відновлення економічної самостійності, працевлаштування та розвитку власної справи. Реалізація таких програм має

виражений мультиплікативний ефект для територіального розвитку, оскільки сприяє активізації економічної діяльності у сільських громадах, зміцненню локальної продовольчої безпеки, створенню робочих місць і підвищенню рівня соціальної взаємодії між місцевим населенням і переселенцями.

Найвищу ефективність демонструють ті форми підтримки, які орієнтовані не лише на короткострокову допомогу, а на відновлення засобів до існування, зокрема через аграрні гранти та розвиток підприємництва. Такий підхід забезпечує перехід до сталого економічного відновлення та формує основу для післявоєнного розвитку громад. Водночас ефективна інтеграція ВПО в агропродовольчий сектор потребує глибшого аналізу бар'єрів, що стримують їх участь у ринку праці та підприємницькій діяльності, а також ідентифікації ключових можливостей для їх подолання. Таким чином, попри наявні структурні обмеження, внутрішньо переміщені особи поступово інтегруються в економіку сільських територій, виступаючи не лише об'єктом соціальної підтримки, а й потенційним ресурсом розвитку агропродовольчого сектору.

Успішна інтеграція ВПО у агропродовольчий сектор неможлива без чіткого розуміння головних перепон, що обмежують їхню трудову участь і підприємницьку активність, а також ключових можливостей, які можна задіяти для їх подолання (табл. 3.13).

Кожний із виокремлених бар'єрів має свою відповідь у вигляді конкретних інструментів – від навчання та мікрофінансування до цифровізації процедур і розвитку соціальної інфраструктури. Системне поєднання цих можливостей створює умови для масштабного включення ВПО в аграрний сектор та сприяє стійкості сільських громад. Виходячи з комплексного аналізу бар'єрів і потенційних можливостей для залучення ВПО до агропродовольчого сектора, визначальним кроком є розробка та впровадження державної політики, здатної перетворити цей виклик на стратегічну можливість розвитку сільських громад. Така політика повинна ґрунтуватися на розгалуженій моделі інтеграції, яка демонструє різноманітні шляхи трудового залучення ВПО – як у ролі найманих працівників, так і самозайнятих осіб чи підприємців [120].

Таблиця 3.13

**Основні бар'єри та можливості для трудової участі й підприємництва
ВПО в АПР**

Категорія бар'єрів	Сутність перешкоди	Можливості та інструменти подолання
1. Професійна невідповідність	ВПО здебільшого не мають аграрної кваліфікації або досвіду роботи в АПР	– Система модульних курсів і практичних стажувань із сертифікацією; – Менторські програми від місцевих агровиробників.
2. Фінансові обмеження	Відсутність стартового капіталу, недостатній доступ до кредитування	– Грантові програми («Робота», донорські крути); – Державні гарантії за агрокредитами; – Кооперативні фонди мікрокредитування.
3. Обмежений доступ до ресурсів	Брак землі, техніки, складів та логістики в приймаючих громадах	– Пільгові умови оренди/комунального виділення землі; – Спільне використання техніки через кооперативи; – Локальні агроцентри для зберігання й переробки.
4. Інституційні та бюрократичні	Складні реєстраційні процедури, непоінформованість про програми	– Цифровізація адміністративних сервісів («Мапа», «Дія»); – Єдині вікна в ОТГ для ВПО; – Інформаційні платформи й мобільні консультаційні пункти.
5. Соціальні та гендерні	Стигматизація, брак мережових контактів, подвійне сімейне навантаження	– Соціальні підприємства й кооперативи як майданчики взаємодії; – Гнучкі графіки, дитячі кімнати та «муніципальні няні»; – Психосоціальна підтримка та групові тренінги.
6. Інформаційна ізоляція	Недостатньо прозора інформація про вакансії, гранти, навчальні курси	– Локальні інформаційні хаби при ЦНАПах та центрах зайнятості; – Співпраця з НУО для поширення інформації «з перших рук»; – Регіональні онлайн-платформи вакансій.

Джерело: Узагальнено автором на основі джерел [1, 11-15, 120]

Запропонована структура інтеграції дозволяє вибудувати політику, яка водночас враховує рівень підготовки, ресурси, мотивацію та можливості кожної категорії ВПО, забезпечуючи їх поступове залучення до економічної діяльності. На першому рівні модель передбачає інституційне визнання трьох основних траєкторій: наймана праця, самозайнятість та підприємництво. Для кожного напрямку визначено низку інструментів підтримки, що охоплюють освітні програми, менторство, грантове фінансування, кооперативні форми господарювання, пільги, доступ до інфраструктури та адміністративні преференції (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Модель інтеграції ВПО в аграрний сектор [120].

Джерело: побудовано автором

У сфері найманої праці акценти мають бути зроблені на програмах професійної перепідготовки, локальних адаптаційних центрах, участі ВПО у громадських і державних програмах працевлаштування, а також на системі пільг для роботодавців, які приймають на роботу ВПО. У напрямі самозайнятості ключовими інструментами мають стати мікрогранти, доступ до земельних ділянок у межах громад, розвиток сільськогосподарських кооперативів, а також підтримка бізнес-менторства. У підприємницькій сфері – це інфраструктурна та фінансова підтримка релокації бізнесу, доступ до програм грантів і кредитування, а також сприяння аграрним стартапам за підтримки донорських структур.

Для міських жителів життя в селі радикально відрізняється, і до цього додаються такі труднощі: відсутність знайомої міської інфраструктури (медичні заклади, школи, транспорт, супермаркети), соціальна ізоляція – маленькі громади часто сприймають ВПО як «чужинців», що ускладнює інтеграцію, обмежені можливості працевлаштування, що змушує переміщених осіб змінювати професію, людей, які звикли до офісної роботи. Люди, які раніше займались бізнесом чи інтелектуальною працею, змушені пристосовуватися до нових умов, часто не мають без відповідних навичок для виживання в селі.

Оскільки в сільській місцевості майже немає альтернативних можливостей працевлаштування, ВПО змушені займатися сільським господарством. Таким чином, можна визначити дві основні категорії ВПО, які проживають у сільській місцевості:

1. Ті, хто раніше займався сільським господарством, але у великому масштабі. Багато ВПО, які мали власні великі сільськогосподарські підприємства, втратили свій бізнес і потужності. Робота на невеликих приватних фермах або на фермах не дає їм звичного доходу та можливостей. Відсутність ресурсів для відновлення агробізнесу є серйозною проблемою.

2. Ті, хто ніколи не працював у сільському господарстві. ВПО, які раніше працювали в інших сферах (бізнес, медицина, освіта), змушені вивчати нову роботу. Відсутність досвіду та знань створює труднощі для виживання в

сільських умовах. Не всі готові або здатні фізично працювати, особливо якщо є літні люди або матері з дітьми.

Кінцевою метою моделі виступає формування середовища, яке дозволяє ВПО інтегруватися в аграрну економіку як повноцінні учасники, а не як отримувачі допомоги. Така інтеграція не лише покращує соціальний статус і добробут переселенців, а й зміцнює економічний потенціал сільських громад. Модель також передбачає багатовимірний результат інтеграції, розподілений на дві групи: соціально-економічні ефекти (збільшення зайнятості, створення нових робочих місць, пожвавлення локальних економік) та інституційно-громадські результати (відновлення демографічного балансу, розвиток агропродовольчого ринку, зміцнення соціальної згуртованості в громадах).

Реалізація запропонованої моделі вимагає міжсекторальної координації та співпраці державних інституцій, органів місцевого самоврядування, бізнесу, донорських організацій і самих ВПО. Комплексність і гнучкість такого підходу відкривають можливості для довгострокового розвитку аграрних територій, у тому числі в умовах післявоєнного відновлення економіки України.

Отже, громади з активними партнерствами швидше перетворюють допомогу в розвиток. Узгоджена взаємодія органів місцевого самоврядування, бізнесу, закладів освіти і донорів сприяє створенню кластерів мікровиробництва, появі нових робочих місць, підвищенню рівня соціальної відповідальності і зміцненню згуртованості.

Висновки до розділу 3

1. Обґрунтовано доцільність використання сценарного підходу як базового інструменту стратегічного управління розвитком агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічної трансформації. Доведено, що традиційні лінійні методи прогнозування не дозволяють адекватно враховувати багатофакторність, нелінійність і високий рівень невизначеності, спричинений воєнними,

кліматичними та глобальними економічними шоками. Встановлено, що сценарне моделювання забезпечує можливість формування альтернативних траєкторій розвитку, оцінювання ризиків та визначення точок зростання. Розроблено авторську динамічно-сценарну SMART-SWOT моделі модель агропродовольчого ринку, яка інтегрує класичний SWOT-аналіз із принципами системної динаміки, кількісного оцінювання та сценарного моделювання. Доведено, що на відміну від традиційного підходу, запропонована модель дозволяє не лише ідентифікувати фактори середовища, а й оцінювати їх динаміку, взаємодію та вплив у різних сценаріях розвитку. Встановлено, що включення SMART-принципів (Specific, Measurable, Adaptive, Risk-sensitive, Time-scaled) забезпечує можливість формалізації якісних параметрів і підвищує точність стратегічного аналізу. Показано, що використання тригерів і стратегічних реакцій дозволяє своєчасно реагувати на зміни середовища. Обґрунтовано, що модель трансформує SWOT із описового інструменту у механізм прогнозування та управління, що формує новий рівень стратегічного аналізу агропродовольчого ринку.

2. У процесі формування стратегічного SMART-SWOT профілю агропродовольчого ринку ідентифіковано ключові внутрішні та зовнішні детермінанти його розвитку. Встановлено, що сильні сторони ринку пов'язані з природно-ресурсним потенціалом, експортною орієнтацією та технологічними можливостями, тоді як слабкі сторони мають переважно інфраструктурний, фінансовий та інституційний характер. Визначено, що можливості розвитку концентруються у площині цифровізації, енергетичної трансформації, євроінтеграції та залучення інвестицій, тоді як загрози формуються під впливом воєнних ризиків, логістичних обмежень і макроекономічної нестабільності. Показано, що поєднання цих факторів формує складний стратегічний баланс розвитку ринку та обумовлює необхідність їх динамічного аналізу. Це дозволяє визначити пріоритетні напрями стратегічного розвитку агропродовольчого сектору та підвищити обґрунтованість управлінських рішень.

3. На основі експертного опитування здійснено ранжування ключових факторів розвитку агропродовольчого ринку та визначено найбільш значущі

детермінанти його трансформації. Встановлено, що до критичних факторів належать природно-ресурсний потенціал, експортні можливості та географічне розташування, тоді як серед обмежень домінують логістичні проблеми, імпортозалежність ресурсів і недостатня підтримка агровиробників. Показано, що серед можливостей ключове значення мають відновлення агровиробництва, цифровізація та розвиток альтернативної енергетики, а серед загроз – воєнні ризики, нестабільність логістики та валютні коливання. Встановлено, що використання ранжованих факторів як основи для динамічно-сценарного аналізу дозволяє перейти від їх опису до формування системи стратегічних реакцій, зокрема через використання тригерів і адаптивних управлінських рішень, що забезпечує узгодження рішень на різних рівнях управління та формує основу для підвищення ефективності стратегічного планування розвитку агропродовольчого ринку.

4. Розроблено та апробовано економіко-математичні моделі стратегічного прогнозування розвитку агропродовольчого ринку, які дозволяють кількісно оцінити вплив виробничих, цінових, логістичних, валютних та інституційних факторів на експортний потенціал зернового сектору. Доведено, що найбільш вагомий вплив на обсяги експорту мають світова цінова кон'юнктура, урожайність та валовий збір, тоді як логістичні витрати та валютний курс набувають специфічного значення в умовах воєнних трансформацій. Встановлено наявність мультиколінеарності між окремими факторами, що підтверджує їх системну взаємодію. Показано, що використання багатofакторного моделювання дозволяє підвищити точність прогнозів і обґрунтованість управлінських рішень. Обґрунтовано доцільність поєднання економетричного аналізу з динамічно-сценарною SMART-SWOT моделлю, що забезпечує формування науково обґрунтованих сценаріїв розвитку агропродовольчого ринку України.

5. Обґрунтовано концептуально-методичний підхід до трансформації агропродовольчого ринку на основі формування інтегрованих агропродовольчих хабів як інституційної основи його розвитку. Доведено, що агропродовольчі хаби

виступають системоутворюючими елементами, які забезпечують концентрацію виробництва, переробки, логістики та збуту в межах єдиного координаційного простору. Встановлено, що їх функціонування сприяє підвищенню доступу виробників до ключових ресурсів, зокрема насіння, засобів захисту рослин, техніки та інноваційних технологій. Показано, що консолідація попиту і пропозиції в межах хабів дозволяє досягати ефекту масштабу, знижувати трансакційні витрати та підвищувати ефективність аграрного виробництва. Обґрунтовано роль механізмів державно-приватного партнерства, цифрових платформ та міжнародної фінансової підтримки у розвитку таких структур. Визначено, що впровадження агропродовольчих хабів формує основу підвищення конкурентоспроможності та стійкості агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних трансформацій.

6. Обґрунтовано механізм розвитку агропродовольчого ринку через інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості. Доведено, що залучення їх трудового, підприємницького та соціального потенціалу сприяє відновленню локальних ринків і активізації економічної діяльності в сільських територіях. Встановлено, що інтеграція ВПО дозволяє поєднати економічні та гуманітарні аспекти розвитку, забезпечуючи підвищення соціальної стійкості агропродовольчої системи. Показано, що включення ВПО у виробничі, переробні, логістичні та збутові процеси створює додаткові можливості для формування інклюзивної економіки. Обґрунтовано, що такі підходи сприяють зниженню соціальної напруги, відновленню людського капіталу та розвитку підприємницької активності. Визначено, що інтеграція ВПО є важливим елементом адаптивної трансформації агропродовольчого ринку в умовах воєнних і післявоєнних змін.

7. Розвинуто інституційно-економічні засади функціонування ринку засобів захисту рослин як складової адаптивної агропродовольчої системи. Доведено, що ринок ЗЗР має критичне значення для забезпечення стабільності аграрного виробництва та підтримання рівня урожайності в умовах зростання виробничих ризиків. Встановлено його високу імпортозалежність і чутливість до

логістичних, валютних та інституційних шоків, що посилюються в умовах воєнної економіки. Обґрунтовано доцільність інтеграції ринку ЗЗР у структуру агропродовольчих хабів як механізму оптимізації доступу до ресурсів і зниження ризиків їх дефіциту. Удосконалено підходи до класифікації та регулювання ринку з урахуванням екологічних стандартів, євроінтеграційних вимог, цифровізації, а також принципів корпоративної та соціальної відповідальності. Показано, що це сприяє підвищенню ефективності функціонування ринку, зниженню ризиків та гармонізації із європейськими стандартами. Визначено стратегічні напрями розвитку ринку ЗЗР у контексті підвищення стійкості агропродовольчого сектору.

Основні результати за розділом 3 дисертації викладено у наукових працях [30; 48; 50; 51; 120; 121] за списком використаних джерел.

ВИСНОВКИ

1. У результаті узагальнення еволюції наукових підходів до трактування категорії «ринок» встановлено обмеженість традиційних підходів, які розглядають його переважно як механізм обміну або взаємодії попиту і пропозиції. Обґрунтовано доцільність переходу до розуміння ринку як адаптивної соціально-економічної координаційної системи, що функціонує в умовах постійних структурних, інституційних та соціально-економічних змін. Доведено, що ключовою функцією ринку є не лише алокація ресурсів, а й узгодження інтересів економічних агентів, держави та суспільства. Визначено роль формальних і неформальних інститутів, логістичних і інформаційних зв'язків, а також державного регулювання у забезпеченні такої координації. Показано, що в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій координаційна функція ринку суттєво посилюється. Такий підхід дозволив сформулювати науково-методологічний підхід, що операціоналізується через динамічно-сценарний SMART-SWOT-аналіз. Отримані результати створюють теоретичну основу для подальших досліджень адаптивності агропродовольчого ринку.

2. За результатами бібліометричного аналізу світових наукових досліджень у сфері агропродовольчого ринку виявлено домінування напрямів, пов'язаних із продовольчою безпекою, сталим розвитком, цифровізацією та управлінням ризиками. Встановлено, що сучасний науковий дискурс характеризується зростанням ролі цифрових технологій, аналітики даних та платформних рішень. На цій основі уточнено та розширено категорійний апарат економічної науки шляхом удосконалення трактування агропродовольчого ринку як системи, що охоплює повний ланцюг створення доданої вартості, інфраструктуру, логістику та інституційне регулювання. Обґрунтовано доцільність введення категорій «цифровий агропродовольчий ринок» і «датаорієнтований агропродовольчий ринок». Доведено, що цифровізація забезпечує прозорість, зниження трансакційних витрат і інтеграцію учасників, тоді як датаорієнтований підхід дозволяє здійснювати проактивне управління. Визначено, що ці категорії

відображають еволюційні зміни ринку в умовах глобалізації та технологічних трансформацій. Отримані результати мають важливе значення для розвитку теорії агропродовольчих систем.

3. У процесі ідентифікації специфічних ознак агропродовольчого ринку встановлено його багатовимірну природу, що визначається поєднанням біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних і геоекономічних чинників. Доведено, що традиційні класифікаційні підходи є недостатніми для комплексного аналізу сучасних ринкових процесів. Удосконалено підходи до класифікації ринків шляхом врахування факторів стійкості, адаптивності та вразливості до зовнішніх шоків. Встановлено, що агропродовольчий ринок має стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки та соціальної стабільності. Виявлено, що в умовах війни посилюється роль логістичних обмежень, інституційних трансформацій і геополітичних факторів. Обґрунтовано необхідність врахування цих чинників при формуванні стратегій розвитку, що дозволяє забезпечити більш адекватну оцінку функціонування агропродовольчої системи.

4. Удосконалено науково-методичні підходи до державного регулювання агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі. Доведено, що перехід від адміністративно-командного втручання до системи стимулюючих інструментів забезпечує більшу ефективність ринкового функціонування. Встановлено необхідність поєднання економічних, інституційних і цифрових механізмів регулювання. Показано важливість формування воєнно-післявоєнного блоку державної політики. Обґрунтовано роль євроінтеграційних процесів у трансформації регуляторного середовища. Визначено значення екологічних стандартів і принципів сталого розвитку, що дозволяє забезпечити баланс між ринковими механізмами та державною підтримкою.

5. Розроблено методологічний підхід до прийняття стратегічних рішень щодо відновлення та трансформації агропродовольчого ринку, який інтегрує результати RDNA та аналіз інвестиційних потоків. Доведено, що такий підхід

дозволяє підвищити обґрунтованість визначення пріоритетів відновлення. Встановлено, що поєднання оцінки втрат і потреб із інвестиційною аналітикою сприяє ефективному розподілу ресурсів. Показано, що це забезпечує результативність програм розвитку аграрного сектору. Обґрунтовано важливість урахування соціального потенціалу сільських територій. Визначено роль міжнародної підтримки у відновленні економіки, що створює основу для стратегічного планування в умовах післявоєнної трансформації.

6. Обґрунтовано концептуально-методичний підхід до трансформації агропродовольчого ринку, що базується на інтеграції механізмів державно-приватного партнерства, платформної взаємодії та агропродовольчих хабів. Доведено, що хаби виступають інструментом концентрації виробництва, переробки, логістики та збуту. Встановлено, що їх функціонування забезпечує доступ до ресурсів, зокрема насіння, засобів захисту рослин і техніки, а також інноваційних технологій. Показано, що консолідація попиту дозволяє досягти ефекту масштабу та знизити витрати. Обґрунтовано роль міжнародних фінансових і донорських ресурсів у підтримці таких структур. Визначено значення цифровізації та платформних рішень для інтеграції учасників ринку, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність і стійкість агропродовольчого виробництва.

7. Розроблено багатофакторні економіко-математичні моделі, що дозволили кількісно оцінити вплив виробничих, цінових, логістичних, валютних та інституційних факторів на розвиток агропродовольчого ринку. Доведено, що визначальну роль у формуванні експортного потенціалу відіграють валовий збір і світова цінова кон'юнктура, тоді як логістичні витрати та валютний курс мають трансформований вплив в умовах війни. Встановлено наявність мультиколінеарності між окремими факторами, що підтверджує їх системний характер взаємодії. Показано, що в умовах воєнних шоків змінюється структура факторного впливу, зростає роль логістики та інституційних обмежень. Побудовані моделі характеризуються високим рівнем адекватності та можуть використовуватися для прогнозування. Поєднання економетричного

моделювання з SMART-SWOT-аналізом забезпечило підвищення достовірності результатів, що створює наукову основу для сценарного планування розвитку ринку.

8. Обґрунтовано механізм розвитку агропродовольчого ринку через інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості. Доведено, що залучення їх трудового, підприємницького та соціального потенціалу сприяє відновленню локальних ринків. Встановлено, що інтеграція ВПО забезпечує підвищення соціальної стійкості агропродовольчої системи. Показано, що це дозволяє поєднати економічні та гуманітарні цілі розвитку. Обґрунтовано роль таких підходів у формуванні інклюзивної економіки. Визначено їх значення для відновлення сільських територій, що сприяє підвищенню адаптивності ринку в умовах кризових трансформацій.

9. Розвинуто інституційно-економічні засади функціонування ринку засобів захисту рослин в умовах воєнної економіки та євроінтеграції. Доведено, що цей ринок є критично важливим для забезпечення стабільності аграрного виробництва та підтримання урожайності. Встановлено його високу імпортозалежність і вразливість до зовнішніх шоків. Обґрунтовано доцільність інтеграції ринку ЗЗР у структуру агропродовольчих хабів для оптимізації доступу до ресурсів. Удосконалено класифікаційні підходи з урахуванням екологічних, інституційних і цифрових параметрів, а також принципів корпоративної і соціальної відповідальності. Показано, що це сприяє підвищенню ефективності управління, зниженню ризиків і гармонізації з вимогами ЄС. Отримані результати визначають стратегічні напрями розвитку ринку ЗЗР як складової адаптивної агропродовольчої системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрні перспективи України 2017 – 2030: Базовий сценарій. URL: https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_06_2017_AGMEMMOD_Baseline_ukr.pdf (дата звернення 25.12.2025).
2. Азмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії оновлення робочої сили. Вісник економічних наук України. 2022. № 1(42). С. 171–179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179).
3. Александрова М. В. Дауншифтинг як пошук «сродності» в сучасному соціокультурному просторі України. *Українська культура*. 2018. № 62. С. 141–148. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.15>.
4. Андрос С.В. Механізм забезпечення фінансової стійкості як активний елемент у системі стабілізації кредитування і нарощення економічного потенціалу підприємств агропромислового виробництва. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2025. № 1 (31). С. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.15276/EJ.01.2025.1>.
5. Антошкіна Л.І. Інфраструктура товарного ринку : [навч. посіб.] / Л.І. Антошкіна, І.О. Тарлопов, Л.П. Коленченко. Донецьк : Південний Схід, 2009. 184 с.
6. Артимонова І.В. Функціонування агропродовольчого ринку у системі економічної та продовольчої безпеки. 2020. С. 461-463. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/5645/4/funkcionuvannya_agroprodovolchogo.pdf.
7. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / відп. за вип. О.М. Прокопенко. Київ: Державний комітет статистики України, 2017. 50 с.
8. Бачуріна І. В. Сутність поняття “аграрний ринок”. *Економіка АПК*. 2009. № 9. С. 108-111.
9. Богдан О.В. Механізм функціонування та регулювання ринку продукції харчування в Україні. *Економіка і регіон*. 2010. № 2. С. 125-131.

10. Боліла С.Ю., Кириченко Н.В. Клієнтоорієнтовані стратегічні вектори агробізнесу на продовольчому ринку в умовах глобальних викликів. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.101>.
11. Босецька Н. Г., Бровенко Т. В., Перепелиця В. В. Практики здорового харчування: європейський досвід. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Технічні науки»*. 2020. № 1. С. 12-17. DOI: <https://doi.org/10.37734/2518-7171-2022-1-2>.
12. Бутинець Ф.Ф., Шигун М.М. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: навчальний посібник. Житомир: ЖДТУ, 2004. 352 с.
13. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління: навчальний посібник. К.: ЦУЛ, 2003. 396 с.
14. Василига С.М. Поняття стратегії розвитку підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 1/2020. С. 121-125. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2020/24.pdf (дата звернення 25.12.2025).
15. Васильчак С.В. Теоретико-методологічні принципи розвитку аграрного ринку. *Агроінком*. 2005. № 9-10. С. 2-5.
16. Венгер В. Соціально-економічна роль держави в сучасній економіці. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 4. С. 26-31.
17. Виробництво промислової продукції за видами в Україні за 2016 рік: статистичний бюлетень / відп. за вип. І.С. Петренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 194 с.
18. Вінокуров Я. Війна – не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі? *Економічна правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862> (дата звернення 25.12.2025).
19. Внутрішньо переміщені особи. ДП «Інформ.-обчислюв. центр Мінсоцполітики України», 2025. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo> (дата звернення 25.12.2025)

20. Войтович Л.М., Федик М.В. Стратегія повоєнного відновлення економіки України в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. Випуск 65. 2024. С. 1-9.
21. Волкова О.В. Ринок праці: Київ : Цент учбової літератури, 2007. 624 с.
22. Гальчинський А.С. Основи економічних знань : [навч. пос.] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. К. : Вища шк., 1998. 544 с
23. Гасій О.В., Кононенко О.А. Синергія менеджменту у забезпеченні фінансово-економічної стійкості агропродовольчих підприємств: концептуальний підхід. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. Том 10. № 2. С. 131-135.
24. Герасимчук С. Б. Засоби захисту рослин: класифікація. 2010. URL: <https://www.snprk.com.ua/advice/16/> (дата звернення: 22.12.2025).
25. Головка О.О. Державна підтримка розвитку агропромислового комплексу в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 9-10(1) С. 52-55.
26. Горбаль Н. І., Крохмальна Я. О. Безвідходне виробництво в Україні: досвід ЄС. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2021. № 2. С. 150-154.
27. Горлачук М.А. Агропродовольчий ринок в умовах глобалізації: світовий досвід регулювання та інфраструктуро-інституційного розвитку. *Інноваційна економіка*. 2019. 5-6'2019. С. 46-55.
28. Гуляєва Л. Вплив війни на зайнятість жінок-внутрішньо переміщених осіб в Україні . *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-33> (дата звернення: 21.12.2025).
29. Даценко Н.М. Продовольчий ринок : маркетинговий аспект. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2012. Вип. 9(1). С. 318-323
30. Дем'яненко Н.В., Павленко Я.В., Жайворон Д.С., Гаркуша А.С., Царенко Д.Д. Сучасні агроінновації в Україні: основи для бізнес-плану. *Агросвіт*. 2025. № 20. С. 152-157. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.20.152>.

31. Державна служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/stat/statsurvey> (дата звернення: 21.12.2025).
32. Державна служба статистики України (не оновлюється з 5 листопада 2025 р.). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 25.12.2025).
33. Державна служба статистики України (після 5 листопада 2025 р.). URL: <https://stat.gov.ua> (дата звернення 25.12.2025).
34. Державний реєстр пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/upravlinnya-vidhodamy/derzhavnyj-reyestr-pestytsydiv-i-agrohimikativ-dozvolenyh-do-vykorystannya-v-ukrayini>. (дата звернення: 22.12.2025).
35. Держстат інформує про обсяг виробництва за січень – липень. *Журнал сучасного агропромисловця «Зерно»* від 21.08.2025 року. URL: <https://www.zerno-ua.com/news/derzhstat-informuye-pro-obsyag-vyrobnyczstva-za-sichen-lypen/#:~:text=%E2%80%BD> (дата звернення 25.12.2025).
36. Дзюбенко Н.О. Соціально-економічне прогнозування розвитку продовольчого ринку України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Н.О. Дзюбенко. Львів, 2016. 259 с.
37. Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л. П. Стратегічне управління: навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 440 с.
38. Дорош-Кізим М., Дадак О., Гачек Т. Інновації в аграрному секторі України в контексті розвитку європейської інтеграції. *Науковий вісник ЛНУ ветеринарної медицини та біотехнологій. Серія Економічні науки*. 2017. Т. 19, № 81. С. 123-128. DOI: <https://doi.org/10.15421/nvlvet8122>.
39. Дудар Т.Г., Дудар В.Т. Формування маркетингу відносин суб'єктів агропродовольчого ринку на шляху подальшої євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1(2). С. 134-141.

40. Духницький Б.В. Потенціал розвитку агропродовольчого ринку України. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 27-34.
41. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва) : монографія / [В. І. Бойко, Є. М. Лебідь, В. С. Рибка та ін.] ; за ред. В. І. Бойка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. 400 с.
42. Економічна статистика. Економічна діяльність. Сільське, лісове та рибне господарство. Тваринництво (1990-2024). Держстат України, 1998-2025. URL: <https://surl.li/vpfgtc> (дата звернення 25.12.2025).
43. Економічна статистика. Економічна діяльність. Сільське, лісове та рибне господарство. Рослинництво (1991-2024). Держстат України, 1998-2025. URL: <https://surl.li/gigtpk> (дата звернення 25.12.2025).
44. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К. : Наукова думка, 2006. Т. 5 : Р – Т / укл.: Р.В. Болдирєв та ін.
45. Єфанов В. Сучасні аспекти фінансової стійкості господарюючих суб'єктів в системі агробізнесу України. *Управління змінами та інновації*. 2023. № 6. С. 20-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2023-6-4>.
46. Жайворон Д. С. Роль державного регулювання в ринковому середовищі. *Актуальні проблеми сучасної науки: теоретичні та практичні дослідження молодих учених*: матеріали І всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 2023. С. 101-103.
47. Жайворон Д., Мауер Д., Мовчан О. Інвестиційне забезпечення розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції. *Актуальні питання сучасної економічної науки*: збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції Полтава, 2023. С. 110 – 111.
48. Жайворон Д.С. Використання дронів в аграрному секторі: сучасні рішення та перспективи. *Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Полтава, 2024. С. 59 – 61.

49. Жайворон Д.С. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агропродовольчого ринку України в умовах військового стану. *Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Полтава, 2022. С. 24 – 27.

50. Жайворон Д.С. Перспективи інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та глобальних викликів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2025. Том 344. № 4 (2025). С. 516 – 522. URL: <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/2225/2272> (дата звернення 25.12.2025).

51. Жайворон Д.С. Роль міжнародних організацій у стабілізації агропродовольчих ринків в умовах криз. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем* матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції Кропивницький, 2024. С. 111 – 114.

52. Жайворон Д.С. Соціально-економічна роль агропродовольчого ринку. *Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики*: матеріали X Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених. Полтава, 2023. С. 115 – 116.

53. Жайворон Д.С., Мауер Д. Р. Інвестування у розвиток агропродовольчої інфраструктури сільських територій. *Перспективи розвитку території: теорія і практика. Поствоєнне відновлення*: матеріали VII Міжнародної науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих вчених. Харків, 2023. С. 89 – 91.

54. Жук В.М. Реалізація спроможностей інституціональної теорії для забезпечення сталого й конкурентоспроможного розвитку агробізнесу й сільських територій повоєнної України в умовах євроінтеграції. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2025. 47 с.

55. Загурський В.Ф. Державно-інституційне забезпечення інноваційної моделі економіки *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2 (104). С. 144 – 149. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-144-149](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-144-149).
56. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року, №1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення 25.12.2025).
57. Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» № 4147-IX (2024, 17 грудня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4147-20#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
58. Закон України «Про захист рослин» № 180-XIV (1998, 14 жовтня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
59. Закон України «Про карантин рослин» №3348-XII (1993, 30 червня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12/ed20030801#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
60. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» № 86/95-ВР (1995, 02 березня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
61. Засоби захисту рослин: класифікація. МНАГОР. URL: <https://www.mnagor.com/ua/articles/16/> (дата звернення: 22.12.2025).
62. Зацаринна В. Ринок засобів захисту рослин: ключові тенденції, виклики та перспективи. 2024. URL: <https://surl.li/hkaquy>. (дата звернення: 22.12.2025).
63. Зінчук Т.О., Левківський Є.В. Корпоративна соціальна відповідальність вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу як умова сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 39 – 49.
64. Зовнішня торгівля товарами. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у 2020 – 2024 рр. / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2025).

65. Зовнішня торгівля товарами. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2020 – 2024 рр. / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2025).
66. Зоря О., Мауер Д., Авраменко Д. Природоорієнтовані рішення для інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 2 (02). С. 104-109. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.2-18>
67. Кальченко М. М. Роль державного регулювання у зменшенні цінової асиметрії на ринку тваринницької продукції М. М. Кальченко *Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2021. № 9 – 10 (163–164). С. 54 – 65.
68. Кваша С. М., Григор'єв С. О. Сутність та особливості аграрного ринку. *Вісник ОНУ імені І. М. Менчикова*. 2016. Т. 21. Вип 8(50) С. 2 – 3.
69. Кириленко В.В. Економіка : [навч. посіб.] / за ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 155 с.
70. Кирилюк Є. М. Аграрний ринок як економічна категорія : сутнісні ознаки й особливості. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 2–10.
71. Кириченко А. Аграрії фіксують падіння врожайності зерна. Випадковість чи тренд? *Економічна правда* від 3 вересня 2025 р. URL: <https://epravda.com.ua/weeklycharts/agrariji-fiksuyut-padinnya-vrozhaynosti-zerna-vipadkovist-chi-trend-811125/> (дата звернення; 25.12.2025).
72. Класифікація ЗЗР. Агроексперт Центр. URL: <https://agroex.com.ua/klassifikatsiya-szr/> (дата звернення: 22.12.2025).
73. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України : організація та управління : монографія. – К. : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.
74. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні. Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. С. 47 – 66

75. Ковальов М.В. Розвиток аграрного ринку в Україні: стратегічний вимір. *Наукові праці Державного університету інфраструктури та технологій*. 2014. № 3(7). С. 88 – 97.
76. Козак О.А., Грищенко О.Ю., Васильченко О.М. Прогноз виробництва молока в Україні до 2030 року: методи та розрахунки. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 24 с.
77. Козак О.А., Грищенко О.Ю., Пугачов В.М. Торгівля агропродовольчою продукцією між Україною та Європейським Союзом в умовах військового стану: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 112 с.
78. Кондратенко С.П. Формування ринку продукції садівництва. *Агроінком*. 2005. № 3 – 4. С. 16 – 18.
79. Кононенко Ж.А. Управління конкурентоспроможністю суб'єктів аграрного бізнесу в умовах трансформації ланцюгів постачань сільськогосподарської продукції. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. Том 10. № 1. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-1-25>.
80. Крутякова В.І., Гулич О.І., Янсе Л.А. Стан і проблеми ринку біологічних засобів захисту рослин в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2023. № 1 (838). С. 30-39. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202212-04>.
81. Ланченко Є., М. Михайлович, Тимошенко, В. Івченко. Розвиток ринку праці в аграрному секторі економіки України. Маріупольський державний університет (м. Київ), 2024.
82. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник НАН України*. 2014. № 12. С. 15-24. <http://doi.org/10.15407/visn2014.12.015>
83. Лунцзянь Х. Глобальний ТОП-20 агрохімічної галузі. Пропозиція. URL: <https://surl.li/twltzw>. (дата звернення: 22.12.2025).
84. Майстренко К. Соціальний контракт у воєнний та післявоєнний період: баланс бюджетної стійкості, енергетичної безпеки та громадської довіри в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 2(78). С. 102 – 106.

85. Макаренко Ю. П. Аграрний ринок та його вплив на ефективність виробництва малих форм господарювання. *Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України “Кримський агротехнологічний університет”*: Економічні науки. – 2012. – Вип. 141. С. 173 – 181.
86. Мамутов В. К. Економіка і право: зб. наук. пр. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
87. Марцин В.С. Економічне регулювання ефективності господарської діяльності: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2005. 491 с.
88. Медвідь В. Ю., Лесюк В. С., Нестеренко А. М. Стратегія розвитку агропродовольчого ринку України в умовах глобальних соціально-економічних змін та сучасних загроз національній безпеці. Актуальні проблеми економіки. 2025. № 6 (288). С. 330-337. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-288-330-337.
89. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 648 с.
90. Миколенко І.Г., Міненко С.І. Організаційні засади формування стратегій підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 2. С. 38-45. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-4>
91. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine> (дата звернення: 21.10.2025).
92. Мізюк Б.М. Стратегічне управління. Львів: Магнолія, 2007. 392 с
93. Мовчанюк А.В. Особливості управління маркетинговою діяльністю підприємств аграрного сектору України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-27>.
94. Мовчанюк А.В., Дяченко М.І. Аграрний сектор України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.32>.

95. Мостова А. Д. Розвиток інфраструктури продовольчого ринку як умова гарантування продовольчої безпеки. *Моделювання регіональної економіки*. 2018. Вип. 3. С. 203 – 217.
96. Носова О.В. Проблеми формування інституціональної ринкової системи *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна*. 2007. Вип. 31 – 1. С. 46 – 50.
97. Олійник Є.О., Перерва Б.К. Маркетингова стратегія в аграрному бізнесі: ефективні підходи до збуту сільськогосподарської продукції на аграрному ринку. *Бізнесінформ*. 2024. № 7. С. 265 – 271. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-7-265-271>.
98. Олійник Т.І., Сотула В. В. Розвиток аграрного бізнесу в Україні: проблемні питання та перспективи їх рішення. *Молодий вчений*. 2024. № 1 (125). С. 136 – 142.
99. Осецький В. Л., Краус Н. М., Краус К. М. Шерингова економіка: діалектика розвитку реципрокного обміну в умовах віртуальної реальності та цифрової трансформації. *Економічна теорія*. 2021 № 2. С. 5–27. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005>.
100. Остапенко С. Теоретичні основи розвитку агропродовольчого ринку України. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 3. С. 43 – 51.
101. Павленчик А.О. Формування та функціонування ринку сільськогосподарської продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / А. О. Павленчик. – Львів, 2008. 20 с.
102. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальна підтримка та соціальні послуги внутрішньо переміщеним особам. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-17> (дата звернення: 21.10.2025).
103. Перелік дистриб'юторів, суб-дистриб'юторів та агрохолдингів ТОВ «Байєр» по ЗЗР крім неселективних гербіцидів. *Crop Science Ukraine*. URL: <https://surl.lu/lcndbd>. (дата звернення: 22.12.2025).

104. Пиляк Н.В., Крутякова В.І., Нікіпелова О.М., Дишлюк В.Є. Екологічно орієнтовані інноваційні рішення з виробництва органічних добрив. Одеса : «Поліграф», 2021. 112 с.
105. Пиртко С., Пиртко М. Екологічна відповідальність як базовий принцип забезпечення сталого розвитку. *Via Economica*. 2024. № 4. С. 146–153. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8559/2024-4-20>.
106. Польова Н. М., Бойко А. О. Значення малих форм підприємництва в стратегії розвитку аграрного бізнесу. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 2 (132). С. 88 – 92.
107. Постанова № 1140 «Про затвердження Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки» від 15 вересня 2025 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.12.2025).
108. Постанова КМУ №295 від 04.03.1996 «Про затвердження Порядку проведення державних випробувань пестицидів і агрохімікатів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-96-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 22.12.2025).
109. Постанова КМУ №758 від 21.07.2023 (зі змінами) «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
110. Прокопишина О. «Ми побачили нетипову посуху»: Замміністра економіки Тарас Висоцький про врожай, відбудову зрошення та експорт зерна. БІЗНЕС ЦЕНЗОР від 1.09.2025 р. URL: <https://censor.net/r3570985> (дата звернення 25.12.2025).
111. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12 – 18.
112. Радченко А.А., Підвальна О.Г. Організування малого бізнесу в аграрній сфері регіону. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. № 3 (59). С. 224 – 235.

113. Ревенко О.В., Ларіна Т.Ф., Іванова В.О. Розвиток конкурентних переваг аграрного підприємства: сучасні виклики та питання цифровізації. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 4. С. 75 – 79.

114. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 р. щодо введення в обіг засобів захисту рослин і про скасування директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_027-09#Text. (дата звернення: 22.12.2025).

115. Самойлик Ю. В., Жайворон Д. С. Агропродовольчий ринок: етапи та сучасні тенденції розвитку. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки. 2024. № 3 (75). С. 114–121. URL: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/75-15>.

116. Самойлик Ю. В., Жайворон Д.С. Вплив новітніх тенденцій соціальної поведінки споживачів на агропродовольчий ринок *Тенденції та перспективи розвитку управління в умовах глобальних викликів* матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, Херсон, 2024. С.49 – 50.

117. Самойлик Ю.В., Боровик Т.В., Вернигора М.В. Стратегія інноваційного розвитку агропродовольчого сектору економіки в умовах глобалізаційних загроз і викликів. *Вісник МАУП*. 2022. № 3. С. 34-45.

118. Самойлик Ю.В., Вернигора М.В. Стратегічні перспективи розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 378-385. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-58>.

119. Самойлик Ю.В., Жайворон Д.С. Агропродовольчий ринок: етапи та сучасні тенденції розвитку. *Вісник МАУП: Економічні науки*. 2024. № 3. С. 12 – 21.

120. Самойлик Ю.В., Жайворон Д.С. Вплив внутрішнього переміщення осіб на соціально-економічний розвиток агропродовольчого ринку України.

Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2025. № 4 (49). С. 55-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.49-8>

121. Самойлик Ю.В., Жайворон Д.С. Управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю суб'єктів малого та середнього бізнесу на ринку засобів захисту рослин в умовах високої концентрації та євроінтеграції. *Агросвіт*. 2026. № 5. С. 99-109. DOI: 10.32702/2306-6792.2026.5.99

122. Самойлик Ю.В., Малиш Я.О., Петрушко К.О. Тенденції та місце агропродовольчого ринку України в глобальному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Випуск 27. Частина 2. С. 53 – 62.

123. Санітарні правила ДСП 8.8.1.2.001-98 «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів» (1998, 3 серпня). Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001282-98#Text> (дата звернення: 22.12.2025).

124. Сегеда С. Від сировинної моделі до ланцюгів доданої вартості: структурна модернізація експорту аграрно-продовольчої продукції України. *Інноваційна економіка*. 2025. №4, 158-168. DOI: <https://doi.org/10.37332/>

125. Сільське господарство України: ключові цифри за 2024 рік / Сільгосподіяльність від 14.05.2025 р. URL: <https://7eminar.ua/news/7823-silskogospodarstvo-ukrayini-klyucovi-cifri-za-2024-rik> (дата звернення: 25.12.2025).

126. Сім'ячко О., Михайлова Г. Ринок засобів захисту рослин в Україні. *Товарознавство. Технології. Інжиніринг*. 2025. № 3(55). С. 19–40. [https://doi.org/10.31617/2.2025\(55\)02](https://doi.org/10.31617/2.2025(55)02).

127. Словник української мови: в 11 томах. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Т. 8. 1977. С. 536. URL: <http://sum.in.ua/s/rynok> (дата звернення: 25.12.2025).

128. Слома В.М. Правове забезпечення функціонування агробізнесу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип 1. С. 150 – 154.

129. Сміт А. Дослідження про природу та причини багатства народів / пер.: О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2020. 722 с.

130. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2021 рік; відповідальний за випуск О. Прокопенко / Державна служба статистики України. Київ, 2022. 220 с.
131. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2022 рік; відповідальний за випуск О. Прокопенко / Державна служба статистики України. Київ, 2023. 162 с.
132. Статистика зовнішнього сектору. Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення: 25.12.2025).
133. Статистичний щорічник України за 2023 рік; за ред. І. Є. Вернера / Державна служба статистики України. Київ. 2024. 268 с.
134. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#n12> (дата звернення: 25.12.2025).
135. Стратегічне управління потенціалом підприємства: монографія / НАН України, Інститут економіки промисловості / [Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцькій та ін.]. Донецьк: ДонУЕП, 2006. 219 с.
136. Тертичка В., Вакуленко В. Стратегічне планування. Аналіз державної політики в Україні : навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень / укл. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 63 – 66.
137. Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Зайнятість внутрішньо переміщених осіб: аналітичний звіт. Київ, 2024. 32 с.
138. ТОП-10 дистриб'юторів насіння та засобів захисту: портфель брендів. Superagronom.com URL: <https://surl.li/zowhzy>. (дата звернення: 22.12.2025).

139. Трусова Н.В., Кукіна Н.В. Розвиток сільських територій як чинник продовольчого забезпечення аграрного сектору економіки «Modern Economics». 2023. № 42. С. 98-104. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V42\(2023\)-14](https://doi.org/10.31521/modecon.V42(2023)-14).

140. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 56 с.

141. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / [Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

142. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : практ. посіб. / [В. М. Алексійчук, В. Я. Амбросов, І. Ф. Баланюк та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука. К. : ІАЕ УААН, 2000. 556 с

143. Худолій Л.М. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні. Київ : ІАЕ, 1998. 211 с.

144. Чалюк Ю. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54>.

145. Чикуркова А.Д., Деренко О.М. Ринок праці. Кам'янець-Подільський. 2002. 92 с.

146. Чичуліна К.В., Ковалець М.В., Кравченко К.І. Теоретичні основи модернізації системи державного регулювання ціноутворення на сільськогосподарську продукцію на основі іноземного досвіду *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3537> (дата звернення: 25.12.2025).

147. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посібн. Київ : Знання, 2006. 435 с.

148. Швець І. Б., След О. М., Біленська М. М. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади в контексті сучасних соціально-

культурних викликів. Регіональна економіка . 2021. № 4(102). С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-4-2>.

149. Шиян Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства: монографія. Харків: ХНАУ, 2011. 308 с.

150. Шумілін А. Особливості інформаційного забезпечення ринку праці у сільській місцевості. Економіка та суспільство. 2024. № 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-116>.

151. About company / МНР (офіційний сайт МНР SE). URL: <https://mhp.com.ua/en/pro-kompaniu mhp.com.ua> (дата звернення 25.12.2025).

152. Agricultural Production. URL: <https://ourworldindata.org/agricultural-production> (дата звернення 25.12.2025).

153. Armstrong, G., & Kotler, P. (2007). *Marketing: An Introduction* (8th ed.). Pearson Prentice Hall.

154. Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), S103-S125. doi: 10.1086/261726

155. Blockchain Revolution. URL: https://itig-iraq.iq/wp-content/uploads/2019/05/Blockchain_Revolution.pdf (дата звернення: 25.04.2024).

156. Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue. *Economics* Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue., 15-е вид., McGraw-Hill Irwin, 2002. 845 s.

157. Chandler A. *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise* / Alfred Chandler. – Massachusetts Institution of Technology: The Mit Press. – 1962, 1990. – 465 p

158. Cournot A.A. *Revue Sommairedes Doctrines Économiques*, 1877 (Classic Reprint) (French Edition) (French). Publisher: Forgotten Books, 2017. 350 p.

159. Czyewski A. Oczekiwanie intrwencji na giywnych rynkach rolnych w Polsce w ъwetle praktyki UE / A. Czyewski, A. Heinsz // *Stowarzyszenie ekonomistyw rolnictwa i agrobiznesu : roczniki naukowe*. – Warszawa ; Poznac ;Замоњж, 2000. Т. 2, з. 4. S. 74 – 79.

160. Farm to Fork strategy. European Commission. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en. (дата звернення: 22.12.2025).
161. Fischer Stanley. Globalization and its challenges. The American Economic Review. 2003. Vol. 93 (2). P. 1 – 30.
162. Foreign Agricultural Service. Ukraine Wheat Area, Yield and Production. USDA. 2025. URL: <https://ipad.fas.usda.gov/countrysummary/default.aspx?id=UP&crop=Wheat> (дата звернення 25.12.2025).
163. Four Ukrainian agroholdings preserve a stable landbank / Latifundist.com. URL: <https://latifundist.com/en/novosti/40999-nazvany-agroholdingi-s-samym-ustojchivym-zembankom--issledovanie> Latifundist.com (дата звернення 25.12.2025).
164. Friedman Milton. Capitalism and Freedom. The Relation between Economic. Freedom and Political Freedom University of Chicago Press. Chalidze Publications, New York, 1982. С. 9 – 27.
165. Giacomo Martella FAO Statistical Yearbook 2024 – World Food and Agriculture. URL: <https://reliefweb.int/report/world/fao-statistical-yearbook-2024-world-food-and-agriculture> (дата звернення 25.12.2025).
166. Gradziuk B. Zryńnicowanie gospodarstw rolniczych w województwie lubelskim jako efekt dostosowania do wyzwań gospodarki rynkowej / B. Gradziuk //Stowarzyszenie ekonomistów rolnictwa i agrobiznesu : roczniki naukowe. –
167. Havryliuk O. Spaces of internal displacement: Understanding the hidden urban geographies of armed conflict in Ukraine. Moravian Geographical Reports. 2022. T. 30, № 1. С. 2–21. URL: <https://doi.org/10.2478/mgr-2022-0001>.
168. Herzberg, F. (1968). One more time: How do you motivate employees? Harvard Business Review, 46(1), 53 – 62.
169. ILO Homepage. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/> (дата звернення: 21.10.2025).

170. Implementation of ESG principles in the functioning of agri-food enterprises in the context of ensuring capitalization strategy / T. Voronko-Nevidnycha et al. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Vol. 8, no. 3. P. 171–176. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-25>.
171. Infobook «Agribusiness of Ukraine 2023/24 / Agroberichten Buitenland. URL: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/publicaties/2025/02/17.pdf> (дата звернення: 25.12.2025).
172. Kernel – Leading Agribusiness Company in Ukraine (офіційний сайт Kernel Holding S.A.). URL: <https://www.kernel.ua/> (дата звернення: 25.12.2025)
173. Land bank of the largest agroholdings in Ukraine, ths ha / ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/figure/Land-bank-of-the-largest-agroholdings-in-Ukraine-ths-ha-see-online-version-for-colours_fig2_343734624 (дата звернення: 25.12.2025).
174. Latifundist.com. URL: <https://latifundist.com/analytics> (дата звернення: 25.12.2025).
175. Mamchur V., Bey R. Strategic Priorities for the Development of the Agri-Food Market in the Context of Ensuring Food Security. *National Security: Law and Economics*. 2025. № 1 (2) . S. 75 – 89.
176. Marrone P. G. Status of the biopesticide market and prospects for new bioherbicides. *Pest Management Science*. 2023. – 80 (1). – 81–86. DOI: <https://doi.org/10.1002/ps.7403>.
177. Marrone, Pamela G. “Increasing the use of biological pesticides in integrated pest management programs”. *Frontiers in Insect Science*. 2025. – Vol. 5. DOI: <https://doi.org/10.3389/finsc.2025.1552361>
178. Marshall A. Principles of Economics. Creative Media Partners, LLC, 2022. 862 p.
179. Marx K. Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 1. Penguin Publishing Group, 1976. 1152 p.
180. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. doi: 10.1037/h0054346

181. Nasiiowski M. System rynkowy: Podstawy mikro- i makroekonomii. Warszawa : Key Text, 1998. 464 s.
182. North Douglass C. Institutions. Journal of Economic Perspectives. 1991. T. 5, № 1. С. 97–112. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.5.1.97> (дата звернення: 10.06.2024).
183. North, Douglass C. 1991. «Institutions.» Journal of Economic Perspectives, 5 (1): 97-112. DOI: 10.1257/jep.5.1.97
184. OECD-FAO Agricultural Outlook 2025-2034. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2025/07/oecd-fao-agricultural-outlook-2025-2034_3eb15914.html (дата звернення: 25.12.2025).
185. Offshoring prosperity: Agrohholdings and tax avoidance in Ukraine... / TNI Longreads. URL: <https://longreads.tni.org/offshoring-prosperity-ukraine> Longreads (дата звернення: 25.12.2025).
186. Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua> (дата звернення: 25.12.2025).
187. Organizacja i funkcjonowanie grup producentów rolnych : poradnik informacyjno-szkoleniowy / Praca zbiorowa pod redakcją Witolda Boguty. – Warszawa : Krajowa rada spżydzielcza, 2006. 200 s.
188. Ostrom E. Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. Theories of the Policy Process. 2007. № 2. С. 21–64. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367274689-2>.
189. PizioW. Kanaiy marketingowe na rynku owoców – wyniki badań empirycznych z rejonu Gryjca i Warki / W. Pizio // Stowarzyszenie ekonomistów rolnictwa i agrobiznesu, roczniki naukowe. – Warszawa; Poznań; Zamońж, 2000. – Т. II. з. 3. – S. 145 – 149.
190. Porter Michael E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.
191. Porter, M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, 1980. (Republished with a new introduction, 1998.)

192. Samoiluk J.V. & Zhaivoron D. S. The transformation of the agri-food products export channels from Ukraine: new opportunities and challenges. *Industry 4.0 for Agri-Food Supply Chains*: [in Great Britain]. <https://doi.org/10.3390/engproc2023040013>
193. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. 19th ed. New York: McGraw-Hill, 2010. 744 p.
194. Sitnicki M.W., Kurinskyi D., Pimenowa O., Wasilewski M., Wasilewska N. Strategic Formation of Agricultural Market Clusters in Ukraine: Emerging as a Global Player. *Sustainability*. 2024. 16. 9430. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16219430>
195. Stiglitz Joseph. Development policies in a world of globalization. New International Trends for Economic Development Seminar. 2002. 27 p.
196. Stiglitz, J. E. (2000). The contributions of the economics of information to twentieth century economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(4). Pp. 1441 – 1478. doi: 10.1162/003355300555015
197. Schumpeter J. A. History of Economic Analysisю New York: Oxford University Press, 1954. 1260 p.
198. Scopus sources. URL: <https://www.scopus.com/sources> (дата звернення: 25.12.2025).
199. Statista Database. URL: <https://www.statista.com> (дата звернення: 25.12.2025)
200. The Economic Intstitutions of Capitalism. Google Books. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Economic_Intstitutions_of_Capitalism.html?id=MUPVLuiy9uQC&redir_esc=y (дата звернення: 10.06.2024).
201. The European Green Deal. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 22.12.2025).
202. The Firm, the Market, and the Law. Google Books. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Firm_the_Market_and_the_Law.html?id=W_0tuPbg4XUC&redir_esc=y (дата звернення: 10.06.2024).

203. Thompson Arthur A. Jr. & Strickland A. J. III. *Strategic Management: Concepts and Cases*. Irwin. 1990. 928 s.
204. Ukraine and global agricultural markets two years later. 26.02.2024. URL: <https://www.ifpri.org/blog/ukraine-and-global-agricultural-markets-two-years-later/> (дата звернення: 25.12.2025).
205. Ukraine has reached pre-war levels of agricultural exports]. Економічна правда (in Ukrainian). 3 January 2025.
206. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4). Dezeembre 2024 / The World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Washington, DC, 2024. 200 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052925103531065/pdf/P180174-93c8e8c1-83a2-487d-aaec-a8435f9db418.pdf> (дата звернення: 25.12.2025).
207. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5). Dezeembre 2025 / The World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Washington, DC, 2025. 63 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022026094036395/pdf/P514499-22f93f3a-4278-42bc-b907-db9553d12069.pdf> (дата звернення: 25.12.2025).
208. UkrLandFarming. URL: <https://www.ulf.com.ua/ua/> (дата звернення: 25.12.2025).
209. What is Friendshoring, Nearshoring, Reshoring and Offshoring. IncoDocs. URL: <https://incodocs.com/blog/friendshoring-nearshoring-reshoring-offshoring/> (дата звернення: 10.06.2024).
210. Who Owns Agricultural Land in Ukraine? Oakland Institute. URL: <https://www.oaklandinstitute.org/our-take/who-owns-agricultural-land-ukraine> oaklandinstitute.org.
211. World Bank Data Base. URL: <https://databank.worldbank.org/> (дата звернення: 25.12.2025).

Додатки

Додаток А

Узагальнення історичних етапів еволюції категорії «ринок»

Наукові школи	Сутність концепцій	Головні ознаки
Класична (О. Курно, Дж. М. Кейнс, А. Маршал).	Ринок – це будь-яка територія, на якій діють вільні взаємозв'язки між покупцем і продавцем і ціни на аналогічні товари безперешкодно врівноважуються.	місце, територія
Ф. Хайек, А. Сміт	Ринок – це природний процес, зумовлений активністю суб'єктів ринку, які прагнуть досягнення своєї мети, при цьому, ринок є нерегульованим та поєднує конкуруючі цілі.	процес
Неокласична (В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Маршалл)	Ринок розглядається як сукупність продавців і покупців, що формують кон'юнктуру ринку та ціни об'єктів ринку.	взаємозв'язки
Монетаризм (Мілтон Фрідмен, Філіпс Курва, Лайонел Роббінс)	Ринок розглядається як спосіб координації дій суб'єктів ринку, що забезпечує економічну свободу вибору.	механізм
Марксизм (Карл Маркс, Фрідріх Енгельс)	Ринок розглядається як відносини і форма взаємозв'язків між продавцями та покупцями у сфері обігу, здійснюваних на основі законів і ринкових механізмів.	відносини
Інституціоналізм (Даглас Норт, Олівер Уільямсон)	Ринок розглядається як система правил, норм, інститутів та культурних практик, що визначають його функціонування.	система інститутів

Джерело: узагальнено автором за [129, 158, 178, 179, 182, 183]

Додаток Б

**Узагальнення історичних етапів еволюції категорії «ринок» за характером
та організацією взаємодії між учасниками ринку**

Автори, джерело	Опис	Етапи
Адам Сміт Карл Маркс	на перших етапах ринки були не організовані, торгівля відбувалася шляхом не структурованого обміну товарів та послуг. Важливою характеристикою цього етапу є виникнення попиту і пропозиції, які поступово сприяють розвитку ринкових відносин.	початкові етапи
Майкл Портер, Олівер Уильямсон	на другому етапі розвитку ринку з'являються спеціалізовані місця, де відбувається торгівля, якими слугували ярмарки, базари, аукціони або навіть спеціалізовані онлайн платформи. Це сприяє підвищенню ефективності та розвитку ринкових відносин.	формування торгових площадок
Еліонор Остром Рональд Коуз	такий етап характеризується виникненням потреби в урядовому регулюванні ринкових відносин. Встановлюються правила, закони та стандарти, які регулюють діяльність учасників ринку, захищають їх права та забезпечують відповідальність за порушення правил.	формування правової бази і регулювання
Джозеф Стігліц Стенлі Фішер	з розвитком технологій та зростанням міжнародної торгівлі ринки стають все більш інтегрованими та глобальними. Компанії мають доступ до нових ринків, а споживачі можуть придбати товари та послуги з усього світу.	глобалізація та інтернаціона лізація ринків
Дон Тапскотт, Алекс Тапскотт	Сучасні технології, такі як Інтернет, мобільні додатки та блокчейн, змінюють способи, якими відбувається торгівля на ринку. Електронна комерція, криптовалюти та інші інновації відкривають нові можливості для учасників ринку та впливають на його структуру.	цифрова трансформа ція

Джерело: узагальнено автором за [129, 158, 168, 190, 191, 193, 195, 196, 203]

Додаток В

**Тенденції зміни соціальної поведінки (поведінки споживачів) та їх
вплив на агропродовольчий ринок**

Тенденція	Опис	Вплив на агропродовольчий ринок
Дауншифтинг	Тенденція споживання менш дорогих та простіших товарів, відмова від розкішних альтернатив.	Збільшення попиту на екологічно чисті та місцеві продукти, зменшення попиту на розкішні та імпортні товари.
Екологічна свідомість	Зростання уваги до екологічних аспектів при покупці товарів, популяризація здорового способу життя.	Зростання попиту на органічну та екологічну продукцію, зменшення попиту на продукти, які шкодять навколишньому середовищу.
Здорове харчування	Збільшення уваги до харчових продуктів, які сприяють здоров'ю, популяризація органічних та натуральних продуктів.	Зростання попиту на натуральні та здорові продукти, зменшення попиту на шкідливі та оброблені продукти харчування.
«zero waste»	Зростання обізнаності щодо проблеми забруднення довкілля призводить до популяризації ідеї «zero waste» у виробництві та споживанні харчових продуктів.	Спонукає до впровадження екологічно чистих технологій у виробництві, зменшує відходи та сприяє створенню більш сталого харчового ланцюга.
Шерингова економіка	Модель спільного використання товарів та послуг, заснована на ідеї ефективного використання ресурсів та спільного володіння.	Збільшення популярності платформ та сервісів обміну та використання засобів праці, зменшення потреби у повному володінні та сприяння спільному використанню ресурсів.

Джерело: складено автором [52]

Додаток Г

**Нові підходи до розвитку міжнародних ринків та їх вплив на
агропродовольчий ринок**

Підхід	Опис	Вплив на агропродовольчий ринок
Френдшоринг	Принцип френдшорінгу полягає у створенні більш передбачуваного та безпечного торговельного середовища шляхом використання взаємних інтересів і відносин співпраці, які існують між країнами-союзниками. Цей підхід контрастує з традиційним «офшорингом», де основними міркуваннями часто є зниження витрат і підвищення ефективності, без особливої уваги до геополітичного ландшафту.	Сприяє збільшенню міжнародного обміну, зниженню сезонної нерівності та підвищенню якості продукції
Неаршоринг	Неаршоринг — це підхід, який використовується, коли підприємства переміщують свою діяльність до постачальників у сусідніх або найближчих країнах. Ця практика дозволяє компаніям отримати вигоду від балансу між економічною ефективністю та операційним контролем	Стимулює локальне споживання та зменшення відстані між виробником та споживачем.
Решоринг	Решоринг — це процес повернення виробництва та виробничої діяльності до країни походження компанії, яка раніше була переміщена за кордон. Цей стратегічний крок часто обумовлений бажанням повернути контроль над виробничими процесами, підвищити якість продукції, зменшити геополітичний ризик і швидко реагувати на вимоги ринку	Зменшує залежність від імпорту, стимулює розвиток внутрішнього виробництва та створення нових робочих місць.

Джерело: складено автором за матеріалами [52]

Додаток Д

Характеристика господарської діяльності провідних агрохолдингів

Таблиця Д.1

Характеристика господарської діяльності агрохолдингу KERNEL, 2025 р.

Показники	Дані Kernel
Дохід та рентабельність	дохід у Q3 FY2025: \$1,145 млн (+14% p/p)
	чистий прибуток у Q3 FY2025: \$41 млн (менше ніж \$101 млн p/p).
	за H1 FY2025: виручка +22%, чистий прибуток зріс із \$102 млн до \$177 млн (+73%).
	Fitch прогнозує EBITDA $\approx$ \$400 млн на FY2025 через нижчі ціни на комодіти.
Обсяги та інфраструктура	Перевалка через термінали у 2025: 9,13 млн тонн (+36%).
	Переробка олійних культур: $\sim$ 3,5 млн тонн (+8%).
	28 елеваторів із місткістю 2,34 млн т
	У H1 FY2025 олійний сегмент: дохід $\approx$ \$943 млн, EBITDA $\approx$ \$80 млн, маржа 8,5%.
Державні, політичні та ризикові фактори	Активні інвестиції в інфраструктуру та технології, програми підтримки фермерів (OpenAgriClub)
	Перша українська агрокомпанія, що випустила commodity agri-note
	Скорочення боргу в Q3 FY2025 на \$190 млн (до $\sim$ \$755 млн)
	Тиск на маржинальність через високу собівартість та конкуренцію за сировину
Ризики та обмеження 2025	Зростання витрат на логістику, енергію та страхування
	Пошкоджені або недоступні активи через війну
	Валютні коливання USD/UAH
	Глобальна конкуренція та зниження маржі через падіння цін на агропродукцію

Джерело: узагальнено автором за [172]

Продовження додатку Д

Таблиця Д.2

Характеристика господарської діяльності агрохолдингу UkrLandFarming за 2025 рік

Показники	Дані UkrLandFarming
Дохід та рентабельність	– Поточна фінансова інформація менш публічна. – До війни: понад 670 тис. га земель (один із найбільших агрохолдингів у світі за площею). – Історично високий борг: близько \$500 млн (за CBonds).
Обсяги та інфраструктура	– Повністю інтегрований аграрний холдинг: зернові, насіння, комбікорми, тваринництво, яєчна індустрія, дистрибуція. – Диверсифікована структура активів, але залежність від внутрішніх сегментів.
Державні, політичні та ризикові фактори	– Значні втрати через війну, руйнування інфраструктури, втрачена частина активів та земель. – Історія реструктуризації боргу, включно з пропозицією “haircut” кредиторам у 2018 р. – Значні логістичні обмеження та зменшення земель під контролем.
Ризики та обмеження 2025	– Втрата земель і активів через війну. – Висока заборгованість і ризик неплатоспроможності. – Недостатність капіталу для відновлення пошкоджених об’єктів. – Менша гнучкість порівняно з компаніями, сфокусованими лише на рослинництві. – Низька прозорість, менша інвесторська привабливість.

Джерело: узагальнено автором [208]

Додаток 3

**Індекси фізичного обсягу експорту товарів України за методом Ласпейреса
за 2020 – 2024 рр., % до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	76,6	67,2	93,3	86,8	100,7	24,1	13,9
М'ясо та їстівні субпродукти	96,7	103,6	81,9	102,8	105,1	8,4	2,3
Риба і ракоподібні	121,1	119,8	59,5	51,4	190,6	69,5	139,2
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	89,4	69,7	96,4	103,8	125,8	36,4	22
Інші продукти тваринного походження	117,8	109,7	51,7	85,9	113,8	-4	27,9
Живі дерева та інші рослини	77,1	116,8	60,7	71,3	86,5	9,4	15,2
Овочі	80,5	90,9	51,4	120,6	129,1	48,6	8,5
Їстівні плоди та горіхи	77,1	115,4	86,0	102,9	116,9	39,8	14
Кава, чай	105,9	104,7	60,7	86,5	189,2	83,3	102,7
Зернові культури	90,3	99,3	73,5	123,0	112,7	22,4	-10,3
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	73,1	80,2	68,0	118,8	104,6	31,5	-14,2
Насіння і плоди олійних рослин	64,7	88,3	173,6	101,7	108,4	43,7	6,7
Шелак природний	124,5	413,6	71,8	76,7	81,3	-43,2	4,6
Рослинні матеріали для виготовлення	120,9	25,2	97,9	153,1	89,8	-31,1	-63,3
Жири та олії тваринного або рослинного походження	110,2	75,9	78,5	140,3	101,4	-8,8	-38,9
Продукти з м'яса, риби	95,9	124,6	91,1	136,6	154,2	58,3	17,6
Цукор і кондитерські вироби з цукру	96,9	89,0	103,0	183,4	126,6	29,7	-56,8
Какао та продукти з нього	93,1	99,2	61,2	121,3	113,4	20,3	-7,9
Готові продукти із зерна	103,5	109,0	55,2	116,3	116,5	13	0,2
Продукти переробки овочів	81,2	102,7	106,6	76,6	129,6	48,4	53
Різні харчові продукти	105,2	105,9	57,0	109,3	110,1	4,9	0,8
Залишки і відходи харчової промисловості	100,3	78,4	73,0	135,2	111,1	10,8	-24,1
Тютюн і промислові замінники тютюну	101,0	96,9	27,9	53,9	108,2	7,2	54,3
Сіль; сірка; землі та каміння	84,2	136,2	28,2	74,6	175,0	90,8	100,4
Добрива	184,6	111,9	13,4	32,2	40,7	-143,9	8,5
Ефірні олії	87,7	101,8	49,7	74,3	98,5	10,8	24,2

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток К

**Індекси фізичного обсягу імпорту товарів України за методом Ласпейреса
за 2020 – 2024 рр., % до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	99,4	108,3	80,0	114,8	96,9	-2,5	-17,9
М'ясо та їстівні субпродукти	100,2	122,4	82,7	60,9	67,4	-32,8	6,5
Риба і ракоподібні	107,1	116,2	60,9	116,5	112,6	5,5	-3,9
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	192,6	118,0	56,7	106,7	108,5	-84,1	1,8
Інші продукти тваринного походження	98,6	110,4	59,6	63,5	99,9	1,3	36,4
Живі дерева та інші рослини	106,4	116,3	52,5	79,3	102,7	-3,7	23,4
Овочі	108,5	95,7	108,3	84,3	82,6	-25,9	-1,7
Їстівні плоди та горіхи	107,5	104,0	62,7	107,3	99,4	-8,1	-7,9
Кава, чай	109,9	99,5	84,5	99,0	106,5	-3,4	7,5
Зернові культури	88,2	85,7	69,5	81,7	93,3	5,1	11,6
Продукція борошномельно- круп'яної промисловості	82,5	155,6	53,2	56,0	122,5	40	66,5
Насіння і плоди олійних рослин	92,3	110,2	73,4	107,2	92,1	-0,2	-15,1
Шелак природний	99,5	99,4	92,7	89,3	124,7	25,2	35,4
Рослинні матеріали для виготовлення	96,8	177,2	77,7	64,9	90,3	-6,5	25,4
Жири та олії тваринного або рослинного походження	97,5	115,3	50,6	91,4	106,2	8,7	14,8
Продукти з м'яса, риби	111,8	103,0	63,5	98,6	109,7	-2,1	11,1
Цукор і кондитерські вироби з цукру	100,0	222,0	36,6	103,0	93,7	-6,3	-9,3
Какао та продукти з нього	110,6	111,2	58,4	110,7	92,5	-18,1	-18,2
Готові продукти із зерна	114,5	113,7	75,2	85,6	108,3	-6,2	22,7
Продукти переробки овочів	105,3	117,7	74,4	114,4	88,6	-16,7	-25,8
Різні харчові продукти	104,1	107,5	69,9	97,9	107,0	2,9	9,1
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	114,7	116,3	71,9	125,5	111,1	-3,6	-14,4
Залишки і відходи харчової промисловості	112,8	114,7	87,2	99,2	105,5	-7,3	6,3
Тютюн і промислові замінники тютюну	104,5	89,6	66,1	103,9	88,3	-16,2	-15,6
Сіль; сірка; землі та каміння	97,8	99,1	47,3	97,7	105,3	7,5	7,6
Добрива	77,3	136,7	26,3	196,7	115,1	37,8	-81,6
Ефірні олії	93,8	99,7	56,5	125,1	95,5	1,7	-29,6

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток Л

**Індекси середніх цін експорту товарів України за 2020 – 2024 рр.,
% до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	107,6	118,1	101,8	90,8	123,8	16,2	33
М'ясо та їстівні субпродукти	94,7	125,1	133,3	93,9	112,3	17,6	18,4
Риба і ракоподібні	103,6	113,2	124,5	109,4	103,2	-0,4	-6,2
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	105,1	127,3	124,0	86,0	96,4	-8,7	10,4
Інші продукти тваринного походження	89,1	133,2	124,2	102,5	111,0	21,9	8,5
Живі дерева та інші рослини	115,0	121,4	100,5	112,3	108,7	-6,3	-3,6
Овочі	113,1	128,6	101,6	91,7	110,7	-2,4	19
Їстівні плоди та горіхи	119,0	133,9	98,9	79,7	120,5	1,5	40,8
Кава, чай	121,1	101,2	113,6	118,3	93,8	-27,3	-24,5
Зернові культури	108,3	132,1	100,4	74,1	100,6	-7,7	26,5
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	104,6	119,9	138,4	95,1	81,2	-23,4	-13,9
Насіння і плоди олійних рослин	111,1	149,8	88,9	73,8	111,1	0	37,3
Шелак природний	92,6	92,4	91,8	119,9	94,4	1,8	-25,5
Рослинні матеріали для виготовлення	75,1	153,1	187,2	88,8	80,7	5,6	-8,1
Жири та олії тваринного або рослинного походження	110,4	161,4	107,7	67,7	100,5	-9,9	32,8
Продукти з м'яса, риби	103,2	102,6	117,2	101,1	106,3	3,1	5,2
Цукор і кондитерські вироби з цукру	101,5	110,7	118,0	108,6	86,3	-15,2	-22,3
Какао та продукти з нього	105,7	112,2	107,2	109,3	123,3	17,6	14
Готові продукти із зерна	112,3	121,5	110,0	107,3	102,2	-10,1	-5,1
Продукти переробки овочів	110,9	113,1	104,1	117,0	122,9	12	5,9
Різні харчові продукти	106,4	104,9	118,6	120,2	100,9	-5,5	-19,3
Алкогільні і безалкогольні напої та оцет	103,9	115,7	109,7	110,0	97,7	-6,2	-12,3
Залишки і відходи харчової промисловості	105,8	140,3	85,5	95,6	95,4	-10,4	-0,2
Тютюн і промислові замітники тютюну	99,9	105,9	109,6	115,2	108,9	9	-6,3
Сіль; сірка; землі та каміння	102,2	105,3	140,9	100,9	108,5	6,3	7,6
Добрива	90,9	147,5	204,3	63,8	85,2	-5,7	21,4
Ефірні олії	98,5	129,4	114,1	105,8	115,7	17,2	9,9

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток М

**Індекси середніх цін імпорту товарів України за 2020 – 2024 рр.,
% до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	106,2	104,3	85,7	112,2	111,1	4,9	-1,1
М'ясо та їстівні субпродукти	103,8	105,3	118,4	110,4	108,6	4,8	-1,8
Риба і ракоподібні	98,5	110,6	117,6	109,9	102,7	4,2	-7,2
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	94,5	105,7	113,7	109,6	102,9	8,4	-6,7
Інші продукти тваринного походження	106,3	111,4	158,1	153,3	121,0	14,7	-32,3
Живі дерева та інші рослини	112,1	129,8	125,5	113,6	123,2	11,1	9,6
Овочі	113,9	99,6	129,9	125,6	110,3	-3,6	-15,3
Їстівні плоди та горіхи	109,9	101,0	126,5	114,2	107,3	-2,6	-6,9
Кава, чай	102,8	106,7	122,0	108,0	114,9	12,1	6,9
Зернові культури	112,1	108,4	133,0	95,1	100,0	-12,1	4,9
Продукція борошномельно- круп'яної промисловості	121,5	108,1	137,5	107,0	91,6	-29,9	-15,4
Насіння і плоди олійних рослин	104,9	105,0	108,9	106,7	113,5	8,6	6,8
Шелак природний	99,6	100,0	116,4	118,2	87,5	-12,1	-30,7
Рослинні матеріали для виготовлення	102,9	122,7	160,1	100,7	92,9	-10	-7,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	113,5	137,4	130,8	92,0	106,7	-6,8	14,7
Продукти з м'яса, риби	112,8	110,1	123,3	122,4	105,3	-7,5	-17,1
Цукор і кондитерські вироби з цукру	105,1	104,3	111,8	138,8	111,6	6,5	-27,2
Какао та продукти з нього	103,9	105,7	95,5	126,1	158,7	54,8	32,6
Готові продукти із зерна	105,1	106,0	112,5	123,5	101,4	-3,7	-22,1
Продукти переробки овочів	104,5	106,5	110,3	113,3	114,3	9,8	1
Різні харчові продукти	106,0	107,3	105,8	116,4	108,4	2,4	-8
Алкогільні і безалкогольні напої та оцет	96,1	105,2	94,7	116,9	101,1	5	-15,8
Залишки і відходи харчової промисловості	106,5	108,7	119,7	114,4	100,0	-6,5	-14,4
Тютюн і промислові замінники тютюну	107,5	120,3	92,2	103,9	112,5	5	8,6
Сіль; сірка; землі та каміння	91,5	106,2	176,4	115,7	86,3	-5,2	-29,4
Добрива	90,9	144,5	182,9	78,3	83,3	-7,6	5
Ефірні олії	98,6	119,8	106,8	123,7	115,1	16,5	-8,6

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток Н

**Кількісні індекси умов торгівлі товарами у зовнішній торгівлі України
за 2020 – 2024 рр., % до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	77,0	62,1	116,7	75,6	103,9	26,9	28,3
М'ясо та їстівні субпродукти	96,5	84,7	99,1	168,9	155,8	59,3	-13,1
Риба і ракоподібні	113,1	103,1	97,6	44,1	169,3	56,2	125,2
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	46,4	59,1	169,8	97,3	115,9	69,5	18,6
Інші продукти тваринного походження	119,5	99,4	86,7	135,4	114,0	-5,5	-21,4
Живі дерева та інші рослини	72,5	100,4	115,6	89,9	84,3	11,8	-5,6
Овочі	74,2	94,9	47,4	143,1	156,2	82	13,1
Їстівні плоди та горіхи	71,7	111,0	137,1	95,9	117,6	45,9	21,7
Кава, чай	96,3	105,3	71,8	87,4	177,6	81,3	90,2
Зернові культури	102,4	115,9	105,9	150,6	120,8	18,4	-29,8
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	88,7	51,5	127,8	212,1	85,4	-3,3	-126,7
Насіння і плоди олійних рослин	70,1	80,1	236,5	94,8	117,7	47,6	22,9
Шелак природний	125,1	416,1	77,5	85,8	65,1	-60	-20,7
Рослинні матеріали для виготовлення	124,9	14,2	126,0	235,9	99,5	-25,4	-136,4
Жири та олії тваринного або рослинного походження	113,0	65,8	155,2	153,5	95,5	-17,5	-58
Продукти з м'яса, риби	85,8	121,0	143,6	138,6	140,6	54,8	2
Цукор і кондитерські вироби з цукру	96,9	40,1	281,6	178,0	135,2	38,3	-42,8
Какао та продукти з нього	84,2	89,2	104,9	109,6	122,5	38,3	12,9
Готові продукти із зерна	90,4	95,9	73,4	135,8	107,6	17,2	-28,2
Продукти переробки овочів	77,1	87,3	143,3	67,0	146,2	69,1	79,2
Різні харчові продукти	101,1	98,5	81,5	111,6	102,9	1,8	-8,7
Алкогільні і безалкогольні напої та оцет	89,1	103,1	83,6	100,1	101,6	12,5	1,5
Залишки і відходи харчової промисловості	88,9	68,3	83,7	136,2	105,3	16,4	-30,9
Тютюн і промислові замінники тютюну	96,7	108,2	42,2	51,9	122,5	25,8	70,6
Сіль; сірка; землі та каміння	86,1	137,4	59,6	76,4	166,2	80,1	89,8
Добрива	238,7	81,8	51,0	16,4	35,3	-203,4	18,9
Ефірні олії	93,5	102,1	88,0	59,4	103,2	9,7	43,8

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток П

**Цінові індекси умов торгівлі товарами у зовнішній торгівлі України
за 2020 – 2024 рр., % до попереднього року**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Живі тварини	101,3	113,2	118,8	81,0	111,4	10,1	30,4
М'ясо та їстівні субпродукти	91,2	118,8	112,7	85,0	103,4	12,2	18,4
Риба і ракоподібні	105,2	102,3	105,9	99,5	100,6	-4,6	1,1
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	111,2	120,4	109,1	78,4	93,7	-17,5	15,3
Інші продукти тваринного походження	83,8	119,5	78,5	66,9	91,7	7,9	24,8
Живі дерева та інші рослини	102,6	93,5	80,1	98,8	88,2	-14,4	-10,6
Овочі	99,3	129,2	78,2	73,0	100,4	1,1	27,4
Їстівні плоди та горіхи	108,3	132,6	78,2	69,8	112,3	4	42,5
Кава, чай	117,8	94,8	93,2	109,6	81,7	-36,1	-27,9
Зернові культури	96,6	121,9	75,5	78,0	100,6	4	22,6
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	86,1	110,9	100,7	88,8	88,7	2,6	-0,1
Насіння і плоди олійних рослин	105,9	142,6	81,7	69,2	97,8	-8,1	28,6
Шелак природний	93,0	92,4	78,9	101,4	107,9	14,9	6,5
Рослинні матеріали для виготовлення	73,0	124,8	116,9	88,2	86,9	13,9	-1,3
Жири та олії тваринного або рослинного походження	97,3	117,4	82,3	73,5	94,2	-3,1	20,7
Продукти з м'яса, риби	91,5	93,2	95,1	82,6	101,0	9,5	18,4
Цукор і кондитерські вироби з цукру	96,6	106,2	105,5	78,2	77,3	-19,3	-0,9
Какао та продукти з нього	101,7	106,1	112,2	86,7	77,7	-24	-9
Готові продукти із зерна	106,9	114,6	97,7	86,9	100,8	-6,1	13,9
Продукти переробки овочів	106,1	106,3	94,4	103,3	107,5	1,4	4,2
Різні харчові продукти	100,4	97,8	112,0	103,2	93,1	-7,3	-10,1
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	108,1	110,0	115,8	94,1	96,6	-11,5	2,5
Залишки і відходи харчової промисловості	99,3	129,0	71,4	83,5	95,4	-3,9	11,9
Тютюн і промислові замінники тютюну	92,9	88,1	118,9	110,9	96,8	3,9	-14,1
Сіль; сірка; землі та каміння	111,7	99,2	79,8	87,2	125,6	13,9	38,4
Добрива	100,0	102,0	111,7	81,5	102,2	2,2	20,7
Ефірні олії	99,9	108,0	106,9	85,5	100,5	0,6	15

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток Р

Обсяги експорту товарної структури зовнішньої торгівлі України

Таблиця Р.1

Обсяги експорту товарної структури зовнішньої торгівлі України за 2020 – 2024 рр.

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки									
	2020		2021		2022		2023		2024	
	тис.дол. США	% до 2019	тис.дол. США	% до 2020	тис.дол. США	% до 2021	тис.дол. США	% до 2022	тис.дол. США	% до 2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1188164,7	93,0	1345194,8	113,2	1471818,7	109,4	1382156,4	93,9	1643523,7	118,9
живі тварини	51506,9	82,3	40878,5	79,4	38828,8	95,0	30599,7	78,8	38138,2	124,6
м'ясо та їстівні субпродукти	652106,9	91,6	845553,4	129,7	923757,5	109,2	892295,2	96,6	1052793,3	118,0
риба і ракоподібні	42204,0	125,5	57194,7	135,5	42356,3	74,1	42706,6	100,8	46819,3	109,6
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	426541,7	94,0	378473,9	88,7	452080,0	119,4	403527,6	89,3	489315,5	121,3
інші продукти тваринного походження	15805,2	105,0	23094,4	146,1	14796,1	64,1	13027,3	88,0	16457,5	126,3
II. Продукти рослинного походження	11883238,0	92,0	15538028,4	130,8	13472682,9	86,7	11716999,9	87,0	13527636,3	115,5
живі дерева та інші рослини	5742,6	88,6	8142,6	141,8	4962,6	60,9	3958,7	79,8	3733,6	94,3
овочі	168147,4	91,1	196607,0	116,9	102670,7	52,2	113565,8	110,6	162163,2	142,8
їстівні плоди та горіхи	238390,2	91,6	368197,5	154,5	312964,2	85,0	256688,1	82,0	361449,6	140,8
кава, чай	15011,2	128,2	15900,9	105,9	10973,7	69,0	11206,7	102,1	19944,1	178,0
зернові культури	9410668,9	97,7	12343846,1	131,2	9108153,5	73,8	8307010,1	91,2	9418272,5	113,4

Продовження табл. Р.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	154490,8	76,4	148284,1	96,0	139391,2	94,0	157392,5	112,9	133663,0	84,9
насіння і плоди олійних рослин	1842430,9	71,9	2435156,5	132,2	3757692,3	154,3	2819473,7	75,0	3393750,5	120,4
шелак природний	944,1	115,3	3606,9	382,0	2379,3	66,0	2186,6	91,9	1676,5	76,7
рослинні матеріали для виготовлення	47412,0	90,8	18286,7	38,6	33495,4	183,2	45517,6	135,9	32983,2	72,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	5746921,7	121,4	7037234,2	122,5	5948570,7	84,5	5649063,6	95,0	5756448,9	101,9
IV. Готові харчові продукти	3361028,2	104,4	3788474,9	112,7	2496887,0	65,9	3271876,7	131,0	3755728,9	114,8
продукти з м'яса, риби	22575,2	98,8	28873,7	127,9	30832,4	106,8	42592,8	138,1	69813,2	163,9
цукор і кондитерські вироби з цукру	250271,4	98,4	246532,8	98,5	299573,9	121,5	596323,5	199,1	651650,9	109,3
какао та продукти з нього	201366,2	98,4	224012,2	111,2	147028,9	65,6	194879,7	132,5	272457,6	139,8
готові продукти із зерна	313078,7	116,2	414598,7	132,4	251789,3	60,7	314372,1	124,9	374524,1	119,1
продукти переробки овочів	172633,0	90,0	200567,8	116,2	222609,7	111,0	199497,1	89,6	317594,9	159,2
різні харчові продукти	159571,2	111,8	177288,9	111,1	119685,4	67,5	157473,1	131,6	174659,0	110,9
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	223689,3	106,1	310449,2	138,8	204708,1	65,9	283012,9	138,3	312276,0	110,3
залишки і відходи харчової промисловості	1576498,0	106,1	1733138,6	109,9	1081829,2	62,4	1397446,7	129,2	1481089,4	106,0
тютюн і промислові замітники тютюну	441345,2	100,9	453013,0	102,6	138830,3	30,6	86278,7	62,2	101663,7	117,8
V. Мінеральні продукти	5331642,8	109,6	8414372,7	157,8	4322523,1	51,4	2415035,4	55,9	3432356,1	142,1
сіль; сірка; землі та каміння	355786,4	86,1	510465,9	143,5	202738,6	39,7	152747,2	75,3	290010,5	189,9
добрива	377391,0	167,8	622524,5	165,0	170212,0	27,3	34979,6	20,6	12112,0	34,6
ефірні олії	95773,8	86,4	126162,3	131,7	71510,1	56,7	59778,5	83,6	64073,7	107,2

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток С

Обсяги імпорту товарної структури зовнішньої торгівлі України

Таблиця С.1

Обсяги імпорту товарної структури зовнішньої торгівлі України за 2020 – 2024 рр.

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки									
	2020		2021		2022		2023		2024	
	тис.дол. США	% до 2019	тис.дол. США	% до 2020	тис.дол. США	% до 2021	тис.дол. США	% до 2022	тис.дол. США	% до 2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1258069,2	117,4	1594007,5	126,7	1175217,1	73,7	1343798,8	114,3	1475515,9	109,8
живі тварини	80912,1	105,6	91337,5	112,9	62577,5	68,5	80568,1	128,7	86720,6	107,6
м'ясо та їстівні субпродукти	165030,6	104,1	214508,2	130,0	209944,3	97,9	142069,6	67,7	103490,5	72,8
риба і ракоподібні	680552,5	105,6	875120,4	128,6	627489,9	71,7	804619,4	128,2	929694,5	115,5
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	308396,9	182,0	384535,4	124,7	248225,9	64,6	290247,9	116,9	323883,3	111,6
інші продукти тваринного походження	23177,2	104,8	28506,1	123,0	26979,5	94,6	26293,8	97,5	31727,0	120,7
II. Продукти рослинного походження	1989254,2	110,8	2130534,2	107,1	1926951,0	90,4	2114913,5	109,8	2228864,8	105,4
живі дерева та інші рослини	48843,1	119,4	73759,9	151,0	48582,4	65,9	44018,9	90,6	55410,1	125,9
овочі	262576,7	123,6	250447,6	95,4	352510,7	140,8	373776,7	106,0	340508,0	91,1
їстівні плоди та горіхи	795560,2	118,2	835704,3	105,0	662800,5	79,3	813504,4	122,7	866731,4	106,5
кава, чай	251294,7	113,0	266675,2	106,1	274970,1	103,1	294327,1	107,0	360037,0	122,3
зернові культури	178913,7	98,9	166099,0	92,8	153676,8	92,5	119178,5	77,6	111242,0	93,3
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	35170,5	100,2	59130,4	168,1	43262,9	73,2	25951,0	60,0	29331,3	113,0
насіння і плоди олійних рослин	388154,1	96,8	449314,0	115,8	359175,6	79,9	411139,5	114,5	429914,3	104,6
шелак природний	28035,9	99,1	27869,7	99,4	30063,7	107,9	31754,9	105,6	34642,2	109,1
рослинні матеріали для виготовлення	705,4	99,6	1534,1	217,5	1908,4	124,4	1262,3	66,1	1048,4	83,1

Продовження табл. С.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	280378,5	110,7	444037,8	158,4	293884,8	66,2	248448,4	84,5	280618,8	112,9
IV. Готові харчові продукти	2970635,4	113,5	3578388,6	120,5	2645077,4	73,9	3255630,2	127,4	3658551,8	112,4
продукти з м'яса, риби	160703,2	126,1	182297,4	113,4	142624,3	78,2	172512,2	121,0	198696,9	115,2
цукор і кондитерські вироби з цукру	74106,5	105,1	171560,6	231,5	70192,2	40,9	100605,4	143,3	104979,2	104,3
какао та продукти з нього	375930,1	114,9	441979,5	117,6	246445,9	55,8	343761,4	139,5	504787,8	146,8
готові продукти із зерна	241466,6	120,3	291033,7	120,5	246362,6	84,7	260446,2	105,7	285935,8	109,8
продукти переробки овочів	209006,7	110,0	261807,4	125,3	215047,5	82,1	279196,9	129,8	282618,8	101,2
різні харчові продукти	485103,1	110,3	561262,3	115,7	415238,1	74,0	473487,5	114,0	548781,9	115,9
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	587443,7	110,2	719243,6	122,4	489770,4	68,1	718972,5	146,8	808141,1	112,4
залишки і відходи харчової промисловості	278055,1	120,1	346716,5	124,7	361770,3	104,3	410741,1	113,5	433544,8	105,6
тютюн і промислові замінники тютюну	558820,5	112,5	602487,6	107,8	457626,0	76,0	495907,2	134,9	491065,6	99,0
V. Мінеральні продукти	8633264,9	66,5	14968772,0	173,4	13123506,8	87,7	10638644,4	81,1	9168099,8	86,2
сіль; сірка; землі та каміння	255645,5	89,9	269175,1	105,3	225251,7	83,7	256836,6	114,0	234298,7	91,2
добрива	841614,6	70,3	1664149,9	197,7	799307,0	48,0	1232399,4	154,2	1181332,2	95,9
ефірні олії	722547,4	92,5	863162,3	119,5	520274,5	60,3	806687,9	155,1	885839,4	109,8

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток Т

**Обсяги експорту товарної структури зовнішньої торгівлі України
за 2020 – 2024 рр., % до загального обсягу**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	2,4	2,0	3,3	3,7	3,9	1,5	0,2
живі тварини	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0
м'ясо та їстівні субпродукти	1,3	1,2	2,1	2,4	2,5	1,2	0,1
риба і ракоподібні	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	0,9	0,6	1,0	1,1	1,2	0,3	0,1
інші продукти тваринного походження	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
II. Продукти рослинного походження	24,2	22,8	30,5	31,2	32,4	8,2	1,2
живі дерева та інші рослини	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
овочі	0,3	0,3	0,2	0,3	0,4	0,1	0,1
їстівні плоди та горіхи	0,5	0,5	0,7	0,7	0,9	0,4	0,2
кава, чай	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
зернові культури	19,1	18,1	20,6	22,1	22,6	3,5	0,5
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0	-0,1
насіння і плоди олійних рослин	3,7	3,6	8,5	7,5	8,1	4,4	0,6
шелак природний	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
рослинні матеріали для виготовлення	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0	0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	11,7	10,3	13,5	15,0	13,8	2,1	-1,2
IV. Готові харчові продукти	6,8	5,6	5,7	8,7	9,0	2,2	0,3
продукти з м'яса, риби	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1
цукор і кондитерські вироби з цукру	0,5	0,4	0,7	1,6	1,6	1,1	0
какао та продукти з нього	0,4	0,3	0,3	0,5	0,7	0,3	0,2
готові продукти із зерна	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9	0,3	0,1
продукти переробки овочів	0,4	0,3	0,5	0,5	0,8	0,4	0,3
різні харчові продукти	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,1	0
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,5	0,5	0,5	0,8	0,7	0,2	-0,1
залишки і відходи харчової промисловості	3,2	2,5	2,5	3,7	3,5	0,3	-0,2
тютюн і промислові заміники тютюну	0,9	0,7	0,3	0,2	0,2	-0,7	0
V. Мінеральні продукти	10,8	12,4	9,8	6,4	8,2	-2,6	1,8
сіль; сірка; землі та каміння	0,7	0,7	0,5	0,4	0,7	0	0,3
добрива	0,8	0,9	0,4	0,1	0,0	-0,8	-0,1
ефірні олії	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0	0

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток У

**Обсяги імпорту товарної структури зовнішньої торгівлі України
за 2020 – 2024 рр., % до загального обсягу**

Товари згідно з УКТ ЗЕД	Роки					Відхилення 2024 р. (+,-) до:	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	-0,2	0
живі тварини	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0
м'ясо та їстівні субпродукти	0,3	0,3	0,4	0,2	0,1	-0,2	-0,1
риба і ракоподібні	1,3	1,2	1,1	1,3	1,3	0	0
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5	-0,1	0
інші продукти тваринного походження	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
II. Продукти рослинного походження	3,7	2,9	3,5	3,3	3,1	-0,6	-0,2
живі дерева та інші рослини	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0
овочі	0,5	0,3	0,6	0,6	0,5	0	-0,1
їстівні плоди та горіхи	1,5	1,1	1,2	1,3	1,2	-0,3	-0,1
кава, чай	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0	0
зернові культури	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	-0,1	0
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	-0,1	0
насіння і плоди олійних рослин	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	-0,1	0
шелак природний	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	-0,1	0
рослинні матеріали для виготовлення	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,5	0,6	0,5	0,4	0,4	-0,1	0
IV. Готові харчові продукти	5,5	4,9	4,8	5,1	5,2	-0,3	0,1
продукти з м'яса, риби	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0	0
цукор і кондитерські вироби з цукру	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0	-0,1
какао та продукти з нього	0,7	0,6	0,4	0,5	0,7	0	0,2
готові продукти із зерна	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0	0
продукти переробки овочів	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0	0
різні харчові продукти	0,9	0,8	0,8	0,7	0,8	-0,1	0,1
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,1	1,0	0,9	1,1	1,1	0	0
залишки і відходи харчової промисловості	0,5	0,5	0,7	0,6	0,6	0,1	0
тютюн і промислові замітники тютюну	1,0	0,8	0,8	0,8	0,7	-0,3	-0,1
V. Мінеральні продукти	15,9	20,5	23,7	16,7	13,0	-2,9	-3,7
сіль; сірка; землі та каміння	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	-0,2	-0,1
добрива	1,5	2,3	1,4	1,9	1,7	0,2	-0,2
ефірні олії	1,3	1,2	0,9	1,3	1,3	0	0

Примітка. Дані наведені без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: [32, 33, 64, 65], власні розрахунки

Додаток Ф

**SMART-SWOT-аналіз сильних сторін агропродовольчого ринку крізь
призму потенційної сценарної зміни**

Таблиця Ф.1

1. Фактор: «Високий експорт зернових культур»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання попиту на зернові у країнах Азії	1.1. Розширення експортних контрактів у регіоні 1.2. Інвестиції у логістику портів Чорного моря 1.3. Розробка преміум-продукції (наприклад, органічне зерно)	1.1.1. Зростання цінових котирувань 1.1.2. Запити від азійських трейдерів 1.1.3. Логістичні виклики
Обмеження РФ на блокаду українського експорту	2.1. Створення нових маршрутів через ЄС 2.2. Інвестиції у мультимодальні перевезення 2.3. Глибша кооперація з ЄС і НАТО	2.1.1. Відмова від використання портів Чорного моря 2.1.2. Зростання витрат на логістику 2.1.3. Політичні декларації про підтримку України
Посилення екологічних та сертифікаційних вимог ЄС	3.1. Впровадження екологічних стандартів виробництва 3.2. Створення кластерів для екосертифікації 3.3. Розробка систем простежуваності	3.1.1. Зміни у регуляції ЄС (Farm to Fork) 3.1.2. Попит на екологічні продукти 3.1.3. Можливість отримання грантів
Зростання конкуренції з боку Бразилії та США	4.1. Диверсифікація продукції (замість тільки зернових – олійні, бобові) 4.2. Збільшення глибини переробки (борошно, крупи) 4.3. Формування експортних кооперативів	4.1.1. Зниження маржі експорту 4.1.2. Втрата частки ринку 4.1.3. Збільшення тарифних бар'єрів
Поява нових торгових санкцій або квот	5.1. Перехід на альтернативні ринки (Африка, Близький Схід) 5.2. Активізація дипломатії економічного рівня 5.3. Прив'язка експортних ланцюгів до інфраструктури ЄС	5.1.1. Запровадження квот ЄС 5.1.2. Підписання нових угод з країнами Африки 5.1.3. Схвалення торгових пільг

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.2

2. Фактор: «Потужні чорноземні ґрунти»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зміна кліматичних умов (посухи)	1.1. Впровадження зрошення 1.2. Перехід до посухостійких культур 1.3. Оптимізація обробітку ґрунту	1.1.1. Падіння врожайності 1.1.2. Дефіцит води 1.1.3. Наукові дослідження кліматичних прогнозів
Погіршення структури ґрунтів	2.1. Використання біодобрих та сидератів 2.2. Реструктуризація обробітку 2.3. Створення ґрунтових лабораторій	2.1.1. Зниження рівня гумусу 2.1.2. Погіршення врожайності 2.1.3. Звіти Мінагрополітики
Зростання вартості землі	3.1. Створення інвестиційних фондів 3.2. Моделі співфінансування громад з інвесторами 3.3. Лобіювання захисту від спекуляції	3.1.1. Дані кадастру 3.1.2. Аналіз ринку землі 3.1.3. Регулювання ринку
Масштабне вилучення земель для оборонних потреб	4.1. Ротаційні системи заготівлі 4.2. Перехід на інтенсивніші технології 4.3. Залучення закритих даних для оптимізації посівів	4.1.1. Розпорядження ОДА 4.1.2. Дані Land Matrix 4.1.3. Військові зведення
Неконтрольований продаж землі великим агрохолдингам	5.1. Розвиток кооперативів для малих фермерів 5.2. Захист прав орендарів 5.3. Створення фінансових продуктів для покупки землі	5.1.1. Офіційні дані ринку землі 5.1.2. Судові спори 5.1.3. Звернення фермерів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.3

3. Фактор: «Сучасні агротехнології та інновації»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Поява нових агротехнічних стартапів	1.1. Інвестування в агроінкубатори 1.2. Створення кластерів для тестування технологій 1.3. Співпраця з ІТ-сектором	1.1.1. Гранти ЄС на інновації 1.1.2. Pitch-івенти стартапів 1.1.3. Попит з боку аграрних холдингів
Зростання потреби у точному землеробстві	2.1. Впровадження систем GPS-моніторингу 2.2. Розширення агросервісів на основі Big Data 2.3. Стимулювання цифрової трансформації господарств	2.1.1. Запити фермерів 2.1.2. Дефіцит добрив/ресурсів 2.1.3. Курси й сертифікація
Запуск програм від FAO та ЄБРР для агроінновацій	3.1. Підготовка заявок і проектів 3.2. Розвиток PPP (державно-приватного партнерства) 3.3. Перенавчання фахівців	3.1.1. Оголошення грантів 3.1.2. Перемовини з партнерами 3.1.3. Підписання меморандумів
Впровадження агророботів у тваринництві	4.1. Пілотні проекти спільно з університетами 4.2. Фінансування обладнання в лізинг 4.3. Переорієнтація дрібних господарств	4.1.1. Збільшення зарплат у тваринництві 4.1.2. Відтік робочої сили 4.1.3. Реклама в агровиданнях
Зростання впливу 5G/IoT у сільському господарстві	5.1. Залучення телеком компаній до агроринку 5.2. Встановлення сенсорних систем у полях 5.3. Розробка мобільних платформ для фермерів	5.1.1. Запуск 5G в регіонах 5.1.2. Державні стимули цифровізації 5.1.3. Інтерес хайтек-інвесторів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.4

4. Фактор: «Стратегічне розташування (транзитний потенціал)»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Будівництво нових залізничних коридорів	1.1. Співпраця з ЄС у рамках TEN-T 1.2. Розвиток експортних хабів у Львові та Ужгороді 1.3. Інвестиції у логістичні центри	1.1.1. Фінансування ЄС 1.1.2. Стратегії Укрзалізниці 1.1.3. Проблеми із морськими портами
Розширення експортних коридорів через Дунай	2.1. Будівництво перевантажувальних терміналів 2.2. Глибша співпраця з Румунією та Болгарією 2.3. Створення консорціумів агроекспортерів	2.1.1. Розвиток порту «Ізмаїл» 2.1.2. Конкуренція з російським зерном 2.1.3. Публічні заяви ЄС
Укріплення прикордонної інфраструктури	3.1. Автоматизація митних процедур 3.2. Логістичні центри для дрібних фермерів 3.3. Єдина цифрова платформа для експорту	3.1.1. Дані Держмитслужби 3.1.2. Перевантаження пунктів пропуску 3.1.3. Затримки на кордонах
Поява приватних залізничних операторів	4.1. Лібералізація логістичного ринку 4.2. Доступні тарифи для малих агровиробників 4.3. Боротьба з монополією УЗ	4.1.1. Приватизація 4.1.2. Звернення бізнес-асоціацій 4.1.3. Реформа транспортного сектору
Залучення Китаю до реконструкції транспортної мережі	5.1. Участь в «Новому Шовковому шляху» 5.2. Інфраструктурні кредити 5.3. Будівництво індустриальних парків	5.1.1. Візити політичних делегацій 5.1.2. Меморандуми Китай–Україна 5.1.3. Попит на сировину з Китаю

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.5

5. Фактор: «Наявність кваліфікованих аграрних кадрів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Відтік молоді за кордон	1.1. Запуск державно-приватних програм повернення талантів 1.2. Цільові стипендії для аграрних спеціальностей 1.3. Внутрішні агрошколи при холдингах	1.1.1. Звіт Міністерства освіти 1.1.2. Дані Держпраці 1.1.3. Активність рекрутингових агенцій
Попит на агроінженерів і робототехніків	2.1. Освітні програми з агроінженерії 2.2. Гранти на винаходи в агросекторі 2.3. Стажування в іноземних компаніях	2.1.1. Публікації на ринку праці 2.1.2. Кадровий дефіцит 2.1.3. Інноваційні виставки
Зміни у системі аграрної освіти	3.1. Модернізація навчальних програм 3.2. Партнерство з бізнесом 3.3. Впровадження дуальної освіти	3.1.1. Наказ МОН 3.1.2. Фінансування ЄС Education 3.1.3. Розвиток STEM в університетах
Розвиток агросектору в рамках EUREKA, Horizon Europe	4.1. Участь в міжнародних дослідницьких проєктах 4.2. Залучення науково-освітніх кадрів 4.3. Створення агро-НДІ на базі університетів	4.1.1. Відкритий конкурс Horizon 4.1.2. Проєктні заявки МОН 4.1.3. Інтерес бізнесу
Підвищення ролі цифрової грамотності	5.1. Курси ІТ для агрономів 5.2. Гейміфікація навчання 5.3. Онлайн-платформи для агробізнесу	5.1.1. Ріст користувачів онлайн-курсів 5.1.2. Пілоти освітніх платформ 5.1.3. Попит на агродіджитал

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.6

6. Фактор: «Стійкість експортних зв'язків із ЄС»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Подовження безмитного доступу до ринку ЄС	1.1. Розширення асортименту української продукції 1.2. Активізація сертифікаційних центрів 1.3. Інвестиції у брендинг	1.1.1. Заяви Єврокомісії 1.1.2. Дані про експортні обсяги 1.1.3. Попит на преміум-продукцію
Критика у ЄС щодо конкуренції з українським зерном	2.1. Діалог із профільними асоціаціями ЄС 2.2. Диверсифікація експортних потоків у ЄС 2.3. Перехід на висококодовану продукцію	2.1.1. Протести фермерів 2.1.2. Обмеження імпорту 2.1.3. Публічні дебати політиків
Підписання угод про розширену логістичну співпрацю	3.1. Розвиток залізниці у ЄС 3.2. Використання портів Балтії 3.3. Створення спільних хабів	3.1.1. Рішення ЄК 3.1.2. Угоди міністерств 3.1.3. Кредити ЄІБ
Підвищення стандартів екологічності у ЄС	4.1. Перехід на green-сертифікацію 4.2. Стимулювання органічного виробництва 4.3. Впровадження систем низьковуглецевого агро	4.1.1. Регуляції Green Deal 4.1.2. Дані про викиди 4.1.3. Гранти LIFE
Військові ризики для логістики	5.1. Диверсифікація маршрутів 5.2. Запаси на складах у ЄС 5.3. Участь у програмах захищеної логістики	5.1.1. Блокування портів 5.1.2. Дані страхових компаній 5.1.3. Обмеження ООН

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.7

7. Фактор: «Великий внутрішній ринок продовольства»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання внутрішнього споживання у воєнний час	1.1. Нарощування ліній переробки 1.2. Розвиток локальної дистрибуції 1.3. Програми "Купуй українське"	1.1.1. Дані Держстату 1.1.2. Соціальні програми 1.1.3. Звіти про потреби ВПО
Ризики продовольчої кризи	2.1. Створення продрезервів 2.2. Фіксація маржі на базові продукти 2.3. Розвиток агрегаційних платформ	2.1.1. Коливання цін 2.1.2. Зниження врожаїв 2.1.3. Дані ProZorro
Зростання попиту на локальні продукти	3.1. Розвиток фермерських кооперативів 3.2. Підтримка агротуризму 3.3. Прямі продажі через онлайн-ринки	3.1.1. Соціологічні опитування 3.1.2. Підтримка ОТГ 3.1.3. Дані онлайн-платформ
Інфляційний тиск на продукти	4.1. Державне регулювання цін 4.2. Субсидовані програми для соціально вразливих груп 4.3. Оптимізація логістики	4.1.1. Доручення КМУ 4.1.2. Дані Держстату 4.1.3. Звернення громад
Зміна харчових пріоритетів у містах	5.1. Розвиток здорового харчування 5.2. Ринок рослинних білків 5.3. Упаковка з низьким вуглецевим слідом	5.1.1. Аналітика FMCG 5.1.2. Нові ресторани/мережі 5.1.3. Додатки "Здорова їжа"

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.8

8. Фактор: «Підтримка агросектору з боку міжнародних організацій»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Нові програми USAID/FAO	1.1. Підготовка заявок на гранти 1.2. Створення партнерських консорціумів 1.3. Розвиток дорадчих служб	1.1.1. Оголошення FAO 1.1.2. Запити регіонів 1.1.3. Пріоритети UNDP
Розширення програм ЄБРР	2.1. Фінансові інструменти для малих фермерів 2.2. Прискорення проєктів з переробки 2.3. Навчальні програми	2.1.1. Кредитні продукти ЄБРР 2.1.2. Партнерство з банками 2.1.3. Запити учасників
Координація гуманітарних і агропроєктів	3.1. Інтеграція ВПО в аграрне підприємництво 3.2. Кластери підтримки сільських громад 3.3. Розвиток соціального підприємництва	3.1.1. Дані Мінреінтеграції 3.1.2. Публікації ІОМ 3.1.3. Звіти Карітас
Блокування гуманітарних коридорів	4.1. Розв'язання логістичних вузьких місць через ЄС 4.2. Розкладка ризиків 4.3. Державна підтримка коридорів	4.1.1. Дані ООН 4.1.2. Політичні заяви 4.1.3. Дані MARAD
Акцент донорів на сталому розвитку	5.1. Розширення агроекологічних проєктів 5.2. Інвестування в низьковуглецеві технології 5.3. Розробка регіональних кліматичних планів	5.1.1. Публікації GEF 5.1.2. Конкурси кліматичних грантів 5.1.3. Звіти UNFCCC

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.9

9. Фактор: «Розвинений сектор малого фермерства»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Розвиток сільських кооперативів	1.1. Інституційна підтримка кооперації 1.2. Гранти для кооперативних складів 1.3. Реклама кооперативної продукції	1.1.1. Дані Мінекономіки 1.1.2. Звіти ЄС про кооперацію 1.1.3. Активність ОТГ
Тиск з боку агрохолдингів	2.1. Законодавчий захист малих фермерів 2.2. Пільгові кредити 2.3. Кооперативні ринки	2.1.1. Дані УКАБ 2.1.2. Скандали в ЗМІ 2.1.3. Показники банкрутств
Попит на місцеву продукцію	3.1. Прямий маркетинг (кооперативні ярмарки) 3.2. Продаж через онлайн-платформи 3.3. Упаковка з маркуванням "фермерські продукти"	3.1.1. Зростання онлайн-продажів 3.1.2. Запити супермаркетів 3.1.3. Участь у ярмарках
Недостатня механізація	4.1. Програми лізингу техніки 4.2. Кластерізація для спільного використання техніки 4.3. Фінансування обладнання через кредити ЄБРР	4.1.1. Скарги фермерів 4.1.2. Дані аграрної палати 4.1.3. Звіти агротех-виробників
Зростання витрат на енергію і паливо	5.1. Використання ВДЕ (біогаз, сонячні панелі) 5.2. Енергоефективність виробництва 5.3. Спільні енергокооперативи	5.1.1. Програми Держенергоефективності 5.1.2. Дані Держстату 5.1.3. Аналітика ринку VRE

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.10

10. Фактор: «Програми державної підтримки у воєнний час»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Впровадження програми «Відновлення»	1.1. Перегляд умов для аграріїв 1.2. Систематизація підтримки через Дію 1.3. Залучення місцевих громад	1.1.1. Укази КМУ 1.1.2. Заяви Мінцифри 1.1.3. Показники виплат
Відмова від частини субсидій	2.1. Перегляд механізмів компенсації 2.2. Взаємодія з міжнародними донорами 2.3. Фокус на інвестиційній підтримці замість дотацій	2.1.1. Зміни державного бюджету 2.1.2. Програми МВФ 2.1.3. Запити аграрних асоціацій
Упровадження цільових компенсацій для ВПО	3.1. Пілотні проекти ВПО-аграріїв 3.2. Розвиток побутових міні-ферм 3.3. Консультування у громадах	3.1.1. Дані Мінреінтеграції 3.1.2. Грантові запити 3.1.3. Медіа-кампанії
Бізнес-гранти "єРобота"	4.1. Консультації по підготовці заявок 4.2. Інфопідтримка у громадах 4.3. Реєстри успішних кейсів	4.1.1. Публікації Дія.Бізнес 4.1.2. Пропозиції експертів 4.1.3. Зворотний зв'язок бенефіціарів
Наявність державно-приватних партнерств	5.1. Запуск агроіндустріальних парків 5.2. Інвестиції через SPV модель 5.3. Об'єднання земель громадами	5.1.1. Залучення Кіото-фонду 5.1.2. Законодавчі зміни 5.1.3. Ініціативи Мінагрополітики

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.11

11. Фактор: «Гнучкість та інноваційність аграрного бізнесу»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання інтересу до AgriTech рішень	1.1. Інвестиції в хмарні системи управління фермами 1.2. Партнерства із стартапами 1.3. Створення інноваційних хабів при університетах	1.1.1. Статистика IT-рішень в агро 1.1.2. Гранти Horizon Europe 1.1.3. Приклади пілотних проєктів
Потреба у дистанційному моніторингу	2.1. Впровадження дронів і супутникових систем 2.2. Оцифрування земельного кадастру 2.3. Автоматизація збору даних	2.1.1. Дані EOS Crop Monitor 2.1.2. Політика Мінагро 2.1.3. Звіти Google Earth
Кадровий голод у галузі	3.1. Програми перекваліфікації для ВПО 3.2. Екосистема агробізнес-освіти 3.3. Впровадження онлайн-курсів	3.1.1. Дані Держслужби зайнятості 3.1.2. Запити роботодавців 3.1.3. Показники партнерства із закладами освіти
Зростання попиту на високоточні технології	4.1. Підтримка роботизації 4.2. Розробка власних алгоритмів для точного землеробства 4.3. Співпраця з R&D центрами	4.1.1. Фінансування НААН 4.1.2. Бюджети інноваційних кластерів 4.1.3. Пропозиції приватних інвесторів
Підтримка інновацій донорськими структурами	5.1. Інкубатори для агростартапів 5.2. Ко-продукція з іноземними партнерами 5.3. Координаційні хаби з FAO/USAID	5.1.1. Гранти USAID 5.1.2. Угоди про співпрацю 5.1.3. Запит на інноваційні рішення в громадах

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.12

12. Фактор: «Сильний експорт зернових культур»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зниження світових запасів зерна	1.1. Укладення довгострокових контрактів 1.2. Зміцнення позицій на Близькому Сході 1.3. Розширення ринку в Африці	1.1.1. Зміни у світових індексах FAO 1.1.2. Дані ІФМ 1.1.3. Коливання світових цін
Введення нових стандартів імпорту	2.1. Удосконалення лабораторій контролю якості 2.2. Сертифікація відповідно до ISO 2.3. Побудова логістичних центрів перевірки	2.1.1. Зміни у нормативах ЄС/КНР 2.1.2. Моніторинг торгівлі 2.1.3. Запити експортерів
Обмеження використання чорноморських портів	3.1. Розвиток дунайського напрямку 3.2. Залізничний хаб в ЄС 3.3. Інвестиції в термінали в Румунії	3.1.1. Блокада портів 3.1.2. Дані Держмитслужби 3.1.3. Протоколи ООН
Поява конкурентів з Африки і Пн. Америки	4.1. Диверсифікація нішових продуктів 4.2. Перехід від сировини до продуктів переробки 4.3. Програма "Українське зерно+"	4.1.1. Аналіз ринку 4.1.2. Звіти USDA 4.1.3. Валютні коливання
Зростання екологічних вимог	5.1. Впровадження low-carbon сертифікатів 5.2. Програми з вуглецевих кредитів 5.3. Прозорість ланцюга постачання	5.1.1. Дані щодо викидів 5.1.2. Грін-стандарты ЄС 5.1.3. Запити трейдерів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.13

13. Фактор: «Великий потенціал для розвитку переробки»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання попиту на перероблені продукти	1.1. Інвестиції у міні-цехи 1.2. Залучення громад до переробних проєктів 1.3. Виробництво локальних брендів	1.1.1. Дані ринку FMCG 1.1.2. Запити громад 1.1.3. Підтримка USAID
Відсутність відповідних потужностей	2.1. Програми компенсації на обладнання 2.2. Лізинг техніки через Укргазбанк 2.3. Створення агроіндустріальних парків	2.1.1. Дані Фонду розвитку підприємництва 2.1.2. Бізнес-плани 2.1.3. Висновки торгових палат
Дорожнеча логістики	3.1. Розвиток локальних ланцюгів постачання 3.2. Логістичні кластери на базі ОТГ 3.3. Спільні платформи для обміну продукцією	3.1.1. Вартість палива 3.1.2. Збитки в логістичному секторі 3.1.3. Інфраструктурні плани ОТГ
Потреба у сертифікації	4.1. Сертифікаційні центри при громадах 4.2. Агреговані платформи з сертифікацією 4.3. Субсидії на ISO, HACCP	4.1.1. Інспекція Держспоживслужби 4.1.2. Прес-релізи постачальників 4.1.3. Вимоги ЄС
Експорт переробленої продукції	5.1. Створення експортних консорціумів 5.2. Участь у виставках у ЄС 5.3. Координація з УКАБ та ЕВА	5.1.1. Дані про ринки збуту 5.1.2. Показники EXPO 5.1.3. Колаборації з інфлюенсерами

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.14

14. Фактор: «Потенціал для розвитку органічного виробництва»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Попит на органіку в ЄС та Україні	1.1. Підтримка органічних кластерів 1.2. Створення шкіл органічного землеробства 1.3. Пільги для трансформації виробництва	1.1.1. Дані Українського клубу аграрного бізнесу 1.1.2. Зростання продажів органіки 1.1.3. Регуляції ЄС
Високі вимоги сертифікації	2.1. Кооперативи для сертифікації 2.2. Центри сертифікації при громадах 2.3. Державні гранти на сертифікацію	2.1.1. Вимоги EU Regulation 2018/848 2.1.2. Дані УкрСЕПРО 2.1.3. Заявки фермерів
Загрози фальсифікації	3.1. QR-коди для відстеження походження 3.2. Контроль через Держпродспоживслужбу 3.3. Освітні кампанії	3.1.1. Виявлені порушення 3.1.2. Запити ЄС 3.1.3. Аналітика ринку
Обмеженість землі під органіку	4.1. Пілотні проєкти на деградованих землях 4.2. Відновлення ґрунтів за підтримки донорів 4.3. Впровадження сидератів	4.1.1. Дані Інституту ґрунтознавства 4.1.2. Звіти FAO 4.1.3. Водні ресурси ОТГ
Органіка як елемент бренду країни	5.1. Стратегічний бренд "Organic Ukraine" 5.2. Партнерство з великими ритейлерами 5.3. Участь в BIOFACH	5.1.1. Нацпроекти Мінагрополітики 5.1.2. Програми EU4Climate 5.1.3. Попит на екотуризм

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.15

15. Фактор: «Підвищення ролі громад у розвитку локальної аграрної економіки»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Розширення повноважень ОТГ	1.1. Аграрні мікрогранти через громади 1.2. Розвиток фермерського ринку на базі ОМС 1.3. Власні програми підтримки бізнесу	1.1.1. Документи Мінрегіону 1.1.2. Дані про бюджети ОТГ 1.1.3. Рішення місцевих рад
Створення партнерств у кластерах	2.1. Регіональні агрокластери 2.2. Інтеграція місцевих стартапів 2.3. Участь в "Смарт-спеціалізації"	2.1.1. Аналітика регіонів 2.1.2. Прийняття стратегії розвитку регіону 2.1.3. Дані ЄБРР
Залучення ВПО до виробництва	3.1. Спільні ферми для переселенців 3.2. Навчальні хаби при громадах 3.3. Агротуристичні проєкти	3.1.1. Дані Мінсоцполітики 3.1.2. Звіти гуманітарних організацій 3.1.3. Потреби ВПО
Відсутність кваліфікованих кадрів	4.1. Професійна перепідготовка при громадах 4.2. Створення агрошкіл 4.3. Партнерство з університетами	4.1.1. Рішення ОТГ 4.1.2. Пілотні проєкти міжнародних організацій 4.1.3. Звіти регіональних інститутів
Брак інвестицій у ОТГ	5.1. Залучення донорських коштів 5.2. Прозорі системи планування бюджету 5.3. Інвестиційні презентації для бізнесу	5.1.1. Бюджетні показники 5.1.2. Участь у ProZorro.Продажі 5.1.3. Програма U-LEAD

Джерело: розроблено автором

Додаток X

**SMART-SWOT-аналіз слабких сторін агропродовольчого ринку крізь
призму потенційної сценарної зміни**

Таблиця X.1

**1. Фактор: «Фрагментованість земельних ділянок і недосконалість
земельних відносин»**

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Відсутність приватизаційної реформи	1.1. Публічна адвокація земельної реформи 1.2. Коаліція фермерських асоціацій 1.3. Пропозиція законопроектів	1.1.1. Заяви уряду 1.1.2. Дані Мінагрополітики 1.1.3. Протести фермерів
Конфлікти, пов'язані із земельними правами	2.1. Центри медіації при громадах 2.2. Онлайн-реєстр спірних земель 2.3. Розширення прав комунальних земельних служб	2.1.1. Судові позови 2.1.2. Дані Мін'юсту 2.1.3. Журналістські розслідування
Нездатність консолідувати землю	3.1. Стимулювання кооперацій землекористувачів 3.2. Державне сприяння консолідації 3.3. Пілотні проекти на рівні ОТГ	3.1.1. Дані Держгеокадастру 3.1.2. Невикористані ділянки 3.1.3. Звіти ОТГ
Відсутність доступу до кадастру для ВПО	4.1. Створення тимчасових прав власності 4.2. Земельні паспорти для переселенців 4.3. Програма "Земля для відновлення"	4.1.1. Дані Мінреінтеграції 4.1.2. Подані заяви від ВПО 4.1.3. Запити ОМС
Придбання землі агрохолдингами через проксі	5.1. Посилення контролю через аналітику ринку 5.2. Обмеження закупівель вразливих земель 5.3. Реєстр прозорих бенефіціарів	5.1.1. Дані НАЗК 5.1.2. Звіти банків 5.1.3. Політичні заяви

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.2

2. Фактор: «Висока залежність від експорту сировини замість продуктів переробки»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зниження світових цін на зерно	1.1. Розробка програм глибокої переробки 1.2. Диверсифікація ринку 1.3. Інвестиції в заводи снєків, борошна, білка	1.1.1. Дані Chicago Board 1.1.2. Прогноз USDA 1.1.3. Коментарі експертів
Посилення конкуренції зі сторони Бразилії, США	2.1. Преміум-продукти з доданою вартістю 2.2. Географічні індикатори 2.3. Онлайн-магазини для експорту	2.1.1. Динаміка тарифних бар'єрів 2.1.2. Стан українських трейдерів 2.1.3. Світові тренди
Відсутність інфраструктури для переробки	3.1. Державні програми пільгового кредитування 3.2. Промислові парки у громадах 3.3. Інвестпортالي для малих переробників	3.1.1. Регіональні аналізи 3.1.2. Інфраструктурні програми ЄС 3.1.3. Реєстр переробників
Переорієнтація на внутрішній ринок	4.1. Розробка державного бренду "Українське" 4.2. Агрополіцейські при супермаркетах 4.3. Гарантований збут через ДПЗКУ	4.1.1. Ріст середнього класу 4.1.2. Дані логістики 4.1.3. Ринок локальних продуктів
Погіршення репутації через низьку якість сировини	5.1. Кампанії із сертифікації якості 5.2. Колаборації з науковими установами 5.3. Програми лабораторного моніторингу	5.1.1. Інциденти на кордонах 5.1.2. Публікації в ЗМІ 5.1.3. Дані ISO/НАССР

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.3

3. Фактор: «Тенденція до монополізації аграрного сектору»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Збільшення частки агрохолдингів на ринку	1.1. Розвиток сімейного фермерства 1.2. Програма підтримки малих виробників 1.3. Децентралізовані ринки збуту	1.1.1. Дані УКАБ 1.1.2. Статистика Держгеокадастру 1.1.3. Аналітика Prozorro
Скупка землі через іноземні фонди	2.1. Законодавчі обмеження транзакцій 2.2. Моніторинг транскордонних покупок 2.3. База стратегічних земель	2.1.1. Дані Мінфіну 2.1.2. Аналітика Forbes 2.1.3. Звіти земельних аукціонів
Зникнення кооперативів через тиск холдингів	3.1. Фінансування об'єднань фермерів 3.2. Впровадження місцевих харчових хабів 3.3. Гарантований державний збут	3.1.1. Дані ОТГ 3.1.2. Звернення асоціацій 3.1.3. Програми ЄІБ
Ризики для продовольчої безпеки	4.1. Введення квот на базові продукти 4.2. Розвиток продового резерву 4.3. Націоналізація в разі форс-мажору	4.1.1. Дані СБУ 4.1.2. Рішення КМУ 4.1.3. ООН
Тиск на малий бізнес через логістичні бар'єри	5.1. Асоціації для об'єднаних поставок 5.2. Логістичні платформи для фермерів 5.3. Субсидії на паливо	5.1.1. Запити малих фермерів 5.1.2. Аналітика "Польових робіт" 5.1.3. Дані Мінтрансу

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.4

4. Фактор: «Нестача доступного фінансування для малого та середнього бізнесу»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Відмова банків кредитувати у воєнний час	1.1. Державні гарантії позик 1.2. Пільгові механізми у Prozorro.Фінанси 1.3. Публічні кейси успішних кредитувань	1.1.1. Рішення банків 1.1.2. Рішення Нацбанку 1.1.3. Лобіювання асоціацій
Високі ставки по кредитах	2.1. Введення компенсацій для % ставок 2.2. Фінансовий лізинг на техніку 2.3. Локальні кредитні спілки	2.1.1. Політика Мінфіну 2.1.2. Програма 5-7-9 2.1.3. Попит на кредити
Невизнання бізнесу ВПО фінансово спроможним	3.1. Програма "Мікрогрант для переселенця" 3.2. Аналітика довіри серед банків 3.3. Кредитні гарантії міжнародних донорів	3.1.1. Політика Мінекономіки 3.1.2. Зміна політики міжнародних організацій 3.1.3. Негативні кейс-історії
Брак інвестиційних фондів	4.1. Створення державного агрофонду 4.2. Залучення приватних фондів через пільги 4.3. Агромоделі із залученням громад	4.1.1. Обмеженість державних ресурсів 4.1.2. Підвищення запитів інвесторів 4.1.3. Зміни у законодавстві
Відсутність аграрних кредитів на початковому етапі	5.1. Гарантовані субвенції для стартапів 5.2. Розширення програми "єРобота" 5.3. Створення агроінкубаторів на рівні ОТГ	5.1.1. Запити ВПО 5.1.2. Динаміка угод ДІА.Бізнес 5.1.3. Ініціативи GIZ

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.5

5. Фактор: «Зношеність інфраструктури та логістичні проблеми»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Руйнування портів і залізничних вузлів	1.1. Диверсифікація маршрутів через Дунай 1.2. Мобільні елеватори 1.3. Спільні логістичні центри на кордоні	1.1.1. Звіти ООН 1.1.2. Ситуація на фронті 1.1.3. Публікації УЗ
Проблеми доступу в громадах	2.1. Логістичні гранти для ОТГ 2.2. Центри обміну ресурсами 2.3. Кооперація в регіонах	2.1.1. Дані ЄБРР 2.1.2. Звернення громад 2.1.3. Сесії місцевих рад
Дефіцит транспорту	3.1. Спільний автопарк для аграріїв 3.2. Лізинг агротранспорту 3.3. Публічні закупівлі транспорту	3.1.1. Дані Мінтрансу 3.1.2. Запити фермерів 3.1.3. Аналітика перевізників
Зростання цін на пальне	4.1. Аграрні паритетні ціни 4.2. Використання біопалива 4.3. Локалізація ринку техніки	4.1.1. Дані ЦТС 4.1.2. Заміна техніки 4.1.3. Регуляції Мінінфраструктури
Залежність від імпортного технічного сервісу	5.1. Розвиток українського виробництва запчастин 5.2. Підтримка агротехстартапів 5.3. Індустріальні хаби з ВДЕ	5.1.1. Дані митниці 5.1.2. Звіти КМУ 5.1.3. Потреби агрохолдингів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.6

6. Фактор: «Низький рівень технологічного оснащення дрібних і середніх фермерів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Збільшення розриву між великими та дрібними виробниками	1.1. Технічна підтримка для малих фермерів 1.2. Державні програми лізингу техніки 1.3. Розвиток агросервісних центрів у громадах	1.1.1. Аналіз урожайності 1.1.2. Дані Мінагро 1.1.3. Запити асоціацій
Відсутність доступу до агрошерингу	2.1. Платформи агротехніки “в оренду” 2.2. Кооперативи технічного забезпечення 2.3. Мобільні точки техніки в регіонах	2.1.1. Дані Кооператив UA 2.1.2. Звіти ОТГ 2.1.3. Опитування VGO
Втрата конкурентоспроможності	3.1. Навчальні програми з агротехнологій 3.2. Стимулювання переходу на точне землеробство 3.3. Партнерства з агротехстартапами	3.1.1. Дані FAO 3.1.2. Деннаєм експорту 3.1.3. Міграція кадрів
Погіршення якості продукції	4.1. Сертифікація якості та моніторинг 4.2. Впровадження хмарних інструментів обліку 4.3. Програми сервісного супроводу	4.1.1. Вимоги ринків ЄС 4.1.2. Інциденти з браком 4.1.3. Слідкування за НАССР
Неможливість впроваджувати VRT/IoT	5.1. Пільгове інтернет-покриття для агросектору 5.2. Інтеграція VRT у програми підтримки 5.3. Державний хаб агроданних	5.1.1. Дані провайдерів 5.1.2. Запити фермерів 5.1.3. Потенціал відкритих даних

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.7

7. Фактор: «Відтік молоді та висококваліфікованих кадрів з сільських регіонів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Міграція молоді за кордон	1.1. Програма “Молодий фермер” 1.2. Розвиток агростажувань 1.3. Платформи для агрокар’єр	1.1.1. Дані ДМС 1.1.2. Відгуки ВПО 1.1.3. Запити університетів
Нестача агроспеціалістів	2.1. Укрупнення агропрофесій у закладах освіти 2.2. Стипендії за агронапрямки 2.3. Співпраця з мотиваторами	2.1.1. Дані МОН 2.1.2. Опитування роботодавців 2.1.3. Звіти НАПН
Зниження інноваційності	3.1. Агротеххаби в регіонах 3.2. Підтримка агролабораторій 3.3. Програми стартап-грантів для молоді	3.1.1. Дані Мінцифри 3.1.2. Розвиток стартапів 3.1.3. Успішні кейси
Втрата сільської ідентичності	4.1. Створення брендів громад 4.2. Продукти “з місця родом” 4.3. Агротуризм і самозайнятість	4.1.1. Програми УКФ 4.1.2. Запуск локальних фестивалів 4.1.3. Дані ProZorro
Низька мобільність працівників	5.1. Освітні гранти у громадах 5.2. Субсидії на житло спеціалістів 5.3. Дороги для мобільності	5.1.1. Розвиток інфраструктури 5.1.2. Потреба на місцях 5.1.3. Дані Укравтодору

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.8

8. Фактор: «Низький рівень цифровізації агропродовольчих процесів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Відставання від світових агротрендів	1.1. Розробка нацпрограми “АгроЦифра” 1.2. Презентація успішних кейсів 1.3. Агротехнологічні хакатони	1.1.1. Тренди FAO 1.1.2. Агровиставки 1.1.3. Статистика впровадження
Невміння користуватися е-сервісами	2.1. Навчання цифровій грамотності 2.2. Діджитал-підтримка через ОМС 2.3. Кол-центри для аграріїв	2.1.1. Дані Мінцифри 2.1.2. Функціонування Дія.Бізнес 2.1.3. Звіти ОТГ
Дефіцит цифрових консультантів	3.1. Розвиток агроайті освітніх програм 3.2. Професійна сертифікація консультантів 3.3. Підтримка агровнедрень в ОТГ	3.1.1. Дані ІФС 3.1.2. Запуск курсів 3.1.3. Реакція бізнесу
Відсутність єдиної цифрової платформи для аграріїв	4.1. Агропортал із послугами, даними та ринками 4.2. Інтеграція інфраструктури Дія 4.3. Модульну систему показників	4.1.1. Звіти кооперативів 4.1.2. Вимоги аграріїв 4.1.3. Дані Мінекономіки
Погане інтернет-покриття	5.1. Розвиток агросупутникових мереж 5.2. Впровадження Starlink у громадах 5.3. Пільговий інтернет для агросектору	5.1.1. Дані Нацкомісії 5.1.2. Запити громад 5.1.3. Дані Ookla

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.9

**9. Фактор: «Недостатня інтеграція агропродовольчих ринків
у міжнародні мережі»**

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Втрата ринкових позицій на ЄС і Близькому Сході	1.1. Акредитація стандартів якості 1.2. Проведення B2B місій 1.3. Брендинг “Ukraine Food”	1.1.1. Експортна статистика 1.1.2. Нові бар’єри 1.1.3. Дані торгових мереж
Проблеми з логістикою до ЄС	2.1. Портове партнерство з Польщею і Румунією 2.2. Розвиток прикордонної інфраструктури 2.3. Спільна експедиційна компанія	2.1.1. Дані ДФС 2.1.2. Стан портів 2.1.3. Договори з ЄС
Засилля іноземних брендів	3.1. Ідентифікація локальних продуктів 3.2. Маркетинг Made in Ukraine 3.3. Індикативні квоти	3.1.1. Динаміка імпорту 3.1.2. Політика Торгово-промислової палати 3.1.3. Сегмент локалізму
Відсутність міжнародних агрокооперацій	4.1. Програми інтернаціоналізації агробізнесу 4.2. Створення агропартнерств 4.3. Агромісії до G7	4.1.1. Дані МЗС 4.1.2. Звіти єврокомпатенту 4.1.3. Запити бізнесу
Низька участь у глобальних форумах	5.1. Подання заявок на виставки 5.2. Інвестиційна презентація України 5.3. Співпраця з World Food Forum	5.1.1. Статистика участі 5.1.2. Відгуки Мінагро 5.1.3. Поточні програми підтримки

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.10

10. Фактор: «Недостатній рівень гуманітарної підтримки виробників у зонах бойових дій»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Ризики втрати урожаю в прифронтових громадах	1.1. Страхування продукції з покриттям військових ризиків 1.2. Створення продовольчих резервів 1.3. Тимчасові аграрні каравани	1.1.1. Дані КМУ 1.1.2. Інциденти на полях 1.1.3. Звернення ОМС
Ускладнення доступу до гуманітарної допомоги	2.1. Гуманітарні склади в безпечних зонах 2.2. Кооперація Caritas/IRC та ОТГ 2.3. Онлайн-координація доставок	2.1.1. Дані ООН 2.1.2. Опитування фермерів 2.1.3. Звіти гуманітарних штабів
Знищення інфраструктури	3.1. Мобільні пакети підтримки 3.2. Тимчасові теплиці та ферми 3.3. Відновлювальні гранти на обладнання	3.1.1. Дані ВПО 3.1.2. Звіти FAO 3.1.3. Поточні програми уряду
Мінація сільськогосподарських угідь	4.1. Програма розмінування Мінагро-ООН 4.2. Субсидії для фермерів після розмінування 4.3. Спеціалізований маркетинг “пост-деокупаційних” продуктів	4.1.1. Офіційні карти 4.1.2. Дані ДСНС 4.1.3. Дані ProZorro
Втрата кадрів через мобілізацію	5.1. Програми повернення спеціалістів 5.2. Агроротації для мобілізованих 5.3. Цифрове навчання кандидатів у резерв	5.1.1. Дані Міноборони 5.1.2. Тенденції кадрів 5.1.3. Оцінка ринку

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.11

11. Фактор: «Обмежена участь агровиробників у формуванні державної політики»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Рішення ухвалюються без урахування інтересів фермерів	1.1. Створення аграрної ради при КМУ 1.2. Онлайн-платформа збору пропозицій 1.3. Публічні консультації з галуззю	1.1.1. Офіційні постанови 1.1.2. Закриті угоди 1.1.3. Звернення асоціацій
Відсутність агролобізму на захист внутрішнього виробника	2.1. Розвиток секторних асоціацій 2.2. Партнерства з Інститутом майбутнього 2.3. Аграрний аналітичний центр	2.1.1. Аналіз законопроектів 2.1.2. Дані онлайн-петицій 2.1.3. Публікації на AgroPolit
Відчуженість малих фермерів від процесу управління	3.1. Делегування повноважень громадам 3.2. Участь у бюджетуванні грантів 3.3. Освітні програми “Агроучасть”	3.1.1. Звіти ОМС 3.1.2. Спротив знизу 3.1.3. Відгуки громад
Підвищення впливу великих холдингів	4.1. Програми балансу конкуренції 4.2. Регулювання впливу на регіональні ринки 4.3. Аудити з моніторингом ринку	4.1.1. Дані АМКУ 4.1.2. Справи в судах 4.1.3. Виявлені картелі
Формальні консультації без реальних змін	5.1. Незалежна оцінка якості політики 5.2. Публікація звітів про вплив реформ 5.3. Індекси готовності до впровадження	5.1.1. Дані Рахункової палати 5.1.2. Моніторинг РРСО 5.1.3. Зовнішні оцінки експертів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.12

12. Фактор: «Висока залежність від імпорتنих агрохімікатів та насіння»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Порушення ланцюгів постачання через санкції або конфлікти	1.1. Початок виробництва українських ЗЗР 1.2. Державна підтримка місцевих насінневих фондів 1.3. Локалізація виробництва	1.1.1. Дані Держмитниці 1.1.2. Світові події 1.1.3. Аналітика Інтерфакс
Зростання цін на імпорتنі ЗЗР	2.1. Урядовий контроль ціноутворення 2.2. Створення запасів критичних засобів 2.3. Розвиток ринку генериків	2.1.1. Дані Держстату 2.1.2. Звернення агрофірм 2.1.3. Коливання кон'юнктури
Посилення залежності від конкретних виробників	3.1. Антимонопольний нагляд 3.2. Підтримка кооперативних закупівель 3.3. Спільні закупівлі через громади	3.1.1. Звіти АМКУ 3.1.2. Невдалі тендери 3.1.3. Цінові стрибки
Відсутність доступу до інноваційного насіння	4.1. Впровадження селекційних програм 4.2. Перегляд агрореформ 4.3. Партнерства з науковими установами	4.1.1. Дані УАС 4.1.2. Ринок насіння 4.1.3. Огляди агроспільнот
Правові бар'єри до використання ГМО	5.1. Реформування біобезпеки 5.2. Пілотні зони для ГМО-сортів 5.3. Інформаційна кампанія	5.1.1. Регуляції ЄС 5.1.2. Громадська реакція 5.1.3. Рішення Верховного Суду

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.13

13. Фактор: «Недостатня адаптованість агровиробництва до зміни клімату»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Засухи в ключових регіонах	1.1. Інвестиції в системи краплинного зрошення 1.2. Розширення зони зрошення 1.3. Зміна сівозміни	1.1.1. Дані Укргідрометцентру 1.1.2. Міжнародні кліматичні звіти 1.1.3. Погодні аномалії
Зростання температури і втрата врожаю	2.1. Селекція стійких сортів 2.2. Встановлення захисних лісосмуг 2.3. Використання кліматичного моніторингу	2.1.1. Звіти НААН 2.1.2. Дані NASA 2.1.3. Наукові прогнози
Поширення нових шкідників	3.1. Програма захисту з урахуванням клімату 3.2. Спецфінансування фітоінспекції 3.3. Міжрегіональні хаби моніторингу	3.1.1. Дані FAO 3.1.2. Звіти Держпродспоживслужби 3.1.3. Масові апеляції
Повені і деградація ґрунтів	4.1. Відновлення меліоративних систем 4.2. Агролісництво 4.3. Консервація еродованих земель	4.1.1. Водні звіти Держгеокадастру 4.1.2. Інциденти у сільгосп підприємствах 4.1.3. Підвищення рівня ґрунтових вод
Непередбачуваність кліматичних умов	5.1. Страхування кліматичних ризиків 5.2. Кліматична субсидія 5.3. Програми агрофінансової освіти	5.1.1. Ринок страхових продуктів 5.1.2. Аналітика УКАБ 5.1.3. Звіти IFC

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.14

14. Фактор: «Низький рівень регіональної продовольчої безпеки»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Дефіцит базових продуктів у громадах	1.1. Локальні продуктові склади 1.2. Регіональні агропарки 1.3. Програми соціального контрактування	1.1.1. Дані Держпродспоживслужби 1.1.2. Звіти ОМС 1.1.3. Рівень цін на ринку
Нестійкість постачання через бойові дії	2.1. Соціальні агромагазини 2.2. Запаси на рівні ОТГ 2.3. Логістика малотоннажного транспорту	2.1.1. Дані Міноборони 2.1.2. Запити громад 2.1.3. Дані Мінагро
Уразливість груп населення	3.1. Продовольчі ваучери 3.2. Партнерства з NGO 3.3. Мобільні продуктові пункти	3.1.1. Статистика WFP 3.1.2. Дані Caritas 3.1.3. Бюджет місцевих ОМС
Дисбаланс виробництва та споживання	4.1. Програми перерозподілу продуктових надлишків 4.2. Кооперація з малими фермерськими господарствами 4.3. Стимулювання малого переробництва	4.1.1. Дані ДССУ 4.1.2. Прогнози FAO 4.1.3. Ціни на продукцію
Ризик соціальних заворушень через брак продовольства	5.1. Публічні продовольчі запаси 5.2. Робота РДА з агровиробниками 5.3. Програма “Продуктова стабільність”	5.1.1. Прогнози ООН 5.1.2. Дані СБУ 5.1.3. Моніторинг громадських рухів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Х

Таблиця Х.15

15. Фактор: «Брак підтримки аграріїв, які постраждали внаслідок війни»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Знищення фермерських угідь	1.1. Грантова програма “Агровідбудова” 1.2. Страхування втрачених активів 1.3. Резервні земельні ділянки	1.1.1. Дані Мінветеранів 1.1.2. Експертні звіти міжнародних організацій 1.1.3. Супутниковий моніторинг
Втрата тваринницьких господарств	2.1. Мобільні модульні ферми 2.2. Відновлювальні кредити 2.3. Програма “Тепла ферма”	2.1.1. Дані FAO 2.1.2. Моніторинг ОДА 2.1.3. Звіти IRC
Відсутність обігових коштів	3.1. Гранти на перезапуск 3.2. Мікрокредити зі ставкою 0% 3.3. Фермерські інвестиційні фонди	3.1.1. Звернення фермерів 3.1.2. Дані Офісу підприємництва 3.1.3. Бізнес-асоціації
Втрата доступу до ринків через інфраструктурні бар'єри	4.1. Логістична підтримка через ОМС 4.2. Експорт “з-під ключ” для малих фермерів 4.3. Онлайн-платформи продажу	4.1.1. Дані Прозорро 4.1.2. Аналітика транспортних компаній 4.1.3. Звіти про допомогу WFP
Психологічна демотивація виробників	5.1. Психологічна підтримка на рівні громад 5.2. Програми “АгроМентор” 5.3. Обмін досвідом із відновленими регіонами	5.1.1. Показники з ОСНА 5.1.2. Локальні запити 5.1.3. Звіти про успіх

Джерело: розроблено автором

Додаток Ц

**SMART-SWOT-аналіз можливостей агропродовольчого ринку крізь
призму потенційної сценарної зміни**

Таблиця Ц.1

1. Фактор: «Європейська інтеграція та поглиблення співпраці з ЄС»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Розширення доступу до європейських ринків	1.1. Адаптація виробництва до стандартів ЄС 1.2. Створення експортних хабів у прикордонних регіонах 1.3. Розвиток сертифікаційних центрів	1.1.1. Нові регламенти ЄС 1.1.2. Звернення експортерів 1.1.3. Угода про ПВЗВТ
Фінансування через європейські фонди	2.1. Введення програм фінансування на рівні ОТГ 2.2. Подання заявок на Horizon Europe та LIFE 2.3. Партнерства з європейськими університетами	2.1.1. Оголошення Єврокомісії 2.1.2. Конкурси на гранти 2.1.3. Рекомендації EU Delegation
Поглиблення технічного партнерства	3.1. Впровадження спільних проєктів CFP 3.2. Інтеграція міжнародних стандартів у навчальні програми 3.3. Технічні місії експертів ЄС	3.1.1. Звіти ENPARD 3.1.2. Візити експертів 3.1.3. Угоди про співпрацю
Участь у транскордонних ланцюгах постачань	4.1. Платформа для кооперації агровиробників 4.2. Створення логістичних сервіс-центрів 4.3. Підтримка сільських МСП для експорту	4.1.1. Ринки Польщі і Румунії 4.1.2. Дані про вантажопотоки 4.1.3. Нові тарифи УЗ
Впровадження зеленого курсу ЄС	5.1. Стимулювання органічного землеробства 5.2. Вуглецеві кредити для агросектору 5.3. Технології відновного землеробства	5.1.1. Пакет Fit for 55 5.1.2. Регуляції на CO2 5.1.3. Поява зелених сертифікатів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.2

2. Фактор: «Зростання попиту на екологічно чисту та органічну продукцію»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Пріоритети споживачів зміщуються на органіку	1.1. Розширення органічного землеробства 1.2. Сертифікація нових фермерів 1.3. Преміальні канали збуту продукції	1.1.1. Дані на ринку органіки 1.1.2. Звіти Organic Standard 1.1.3. Тенденції ЄС
Збільшення обсягів експорту органіки	2.1. Розробка держпрограми підтримки експортерів 2.2. Торгові місії в ЄС і Азію 2.3. Маркетингові кампанії “Organic from Ukraine”	2.1.1. Дані МЗС 2.1.2. Фінансові звіти експортерів 2.1.3. Аналітика OECD
Екологічне маркування стає стандартом	3.1. Впровадження QR-ідентифікації на продукції 3.2. Підготовка кадрів із екосертифікації 3.3. Інформаційні кампанії	3.1.1. Нові стандарти EN 3.1.2. Дані на ринку еко-товарів 3.1.3. Звіти ProZorro
Підвищення цін на органічну продукцію	4.1. Інвестиції у фермерські кооперативи 4.2. Розвиток локальних ринків збуту 4.3. Агро-інкубатори для нових органічних виробників	4.1.1. Дані ринку органіки 4.1.2. Глобальні тренди Organic Europe 4.1.3. Інвестиційні запити
Стимулювання органічного виробництва державою	5.1. Зниження податкового навантаження 5.2. Страхування ризиків органічного виробництва 5.3. Співфінансування сертифікації	5.1.1. Нові постанови КМУ 5.1.2. Дані ДПС 5.1.3. Публічні дискусії в агросередовищі

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.3

3. Фактор: «Розвиток цифрових технологій в агросекторі»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Впровадження точного землеробства	1.1. Пільгове фінансування на обладнання 1.2. Освітні програми від Мінагро 1.3. Пілотні проєкти у громадах	1.1.1. Дані ProZorro 1.1.2. Звіти про урожайність 1.1.3. Офіційні гранти FAO
Зростання ринку агродронів	2.1. Створення сервіс-центрів безпілотників 2.2. Навчання пілотів у громадах 2.3. Законодавча база для агродронів	2.1.1. Звіти Державіаслужби 2.1.2. Рекламна активність ринку 2.1.3. Аналіз торгів на агротехніку
Поява цифрових платформ продажу	3.1. Маркетплейси “з поля” 3.2. Державна програма e-Agro 3.3. Логістичні центри для e-commerce	3.1.1. Платформа "Дія.Бізнес" 3.1.2. Збільшення онлайн-замовлень 3.1.3. Нові стартапи на ринку
Фінтех рішення в агро (агрозстрахування, кредити онлайн)	4.1. Партнерства з банками 4.2. Державні гарантії для агрокредитів 4.3. Програми для малих фермерів	4.1.1. Запровадження e-іпотеки 4.1.2. Відкриття лімітів ПриватБанком 4.1.3. Стратегічні плани Мінфіну
Оптимізація ланцюгів постачання через Big Data	5.1. Аналітичні центри при ТПП 5.2. Програми логістичного аналізу 5.3. Впровадження блокчейн-ланцюгів постачання	5.1.1. Звіти Аграрної біржі 5.1.2. Попит на технологічні системи 5.1.3. Конференції Smart Agro

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.4

4. Фактор: «Підтримка IT-компаній у сфері агроінновацій»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання стартап-екосистеми агроінновацій	1.1. Інкубатори для агростартапів 1.2. Кластери AgriTech у регіонах 1.3. Залучання інвестицій через ProZorro	1.1.1. Дані Мінцифри 1.1.2. Рейтинги стартапів 1.1.3. Події UA Tech
Попит на IoT-рішення для агро	2.1. Програми з інноваційних сіл 2.2. Пільги для ризикових інвесторів 2.3. Конкурси “AgroLab”	2.1.1. Дані Запитувань громад 2.1.2. Звіти Digital Ukraine 2.1.3. Практики з Естонії
Розвиток програмного забезпечення для врожайної аналітики	3.1. Співпраця з IT-школами 3.2. Аутсорсинг моделей для агрохолдингів 3.3. Сертифікація агрософту	3.1.1. Випускники GoIT, Beetroot Academy 3.1.2. Вакансії на Djinni 3.1.3. Контракти з агрогрупами
Інтеграція агротехнологій у DefenseTech	4.1. Дрони подвійного призначення 4.2. Лабораторії інновацій в агро-протистоянні 4.3. Платформи підтримки оборонного землеробства	4.1.1. Звіти Міноборони 4.1.2. Дані про нові гранти 4.1.3. Публікації DefenseTech Ukraine
Роль IT-компаній у цифровізації публічних реєстрів	5.1. Відкриття даних кадастру 5.2. API для агростатистики 5.3. Платформи підтримки фермерів через чатботи	5.1.1. Реєстр відкритих API 5.1.2. Ініціативи Data.gov.ua 5.1.3. Звіти з прозорості KPI

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.5

5. Фактор: «Активізація міжнародної гуманітарної та технічної допомоги»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Надання грантів на відновлення засобів до існування	1.1. Стратегічне управління засобами до існування у громадах 1.2. Створення місцевих банків трави, садивного матеріалу, техніки 1.3. Навчальні програми з інклюзивного агробізнесу	1.1.1. Дані UNOCHA 1.1.2. Звіти Karitas, PIN 1.1.3. Успішні кейси
Програми FAO й WFP для дрібних фермерів	2.1. Перехід від гуманітарки до малих бізнес-моделей 2.2. Пілотні ферми стійкої продовольчої безпеки 2.3. Створення мереж фермерських інструкторів	2.1.1. Оцінки FAO 2.1.2. Запити від ОМС 2.1.3. Місцеві ініціативи
Донорські програми інновацій	3.1. Тестування нових культур або систем вирощування 3.2. Підтримка біофабрик і ферментаційної продукції 3.3. Фінансування агростартапів	3.1.1. Гранти EBRD, USAID 3.1.2. Конкурси інновацій 3.1.3. Звіти GlobalGiving
Нова хвиля підтримки ВПО та ветеранів	4.1. Пілотне впровадження “Veteran Farming” 4.2. Інкубатори агропідприємництва для ВПО 4.3. Мінімальний стартовий грант на самозайнятість	4.1.1. Дані Мінветеранів 4.1.2. Звіти ООН Жінки 4.1.3. Дослідження PwC
Технічна допомога на модернізацію	5.1. Розвиток агроенергетики (біогаз, водень) 5.2. Технічне оновлення складських систем 5.3. Впровадження систем зменшення втрат урожаю	5.1.1. Оновлені програми E5P 5.1.2. Проекти від UNDP 5.1.3. Урядові меморандуми

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.6

6. Фактор: «Розвиток альтернативної енергетики в аграрному секторі»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Попит на біоенергетику зростає	1.1. Вирощування енергокультур 1.2. Співпраця з енергетичними компаніями 1.3. Спеціальні енергетичні кооперативи	1.1.1. Постанова КМУ про енергокультури 1.1.2. Дані Укренерго 1.1.3. Гранти ЄБРР
Підтримка виробництва біогазу	2.1. Модернізація тваринницьких ферм 2.2. Інвестиції в біогазові реактори 2.3. Пілотні проєкти "Zero-waste ферма"	2.1.1. Тарифи "зеленого" ринку 2.1.2. Дані про відходи тваринництва 2.1.3. Грантові конкурси
Розвиток агровідновлюваної енергії	3.1. Сонячні станції на агрополях 3.2. Партнерство з інвесторами 3.3. Програми "сертифікації" зелених господарств	3.1.1. Дані Держенергоефективності 3.1.2. Угоди на ProZoggo 3.1.3. Листи підтримки ОМС
Перехід на власну енергозабезпеченість	4.1. Встановлення малих ТЕЦ 4.2. Централізовані системи теплопостачання в громадах 4.3. Енергетичні кооперативи	4.1.1. Ціна газу 4.1.2. Рівень електроімпорту 4.1.3. Дані міжнародних агенцій
Запровадження водневої технології	5.1. Пілотні проєкти водневої ферми 5.2. Партнерство з H2-кластерами 5.3. Навчальні програми для агротехніків	5.1.1. Концепція водневої стратегії 5.1.2. Звіти Smart Energy Forum 5.1.3. Оголошення Міненерго

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.7

7. Фактор: «Поглиблення міжнародних аграрних інвестицій»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання інвестицій у виробництво	1.1. Індустріальні агропарки 1.2. Кластери у сфері переробки вторинної сировини 1.3. Пільгові ініціативи для інвесторів	1.1.1. Дані UkraineInvest 1.1.2. Звіти агрохолдингів 1.1.3. Нові меморандуми
Іноземні агрофонди розглядають Україну	2.1. Презентації на світових виставках 2.2. Агроінвестиційні форуми 2.3. Запуск платформи залучення інвесторів	2.1.1. Дані ЕБРР, МФК 2.1.2. Агроаналітика RAU 2.1.3. Інвестиційні бюлетені
Попит на інвестиції у логістику	3.1. Нові логістичні коридори 3.2. Портові індустріальні зони 3.3. Спільні інвестпроекти з ЄС і Туреччиною	3.1.1. Дані АМПУ 3.1.2. Звіти Eurostat 3.1.3. Візити інвесторів
Ризикові інвестиції у нові культури	4.1. Вирощування кіноа, конопель, спельти 4.2. Гранти на ризикові агротехнології 4.3. Наукові колаборації	4.1.1. Ринки здорового харчування 4.1.2. Дані з ІТ-оптимізації 4.1.3. Бізнес-інкубатори
Агrostартапи стають точками зростання	5.1. Програми акселерації для агrostартапів 5.2. Венчурні фабрики 5.3. Розробка проєкта "Agro Tech Valley"	5.1.1. Статистика стартапів 5.1.2. Звіти Global Startup Ecosystem 5.1.3. Плани Мінцифри

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.8

8. Фактор: «Активізація експортної підтримки малих і середніх агровиробників»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Створення експортних кооперативів	1.1. Автоматизація спільної логістики 1.2. Локальні маркетингові каталоги для ЄС 1.3. Об'єднані партії для експорту	1.1.1. Закон про кооперацію 1.1.2. Дані Мінагрополітики 1.1.3. Звіти АККУ
Пільгове кредитування експортних операцій	2.1. Гарантії для МСБ 2.2. Партнерства з "Укрексімбанком" 2.3. Нові програми UNDP	2.1.1. Оголошення банків 2.1.2. Програми eExport 2.1.3. Динаміка кредитних портфелів
Електронні торгові платформи (eCommerce export)	3.1. Платформа "Export.agro.ua" 3.2. Співпраця з Alibaba і Amazon 3.3. Навчання з e-export	3.1.1. Активність на Amazon 3.1.2. Досвід ЗМІ 3.1.3. Інвестиції у fintech
Розвиток локальних переробних підприємств	4.1. Створення міні-цехів у громадах 4.2. Сертифікація для експорту переробки 4.3. Пільговий податок для сімейних підприємств	4.1.1. Гранти FAO 4.1.2. Дані від КМУ 4.1.3. Моніторинг субсидій
Експорт органічної та нішевої продукції	5.1. Платформа "Organic Export Ukraine" 5.2. Гарантії від донорів 5.3. Експортні місії із залученням жінок-підприємниць	5.1.1. Списки EU Organic 5.1.2. Успішні кейси 5.1.3. Звіти організацій WEP і UN Women

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.9

9. Фактор: «Відновлення агровиробництва на звільнених територіях»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Розмінування та запуск фермерства	1.1. Схеми співфінансування розмінування 1.2. Пільги на закупку техніки 1.3. Агро-інфраструктура в ОТГ	1.1.1. Дані ДСНС 1.1.2. Гранти UNDP 1.1.3. Програми Мінреінтеграції
Реконструкція агроінфраструктури	2.1. Партнерства з бізнесом 2.2. Фінансування логістики 2.3. Проекти для соціального фермерства	2.1.1. Фонд відновлення 2.1.2. Міжнародні донори 2.1.3. Дані ОДА
Повернення населення та трудових ресурсів	3.1. Мікрогранти для власних господарств 3.2. Інфраструктура для поселень 3.3. Освітні програми для ВПО	3.1.1. Оголошення "єРобота" 3.1.2. Дані Мінсоцполітики 3.1.3. Моніторинг ВПО
Відновлення ланцюгів постачання	4.1. Створення логістичних кооперативів 4.2. Програми локального збуту 4.3. Фермерські кластери	4.1.1. Дані про ціни на ринку 4.1.2. Звіт про логістику FAO 4.1.3. Попит у громадах
Вирощування нішевих культур у деокупованих регіонах	5.1. Перспективні посіви лікарських рослин 5.2. Виробництво саджанців із грантами 5.3. Старт фермерської кооперації з переробкою	5.1.1. Дані Держлісагентства 5.1.2. Звіт WFP 5.1.3. Попит на внутрішньому ринку

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.10

10. Фактор: «Попит на локальні продукти серед споживачів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Укрспоживач обирає локальні продукти	1.1. Локальні бренди “Made in Region” 1.2. Фермерські ярмарки 1.3. Співпраця із соцмережами та кулінарними інфлюенсерами	1.1.1. Дані ринку роздрібної торгівлі 1.1.2. Статистика OLX 1.1.3. Аналітика shafa.ua
Платформи прямого продажу фермерської продукції	2.1. Розвиток “з поля до столу” 2.2. Партнерства з рестораторами 2.3. Кур'єрські хаби у громадах	2.1.1. Звіти Uber Eats & Glovo 2.1.2. Дані про тренд “farm-to-table” 2.1.3. Підтримка ГО
Стимулювання торгівлі через державу	3.1. Деретуляція участі у ринках 3.2. Система е-вітрин 3.3. Соцкампанії про харчування	3.1.1. Постанови КМУ 3.1.2. Дані Держстату 3.1.3. Медійні плани
Зростання фермерських мереж і кооперативів	4.1. Центри підтримки МСП у громадах 4.2. Навчання фінансовому управлінню 4.3. Інструменти цифрової торгівлі	4.1.1. Дані Мінекономіки 4.1.2. Публікації Diia.Business 4.1.3. Звіти UFAC
Попит на місцеві продукти в ЄС	5.1. Сертифікація локальної продукції для експорту 5.2. Партнерства з європейськими ритейлерами 5.3. Експортні демонстраційні проекти	5.1.1. Дані про експорт харчів 5.1.2. Регламенти EU 5.1.3. Участь в аналітиці CAFÉ

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.11

11. Фактор: «Поширення кліматично сталого землеробства»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Попит на технології збереження ґрунтів	1.1. Розширення технологій No-Till та Strip-Till 1.2. Співпраця з агроінженерними стартапами 1.3. Навчання фермерів у рамках програм агроекології	1.1.1. Звіти FAO 1.1.2. Відкриті дані Мінагро 1.1.3. Екологічні рекомендації ЄС
Інвестиції в адаптацію до змін клімату	2.1. Кліматичні страхові продукти 2.2. Партнерство з Green Climate Fund 2.3. Пілоти із вуглецевого землеробства	2.1.1. Програми GCF 2.1.2. Біржі вуглецевих кредитів 2.1.3. Круглі столи МЗС
Підтримка від кліматичних ініціатив	3.1. Гранти від European Climate Foundation 3.2. Пілотні господарства з відновного землеробства 3.3. Навчальні хаби "Agro-Climate Labs"	3.1.1. Нові конкурси ECF 3.1.2. Дані на сайті ECCA 3.1.3. Публікації на Clean Energy Wire
Технології збереження води	4.1. Впровадження крапельного зрошення 4.2. Системи збору дощової води 4.3. Спільні проекти з аграрними університетами	4.1.1. Дані WUR (Wageningen) 4.1.2. Локальні програми ОМС 4.1.3. Рекомендації ICARDA
Органічне виробництво як частина кліматичних рішень	5.1. Підтримка органічних ґрунтових систем 5.2. Експорт органічної продукції з ESG-сертифікацією 5.3. “Селянська органіка” у громадах	5.1.1. Статистика Organic Europe 5.1.2. Оновлені стандарти BIO Suisse 5.1.3. Запит на внутрішньому ринку

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.12

12. Фактор: «Розвиток агробіотехнологій і генетики»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Впровадження біопрепаратів	1.1. Підтримка фабрик мікробіологічних препаратів 1.2. Розвиток власних брендів біодобрив 1.3. Інкубатори для біотехнологічних стартапів	1.1.1. Публікації Інституту аграрної мікробіології 1.1.2. Дані з ринку біодобрив 1.1.3. Гранти Horizon Europe
Стимулювання селекції нових сортів	2.1. Гранти НААН на інноваційні сорти 2.2. Партнерства з міжнародними генетичними центрами 2.3. Державні програми розвитку селекції	2.1.1. Дані "ПАТЕНТ" МОН 2.1.2. Публічні заявки на реєстрацію сортів 2.1.3. Співпраця з CGIAR
Застосування CRISPR-редагування	3.1. Лобіювання на регулятивному рівні 3.2. Наукові колаборації з європейськими лабораторіями 3.3. Навчання молодих фахівців з біоінформатики	3.1.1. Дискусії під час агрофорумів 3.1.2. Публікації у Nature Food 3.1.3. Ініціативи BioEast
Біоенергетика на культурі	4.1. Впровадження біомаси з Miscanthus і енергетичної верби 4.2. Дослідження генетично оптимізованих культур 4.3. Агротехнічні демонстраційні проєкти	4.1.1. Плани МЗС у сфері енергетики 4.1.2. Дані про врожайність 4.1.3. Аграрні стартапи
Партнерства з університетами (AgroBioHubs)	5.1. Спільні дослідження з університетами 5.2. Центри прикладних ГМО-агротехнологій 5.3. Програми подвійних дипломів із біотехнологій	5.1.1. Угоди з Wageningen, UC Davis 5.1.2. Перші публікації у Scopus 5.1.3. Програми Erasmus Mundus

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.13

13. Фактор: «Модернізація аграрної освіти та розвиток людського капіталу»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Попит на агротехнічні професії	1.1. Програми агрономічних курсів 1.2. Переорієнтація студентів з ІТ у агроінновації 1.3. Модульні курси у громадах	1.1.1. Дані ринку праці "Work.ua" 1.1.2. Експертні звіти CEDOS 1.1.3. Запити фермерських асоціацій
Глобальні мережі профспілкової підготовки	2.1. Агроакадемії спільно з європейськими партнерами 2.2. Міжнародні літні школи 2.3. Кадрові центри для агротехнічних компаній	2.1.1. Звіти ICARDA 2.1.2. Угоди із CEEPUS 2.1.3. Плани World Bank
Едукація через віртуальну реальність та симуляції	3.1. VRтренажери для роботи на техніці 3.2. Симуляційні моделі управління кооперативом 3.3. Спільні хаби з індустрією	3.1.1. Дані EdTech Україна 3.1.2. Провайдери XR-рішень 3.1.3. Ринок агросимуляцій
Фермерське наставництво в громадах	4.1. Програми "Фермер-ментор" 4.2. Партнерські курси з досвідченими агровиробниками 4.3. Навчальні поїздки у регіони	4.1.1. Дані Мінагро 4.1.2. Підтримка ОМС 4.1.3. Запити аграрних шкіл
Залучення ВПО та ветеранів до агроосвіти	5.1. Навчальні гранти для ВПО й ветеранів 5.2. Програми бізнес-освіти для самозайнятих 5.3. Створення реабілітаційних інкубаторів фермерства	5.1.1. Програми Мінреінтеграції 5.1.2. Дані про попит на агробізнес 5.1.3. Партнерства з ГО

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.14

14. Фактор: «Освоєння нішевих сегментів глобального ринку»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Попит на безглютенові культури й суперфуди	1.1. Вирощування амаранту, чіа, кіноа 1.2. Створення бренду "Superfood Ukraine" 1.3. Капсульні лінії переробки	1.1.1. Звіти Whole Foods 1.1.2. Рівень імпорту кіноа 1.1.3. Запит еко-магазинів
Ефірні олії та лікарські рослини	2.1. Вирощування лаванди, розмарину 2.2. Експорт до Туреччини та ЄС 2.3. Партнерство з косметичними брендами	2.1.1. Мода на ароматика 2.1.2. Дані UPBA 2.1.3. Попит у парфумерії
Функціональні продукти й медична продукція	3.1. Виробництво із нативних сортів 3.2. Торгові місії в Азію та Середній Схід 3.3. Створення лабораторій контролю якості	3.1.1. Ринки Китай і Японія 3.1.2. Звіти ІТС 3.1.3. Рекомендації експортерів
Експорт традиційних українських продуктів	4.1. ГПП "Хліб із закваски", "Борщові набори" тощо 4.2. Підтримка регіональних культур 4.3. Гастротури як іміджева підтримка	4.1.1. Тренди в гастрономічному туризмі 4.1.2. Дані Displate 4.1.3. Запит діаспори
Нішеві протеїни (коноплі, люпин)	5.1. Наукові дослідження протеїнів 5.2. Виробництво протеїнових барів 5.3. Співпраця із спортіндустрією	5.1.1. Звіти ISF 5.1.2. Гранти на рослинні білки 5.1.3. Попит на ринку фітнесу

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ц

Таблиця Ц.15

15. Фактор: «Розширення доступу до фінансових інструментів для агровиробників»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Поява агрооблігацій	1.1. Розробка пілотних рішень для МСБ 1.2. Співпраця з біржами 1.3. Участь міжнародних фондів	1.1.1. Дані НКЦПФР 1.1.2. Попит інвесторів 1.1.3. Звіти Bloomberg
Електронні гарантії через банки	2.1. Запуск агроплатформи для гарантій 2.2. Партнерства з “Ощад” та “Приват” 2.3. Кредитні програми для фермерів	2.1.1. Бази даних Мінфіну 2.1.2. Зміни до постанов НБУ 2.1.3. Запити СОКГ
Розвиток краудфандингу на агро	3.1. Платформи для спільної інвестиції громади 3.2. Моделі агропідписки 3.3. Етичні інвестиційні фонди	3.1.1. Досвід країн Балтії 3.1.2. Дані українських платформ 3.1.3. Ринок соціального інвестування
Страхові інновації для агро	4.1. Гарантії від погодних ризиків 4.2. Впровадження індексного страхування 4.3. Підтримка через співфінансування	4.1.1. Програми ICAR 4.1.2. Дані ринку страхування 4.1.3. Аналіз кліматичних ризиків
Мікрофінансування для ВПО та МСБ	5.1. Програми "Фермер Сприяння" від міжнародних донорів 5.2. Залучення соціальних інвесторів у громадах 5.3. Центри фінансової грамотності	5.1.1. Ініціативи Kiva 5.1.2. Дані про попит у громадах 5.1.3. Аудит потреб ВПО

Джерело: розроблено автором

Додаток Ш

**SMART-SWOT-аналіз загроз агропродовольчого ринку крізь призму
потенційної сценарної зміни**

Таблиця Ш.1

1. Фактор: «Високий рівень воєнного ризику та нестабільність»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Ескалація бойових дій на сході та півдні	1.1. Географічна диверсифікація активів 1.2. Розробка страхових інструментів для агроактивів 1.3. Плани релокації виробництв	1.1.1. Дані Генштабу 1.1.2. Страхові рішення від IFC 1.1.3. Зведення ОВА
Загроза ракетних ударів по логістиці	2.1. Перехід на залізницю та автологістику 2.2. Резервна інфраструктура біля західного кордону 2.3. Розвиток сухих портів	2.1.1. Дані УЗ 2.1.2. Оголошення Укрінфраструктури 2.1.3. GPS-аналітика
Замінування сільгоспугідь	3.1. Інвестиції у розмінування з міжнародними партнерами 3.2. Пілотні проекти безпілотного обробітку 3.3. Фінансування розмінування через благодійні платформи	3.1.1. Карти UNMAS 3.1.2. Звіти ДСНС 3.1.3. Новини про Житомирську програму
Зупинка експорту у разі блокади портів	4.1. Розвиток дунайської логістики 4.2. Використання портів Румунії та Болгарії 4.3. Створення експортних страхових фондів	4.1.1. Дані АМПУ 4.1.2. Рішення Єврокомісії 4.1.3. Прес-релізи ООН
Неконтрольовані перебої у постачанні палива	5.1. Резервні сховища палива 5.2. Перехід на біопаливо та газогенератори 5.3. Співпраця з локальними нафтобазами	5.1.1. Дані “Укрпаливенерго” 5.1.2. Ринок біопалива 5.1.3. Спотові ціни на дизель

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.2

2. Фактор: «Зміни клімату та екстремальні погодні умови»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Тривалі посухи в центральній Україні	1.1. Перехід на посухостійкі сорти 1.2. Крапельне зрошення на сухих територіях 1.3. Розвиток агрополігонів для тестування культур	1.1.1. Дані Укргідрометцентру 1.1.2. Звіти Глобальної кліматичної ініціативи 1.1.3. Публікації ICARDA
Підвищення температур, зменшення урожайності	2.1. Впровадження адаптивного землеробства 2.2. Створення банку генетичного різноманіття 2.3. Удобрення з використанням біопрепаратів	2.1.1. Global Yield Forecast 2.1.2. Звіти CGIAR 2.1.3. Сертифікати HACCP
Повені та паводки на заході	3.1. Створення страхових продуктів 3.2. Дренажні системи і ландшафтне управління 3.3. Ризикменеджмент у громадах	3.1.1. Дані WWF Ukraine 3.1.2. Спостереження “Гідрограф” 3.1.3. Повідомлення ДСНС
Зростання захворюваності рослин	4.1. Діагностика через супутниковий моніторинг 4.2. Програмне керування засобами захисту 4.3. Лабораторні центри регіональної дії	4.1.1. DANIDA моніторинг 4.1.2. Дані програми GMES 4.1.3. Рекомендації ЄС
Зменшення доступу до водних ресурсів	5.1. Водозберігальні технології поливу 5.2. Впровадження salt-water tolerant культур 5.3. Партнерства з ICARDA	5.1.1. Дані Світового банку 5.1.2. Звіти AgriWater 5.1.3. Програми WASH у с/г

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.3

3. Фактор: «Нестабільність аграрної логістики та транспортної інфраструктури»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Перевантаження залізничної логістики	1.1. Укладання договорів довгострокового фрахту 1.2. Інвестиції у власні зернові термінали 1.3. Оцифрування логістичних ланцюгів	1.1.1. Звіти УЗ 1.1.2. Ринок вагонів 1.1.3. Дані Logist.Today
Недостатня кількість автотранспорту	2.1. Пули лізингових програм 2.2. Локальні логістичні хаби 2.3. Співпраця з автооператорами	2.1.1. Дані Profi-Leasing 2.1.2. Публікації ProAgro 2.1.3. Середня ціна КМУ
Недоступність портів у випадку блокади	3.1. Залізничні маршрути через Словаччину, Угорщину, Румунію 3.2. Портові хаби на Дунаї 3.3. Складські потужності біля кордону	3.1.1. Дані АМПУ 3.1.2. Звіти “Дороги Європи” 3.1.3. Квоти експорту
Втрата частини інфраструктури через обстріли	4.1. Ревіталізація старих елеваторів 4.2. Залучення приватного капіталу 4.3. Відновлення через міжнародні інструменти	4.1.1. Прес-релізи Мінвідновлення 4.1.2. Дані про державно-приватні партнерства 4.1.3. Фонд відновлення ЄС
Монополізація логістичних сервісів	5.1. Публічний аудит тарифів 5.2. Підтримка малих логістичних компаній 5.3. Локальні логістичні кооперативи	5.1.1. Дослідження АМСУ 5.1.2. Журнали ProZorroMarket 5.1.3. Укази МКІП

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.4

4. Фактор: «Нестабільність валютного курсу та фінансових ринків»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Різкі коливання курсу гривні	1.1. Використання хеджування валютних ризиків 1.2. Диверсифікація валютних рахунків 1.3. Укладання контрактів у EUR/USD	1.1.1. Дані НБУ 1.1.2. Статистика Reuters 1.1.3. Річні звіти агрокомпаній
Зниження доступу до кредитів	2.1. Альтернативні фінансові платформи (краудфандинг) 2.2. Торгові кредити 2.3. Співпраця з міжнародними кредиторами (EBRD, IFAD)	2.1.1. Дані МЗС 2.1.2. Публічні аналітики 2.1.3. Звіти банків
Висока інфляція впливає на собівартість	3.1. Оптимізація закупівель через спільні пули 3.2. Застосування прогнозової аналітики 3.3. Перехід на агротрейдинг з контрактами	3.1.1. Дані Держстату 3.1.2. Публікації ICU 3.1.3. Цінові індекси
Блокування банківських платежів	4.1. Використання альтернативних платіжних рішень (SWIFT, SEPA) 4.2. Резервні рахунки за кордоном 4.3. Системи захищених P2P переказів	4.1.1. Інфо МФО 4.1.2. Регулятивні обмеження НБУ 4.1.3. Прогнози ЕУ
Податкові зміни у сфері агро	5.1. Моніторинг законодавчих змін через NRA Tracker 5.2. Підготовка правових експертів 5.3. Профільні консультації для агровиробників	5.1.1. Оновлення ПКУ 5.1.2. Роз'яснення ДПС 5.1.3. Звіти юридичних фірм

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.5

5. Фактор: «Втрати через дефіцит кадрів у сільській місцевості»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Виїзд працездатного населення за кордон	1.1. Залучення ВПО і жінок у с/г 1.2. Автоматизація частини виробничих процесів 1.3. Запуск зворотної реєміграції агроспеціалістів	1.1.1. Дані ДПСУ 1.1.2. Оголошення Міграційної служби 1.1.3. Звіти CEDOS
Нестача агроінженерів та операторів техніки	2.1. Навчання через технічні центри 2.2. Професійні хаби із залученням громад 2.3. Кадрові договори з агровишами	2.1.1. Вакансії Work.ua 2.1.2. Дані AgroJobs 2.1.3. Програми підтримки ДСЗ
Старіння фермерів і відсутність спадкоємців	3.1. Агрошколи для молоді 3.2. Сімейні інкубатори малого фермерства 3.3. Діджиталізація знань	3.1.1. Дані УАК 3.1.2. Програми Diia.Education 3.1.3. Форум “Земля і люди”
Зростання трудових витрат через дефіцит кадрів	4.1. Тегування роботи на аутсорсинг 4.2. Впровадження автоматизованих систем 4.3. Підвищення зарплат через колективні програми	4.1.1. Аналітика KPMG 4.1.2. Дані agroinsight 4.1.3. Новини профспілок
Порушення ланцюга знань через втрату фахівців	5.1. Створення “Бази знань” від галузевих експертів 5.2. Онлайн-курси і цифрові архіви 5.3. Підтримка молодих кадрових груп	5.1.1. Дані бібліотек НААН 5.1.2. Звіти EdTech 5.1.3. Проекти в регіональних громадах

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.6

6. Фактор: «Дефіцит ресурсів і матеріалів (насіння, добрива, ЗЗР)»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Переривання поставок імпортного насіння	1.1. Розвиток локального виробництва насіння 1.2. Банки насіннєвого матеріалу 1.3. Участь у кластерах генетичного матеріалу	1.1.1. Звіти УАК 1.1.2. Дані ЄБРР про ринок насіння 1.1.3. Плани Мінагрополітики
Стрибки цін на мінеральні добрива	2.1. Перехід на органічні добрива 2.2. Локальне виробництво через біогазові станції 2.3. Партнерства з переробниками лігніну та торфу	2.1.1. Дані Energy Monitor 2.1.2. Статистика ЄС 2.1.3. Звіти IFAD
Санкції та логістика впливають на ЗЗР	3.1. Власне виробництво пестицидів і біологічних препаратів 3.2. Розумне застосування ЗЗР із точним землеробством 3.3. Фітосанітарні альянси із сусідніми країнами	3.1.1. Дані Держпродспоживслужби 3.1.2. Сертифікації ISO 3.1.3. Сорбентні ринки
Залежність від імпортних запчастин	4.1. Розвиток сервісних центрів у громадах 4.2. 3D-друк деталей 4.3. Підтримка локальних технічних центрів	4.1.1. Проектні звіти UNIDO 4.1.2. Дані про техстанції Agrohub 4.1.3. Платформи виробників
Дефіцит біологічного насіння через війну та хвороби	5.1. Участь у міжнародних дослідницьких проєктах 5.2. Національні банки біоматеріалів 5.3. Оновлення податкових пільг для виробників елітного насіння	5.1.1. Оцінки FAO 5.1.2. Звіти RESEARCH4LIFE 5.1.3. Новини УААН

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.7

7. Фактор: «Регуляторна невизначеність і правові зміни»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Затримки із земельною реформою	1.1. Використання договорів емфітевзису 1.2. Лобіювання інтересів через профільні асоціації 1.3. Електронні кадастрові сервіси	1.1.1. Дані Держгеокадастру 1.1.2. Законодавчі зміни від ВРУ 1.1.3. Позиції ГО “Земля і люди”
Зміни податкового законодавства	2.1. Податкові планувальні механізми 2.2. Системи прогнозування фіскальних змін 2.3. Реінжиніринг бухгалтерії	2.1.1. Проекти змін до ПКУ 2.1.2. Публікації TaxLink 2.1.3. Таємні листи ДПС
Ризики заборон на торгівлю за кордон	3.1. Альтернативні ринки у глобальному Півдні 3.2. Зміна товарної номенклатури 3.3. Диверсифікація каналів збуту	3.1.1. Договірні дані UNCTAD 3.1.2. Аналітика WTO 3.1.3. Прогнозні дані AGRI-Trade
Непрозорість у виділенні держпідтримки	4.1. Позиційні переговори із громадами 4.2. Публічні моніторингові платформи 4.3. Співпраця з антикорупційними ініціативами	4.1.1. ОГПУ звіти 4.1.2. Звіти Національного агентства із запобігання корупції 4.1.3. Публікації TI-Ukraine
Регуляторні бар’єри для органіки	5.1. Сприяння сертифікаційним системам 5.2. Розробка пілотного органічного кластеру 5.3. Експорт органічних товарів у країни Азії	5.1.1. Дані “Органік Україна” 5.1.2. Стандарти EU-Organic 5.1.3. Аналітика фахових журналів

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.8

8. Фактор: «Висока залежність від зовнішніх ринків експорту»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Закриття ринку ЄС для зернових	1.1. Розширення на ринки Африки й Азії 1.2. Розвиток переробки і внутрішнього споживання 1.3. Створення ф'ючерсної біржі для зерна	1.1.1. Договори COMESA 1.1.2. Дані FAOSTAT 1.1.3. Звіти БУМЗ
Обмеження з боку сусідніх країн через перевиробництво	2.1. Брендінг українського зерна як “стійкого” 2.2. Горизонтальна кооперація з ЄС 2.3. Скорочення експортної залежності у зерновому секторі	2.1.1. Проекти СБІ 2.1.2. Інформаційні кампанії ООН 2.1.3. Обсяги експорту від Держмитслужби
Зменшення попиту на олію через заміну альтернативами	3.1. Нова товарна лінійка — білкові концентрати 3.2. Переорієнтація на флекс-культури (соя, льон) 3.3. Підтримка біодизельних програм	3.1.1. Дослідження із західних ринків 3.1.2. Дані OilWorld 3.1.3. Тренди біопалива
Зростання конкуренції з Бразилією та США	4.1. Використання торгової дипломатії 4.2. Нішова продукція зі спеціалізацією 4.3. Розвиток експортних фінансових інструментів	4.1.1. Звіти USDA 4.1.2. Оцінки ІТС 4.1.3. Форум агроекспортерів
Валютні ризики у торгівлі	5.1. Хеджування угод через товарні біржі 5.2. Частковий перехід на EUR/CNY 5.3. Партнерства з трейд-хабами у країнах ЄАЕС	5.1.1. Дані CFTC 5.1.2. Публікації Fortune Trade 5.1.3. Статистика країн BRICS

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.9

9. Фактор: «Технологічна відсталість і низький рівень цифровізації»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Низька автоматизація виробництва	1.1. Впровадження смарт-фермерства 1.2. Агротехнічні гранти міжнародних організацій 1.3. Лізингові програми на обладнання	1.1.1. Оновлення Нацстратегії цифровізації 1.1.2. ProAgro новини 1.1.3. Звіти IFC
Відсутність доступу до швидкісного інтернету в селах	2.1. Програма “Інтернет для села” 2.2. Нові точки доступу Starlink 2.3. Альтернативні супутникові технології	2.1.1. Дані Мінцифри 2.1.2. Наявність закупівель для громад 2.1.3. Статистика “Інтернет Freedom”
Недостатність ІТ-кадрів у агробізнесі	3.1. Підготовка фахівців через ІТ-агрошколи 3.2. Співпраця з університетами 3.3. Гранти на агротех	3.1.1. Дані IT Generation 3.1.2. Пропозиції Diia.Business 3.1.3. Новини IT Ukraine
Низьке впровадження ERP-систем	4.1. Вже готові open-source системи 4.2. Співпраця із SAP, 1C 4.3. Локальні платформні стартапи	4.1.1. Дані TechUkraine 4.1.2. Круглі столи DoAgriTech 4.1.3. Розробки стартапів
Відсутність даних для прийняття рішень	5.1. Агроаналітика з використанням AI 5.2. Відкриті дані для аграріїв 5.3. Консорціум з IFPRI	5.1.1. Дані World Data Lab 5.1.2. Платформи OpenDataBot 5.1.3. Звіти AGDATA

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.10

10. Фактор: «Ризик соціальної напруги в аграрних громадах»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Конфлікти між місцевими і ВПО	1.1. Соціальна інтеграція через кооперативи 1.2. Медіація із залученням громадських організацій 1.3. Освітні інклюзивні програми	1.1.1. Дані ІОМ 1.1.2. Звіти DOZORRO 1.1.3. Аналітика Карітас
Збільшення злочинності через безробіття	2.1. Інтеграція у виробництво через програми “робота за житло” 2.2. Фонд громади для малого бізнесу 2.3. Соціальне підприємництво	2.1.1. Публікації ООН-Жінки 2.1.2. Дані НПУ 2.1.3. Статистика ДТП
Зростання антизахідних настроїв	3.1. Аграрна дипломатія 3.2. Проекти культурної комунікації 3.3. Програми туризму у сільську місцевість	3.1.1. Рівень довіри (КМІС) 3.1.2. Аналітика CASE Ukraine 3.1.3. Рейтинг ВЦІОМ
Відчуження населення після формування великих холдингів	4.1. Соціальна відповідальність агрокорпорацій 4.2. Відкритість рівня зарплат і пільг 4.3. Нова комунікаційна політика	4.1.1. Громадські аудити 4.1.2. Дослідження “Гурт” 4.1.3. Звіти ЦЕДЕМ
Невдоволення екологічним станом територій	5.1. Проекти екоземлеробства 5.2. Відновлення природної інфраструктури 5.3. Агротуризм із заохоченням жителів	5.1.1. Дані WWF 5.1.2. Грантові програми Life Nature 5.1.3. Аудит ВікіДані

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.11

11. Фактор: «Зміна клімату і часті екстремальні погодні явища»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання частоти посух	1.1. Перехід на посухостійкі культури (сорго, нут) 1.2. Інвестиції в системи краплинного зрошення 1.3. Державні програми страхування врожаїв	1.1.1. Дані Укргідрометцентру 1.1.2. Звіти IPCC 1.1.3. Статистика FAO
Аномальні сезонні коливання	2.1. Використання теплиць і парників для стабілізації виробництва 2.2. Гнучкі контрактні механізми 2.3. Кліматично адаптовані бізнес-моделі	2.1.1. Аналітика райагропрому 2.1.2. Оцінки WMO 2.1.3. Показники оптових цін
Підвищення температури впливає на родючість ґрунтів	3.1. Використання мульчування і сидератів 3.2. Технології консервації вологи 3.3. Гумусні програми на рівні громад	3.1.1. Розробки УАС 3.1.2. Тематичні публікації Agronews 3.1.3. Платформа «Агро Освіта»
Ризик епізоотій через потепління	4.1. Впровадження систем біобезпеки 4.2. Моніторинг захворювань тварин і рослин 4.3. Розвиток ветеринарних кластерів	4.1.1. Дані OIE 4.1.2. Звіти МОЗ / ДПСС 4.1.3. Космічний моніторинг температур
Стихійні лиха ушкоджують інфраструктуру	5.1. Розвиток протиепідемічних логістичних центрів 5.2. Створення страхових резервів 5.3. Соціальні партнерства з громадами	5.1.1. Звіти Укрінформ 5.1.2. Дані NASA Earth 5.1.3. Звіти UNDRR

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.12

12. Фактор: «Переорієнтація глобального ринку продовольства та конкуренція на ньому»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Зростання ролі альтернативних білків	1.1. Виробництво рослинних білкових концентратів 1.2. Тестування лабораторного м'яса у партнерстві з університетами 1.3. Розвиток ринку люпину, гороху	1.1.1. Дані FoodTech 1.1.2. Звіти МОН 1.1.3. Аналітика EIT Food
Перехід країн до самозабезпечення	2.1. Нішеві експортні стратегії 2.2. Багаторівневі мікс-контракти 2.3. Гнучкі логістичні ланцюги	2.1.1. Аналітика WTO 2.1.2. Дослідження Export.gov 2.1.3. Прогнозні моделі UNCTAD
Підвищення конкуренції з країнами Латинської Америки	3.1. Торгові альянси у рамках ПСД 3.2. Позиціонування як виробника «еко-продукту» 3.3. Геоекономічна дипломатія	3.1.1. Огляд ринків ProColombia 3.1.2. Дані AgroLatAm 3.1.3. Звіти МЗС України
Домінування глобальних торгових компаній (Cargill, ADM)	4.1. Розвиток власних трейдингових компаній 4.2. Кооперація українських експортерів 4.3. Створення хеджингового хабу в Україні	4.1.1. Дані CBOT 4.1.2. Програми УКАБ 4.1.3. Ринки EU-AgFlow
Зростання вимог до якості та сертифікації	5.1. Сертифікація за стандартами GlobalG.A.P 5.2. Інвестиції у лабораторії 5.3. Розвиток прослідковуваних ланцюгів постачання	5.1.1. Списки сертифікаторів 5.1.2. Дані МЕР 5.1.3. Обсяги експорту FOCUS Ukraine

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.13

13. Фактор: «Кадрова криза в агросекторі»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Масовий відтік спеціалістів за кордон	1.1. Освітньо-виробничі дуальні програми 1.2. Доступна іпотека для кадрів у сільській місцевості 1.3. Агротехно-інкубатори при університетах	1.1.1. Дані МОН 1.1.2. Опитування студентів 1.1.3. Статистика Посольств
Низька привабливість роботи в селі	2.1. Фінансові бонуси і соціальні пакети 2.2. Мобільні агрошколи в громадах 2.3. Партнерські стипендії	2.1.1. Платформа Agroportal 2.1.2. Свідчення з громад 2.1.3. Прогнози Світового Банку
Слабкий рівень інноваційної освіти	3.1. Впровадження змішаних методів навчання 3.2. EdTech для аграріїв 3.3. Підтримка агростартапів у вишах	3.1.1. Дані Agritechnica 3.1.2. Розробки ЄС-Україна 3.1.3. Журнали "Економіка АПК"
Відсутність мотивації молоді	4.1. Соціальні кампанії про престижність агросфери 4.2. Молодіжні хаби при обласних центрах 4.3. Конкурси інновацій серед студентів	4.1.1. Дані YouthUkraine 4.1.2. Інтерв'ю з агробізнесами 4.1.3. Звіти U-Report
Система профтехосвіти не відповідає потребам ринку	5.1. Трансформація ПТО під агросферу 5.2. Цифровий аудит компетенцій 5.3. Програми підвищення кваліфікації для викладачів	5.1.1. Дані МОН 5.1.2. Публікації OECD 5.1.3. Опитування Agriwork

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.14

14. Фактор: «Монополізація аграрного ринку і вплив агрохолдингів»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Збільшення частки агрохолдингів	1.1. Підтримка фермерських кооперативів 1.2. Соціальний аудит діяльності холдингів 1.3. Розвиток альтернативних каналів збуту	1.1.1. Дані Асоціації фермерів 1.1.2. Звіти ТІ 1.1.3. Розбір кейсів АгроЕксперт
Недоступність ринку для малого бізнесу	2.1. Програми кредитування ММСП 2.2. Онлайн-платформи продажів для фермерів 2.3. Агротуристична й освітня економіка	2.1.1. Фінплани IFC 2.1.2. Дані Банку розвитку 2.1.3. Пеші сервіси Agrodo
Вплив на політику через лобізм	3.1. Розвиток регіональних агрорухів 3.2. Громадські контрольні ради 3.3. Публічні маніфести реформи ринку	3.1.1. Звіти DOZORRO 3.1.2. Аналіз GR-кейсів Transparency 3.1.3. Дані НАЗК
Нерівність у доступі до землі	4.1. Публічні реєстри власності 4.2. Розширення земельного фонду для ВПО 4.3. Розвиток ЕМФІТЕВЗИСУ	4.1.1. Дані кадастру 4.1.2. Звіти ProZorro 4.1.3. Рішення громади
Падіння довіри до ринку	5.1. Комунікаційні кампанії про прозорість 5.2. КРІ щодо ESG для холдингів 5.3. Публічні рейтинги відповідальності	5.1.1. Звіти Агрополітики 5.1.2. Оцінки КМІС 5.1.3. ESG-рейтинги

Джерело: розроблено автором

Продовження додатку Ш

Таблиця Ш.15

15. Фактор: «Ризики продовольчої безпеки в умовах війни»

Потенційна сценарна зміна	Можлива стратегічна реакція	Тригери
Блокування морських портів	1.1. Розвиток дунайських портів 1.2. Транскордонна логістика (Польща, Румунія) 1.3. Створення запасів стратегічного зерна	1.1.1. Дані АМПУ 1.1.2. Звіти EU Solidarity Lanes 1.1.3. Транзитні оцінки UNECE
Міни на полях і експортних шляхах	2.1. Програма агродемінування 2.2. Компенсаційні виплати виробникам 2.3. Агрономічні паспорти безпеки	2.1.1. Дані УДСНС 2.1.2. UNDP Ukraine Reports 2.1.3. Аналітика HALO Trust
Недостатність запасів харчів у громадах	3.1. Локальні агрохаби з переробкою 3.2. Кооперативні проекти забезпечення 3.3. Соціальні картки на харчі	3.1.1. Дані ОМС 3.1.2. Програми «Громада в дії» 3.1.3. Статистика Продовольчого пакету
Цілеспрямовані удари по об'єктах зберігання	4.1. Підземні зерносховища 4.2. Децентралізація об'єктів зберігання 4.3. Хмарні системи кодування даних про запаси	4.1.1. Аналітика Defense Express 4.1.2. Звіти Мінагрополітики 4.1.3. Системи безпеки GrainSense
Розрив каналів донорської допомоги	5.1. Переорієнтація на регіональні фонди 5.2. Створення внутрішнього гуманітарного резерву 5.3. Розвиток державно-приватного партнерства	5.1.1. Огляди ACAPS 5.1.2. Дані Всесвітньої продовольчої програми 5.1.3. Рішення уряду України

Джерело: розроблено автором

Додаток Щ

Основні класифікаційні ознаки засобів захисту рослин

Критерій класифікації	Категорії	Короткий опис
За походженням (природою)	Хімічні	Що мають синтетичні або неорганічні активні речовини (пестициди).
	Біологічні	Створені на основі живих організмів або їх продуктів (мікроорганізми, рослини, антибіотики).
За хімічним складом	Неорганічні сполуки	Мідні, сірчані, ртутні, залізні і т.д.
	Органічні сполуки	Хлорорганічні, фосфорорганічні, піретроїди, нітрофеноли, тіо-/дитиокарбаміни тощо.
За об'єктом застосування	Інсектициди	Протидія шкідливим комахам
	Акарициди	Проти кліщів
	Нематіциди	Проти нематод
	Родентициди	Проти гризунів
	Фунгіциди	Проти грибкових збудників
	Антибіотики / бактерициди	Проти бактерій
	Гербіциди	Борються з бур'янами
За характером дії	Контактні	Діють при зовнішньому контакті з організмом
	Системні	Проникають у рослину і виявляють дію всередині
За шляхом проникнення в організм шкідника	Контактні	Через покриви тіла
	Кишкові	При попаданні до шлунку
	Фуміганти	Через органи дихання
За токсичністю (гігієнічна класифікація)	1-ша група	Сильнодіючі отруйні речовини (ЛД ₅₀ до 1 мг/кг)
	2-га група	Високотоксичні (ЛД ₅₀ від 50 до 200 мг/кг)
	3-я група	Середнетоксичні (ЛД ₅₀ від 200 до 1000 мг/кг)
	4-та група	Малотоксичні (ЛД ₅₀ > 1000 мг/кг)
За препаративними формами	Дуст (Д)	Порошки тонкого помелу
	Змочувані порошки (СП)	Суспензії при розчиненні у воді
	Гранульовані (Г)	Для ґрунтового застосування
	Розчини (Р)	Готові рідкі форми
	Концентрати емульсій (КЕ) / суспензій (КС)	Після розведення утворюють емульсії або суспензії
За спектром (селективністю) дії	Суцільної (неселективної) дії	Знищують усі види патогенів, наприклад, усю рослинність, на яку потрапляють (і культурні, і бур'яни). Застосовуються перед посівом, на парах, узбіччях, у садах до появи сходів тощо.
	Вибіркової (селективної) дії	Знищують певні види патогенів, не пошкоджуючи культурну рослину (за умови правильного застосування).

Джерело: узагальнено автором за [1, 7, 9]

Додаток Ю

**Порівняльна характеристика класифікації ЗЗР: Україна – ЄС – виклики
для МСП**

Критерій порівняння	Україна	Європейський Союз	Виклики для МСП
Базове нормативне регулювання	Закони «Про пестициди і агрохімікати», «Про захист рослин», новий Закон «Про державне регулювання сфери захисту рослин»	Regulation (EC) 1107/2009, Regulation (EC) 1272/2008 (CLP), Sustainable Use Directive	Необхідність постійного моніторингу змін законодавства та адаптації внутрішніх процедур
Термінологія та підхід	Поняття «пестициди», національна система регулювання	«Plant Protection Products (PPP)», єдина регуляторна рамка ЄС	Переорієнтація документації та комунікації відповідно до стандартів ЄС
Класифікація за призначенням	Гербіциди, фунгіциди, інсектициди тощо	Аналогічна функціональна класифікація	Необхідність розширення портфеля відповідно до нових вимог (ІРМ, біопрепарати)
Класифікація за походженням	Хімічні, біологічні, органічні	Conventional, low-risk, biological, basic substances	Інвестиції у біологічні та низькоризикові препарати; переорієнтація асортименту
Класи небезпеки	4 класи токсичності (I–IV)	Система CLP: детальна багаторівнева класифікація небезпеки	Додаткові витрати на маркування, навчання персоналу, оновлення документації
Процедура реєстрації	Національна державна реєстрація	Затвердження діючої речовини на рівні ЄС + національна авторизація	Обмежений доступ до нових продуктів; складність імпорту та дистрибуції
Оцінка екологічних ризиків	Передбачена, але менш деталізована	Комплексна оцінка впливу на довкілля, запилювачів, водні ресурси	Підвищені вимоги до консультацій, ризик виключення окремих препаратів з портфеля
Політика скорочення використання пестицидів	Формується в процесі гармонізації	Farm to Fork: скорочення хімічних пестицидів на 50%	Зменшення обсягів продажу традиційних ЗЗР; потреба в сервісних і консалтингових моделях
Кандидати на заміну	Окремий механізм відсутній	Категорія “candidates for substitution”	Ризик втрати частини асортименту; необхідність диверсифікації
Простежуваність та цифровий контроль	Частково впроваджується	Високий рівень цифрового моніторингу та звітності	Потреба у цифровізації обліку, інвестиціях в ІТ-рішення
Інтегрований захист рослин (ІРМ)	Закріплений нормативно	Обов’язковий для фермерів ЄС	Розширення ролі МСП як агрономічних консультантів, а не лише продавців

Джерело: узагальнено автором за даними [1-7, 9, 14-16, 22, 25]

Додаток Я

Основні нормативно-правові акти у сфері захисту рослин в Україні

Нормативно-правовий акт	Коротка характеристика та значення для ринку ЗЗР
Закон України «Про захист рослин» №180-XIV (1998)	Базовий закон, що визначає правові, економічні та організаційні засади захисту рослин. Регламентує фітосанітарні заходи, обов'язки суб'єктів господарювання, державний контроль та відповідальність.
Закон України «Про пестициди і агрохімікати» №86/95-ВР (1995)	Визначає порядок державної реєстрації, виробництва, ввезення, транспортування, зберігання, застосування та утилізації пестицидів і агрохімікатів. Забороняє обіг препаратів без державної реєстрації.
Державний реєстр пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні	Офіційний перелік дозволених препаратів. Доступ здійснюється через платформу «ЕкоСистема». Забезпечує прозорість і контроль легального обігу ЗЗР.
Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» №4147-IX (2024, набуття чинності з 2027 р.)	Модернізує систему державного контролю відповідно до стандартів ЄС. Запроваджує цифровізацію процедур, простежуваність ЗЗР, унікальне маркування партій, посилення контролю та гармонізацію з європейським правом.
Закон України «Про карантин рослин» №3348-XII (1993, зі змінами)	Регламентує фітосанітарний контроль, запобігання поширенню карантинних організмів, експортно-імпортні операції. Важливий для міжнародної торгівлі агропродукцією.
Постанова КМУ №295 від 04.03.1996 «Про затвердження Порядку проведення державних випробувань пестицидів і агрохімікатів»	Визначає процедуру випробувань препаратів перед державною реєстрацією. Формує науково-токсикологічну основу допуску ЗЗР на ринок.
Постанова КМУ №758 від 21.07.2023 (зі змінами) «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні»	Встановлює адміністративну процедуру реєстрації та строки її проведення. Визначає вимоги до заявників.
Санітарні правила ДСП 8.8.1.2.001-98 «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів»	Визначають вимоги безпеки при поводженні з пестицидами, умови зберігання, техніку безпеки для працівників.
Регламент (ЄС) №1107/2009 (в частині гармонізації законодавства)	Європейський акт, який встановлює правила допуску ЗЗР на ринок ЄС. Служить орієнтиром для адаптації українського законодавства в межах євроінтеграції.
Стратегія ЄС Farm to Fork та Green Deal (політичні документи ЄС)	Передбачають зменшення використання небезпечних пестицидів, розвиток інтегрованого захисту рослин, розширення біологічних альтернатив. Впливають на майбутню політику України.

Джерело: узагальнено автором за [2-6, 14-16, 22, 25]

Додаток АА

**Розподіл критеріїв щодо вибору місця проживання ВПО за
результатами опитування MOM DTM**

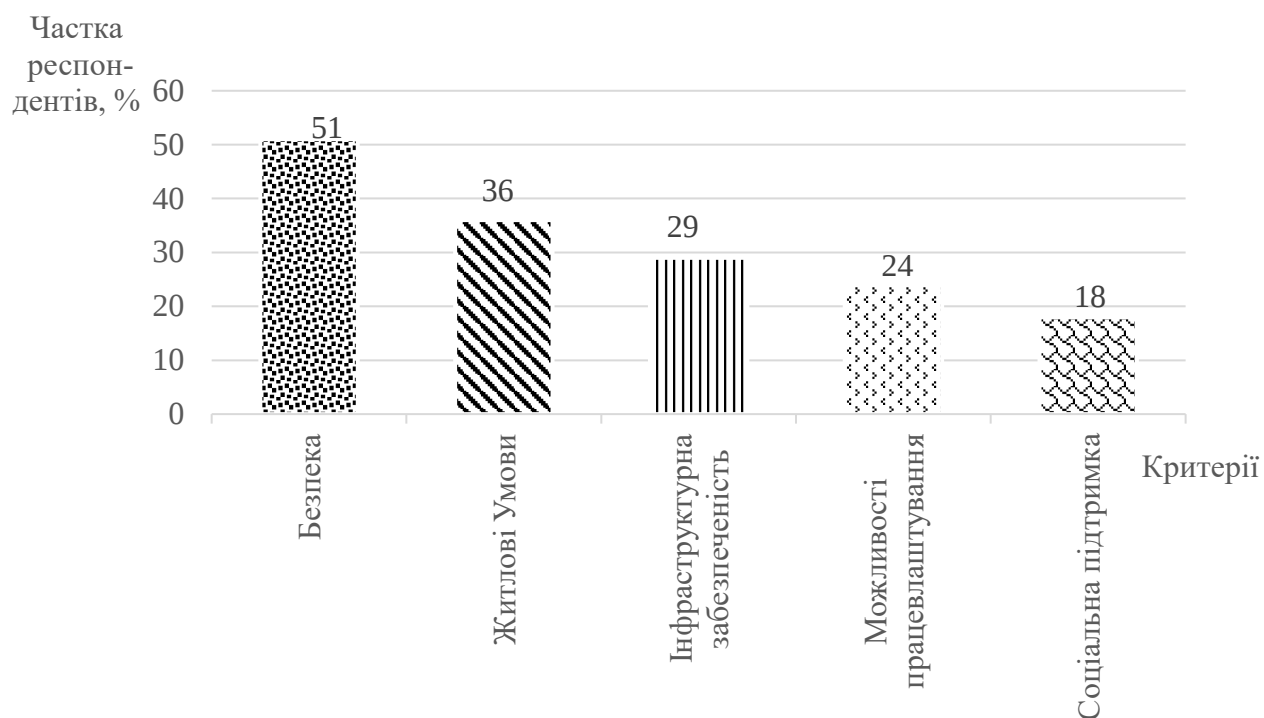

Рис. АА.1 Розподіл критеріїв щодо вибору місця проживання ВПО за результатами опитування MOM DTM (5 лютого – 4 квітня 2025 року)

Джерело: узагальнено автором за даними [8]

Додаток АБ

**Основні механізми стабілізації агропродовольчих ринків
міжнародними організаціями**

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO)	• моніторинг продовольчої ситуації у світі; • надання технічної допомоги для відновлення виробництва; • запровадження програм підтримки фермерів та сільських громад.
Світова продовольча програма (WFP)	• доставка гуманітарної допомоги в кризові регіони; • фінансування програм харчування для бідних країн; • підтримка формування продовольчих резервів.
Світовий банк (WB)	• фінансування сільськогосподарських реформ; • надання кредитів на відновлення сільського господарства після криз; • підтримка розвитку агробізнесу в бідних країнах.
Міжнародний валютний фонд (IMF)	• фінансова підтримка країнам для подолання економічних криз; • стабілізація валютних ринків через надання кредитів; • реформи аграрного сектору через макроекономічну допомогу.
Європейський Союз (ЄС)	• програми сільськогосподарської допомоги та розвитку; • політика «зеленої угоди» для забезпечення екологічної стабільності агросектору; • підтримка торгівлі і сільських районів.

**Рис. АБ.1. Основні механізми стабілізації агропродовольчих ринків
міжнародними організаціями**

Джерело: узагальнено автором за даними міжнародних благодійних організацій

Продовження додатку АБ

Таблиця АБ.1

**Благодійні організації, які працюють в Україні і допомагають
постраждалим від війни**

Назва благодійної організації	Посилання на сторінку в Інтернеті	Коротка характеристика
Товариство Червоного Хреста України	https://redcross.org.ua/	Гуманітарна допомога, медицина, кризові ситуації
Razom for Ukraine	https://www.razomforukraine.org/ua/homeua/	Медична допомога, гуманітарна підтримка, освіта
Caritas Ukraine	https://caritas.ua/	Соціальні послуги, підтримка сімей, гуманітарна допомога
Caritas-Spes	https://caritas-spes.org/ua	Церковна місія, допомога ВПО, діти, гуманітарка
Voices of Children	https://voices.org.ua/en	Психологічна допомога дітям, соціальний захист
East SOS	https://east-sos.org/	Евакуація, гуманітарна підтримка, психологічна допомога
International Rescue Committee (IRC) in Ukraine	https://www.rescue.org/resource/mizhnarodniy-komit-et-poryatunku-irc-v-ukraini	Підтримка переселенців, житло, правовий захист
GlobalGiving	https://www.globalgiving.org/together-for-ukraine/	Фінансування місцевих гуманітарних проектів
Women's Peace and Humanitarian Fund	https://wphfund.org/countries/ukraine/	Підтримка НУО, гендерна рівність, гуманітарна сфера
BRAVE Foundation	https://bravetorebuild.in.ua/	Відновлення громад, сталий розвиток
Nova Ukraine	https://novaukraine.org/	Гуманітарна допомога, логістика, міжнародна підтримка
People in Need	https://ukraine.peopleinneed.net/en/ukraine	Їжа, притулок, підтримка постраждалих громад
Insulate Ukraine	https://www.insulate-ukraine.org/	Утеплення житла, допомога громадам
Livyj Bereh	https://livyj-bereh.org/	Ремонт житла у постраждалих регіонах
Welthungerhilfe	https://www.welthungerhilfe.org/	Відновлення засобів для існування, підвищення продовольчої безпеки, розвиток сільського господарства та боротьби зі зміною клімату

Джерело: узагальнено автором за даними міжнародних благодійних організацій

Додаток АВ

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

**КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА АГЕНЦІЯ МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ**

пров. Підлісний 6, с. Новоселівка Полтавського району, 38702

код ЄДРПОУ 42254455, e-mail: amr_pr@ukr.net

№ 84 від 15.12.2025р.

ДОВІДКА

*про впровадження результатів дисертаційної роботи Жайворона Дмитра Сергійовича на
тему: «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін»
спеціальності 051 «Економіка» Полтавського державного аграрного університету
у діяльності КУ «Агенція місцевого розвитку територіальних громад Полтавського району»*

У дисертаційній роботі автором здійснено комплексне оцінювання стану агропродовольчого ринку з позиції соціально-економічного підходу, зокрема з використанням статистичних даних міжнародних агенцій, результатів міжнародної оцінки втрат та потреб на відновлення Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 4–5), офіційних статистичних даних України, а також проведені власні авторські емпіричні дослідження. Зазначене дослідження використано Агенцією для удосконалення Стратегії розвитку територіальних громад, зокрема у частині формування пріоритетів розвитку аграрної сфери та програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб у діяльність громади. Аналітичні висновки щодо стану агропродовольчого ринку та стратегічні сценарії його розвитку, представлені в дисертаційній роботі, дозволяють визначати пріоритетні напрями відновлення аграрної інфраструктури, формувати проектні пропозиції для донорських програм та обґрунтовувати потреби територіальних громад у залученні інвестиційних ресурсів.

Агенцією прийнято до використання результати дослідження щодо формування синергічного ефекту для сільськогосподарських виробників, зокрема і з числа внутрішньо переміщених осіб, на основі механізмів державно-приватного партнерства. Запропоновані підходи враховано при підготовці рекомендацій для територіальних громад щодо створення агропродовольчих хабів, розвитку сільськогосподарської кооперації, спільного використання логістичної, складської та переробної інфраструктури, а також залучення міжнародних фінансових та донорських ресурсів для реалізації проектів місцевого розвитку. Використання зазначених розробок сприяє підвищенню економічної спроможності громад, розвитку локальних ланцюгів створення доданої вартості та підтримці малого і середнього аграрного підприємництва.

У діяльності Агенції використано запропонований автором підхід до розвитку агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі, застосування якої дозволяє Агенції удосконалювати стратегічні напрями розвитку територіальних громад, формувати проекти підтримки місцевих виробників, розширювати співпрацю з органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями та донорськими структурами, а також підвищувати ефективність залучення грантових і інвестиційних ресурсів для розвитку агропродовольчого сектору громад.

Для підготовки стратегічних документів розвитку територіальних громад використано запропоновані автором підходи щодо класифікації агропродовольчих ринків, що дозволяє комплексно оцінювати потенціал громад, визначати пріоритетні напрями розвитку агропродовольчого сектору та формувати обґрунтовані програми підтримки місцевих виробників.

Запропоновані рекомендації щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі, переробні, логістичні та збутові ланцюги агропродовольчого сектору використовуються Агенцією при розробленні проектів підтримки підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб, розвитку сімейного фермерства, кооперації, переробної діяльності та локальних продовольчих ринків у територіальних громадах. Реалізація зазначених підходів сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, активізації економічної діяльності у сільській місцевості та зміцненню соціально-економічної стійкості територіальних громад.

Використання результатів дослідження сприяє розробленню проектів місцевого економічного розвитку, посиленню міжмуніципальної співпраці, залученню інвестиційних та донорських ресурсів, розвитку кооперації сільськогосподарських виробників та формуванню стратегії розвитку агропродовольчого ринку територіальних громад Полтавського району в умовах соціально-економічних трансформацій.

Директор

КУ «Агенція місцевого розвитку територіальних
громад Полтавського району»,

кандидат економічних наук

Юлія ПОПОВА

ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО “ІМЕНІ КАЛАШНИКА”

Код ЄДРПОУ 03769669

Україна, 38753, с. Калашники, вул. Соборності 20А
Полтавського району, Полтавської області.
№ 14 “12” Серпня 2026 р.

тел: (067) 5351711
SG_Kalashnika@ukr.net

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження за дисертаційною роботою Жайворона Дмитра Сергійовича на тему: «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін» спеціальності 051 «Економіка» Полтавського державного аграрного університету у діяльність ПП «Імені Калашника» Полтавського району

Результати наукового дослідження за дисертаційною роботою здобувача Полтавського державного аграрного університету Жайворона Дмитра Сергійовича розглянуто та прийнято до впровадження у практичній діяльності ПП «Імені Калашника» Полтавського району

У практичній діяльності підприємства впроваджено запропонований автором підхід до формування соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку, який передбачає поєднання економічно-фінансових, інституційно-ринкових та адаптаційно-трансформаційних інструментів розвитку аграрного виробництва. Застосування такого підходу дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень, забезпечити адаптацію підприємства до ринкових ризиків та покращити планування виробничо-збутової діяльності. Зокрема, підприємство отримало можливість більш ефективно використовувати інструменти державної підтримки, включаючи участь у грантових програмах, пільговому кредитуванні, компенсаційних механізмах та програмах розвитку аграрного сектору, а також активніше залучати можливості співпраці з органами державної влади, міжнародними організаціями та галузевими об'єднаннями. Практичне застосування підходу сприяє оптимізації виробничої структури, диверсифікації каналів збуту, підвищенню ефективності використання ресурсів, зниженню логістичних витрат та формуванню стратегічних напрямів розвитку підприємства з урахуванням воєнних і післявоєнних умов функціонування агропродовольчого ринку.

Крім того, у діяльності підприємства використано результати застосування інтегрованої динамічно-сценарної SWOT-моделі стратегічного аналізу агропродовольчого розвитку, що дозволяє оцінювати сильні та слабкі сторони підприємства, визначати можливості і загрози зовнішнього середовища, формувати альтернативні сценарії розвитку та обирати стратегічні напрями розвитку.

У підприємстві також прийняті до впровадження результати дослідження, що стосуються питання інтеграції внутрішньо переміщених осіб в аграрний сектор громад, зокрема завдяки механізму залучення їх до виробничої діяльності підприємства, участі у сезонних роботах, розвитку сімейного фермерства та кооперації. Запропоновані рекомендації передбачають використання механізмів наставництва, передачі практичних навичок, забезпечення доступу до матеріально-технічних ресурсів, а також залучення внутрішньо переміщених осіб до реалізації спільних проєктів із вирощування сільськогосподарської продукції. Такий підхід сприяє розширенню кадрового потенціалу підприємства, підвищенню рівня зайнятості населення громади, ефективнішому використанню земельних і виробничих ресурсів та формуванню соціально орієнтованої моделі розвитку аграрного бізнесу.

Використання запропонованих науково-методичних розробок сприяє підвищенню ефективності виробничої діяльності підприємства, покращенню стратегічного планування, підвищенню рівня соціальної спрямованості бізнесу, адаптації до змін ринкової кон'юнктури та формуванню передумов для сталого розвитку аграрного виробництва.

Директор ПП «Імені Калашника»

Іван СТЕПАНЕНКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел./факс: (0532) 50-02-73,
E-mail: pdau@pdau.edu.ua <https://www.pdau.edu.ua> Код ЄДРПОУ 00493014

21.01.2016 № 01-11/48

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Жайворона Дмитра Сергійовича
на тему «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін»,
поданого на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 Економіка

Розроблені у дисертаційній роботі Жайворона Д. С. науково-теоретичні положення та практичні рекомендації впроваджені у діяльність та освітній процес Полтавського державного аграрного університету у зміст освітніх компонентів економічного спрямування, зокрема дисциплін, пов'язаних із розвитком агропродовольчого ринку, стратегічним аналізом аграрного сектору, державним регулюванням аграрної економіки, управлінням розвитком територіальних громад та формуванням продовольчих систем, зокрема «Аграрний бізнес», «Міжнародний аграрний бізнес», «Аграрна політика та міжнародний аграрний бізнес», «Міжнародне співробітництво в аграрній сфері», «Економіка та організація аграрного бізнесу», «Стратегія підприємства», «Стратегії розвитку підприємств агропромислового виробництва», Стратегії та моделі розвитку соціально-економічних систем», «Наукові проекти в економіці».

Застосування у навчальному процесі результатів дисертаційної роботи дозволило удосконалити навчально-методичне забезпечення освітніх програм спеціальності С1 Економіка та міжнародні економічні відносини, розширити зміст лекційних і практичних занять сучасними підходами до стратегічного розвитку агропродовольчого ринку та поглибити теоретико-методичні основи аналізу аграрного сектору.

Жайворон Д.С. брав безпосередню участь у виконанні наукових досліджень кафедри економіки та публічного управління за темами НДР: «Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоекономічному просторі» (№ ДР 0122U201799) та «Формування та розвиток територіальних соціально-економічних систем» (№ ДР 0122U201708).

У межах вказаних тем дисертантом розроблено теоретико-методичні та прикладні аспекти формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін, зокрема обґрунтовано: аналітичні висновки щодо втрат аграрного сектору та потреб на відбудову відповідно до міжнародної методології Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA); підходи до формування стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних трансформацій; методичні положення щодо застосування динамічно-сценарного SWOT-аналізу для оцінювання розвитку агропродовольчого сектору; рекомендації щодо формування соціально-економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку; підходи до створення синергійного ефекту для сільськогосподарських виробників на основі державно-приватного партнерства та розвитку агропродовольчих хабів; рекомендації щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі, логістичні та збутові ланцюги агропродовольчого сектору;

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду для захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка.

Проректор з наукової роботи,
Д.С. Г.Н., професор

Завідувач кафедри економіки та
публічного управління, д.е.н., професор

Анатолій ШОСТЯ

Вікторія МЕДВІДЬ

АСОЦІАЦІЯ ФЕРМЕРІВ І ПРИВАТНИХ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ ПООФПЗУ ІМ.ЧМІЛЕНКА

36000, Україна, м.Полтава, вул.Міщенка, 2, оф. 68, ЄДРПОУ 36293376, +38 066 67 35 400, afzu.poltava@gmail.com

№70/2 від 11.03.2026

ДОВІДКА

*про впровадження результатів дисертаційної роботи Жайворона Дмитра Сергійовича на тему: «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін» спеціальності 051 «Економіка» Полтавського державного аграрного університету
у діяльність Асоціації фермерів і приватних землевласників Полтавського району*

У діяльності Асоціації використано науково обґрунтовані підходи до розвитку агропродовольчого ринку як адаптивної соціально-економічної системи, що дозволяє підвищити ефективність взаємодії між сільськогосподарськими товаровиробниками, сприяти координації їх діяльності та забезпечити більш ефективне реагування на сучасні виклики, зокрема воєнні, логістичні та економічні. Застосування цих підходів сприяє формуванню узгоджених стратегій розвитку фермерських господарств і підвищенню їх стійкості в умовах нестабільного середовища.

Важливе значення для діяльності Асоціації мають результати дослідження щодо формування інтегрованих агропродовольчих хабів, які враховано при підготовці рекомендацій для фермерів щодо розвитку кооперації, спільного використання техніки, складської та логістичної інфраструктури, а також організації переробки та збуту продукції. Використання зазначених підходів сприяє досягненню ефекту масштабу, зниженню витрат виробництва, розширенню доступу до ресурсів (зокрема насіння, засобів захисту рослин, техніки) та підвищенню конкурентоспроможності дрібних і середніх виробників.

У практичній діяльності Асоціації також використано результати дослідження щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у ланцюги створення доданої вартості агропродовольчого сектору. Запропоновані підходи враховано при розробленні рекомендацій для членів Асоціації щодо залучення ВПО до сільськогосподарського виробництва, переробки, логістики та збуту продукції, що сприяє підвищенню рівня зайнятості, розвитку сімейного фермерства, активізації підприємницької діяльності у сільській місцевості та формуванню інклюзивної моделі розвитку аграрного сектору.

Значущими для діяльності Асоціації є результати дослідження щодо функціонування ринку засобів захисту рослин. Запропоновані підходи дозволяють підвищити ефективність забезпечення фермерських господарств ресурсами, знизити ризики їх дефіциту та врахувати сучасні вимоги щодо безпечності, екологічності та відповідності стандартам Європейського Союзу, що сприяє підвищенню якості продукції, збереженню врожайності та адаптації аграрного виробництва до євроінтеграційних вимог.

В.о. Голови Асоціації фермерів і приватних
землевласників Полтавського району

Олег СЛИЗЬКО

Виробничий сільськогосподарський кооператив „ЗЛАГОДА”

вул. Центральна, 6, с. Пальчиківка, Полтавського району, Полтавської обл., Україна, 38712

тел.: 64-76-46, тел./факс 64-76-40

Електронна адреса: zlagoda2014@ukr.net Код ЄДРПОУ 03769706

№ 149 Вир 18.01.2016

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження за дисертаційною роботою Жайворона Дмитра Сергійовича на тему: «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін» спеціальності 051 «Економіка» Полтавського державного аграрного університету у діяльність ВСК «Злагода» Полтавського району»

Результати наукового дослідження за дисертаційною роботою здобувача Полтавського державного аграрного університету Жайворона Дмитра Сергійовича розглянуто та прийнято до впровадження у практичній діяльності ВСК «Злагода» Полтавського району

У практичній діяльності підприємства прийнято до впровадження результати дослідження, що стосуються формування синергійного ефекту для сільськогосподарських виробників на основі використання механізмів державно-приватного партнерства. Запропоновані підходи передбачають розвиток інтегрованої співпраці з іншими виробниками, участь у створенні агропродовольчих хабів, спільне використання логістичної, складської та переробної інфраструктури, а також залучення міжнародних фінансових і донорських ресурсів для модернізації виробництва. Практичне застосування зазначених рекомендацій дозволяє підприємству досягати ефекту масштабу виробництва, знижувати витрати на транспортування і зберігання продукції, підвищувати конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також розширювати канали збуту через кооперацію з іншими учасниками агропродовольчого ринку.

Заслужують на увагу дослідження автора щодо аналізу втрат та потреб на відбудову відповідно до міжнародної оцінки Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA) 4-5, а також інвестиційна динаміка розвитку агропродовольчого сектору, що дозволяє підприємству оцінити перспективні напрями модернізації виробництва, визначити пріоритети відновлення матеріально-технічної бази, обґрунтувати потребу у залученні інвестиційних ресурсів та сформулювати стратегічні рішення щодо участі у програмах відбудови, міжнародної технічної допомоги і партнерських проєктах розвитку аграрного виробництва.

У практичній діяльності підприємства прийнято до використання запропоновану в дослідженні динамічно-сценарну SWOT-модель стратегічного аналізу агропродовольчого розвитку, яка передбачає системне оцінювання внутрішніх і зовнішніх факторів із урахуванням їх змін у часі, визначення ключових ризиків та умов функціонування підприємства, а також формування альтернативних сценаріїв розвитку діяльності. Застосування підходу дозволяє підприємству своєчасно реагувати на воєнні, кліматичні, логістичні та регуляторні зміни, визначати пріоритетні напрями виробництва і збуту, обирати відповідні управлінські рішення та використовувати цифрові інструменти для планування і моніторингу результатів господарської діяльності.

Крім того, у діяльності підприємства прийнято до впровадження результати дослідження щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі, переробні, логістичні та збутові ланцюги агропродовольчого сектору. Запропонований підхід передбачає залучення внутрішньо переміщених осіб до виробничих процесів підприємства, розвитку малих форм господарювання, участі у коопераційних моделях, а також до виконання логістичних і збутових функцій. Такий механізм дозволяє підприємству розширити кадровий потенціал, забезпечити гнучкість виробничих процесів, підвищити ефективність використання ресурсів та активізувати розвиток локальних ринків продовольства, а також сприяє соціально орієнтованому розвитку громади.

Впровадження зазначених розробок сприяє формуванню інтегрованих ланцюгів створення доданої вартості, посиленню співпраці з територіальними громадами, розвитку партнерства з державними та міжнародними організаціями, а також підвищенню стійкості діяльності підприємства в умовах воєнних та післявоєнних соціально-економічних трансформацій агропродовольчого ринку.

Голова правління ВСК «Злагода»
Полтавського району

Лариса ЮРЧЕНКО

**ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

вул. Міщенка, 2, м.Полтава, 36011, тел. (+38 0532) 60-76-06, 60-31-10
E-mail: gol_apc@adm-pl.gov.ua, Web: <https://agriculture.poda.gov.ua>, Код ЄДРПОУ 00732619

25.03.2026 № 01-69/328

На № _____ Від _____

ДОВІДКА

***про впровадження результатів дисертаційної роботи Жайворона Дмитра Сергійовича на тему: «Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних змін» спеціальності 051 «Економіка»
Полтавського державного аграрного університету
у діяльність Департаменту агропромислового розвитку
Полтавської обласної державної адміністрації***

Результати дисертаційної роботи здобувача Полтавського державного аграрного університету Жайворона Дмитра Сергійовича розглянуто та прийнято до використання у діяльності Управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації.

Насамперед, у діяльності Департаменту використано запропонований автором підхід щодо державного регулювання агропродовольчого ринку на засадах інституційно-стимулюючої моделі, який дозволяє удосконалити стратегію розвитку агропродовольчого сектору регіону сформувавши оптимальні регіональні програми розвитку аграрної сфери, підвищити ефективність взаємодії з сільськогосподарськими товаровиробниками, розширити механізм використання інструментів державної підтримки, а також забезпечити координацію співпраці з територіальними громадами, міжнародними організаціями та донорськими програмами.

Департаментом також прийнято до використання результати дослідження, що мають стратегічне значення, щодо формування синергічного ефекту для сільськогосподарських виробників на основі механізмів державно-приватного партнерства. Запропоновані підходи враховано при підготовці рекомендацій щодо створення агропродовольчих хабів, розвитку кооперації виробників, спільного використання логістичної, складської та переробної інфраструктури, а також залучення інвестиційних ресурсів для модернізації аграрного виробництва. Використання зазначених розробок сприяє підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, формуванню ефекту масштабу виробництва та розвитку локальних ланцюгів створення доданої вартості.

При прийнятті стратегічних рішень та розробленні програм розвитку аграрного сектору регіону Департаментом будуть використані комплексні результати дослідження щодо оцінювання втрат та потреб на відбудову економіки України та, зокрема, аграрного сектору відповідно до міжнародної оцінки Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA 4-5), а також аналізу

показників щодо залучення інвестицій в аграрну сферу. Крім того, у практичній діяльності використано розроблену автором економіко-математичну модель оцінювання впливу ключових виробничих, цінових, логістичних, валютних та інституційних чинників на динаміку експорту зернових культур, що дозволяє прогнозувати зміни кон'юнктури агропродовольчого ринку та визначати пріоритетні напрями державної та регіональної підтримки. Застосування зазначеної моделі сприятиме обґрунтуванню стратегічних сценаріїв розвитку аграрного сектору, оцінюванню наслідків логістичних обмежень і воєнних ризиків, визначенню потенціалу нарощування експорту, а також підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень щодо післявоєнного відновлення агропродовольчого ринку.

Для підготовки документів, зокрема програма розвитку аграрного сектору економіки, будуть використані запропоновані автором підходи щодо класифікації ринків шляхом виділення специфічних ознак агропродовольчого ринку з урахуванням біофізичних, інституційних, логістичних, соціальних та гео економічних чинників, які дозволяють комплексно оцінювати стійкість агропродовольчої системи в умовах глобалізаційних процесів, воєнних загроз та кліматичних змін, що дозволить готувати програми, які найбільш точно відображатимуть потреби в розрізі галузей аграрного сектору.

Також прийнято до використання результати дослідження щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у виробничі, переробні, логістичні та збутові ланцюги агропродовольчого сектору. Запропоновані підходи враховано при розробленні рекомендацій для територіальних громад щодо залучення внутрішньо переміщених осіб до розвитку сімейного фермерства, кооперації, переробної діяльності та локальних продовольчих ринків. Реалізація зазначених рекомендацій сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, активізації підприємницької діяльності у сільській місцевості та зміцненню стійкості агропродовольчої системи регіону.

Використання результатів дослідження сприяє удосконаленню механізмів державної підтримки аграрного сектору, розвитку кооперації сільськогосподарських виробників, посиленню взаємодії з територіальними громадами, залученню інвестиційних ресурсів та формуванню стратегії розвитку агропродовольчого ринку в умовах соціально-економічних трансформацій.

Директор Департаменту
агропромислового розвитку
обласної військової адміністрації

 Сергій ФРОЛОВ

Додаток АГ

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Публікації у фахових виданнях України категорії Б:

1. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д. С.** Агропродовольчий ринок: етапи та сучасні тенденції розвитку. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки.* 2024. № 3 (75). С. 114-121. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/75-15> (0,85/0,60 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано сучасні тенденції розвитку агропродовольчого ринку, узагальнено етапи його формування та здійснено аналіз ключових чинників трансформації ринку в сучасних умовах).

2. **Жайворон Д.С.** Перспективи інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах війни та глобальних викликів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2025. Том 344. № 4. С. 516 – 522. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-72> (0,70 друк. арк.).

3. Дем'яненко Н.В., Павленко Я.В., **Жайворон Д.С.**, Гаркуша А.С., Царенко Д. Д. Сучасні агроінновації в Україні: основи для бізнес-плану. *Агросвіт.* 2025. № 20. С. 152-157. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.20.152> (0,46/0,18 друк. арк.). (Особистий внесок автора: уточнено сутність агроінновацій та визначено ключові вектори їх розвитку).

4. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д.С.** Вплив внутрішнього переміщення осіб на соціально-економічний розвиток агропродовольчого ринку України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2025. № 4 (49). С. 55-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.49-8> (0,91/0,63 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано вплив внутрішньо переміщених осіб на функціонування агропродовольчого ринку України, визначено ключові соціально-економічні наслідки та запропоновано напрями інтеграції ВПО в агропродовольчий сектор в умовах нових демографічних і економічних викликів).

5. Самойлик Ю.В., **Жайворон Д.С.** Управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю суб'єктів малого та середнього бізнесу на ринку засобів захисту рослин в умовах високої концентрації та євроінтеграції. *Агросвіт*. 2026. № 5. С. 99-109. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2026.5.99> (0,85/0,56 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано теоретико-методичні засади управління соціально-економічною та екологічною відповідальністю суб'єктів малого і середнього бізнесу на ринку засобів захисту рослин, систематизовано підходи до класифікації ЗЗР та запропоновано розширену класифікаційну модель з урахуванням екологічних, цифрових і соціально-економічних параметрів).

Праці апробаційного характеру:

6. **Жайворон Д.С.** Використання дронів в аграрному секторі: сучасні рішення та перспективи. *Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Полтава, 2024. С. 59 – 61 (0,14 друк. арк).

7. **Жайворон Д.С.** Роль міжнародних організацій у стабілізації агропродовольчих ринків в умовах криз. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем* матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції Кропивницький, 2024. С. 111 – 114 (0,18 друк. арк).

8. **Жайворон Д.С.** Соціально-економічна роль агропродовольчого ринку. *Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики*: матеріали X Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених. Полтава, 2023. С. 115 – 116 (0,09 друк. арк).

9. **Жайворон Д.,** Мауер Д., Мовчан О. Інвестиційне забезпечення розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції. *Актуальні питання сучасної економічної науки*: збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції Полтава, 2023. С. 110 – 111 (0,12/0,05 друк. арк.). (Особистий внесок автора: обґрунтовано підходи до інвестиційного забезпечення розвитку ринку

органічної агропродовольчої продукції, визначено ключові джерела фінансування та інструменти залучення інвестицій в органічний сектор).

10. Жайворон Д.С., Мауер Д. Р. Інвестування у розвиток агропродовольчої інфраструктури сільських територій. *Перспективи розвитку території: теорія і практика. Поствоєнне відновлення: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених.* Харків, 2023. С. 89 – 91 (0,13/0,07 друк. арк). *(Особистий внесок автора: обґрунтовано роль інвестування у розвиток агропродовольчої інфраструктури сільських територій, визначено ключові напрями залучення інвестицій у відновлення та модернізацію інфраструктурного забезпечення аграрного сектору в умовах поствоєнного відновлення).*

11. Самойлик Ю. В., Жайворон Д.С. Вплив новітніх тенденцій соціальної поведінки споживачів на агропродовольчий ринок *Тенденції та перспективи розвитку управління в умовах глобальних викликів* матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, Херсон, 2024. С.49 – 50 (0,08/0,05 друк. арк). *(Особистий внесок автора: проаналізовано вплив новітніх тенденцій соціальної поведінки споживачів на функціонування агропродовольчого ринку, визначено зміни у структурі споживчих переваг під впливом глобальних викликів, а також окреслено їх наслідки для розвитку ринкових стратегій та адаптації виробників агропродовольчої продукції).*

12. Жайворон Д.С. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агропродовольчого ринку України в умовах військового стану. *Наукове забезпечення міжнародних економічних відносин та соціально-економічного розвитку в аграрній і суміжних сферах в умовах глобалізації та військового стану в Україні :* матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. Полтава, 2022. С. 24 – 27 (0,16 друк. арк).

13. Жайворон Д. С. Роль державного регулювання в ринковому середовищі. *Актуальні проблеми сучасної науки: теоретичні та практичні дослідження молодих учених:* матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 2023. С. 101 – 103 (0,15 друк. арк).

14. Samoilyk J.V. & **Zhaivoron D. S.** The transformation of the agri-food products export channels from Ukraine: new opportunities and challenges. *Industry 4.0 for Agri-Food Supply Chains*: [in Great Britain]. <https://doi.org/10.3390/engproc2023040013>. (0,09/0,06 друк. арк). *(Особистий внесок автора: проаналізовано трансформацію експортних каналів агропродовольчої продукції України під впливом воєнних викликів, визначено нові можливості розвитку зовнішньої торгівлі в умовах глобальних змін і цифровізації ланцюгів постачання)*.